

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

КОТЕНОК МИХАЙЛО ГРИГОРОВИЧ

УДК [330.342.146:338.2]:005.21(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

СТРАТЕГУВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

051 Економіка

Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ М.Г. Котенок

Науковий керівник:

В. І. КИРИЛЕНКО, доктор економічних наук, професор

КИЇВ – 2026

АНОТАЦІЯ

Котенок М. Г. Стратегування сталого розвитку національної економіки. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка» – Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Київ, 2026.

У дисертації досліджуються теоретичні основи оцінювання сталості розвитку національної економіки, рушійні сили і системи відносин, що формуються як відповідь на виклики, породжувані прагненням суспільства до сталого розвитку в умовах глобалізованої постіндустріальної економіки, особливості, бар'єри та перешкоди, що обмежують наближення до моделі сталого розвитку українського суспільства та принципи стратегування сталого розвитку національної економіки України, адекватні специфічним структурним, інституціональним та ресурсним характеристикам української національної економіки з урахуванням умов та викликів воєнного часу і післявоєнного відновлення.

Вихідна гіпотеза дослідження описує можливість удосконалення операціоналізації концепції сталого розвитку через оновлення системи індикаторів виконання цілей сталого розвитку (ЦСР) відповідно з логікою взаємодії ресурсних, структурних та інституціональних обмежень, з якими стикається національна економічна система в процесі набуття ресурсного потенціалу для розвитку та здійснення інституціональних реформ, необхідних для реалізації цього потенціалу.

Проведено адаптацію системи індикаторів досягнення ЦСР до функціонування національної економіки в умовах повномасштабного вторгнення та згідно пріоритетів періоду післявоєнного відновлення на основі визначення перспектив досягнення компліментарності вирішення окремих завдань політики сприяння сталому розвитку. Оновлено критерії оцінювання характеристик відтворення виробничого потенціалу національної економіки як форми вирішення

суперечності між стратегічними пріоритетами воєнного часу та завданнями швидшого відновлення за збереження людиноцетричної моделі розвитку економіки та використання ринкової конкуренції як провідного механізму економічної координації.

Здійснено емпіричний аналіз досвіду стратегування взаємодії економічного і соціального компонентів сталого розвитку за період 2010 – 2024 років, обґрунтовано роль механізму відтворення бідності як вагомого обмеження доступних для України стратегій наближення до моделі сталого розвитку. Зокрема обґрунтовано, що становлення і поширення паттернів економічної поведінки, узгодженої з принципами сталого розвитку, обумовлюється зростанням доходів: як схильність до врахування екологічних пріоритетів у виборі постачальників благ набувається закономірно в міру зростання купівельної спроможності споживача, так і моделі підприємницької поведінки набувають властивостей, що узгоджуються з вимогами сталого розвитку в міру зростання продуктивності праці і доходності. При цьому якісні, «етапні» трансформації супроводжують рух по сходах «технологічної драбини» й обумовлюються вагомими зрушеннями в структурі національної економіки.

Обґрунтовано оцінку соціально-економічних наслідків застосування в Україні протягом більшої частини ретроспективного періоду стратегії економічного регулювання, що передбачала пріоритетність захисту економічного добробуту широких верств населення через обмеження інфляції. Виявлені ознаки вагомого негативного впливу реалізації таких стратегічних пріоритетів на добробут через вагомий негативний вплив на цінову еластичність національної пропозиції: стагнація інвестиційної діяльності підприємств та вкрай негативні якісні характеристики інвестування (згортання високо та середньовисокотехнологічного виробництва) спричинені руйнівною для високотехнологічних виробництв фінансовою політикою (завищені ставки кредитування та майже повна відсутність довгострокових кредитів за наявності величезних, незадіяних в національній економіці заощаджень) заблокували структурні зміни, необхідні для підвищення доходності національного

виробництва та його здатності реагувати на підвищення цін (а по суті на товарні дефіцити) розширенням національної пропозиції та нарощенням доходів від експорту, а не поглибленням залежності від зовнішніх джерел – імпорту як споживчих товарів, так і технологій. В результаті, стратегія захисту від бідності через придушення інфляції інструментами заниження соціальних стандартів та подорожчання кредитування стала чи не головною причиною укорінення бідності в модель відтворення національного виробничого потенціалу, спричинивши усунення широких верств населення від інвестування в людський капітал, монополію бюджету на фінансування соціальної сфери, стагнацію попиту на кваліфіковану працю (через витіснення з національної економіки високотехнологічних виробництв).

Обґрунтовано висновок, що економічних передумов для поширення моделей економічної поведінки, які відповідають принципам сталого розвитку (особливо для етапу, коли стандарти таких моделей формують вже країни, що активно вилучають вигоди від розвитку постіндустріального, інформаційного сектору економіки) в Україні не сформовано і адаптація до умов воєнного часу відбувається в ситуації додаткового інституціонального навантаження на процеси реформування: інституціональні зміни мають замінювати (компенсувати) негативний вплив стагнації абсолютних обсягів національного виробництва, державна політика одержує невластиве для неї навантаження – компенсувати несприятливі макроекономічні умови, тобто компенсувати програші, що породжує імплементація принципів сталого розвитку в практику господарського управління, замість того щоб заохочувати до отримання вигід від такої імплементації.

Здійснено апробацію методичних підходів до прогнозування значень індикаторів досягнення ЦСР, в контексті формування цілісної моделі наближення національної економіки України до траєкторії сталого розвитку з урахуванням тих обмежень, що накладають первинні (ресурсні), структурні та інституціональні обмеження, притаманні українській національній економіці.

Результати прогнозування на 2026 – 2028 роки уможливили обґрунтувати тезу про низьку вірогідність позитивної динаміки абсолютних обсягів ВВП за умови

збереження тих самих структурних й інституціональних тенденцій, що домінували в ретроспективі виявляється малоімовірною. Відповідно, стратегічні пріоритети державного регулювання етапу повоєнного відновлення національної економіки України мають передбачати формування макроекономічних й інституціональних умов для оновлення системи мотивів, стимулів, що визначають поширені моделі господарської поведінки, процедури і стереотипи прийняття управлінських рішень в господарюючих одиницях. Це означає, що потрібні зміни настільки фундаментальні, що вони мають забезпечити оновлення характеристик господарської діяльності на мікрорівні – характеристики діяльності репрезентативного підприємства мають змінюватись, відповідно з пріоритетами сталого розвитку, інакше завдяки лише кон'юнктурним змінам, використанню вкрай обмежених і нестійких тимчасових можливостей, створюваних пільгами, режимом найбільшого сприяння в регулюванні міжнародної торгівлі, доступом до пільгових кредитних ресурсів тощо – наближення до виконання цілей сталого розвитку та утвердження сталості як моделі суспільного функціонування й розвитку стає малоімовірним.

Більше того, результати базового прогнозу первинних детермінант досягнення ЦСР визначають збереження несприятливих ресурсних умов для інституціональних і структурних змін, отже, запускають чергове коло «несприятливі ресурсні умови для структурних й інституціональних змін – стагнація якісних показників економічної і соціальної ефективності – погіршення макроекономічної динаміки».

Результати сценарного прогнозування дозволили емпірично обґрунтувати вирішальну роль для формування необхідного ресурсного забезпечення наближення національної економіки до моделі сталого розвитку таких факторів: стосовно чисельності населення – це масштаби повернення громадян України, які залишили її межі після початку повномасштабного вторгнення; стосовно рівня зайнятості – характеристики інклюзії сфери зайнятості, еластичності попиту та мобільності пропозиції праці; стосовно рівня продуктивності праці (питомого розміру ВВП на зайняту особу) – характеристики функціонування соціальної

сфери (як сфери, відповідальної за освоєння інвестицій у людський капітал), подолання фінансових обмежень щодо розширення інвестиційної діяльності підприємств та вирівнювання привабливості «білого» і неформального секторів економіки, що має водночас, якісно розширити базу оподаткування, відповідно дозволити знизити податковий тиск на сумлінних платників податків та активізувати зусилля підприємств щодо задіяння інноваційних (організаційно-технологічних) чинників одержання конкурентних переваг на внутрішньому і зовнішніх ринках.

Також за результатами прогнозування ресурсного забезпечення наближення національної економіки до моделі сталого розвитку обґрунтовано межі вірогідної варіативності темпів зростання абсолютних обсягів ВВП на період 2026 – 2028 років: від скорочення зі середньорічним темпом 3,9% (за збереження тенденцій, що домінували протягом ретроспективного періоду) до зростання із середньорічним темпом 11,8% (у випадку, коли забезпечуються повернення 80% громадян, які перебувають за межами України, рівень зайнятості, що дорівнює максимальному значенню, досягнутому за ретроспективний період та продуктивність праці, що відповідає тренду, сформованому за динамічним рядом, з якого виключені значення з найбільшими темпами скорочення).

На ґрунті прогнозних даних про ресурсні умови наближення національної економіки України до моделі сталого розвитку обґрунтовано прогнозні показники поширеності (рівня) бідності (від 63,8% – 67,2% за базовим сценарієм прогнозу до 55,2% – 34,1% – за позитивним сценарієм) та глибини бідності (від 37,9% – 39,8% за базовим сценарієм прогнозу до 31,7% – 23,7% – за позитивним сценарієм).

Варіативність прогнозних показників бюджетних витрат на освіту й науку за сценаріями прогнозування досягає 33,3% (відмінність між показниками за базовим і позитивним варіантом прогнозування), що свідчить про середню еластичність бюджетних витрат на освіту до динаміки ВВП в ретроспективному періоді та є ознакою наявності помірних резервів поліпшення ресурсного забезпечення бюджетного сектору освітньої сфери в Україні.

Варіативність прогнозних показників бюджетних витрат на охорону здоров'я за сценаріями прогнозування досягає усього 7,7%, що є свідченням низької еластичності бюджетних витрат на освіту до динаміки ВВП в ретроспективному періоді та є ознакою наявності вагомих резервів поліпшення ресурсного забезпечення бюджетного сектору охорони здоров'я в Україні.

Ключові слова: сталий розвиток, стратегування, національна економіка, цілі сталого розвитку, економічна політика, інвестиції, інновації, людський капітал, структурні зміни, соціальна стійкість, інституційна спроможність, економічна безпека, резильєнтний розвиток, післявоєнне відновлення, стратегічне управління.

ABSTRACT

Kotenok M. H. Strategizing the Sustainable Development of the National Economy. Qualifying scientific work submitted as a manuscript.

Dissertation submitted for the degree of Doctor of Philosophy in Specialty 051 “Economics” – Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, 2026.

The dissertation examines the theoretical foundations of assessing the sustainability of national economic development, the driving forces and systems of relations that emerge in response to the challenges generated by society's aspiration for sustainable development in a globalized post-industrial economy, the specific features, barriers, and constraints limiting the transition of Ukrainian society toward a sustainable development model, as well as the principles of strategizing the sustainable development of Ukraine's national economy that are adequate to the specific structural, institutional, and resource characteristics of the Ukrainian national economy, taking into account the conditions and challenges of wartime and post-war recovery.

The initial research hypothesis describes the possibility of improving the operationalization of the sustainable development concept through the modernization of the system of indicators for monitoring the achievement of the Sustainable Development Goals (SDGs), in accordance with the logic of interaction among the resource, structural,

and institutional constraints faced by a national economic system in the process of acquiring the resource potential for development and implementing the institutional reforms necessary to realize that potential.

The system of SDG achievement indicators was adapted to the functioning of the national economy under conditions of full-scale invasion and in accordance with the priorities of the post-war recovery period, based on identifying prospects for achieving complementarity in addressing individual sustainable development policy objectives. The criteria for assessing the reproduction of the productive potential of the national economy were updated as a means of resolving the contradiction between the strategic priorities of wartime and the objectives of accelerated recovery while preserving a human-centered model of economic development and maintaining market competition as the leading mechanism of economic coordination.

An empirical analysis of the experience of strategizing the interaction between the economic and social components of sustainable development during 2010–2024 was conducted, and the role of the poverty reproduction mechanism as a significant constraint on the sustainable development strategies available to Ukraine was substantiated. In particular, it is demonstrated that the emergence and dissemination of patterns of economic behavior consistent with sustainable development principles are conditioned by income growth: just as the propensity to consider environmental priorities when choosing suppliers of goods naturally develops with increasing consumer purchasing power, entrepreneurial behavior also acquires characteristics consistent with sustainable development requirements as labor productivity and profitability increase. At the same time, qualitative, “stage-based” transformations accompany movement up the “technological ladder” and are driven by significant shifts in the structure of the national economy.

The dissertation substantiates an assessment of the socio-economic consequences of the economic regulation strategy implemented in Ukraine throughout most of the retrospective period, which prioritized the protection of the economic welfare of broad population groups through inflation containment. Evidence was identified of a substantial negative impact of these strategic priorities on welfare through their adverse

effect on the price elasticity of national supply. The stagnation of enterprise investment activity and the extremely unfavorable qualitative characteristics of investment (including the contraction of high- and medium-high-technology industries), caused by a financial policy destructive to high-technology production (high lending rates and the near absence of long-term credit despite the existence of vast savings not utilized within the national economy), blocked the structural changes necessary to increase the profitability of national production and its capacity to respond to rising prices (essentially commodity shortages) through expansion of domestic supply and growth of export revenues rather than through deeper dependence on external sources – imports of both consumer goods and technologies.

As a result, the strategy of combating poverty through inflation suppression by means of lowering social standards and increasing the cost of credit became one of the principal causes of the entrenchment of poverty within the model of reproduction of the national productive potential. This led to the exclusion of broad segments of the population from investing in human capital, the monopolization of social sector financing by the state budget, and stagnation in demand for skilled labor due to the displacement of high-technology industries from the national economy.

The conclusion is substantiated that Ukraine has not developed the economic prerequisites necessary for the widespread adoption of economic behavior models consistent with sustainable development principles, particularly at a stage when the standards of such models are increasingly set by countries actively deriving benefits from the development of the post-industrial information sector. Adaptation to wartime conditions occurs under additional institutional pressure on reform processes: institutional changes are expected to substitute for (compensate) the negative effects of stagnating absolute production volumes, while public policy is burdened with the atypical task of compensating for unfavorable macroeconomic conditions – that is, compensating for the losses generated by the implementation of sustainable development principles in economic management practice rather than encouraging the realization of benefits from such implementation.

Methodological approaches to forecasting SDG achievement indicators were tested in the context of developing an integrated model for guiding Ukraine's national economy toward a sustainable development trajectory while taking into account the primary (resource), structural, and institutional constraints inherent in the Ukrainian economy.

Forecast results for 2026–2028 support the conclusion that positive dynamics in absolute GDP volumes are unlikely if the structural and institutional trends that dominated the retrospective period persist. Accordingly, the strategic priorities of state regulation during the post-war recovery stage should focus on creating macroeconomic and institutional conditions for transforming the system of motives and incentives that shape prevailing patterns of economic behavior, decision-making procedures, and managerial stereotypes within economic entities.

This implies the need for changes so fundamental that they must transform the characteristics of economic activity at the micro level: the characteristics of the representative enterprise must evolve in accordance with sustainable development priorities. Otherwise, reliance solely on cyclical changes and the exploitation of highly limited and unstable temporary opportunities created by incentives, preferential international trade regimes, access to concessional credit resources, and similar factors makes progress toward achieving the Sustainable Development Goals and establishing sustainability as a model of societal functioning and development highly improbable.

Moreover, the baseline forecast of the primary determinants of SDG achievement indicates the persistence of unfavorable resource conditions for institutional and structural change, thereby initiating another cycle of “unfavorable resource conditions for structural and institutional transformation – stagnation of qualitative indicators of economic and social efficiency – deterioration of macroeconomic dynamics.”

The results of scenario forecasting empirically demonstrate the decisive importance of the following factors for generating the resource base required to move the national economy toward a sustainable development model: regarding population size, the scale of return migration of Ukrainian citizens who left the country after the beginning of the full-scale invasion; regarding employment levels, the degree of labor market inclusion, labor demand elasticity, and labor supply mobility; and regarding labor productivity

(GDP per employed person), the functioning of the social sector (as the sphere responsible for absorbing investments in human capital), overcoming financial constraints on expanding enterprise investment activity, and reducing disparities in attractiveness between the formal and informal sectors of the economy. These measures would simultaneously broaden the tax base, reduce the tax burden on compliant taxpayers, and stimulate enterprise efforts to employ innovative (organizational and technological) sources of competitive advantage in domestic and international markets.

Based on forecasts of the resource support required for moving the national economy toward a sustainable development model, the probable range of variation in GDP growth rates during 2026–2028 was substantiated: from a decline at an average annual rate of 3.9% (if retrospective trends persist) to growth at an average annual rate of 11.8% (if 80% of citizens currently residing abroad return to Ukraine, employment reaches the highest level observed during the retrospective period, and labor productivity follows a trend estimated from a time series excluding the years with the steepest declines).

On the basis of projected resource conditions for Ukraine's transition toward a sustainable development model, forecast indicators of poverty incidence (from 63.8–67.2% under the baseline scenario to 55.2–34.1% under the positive scenario) and poverty depth (from 37.9–39.8% under the baseline scenario to 31.7–23.7% under the positive scenario) were substantiated.

The variability of projected budget expenditures on education and science across forecasting scenarios reaches 33.3% (the difference between the baseline and positive scenarios), indicating a moderate elasticity of education expenditures with respect to GDP dynamics during the retrospective period and suggesting the existence of moderate reserves for improving resource provision in Ukraine's publicly funded education sector.

The variability of projected budget expenditures on healthcare across forecasting scenarios reaches only 7.7%, indicating low elasticity of healthcare expenditures with respect to GDP dynamics during the retrospective period and suggesting the existence of substantial reserves for improving resource provision in Ukraine's publicly funded healthcare sector.

Keywords: sustainable development, strategizing, national economy, Sustainable Development Goals, economic policy, investment, innovation, human capital, structural change, social resilience, institutional capacity, economic security, resilient development, post-war recovery, strategic management.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

У наукових фахових виданнях України

1. Kotenok M., Kyrylenko V. Poverty as a critical constraint to sustainable development in Ukraine. *Financial And Credit Activity: Problems Of Theory And Practice*. 2025. Vol. 2, Iss. 61. P. 460–471. URL: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/4661> (всього 1,3 д.а., особисто автору належить 0,7 д.а.: запропоновано методичний підхід до оцінювання бідності як критичного обмеження сталого розвитку; здійснено емпіричний аналіз поширеності й глибини бідності та концентрації споживчих витрат домогосподарств України; обґрунтовано висновки щодо впливу бідності на формування ресурсних передумов сталого розвитку).

2. Кириленко В.І., Котенок М.Г. Оцінювання чутливості інвестиційної активності українських підприємств до розміру прибутків як фактору наближення до моделі сталого розвитку бізнесу. *Економічний простір*. 2025. № 199. С. 198–206. URL: <https://economic-prostir.com.ua/article/199-oczinyuvannya-chutlyvosti-investytsijnoyi-aktyvnosti-ukrayinskyh-pidpryyemstv-do-rozmiru-prybutkiv-yak-faktoru-nablyzhennya-do-modeli-stalogo-rozvytku-biznesu/> (всього 0,9 д.а., особисто автору належить 0,45 д.а.: апробовано інструментарій оцінювання чутливості інвестиційної активності українських підприємств до розміру прибутків; запропоновано врахування часового лагу між приростом прибутку та інвестиційною активністю; доведено наявність тенденції до зростання чутливості інвестиційної активності бізнесу до прибутків як передумови наближення до моделі сталого розвитку бізнесу).

3. Котенок М. Прибутки й інвестиції українських підприємств в контексті політики сталого розвитку. *Сталий розвиток економіки*. 2025. № 1(52). С. 93–101. URL: <https://economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/1153> (0,9 д.а.)

4. Котенок М. Оцінювання структурних змін в економіці України у контексті стратегування сталого розвитку. *Економіка та суспільство*. 2024. № 69. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5150> (0,9 д.а.)

5. Кириленко В., Котенок М. Оцінка масштабів і глибини бідності в контексті аналітичного забезпечення політики сталого розвитку в Україні. *Вчені записки*. 2024. № 37. Р. 72–86. URL: [https://vz.kneu.ua/archive/2024/37\(4\).07](https://vz.kneu.ua/archive/2024/37(4).07) (всього 1,2 д.а., особисто автору належить 0,6 д.а.: апробовано інструментарій оцінювання масштабів і глибини бідності в контексті аналітичного забезпечення політики сталого розвитку; розраховано показники поширеності бідності, мікро- та макроекономічної глибини бідності, а також індекси концентрації споживчих видатків домогосподарств; обґрунтовано висновок про блокування економічних механізмів участі домогосподарств у формуванні ресурсної бази сталого розвитку України).

В інших наукових виданнях

6. Котенок М. Інвестиційна активність та прибутки українських підприємств у контексті сталого розвитку. Фінансові інструменти сталого розвитку економіки : матер. 7-ої міжнар. наук.-практ. конф., м. Чернівці, 10 квіт. 2025 р. Чернівці, 2025. С. 548–550. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/12288>. (0,2 д.а.)

7. Котенок М. Інвестиційна активність українських підприємств в контексті стратегування сталого розвитку. Прогнозування економічних процесів: світовий досвід та вітчизняні реалії : Матеріали науково-практ. конф., м. Одеса, 28–29 берез. 2025 р. Одеса, 2025. С. 15–19. URL: <https://molodyivchenyi.ua/omp/index.php/conference/catalog/book/134/1967/4110-1>. (0,3 д.а.)

8. Котенок М. Теоретичні основи аналізу зв'язків між структурними змінами в економіці та її сталим розвитком. Економіка та інновації: взаємодія, виклики, перспективи : матеріали науково-практ. конф., м. Ужгород, 20 берез. 2025 р. Ужгород, 2025. С. 63–65. (0,2 д.а.)

9. Котенок М. Структурні зміни в українській економіці в контексті сталого розвитку. Сталий економічний розвиток, ефективне управління та фінансово-правові

механізми в умовах глобальних трансформацій : зб. тез доп. міжнар. науково-практ. конф., м. Ізмаїл, 28 лют. 2025 р. Ізмаїл, 2025. С. 17–20. URL: <https://www.economics.in.ua/2025/02/28.html>. (0,2 д.а.)

10. Кириленко В., Котенок М. Енергетична галузь в контексті сталого розвитку: світові тенденції та сучасні особливості. Сталий розвиток: виклики та реалії здійснення (Україна-світ) : зб. матеріалів Всеукр. науково-практ. конф. здобувачів і молодих вчен., м. Івано-Франківськ, 22 трав. 2024 р. Івано-Франківськ, 2024. С. 69–71. URL: <https://nung.edu.ua/news/stalyy-rozvytok-vyklyky-ta-realiyi-zdiysnennya-ukrayina-svit>. (всього 0,2 д.а., особисто автору належить 0,1 д.а.).

11. Котенок М. Сталий розвиток під час війни: особливості та виклики. Perspectives of contemporary science: theory and practice : The 4th International scientific and practical conference, м. Lviv, 26–28 трав. 2024 р. Lviv, 2024. С. 1398–1404. URL: <https://sci-conf.com.ua>. (0,3 д.а.)

ЗМІСТ

ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1 СТАЛИЙ РОЗВИТОК В СИСТЕМІ ЦІЛЕЙ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ.....	27
1.1. Теоретичні витoki і еволюція концепції сталого розвитку	27
1.2. Державне регулювання економічного розвитку: фундаментальні принципи і особливості стратегічного рівня прийняття рішень	48
1.3. Адаптація інформаційно-аналітичного забезпечення стратегування сталого розвитку до умов війни та повоєнного відновлення економіки	78
Висновки до розділу 1	100
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ РЕСУРСНИХ, СТРУКТУРНИХ Й ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ОБМЕЖЕНЬ ДОСЯГНЕННЯ УКРАЇНОЮ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	105
2.1. Соціальна компонента сталого розвитку: Україна в контексті міжнародних порівнянь	105
2.2. Ресурсне забезпечення освіти і медицини як важливий фактор відтворення бідності в Україні.....	126
2.3 Оцінювання екологічних, структурних й інституціональних умов сталості української економіки	135
Висновки до розділу 2	176
Розділ 3 РОЗРОБКА І АПРОБАЦІЯ ІНСТРУМЕНТІВ ПРОГНОЗУВАННЯ ДОСЯГНЕННЯ УКРАЇНОЮ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	182
3.1. Концептуальні основи і методи операціоналізації моделі досягнення Україною цілей сталого розвитку	182
3.2. Прогнозування первинних (ресурсних) можливостей України щодо досягнення цілей сталого розвитку	197
3.3. Прогнозування впливу структурних й інституціональних чинників на міру реалізації ресурсних можливостей економіки України щодо досягнення цілей сталого розвитку	206

Висновки до розділу 3	226
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	243
ДОДАТКИ	268

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Проблема економічного розвитку, особливо в контексті його сталості, тобто досягнення суспільством таких характеристик економічного відтворення, коли результати зростання перетворюються на соціальні умови його продовження і балансуються з компенсаторною спроможністю природного середовища, для України не може вважатись задовільно вирішеною – як мінімум, виходячи з домінування негативних тенденцій абсолютних обсягів національного виробництва та стагнації його економічної ефективності. При цьому тривалість періоду, на протязі якого спостерігається негативна економічна динаміка (а Україна ще до початку повномасштабного вторгнення була однією з небагатьох країн, чий абсолютний розмір ВВП у постійних цінах менший показників, досягнутих ще в минулому столітті) свідчить про існування проблем, що належать до стратегічного рівня економічного регулювання. Початок повномасштабного вторгнення став додатковим фактором, що вимагає адаптації загальних теоретичних засад оцінювання відповідності характеристик функціонування національної економіки принципам сталого розвитку, адже ні концепція сталого розвитку, ні сукупність цілей (цілі сталого розвитку – ЦСР), ні система індикаторів, застосовувана для моніторингу наближення національної економіки до траєкторії сталого розвитку не передбачали життєдіяльності суспільства в умовах повномасштабної війни за виживання, що радикально змінює систему суспільних цілей і пріоритетів.

Відповідно проблеми взаємодії економічного і соціального розвитку, прогресивних структурних зрушень в національній економіці, гармонізації господарських цілей суспільства з можливостями природного середовища досліджували в публікаціях Геєця В., Лібанової Е., Колота А. Близнюк. В., Чалюк Ю. Грішнєвої О., Варналія З., Галушки З., Дейнеки Т., Дейнеки Л., Гончаренко О., Ємельяненко Л., Кириленко В., Лукьяненко Д., Гриценко А., Зайцева Ю., Лопушняк Г., Верховод І., Ткаченко О., Москаленко О., Швиданенко О., Луніної І., Білоусової О. та інших які у свою чергу, розвинули та адаптували до

специфічних структурних, інституціональних і ресурсних умов України концепції, що розроблювались на перетині економічної теорії і політології, соціології, економічної історії, публічних фінансів у публікаціях Ацемоглу Д., Норта Д., Вайнгаста Б., Дракера П., Ростоу У., Сакайя Т., Фукуями Ф., Тофлер А., Белла Д., Гідденса А., Кастельса Т., Стюарта Т., Мідоуз Д. Форестера Дж., Олсона М., Дітона А., Бюкенена Дж.М., Масгрейва Р.А. та інших, набули нових вимірів за умов мілітаризації економіки, нових факторів соціальної стратифікації, принципового оновлення структури джерел ресурсів для фінансування бюджетного сектору соціальної сфери і структури видатків з державного бюджету, нарешті нових форм господарської (і воєнно-політичної) взаємодії з країнами ЄС.

Зокрема у фокусі нашого дослідження, проблема узгодженості цільових значень різних ЦСР, відповідно – проблема досягнення компліментарності різних напрямів політики (різних аспектів стратегії) державного сприяння сталому розвитку економіки, а також проблема обґрунтування ключових обмежень, з якими стикається національна економіка, у прагненні забезпечити необхідні передумови для формування як провідних осередків зростання, так і поширення провідного господарського досвіду на основу масу «наслідувачів» інноваційних організаційно-технічних рішень. Результати вирішення такої наукової задачі мають забезпечити удосконалення підходів до обґрунтування розмірів індикативних (планових) цільових та інструментальних показників ефекту від реалізації державних програм та повніше передбачати як прямі, так і опосередковані наслідки вибору певних стратегічних пріоритетів й важелів реалізації державної економічної політики.

Це засвідчує практичну значущість розв'язання наукової проблеми, що полягає у теоретичному обґрунтуванні взаємозв'язку між окремими цілями сталого розвитку та різними напрямами державної економічної політики та визначення резервів підвищення соціально-економічної ефективності її реалізації завдяки досягненню компліментарності окремих її напрямів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами, планами.
Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи

кафедри економічної теорії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана» і є компонентом НДР за темою «Економічний розвиток в умовах глобалізаційних викликів» (номер державної реєстрації 0123U101328).

У межах зазначених наукових тем автором: удосконалено підходи до оцінювання ресурсної та інституціональної спроможності національної економіки досягати цілей сталого розвитку, здійснено емпіричне обґрунтування ключових обмежень, з якими стикається українська економіка щодо забезпечення економічного зростання, перетворення його результатів на зростання добробуту широких верств населення і гармонізації відносин між господарською діяльністю суспільства і природним середовищем.

Отримані теоретичні та прикладні результати можуть бути використані працівниками органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій, долучених до розробки й оцінювання результатів реалізації державної економічної політики, представниками бізнесових структур, що прагнуть імплементувати принципи сталого розвитку до стратегічних планових документів та гармонізувати їх з вимогами й пріоритетами державних стратегій соціально-економічного розвитку.

Метою дослідження є теоретичне та емпіричне обґрунтування принципів і методичних підходів до розробки й оцінювання результатів реалізації стратегічних пріоритетів державної економічної політики, удосконалення методичних підходів до забезпечення оберненого зв'язку між вибором стратегічних пріоритетів державного регулювання й соціально-економічною ефективністю використання виділених для інтервенції ресурсів.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких завдань:

- систематизувати теоретичні підходи дослідження взаємодії соціального, екологічного й економічного компонентів розвитку суспільства;
- оцінити теоретичну обґрунтованість та потенціал прикладного застосування інформаційно-аналітичного інструментарію моніторингу досягнень національних економічних систем з урахуванням специфічної траєкторії розвитку

українського суспільства та викликів, з якими воно стикається в умовах повномасштабної війни;

- оцінити міру використання економічних (ресурсних) можливостей економіки України для вирішення завдань соціального розвитку протягом ретроспективного періоду;

- обґрунтувати характер взаємодії макроекономічної динаміки та структурних й інституціональних перетворень в українській економіці протягом ретроспективного періоду;

- проаналізувати характеристики взаємодії екологічної та економічної компонент суспільного розвитку за ретроспективний період в Україні;

- виявити можливості й обмеження досягнення ЦСР за збереження стратегічної спрямованості державного регулювання української економіки;

- оцінити можливості й обмеження використання сукупності індикаторів ЦСР для оцінювання та прогнозування резильєнтності розвитку національної економіки;

- розробити аналітичний інструментарій прогнозування ключових характеристик взаємодії економічних, соціальних і екологічних компонентів сталого розвитку національної економіки;

- провести апробацію інструментарію прогнозування характеристик сталого розвитку та визначити критично важливі співвідношення між групами показників, що характеризують економічні (ресурсні), структурні, соціальні і екологічні компоненти сталого розвитку.

Об'єктом дослідження є процеси взаємодії економічного, соціального і екологічного компонентів суспільного розвитку.

Предметом дослідження є стратегування сталого розвитку національної економіки.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації стали фундаментальні положення статичного (для оцінювання узгодженості соціальних, ресурсних, структурних, інституціональних і екологічних характеристик економічного відтворення в певні моменти часу) та динамічного (для оцінювання

відповідності темпів змін пов'язаних індикаторів різних компонентів суспільного відтворення) економічного аналізу; концепція тяжіння системи параметрів економічного відтворення до рівноваги (дорівноважний рух) та закономірності виникнення відхиляючих від рівноваги збурень (відрівноважний рух), що набувають тим більшої сили, чим триваліше продовжується блокування вірівнуючих тенденцій на попередній фазі поновлення рівноваги.

Для формування теоретичного базису дослідження синтезовані методологічні принципи та аналітичних інструментів моделей макроекономічної рівноваги на товарних і ресурсних ринках (концепції рівноваги Вальраса і Маршала, моделі AD – AS та IS-LM), концепції стратегічної поведінки фірм та недосконалої конкуренції Дж. Робінсон та Е. Чемберліна, з методами аналізу інституціональної спроможності.

Для аналізу взаємодії ресурсних та інституціональних умов розвитку та для оцінювання внеску регуляторної політики в соціально-економічні результати суспільства використовувався метод ToC (Theory of Change), що дозволяє відстежувати вплив первинних активностей програми («intervention») через зміну інструментальних показників («outputs») на цільові характеристики розвитку національної економіки (outcomes).

Для емпіричної перевірки гіпотез та аналізу внеску окремих факторів у спостережувану динаміку показників соціально-економічного розвитку використано методи нормування і агрегування в складі комплексної оцінки показників, що мають різні одиниці вимірювання; методи аналітичного групування; методи кореляційно-регресійного аналізу та методи дисперсійного аналізу відхилень індивідуальних значень від тренду. Також методи згладжування значень динамічного ряду для виділення сезонної і тренд-циклічної компонент ряду динаміки, і метод факторного аналізу через «ланцюгові підстановки».

Для прогнозування досяжних для України характеристик сталого розвитку на основі структурно функціонального підходу була розроблена авторська модель забезпечення компліментарності соціальних, економічних і екологічних аспектів розвитку. Для формування бази даних було використано методи індексного аналізу

(для перерахунку усіх вартісних показників в постійних цінах), формально-математичного моделювання (регресійний аналіз за допомогою лінійних адитивних функцій) та матричних обчислень для визначення параметрів лінійних моделей.

Інформаційною базою дисертації стали фундаментальні положення теорії державного регулювання економіки та розвитку соціальних систем; праці вітчизняних та зарубіжних науковців з проблематики стратегування сталого розвитку національної економіки; законодавчі та нормативно-правові акти України (зокрема щодо стратегій розвитку окремих секторів національної економіки) та країн ЄС; офіційні дані Державної служби статистики України, Національні звіти зі сталого розвитку; міжнародні бази даних та аналітичні звіти Програми сталого розвитку ООН (UNDP) HYPOSTAT, World Bank, OECD тощо.

Наукова новизна одержаних результатів. Основні результати дослідження, які мають елементи наукової новизни, полягають у такому:

уперше:

- Обґрунтовано доцільність використання відносних показників (показників розриву) привабливості сфери докладання праці України порівняно з країнами тимчасового перебування чисельних груп економічно активного населення України, як ключових індикаторів обмежень, з якими стикатиметься Україна у досягненні ЦСР, що дозволяє уточнити методи аналітичного та прогностного забезпечення розробки національних стратегій розвитку;

удосконалено:

- теоретична модель впливу на резильєнтність національної економіки регуляторної стратегії, що надає пріоритетність цілям короткострокової фінансової стабілізації та використовує інструменти придушення інфляції через скорочення споживчого попиту й обмеження довгострокового кредитування, завдяки емпіричному обґрунтуванню високої вірогідності блокування позитивних структурних зрушень та послаблення мотивації до інноваційного розвитку бізнесу, що дозволяє адаптувати теоретичне забезпечення стратегій економічного розвитку до структури української господарської системи;

- емпіричне обґрунтування ключових завдань державного стратегічного регулювання на повоєнний період, завдяки врахуванню впливу ефекту масштабу національного виробництва на сприятливість макроекономічних умов для інституціонального реформування, що дозволило обґрунтувати пріоритетність темпів зростання чисельності зайнятості як ключової умови створення «вікна можливостей» для інституціональних реформ, зокрема в соціальній сфері;

- аналітичний інструментарій оцінювання внеску ресурсних, структурних й інституціональних компонентів у досягнення позитивної довгострокової динаміки суспільного добробуту, завдяки розробці набору пов'язаних моделей, де ресурсні показники виступають факторами динаміки структурних й інституціональних змінних в короткостроковому періоді, а в довгостроковому вже досягнення щодо структурних зрушень та інституціональної якості визначають досяжні для національної економіки темпи зростання, що підвищує відповідність вибору важелів реалізації державних програм умовам певного етапу суспільного розвитку;

набуло подальшого розвитку:

- прогнозне забезпечення розробки державних програм і політики завдяки проведенню апробації цілісного комплексу пов'язаних моделей, які емпірично підтвердили гіпотези про слабку негативна еластичність рівня і глибини бідності до динаміки ВВП за збереження інституційних засад регулювання, спостережуваних в ретроспективі та вищу чутливість соціальної ефективності охорони здоров'я до поліпшення ресурсного забезпечення, порівняно з освітньою галуззю, що дозволило емпірично обґрунтувати тезу про критичну важливість компліментарності між розвитком комерційного і бюджетного секторів соціальних галузей;

- методичні підходи до оцінювання міри компліментарності державних програм, підпорядкованих стратегії сталого розвитку, завдяки емпіричному обґрунтуванню слабкої еластичності частки високотехнологічного виробництва в складі національного виробництва і зайнятості від темпів зростання ВВП за умови збереження поточних інституціональних обмежень для інноваційної та

інвестиційної активності та наявного потенціалу, що дозволяє точніше планувати результативність державних стратегій технологічного розвитку

Практичне значення одержаних результатів обумовлено тим, що розроблені наукові положення використані для обґрунтування прикладних аналітичних інструментів та рекомендацій, що здатні поліпшити якість обґрунтування вибору стратегічних пріоритетів державної політики, сприяють гармонізації процедур управління бізнесом з цілями сталого розвитку суспільства, розширюють можливості впливу інститутів громадянського суспільства на вибір важелів реалізації державних програм та більш комплексному врахуванню їх наслідків як для економічної ефективності, так і стосовно розподільчої справедливості, примноження соціального капіталу суспільства та збереження потенціалу екологічних систем, що залучаються до господарського використання. Реалізація рекомендацій і пропозицій дисертації сприятиме гармонізації інтересів усіх основних груп стейкхолдерів розробки і реалізації державних стратегій сталого розвитку. Основні теоретичні положення та практичні розробки дисертації впроваджено в освітній процес Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана при викладанні навчальних дисциплін «Сталий розвиток» та «Економіка сталого розвитку» (довідка від 11.06.2026 р. №01/13-697). Результати дослідження використано в діяльності Асоціації «Українське ґрунтове партнерство» у частині оцінювання екологічних обмежень сталого розвитку та обґрунтування підходів до стратегування сталого використання земельних ресурсів (довідка від 11.06.2026 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаним науковим дослідженням, представляє особистий авторський підхід щодо теоретичних засад і стратегічного регулювання сталого розвитку національної економіки і особисто отримані нові теоретичні та прикладні результати щодо інформаційно-аналітичного забезпечення розробки й оцінювання результатів реалізації державних стратегій розвитку. В дисертації використано лише ті матеріали з опублікованих у співавторстві наукових публікацій, що є результатом

особистого наукового внеску здобувача та відображають авторський внесок в колективні публікації.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації представлено на науково-практичних конференціях, зокрема: Всеукраїнській науково-практичній конференції здобувачів і молодих вчених «Сталий розвиток: виклики та реалії здійснення (Україна–світ)» (м. Івано-Франківськ, 22 травня 2024 р.); The 4th International Scientific and Practical Conference “Perspectives of Contemporary Science: Theory and Practice” (м. Львів, 26–28 травня 2024 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сталий економічний розвиток, ефективне управління та фінансово-правові механізми в умовах глобальних трансформацій» (м. Ізмаїл, 28 лютого 2025 р.); науково-практичній конференції «Економіка та інновації: взаємодія, виклики, перспективи» (м. Ужгород, 20 березня 2025 р.); науково-практичній конференції «Прогнозування економічних процесів: світовий досвід та вітчизняні реалії» (м. Одеса, 28–29 березня 2025 р.); 7-й Міжнародній науково-практичній конференції «Фінансові інструменти сталого розвитку економіки» (м. Чернівці, 10 квітня 2025 р.).

Публікації. Основні положення та найважливіші результати дисертаційної роботи опубліковано автором самостійно та у співавторстві в 11 наукових працях загальним обсягом 6,6 друк. арк., з яких особисто автору належить 4,9 друк. арк. Із них 5 статей у фахових наукових виданнях України загальним обсягом 5,2 друк. арк., з яких особисто автору належить 3,6 друк. арк., та 6 публікацій за матеріалами міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій загальним обсягом 1,4 друк. арк., з яких особисто автору належить 1,3 друк. арк. Тематика публікацій охоплює ключові напрями дисертаційного дослідження, зокрема проблеми бідності як обмеження сталого розвитку, інвестиційної активності, структурних змін в економіці України, аналітичного забезпечення політики сталого розвитку, а також теоретичні й прикладні аспекти стратегування сталого розвитку національної економіки.

Структура та обсяг рукопису. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Обсяг основного тексту

становить 215 сорінок. Дисертація містить 29 рисунків на 15 сторінках, 19 таблиць на 10 сторінках, 14 додатків. Список використаних джерел налічує 254 найменування.

РОЗДІЛ 1

СТАЛИЙ РОЗВИТОК В СИСТЕМІ ЦІЛЕЙ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

1.1. Теоретичні витоки і еволюція концепції сталого розвитку

Концепція сталого розвитку набула нині більшої популярності як система пріоритетів міжнародної політики, ніж напрям наукових досліджень. Відповідно до великої вагомості саме прикладного компонента концепції, втіленого у програмних і методичних документах міжнародних організацій (в першу чергу – цілей сталого розвитку ООН [1 – 10]) ми у своєму дослідженні сфокусуємось не лише на еволюції концепції сталого розвитку як наукової програми, на проблемах збереження «ядра наукової програми сталого розвитку» завдяки трансформації її «негативних та позитивних евристик» [11], а й на взаємодії теоретичних положень (дослідницько-аналітичних і ціннісно-філософських аспектів) з прикладними (програмними і методичними) аспектами концепції сталого розвитку. Відповідно, у фокусі нашої уваги в цьому розділі дисертації буде не лише еволюція власне наукової програми, що початково була присвячена дослідженню закономірностей взаємодії господарської діяльності людства з природним середовищем, а і взаємодія науки з політикою. При цьому, необхідно врахувати, що і традиційна роль науки, як джерела інформації про закономірності розвитку і тенденції динаміки регульованих процесів, і класичне бачення політики як, по-перше, системи принципів прикладного застосування наукових знань, а по-друге, джерела емпіричних даних – розвиваються, трансформуються, набувають нових рис у процесі інституціонального розвитку певного суспільства та людства загалом.

Політика та конфлікти інтересів, породжувані її розробкою та реалізацією, перетворюються на вагомі фактори наукового процесу, формуючи не просто попит на неупереджені й максимально (в міру наявних методологічних можливостей) наближені до об'єктивності наукові дослідження, а замовлення на обґрунтування певних ідеологій, програм і заходів, реалізація яких даватиме певні переваги

замовникам. У свою чергу, наука опиняючись під тиском політичних інститутів суспільства, перетворюється на безпосередню складову політичної боротьби, а результати наукових досліджень трактуються і використовуються далеко не нейтрально, щодо певних ідеологічних і політичних конфліктів і суперечок, набуваючи значення джерела приросту політичної влади. Тож велике прикладне значення наукової концепції обумовлює і переваги щодо її розвитку як інструменту підвищення обізнаності людства про закономірності, поточні та віддалені наслідки вибору певних моделей організації господарського життя, так і ризики. Тож особливо важливо відокремити логіку розвитку наукової складової концепції від ідеології та політичного застосування та позиціонувати аналітичні інструменти концепції в системі наукового знання, систематизувавши їх наукове, аналітичне значення, без чого неможливо коректно розуміти можливості й обмеження прикладного застосування цієї науково-дослідної програми.

Наукові витоки концепції сталого розвитку ми вбачаємо в роботах Т. Мальтуса [12], що відображає традиційне ставлення до «Досвіду про закон народонаселення...» як першого обґрунтування вагомості суперечності між потребами зростання й розвитку та відтворювальними можливостями природних компонентів продуктивних сил (зокрема, науковців, які працювали під егідою «Римського клубу» поширено називали «неомальтузіанцями» [13 – 14]). Звісно, запропонована аналогія залишає за дужками: а) розгляд якісних відмінностей у тлумаченні цілей та ознак розвитку, властиві сучасній концепції сталого розвитку і притаманні мальтузіанським і класичним теоріям прогресу; б) радикально відмінну технологічну базу виробництва, що розглядається як середовище формування і прояву суперечності (між арифметичною прогресією – темпами зростання виробничих можливостей людства і геометричною – темпами зростання його потреб, заданими приростом населення з точки зору Мальтуса і між темпами нарощення інтенсивності антропогенного впливу індустріальної цивілізації на природне середовище і адаптивною спроможністю останнього – з точки зору науковців «Римського клубу» [15]).

Проте ця аналогія базується на двох принципово важливих спільних рисах Мальтузіанських поглядів з сучасною концепцією сталого розвитку. По-перше, теза про те, що фундаментальні обмеження можливостей розширення споживання для людства загалом та кожного окремого суспільства зумовлюються властивостями природного середовища. Для Мальтуса ці обмеження були пов'язані з принципом спадної продуктивності праці в сільському господарстві: розширюючи масштаби виробництва харчів для задоволення потреб зростаючої чисельності населення людство вимушене залучати в обіг земельні ділянки гіршої якості, відповідно, середня продуктивність праці скорочується, а рента, яку одержують власники кращих земельних ділянок зростає (як функція абсолютної різниці між продуктивністю на кращих і гірших земельних ділянках, за умови що саме останні визначають ціну продукції для населення). А для сучасної концепції сталого розвитку аналогічні обмеження зумовлені компенсаторною спроможністю екосистем, що трансформуються в процесі господарського використання суспільством [16;17]. Тобто, за Мальтусом природа обмежує безпосередньо і виробництво, і прояв обмежень – дефіцит виробничих можливостей відносно потреб. За роботами представників Римського клубу – природа обмежує не виробництво, а зумовлює наростання побічних наслідків, що доповнюють споживання бажаних благ (дешеві товари і послуги) вимушеним споживанням небажаних (зміни клімату, втрата біорозмаїття, забруднення та руйнування рекреаційного потенціалу тощо) [12; 16;17].

Проте незважаючи на таке різне бачення механізму формування і загострення суперечності між цілями розвитку і можливостями, що надають характеристики природного середовища і Мальтус, і науковці «Римського клубу». Останні формують другу спільну тезу: економічні, стихійні (ринкові) механізми руху благ і ресурсів не забезпечують гармонійного узгодження параметрів функціонування господарської системи суспільства із характеристиками природного середовища. З погляду Мальтуса, навіть наближення до реалізації завдань, що сучасна наука тлумачить як базові цілі розвитку (скорочення бідності, звільнення широких верств населення від тягара голоду і злиднів) призводить

лише до катастрофічних явищ, спричинених «перенаселенням»: зростання чисельності мешканців певної території понад межі її природно-ресурсного потенціалу зумовлює епідемії, голод, війни – за Мальтусом – закономірні форми «компенсації надмірного розширення споживання населення». За Д. Медоуз – ринки регулярно недооцінюють вагомість «побічних екологічних наслідків господарської діяльності суспільства» і врахування «реальної» цінності споживаних у процесі виробництва природних ресурсів вимагає державного втручання (по суті, та сама теза обґрунтовується в межах неокласичного мейнстріму: неспроможність ринків забезпечувати ефективний розподіл ресурсів між сферами їх використання для випадків, коли останнє породжує негативні екстерналії) [16;20]. Отже, друга теза, що поєднує мальтузіанські погляди з сучасними теоретичними основами концепції сталого розвитку – віднесення взаємодії господарської системи із природним середовищем до класу випадків, що сучасний неокласичний синтез розглядає як «провали ринків» [18-20], тобто ситуації, коли стихійні ринкові механізми навіть теоретично не здатні забезпечити пропорції розподілу ресурсів між альтернативними сферами використання і доходів між постачальниками різних ресурсів, що відповідатимуть умовам Парето-ефективності.

При цьому, і Мальтус, і сучасні економісти, що приділяють увагу природним «межам зростання» [21], тлумачать катастрофічні явища (війни, епідемії, голод – Мальтус і глобальні зміни клімату, радикальне зростання витрат виробництва і задоволення потреб) як результат виснаження природно-ресурсного потенціалу і перевищення компенсаторної спроможності екологічних систем. Економісти Римського клубу розглядають це як закономірну форму «повернення до рівноважного стану», тобто наближення до тих характеристик суспільного життя і господарської діяльності, які не суперечать наявним природним можливостям.

Отже перша «теоретична вісь», що формує каркас наукової складової концепції сталого розвитку: роботи, що обґрунтовують «межі зростання», виходячи з провідної ролі відносин між людством (суспільством) і природою, як сфери визначення обмежень для зростання і розвитку. При цьому, головний

предмет дискусії, а саме визначальна характеристика, що виражає опозицію таких робіт класичній політекономії – стосовно Мальтуса і неокласичному синтезу – стосовно Д. Медоуза, а раніше – Г. Хоттелінга і пізніше – У. Нордхауза це теза про абсолютний характер таких обмежень (Дадоток А, рис. А.1).

Для класиків проблема залучення до економічного обігу абсолютно обмежених (невідтворюваних) ресурсів зводилась до нарощення ренти (в міру задіяння «гірших» менш придатних для використання ресурсів зростає рента, яку одержують власники «кращих», більш продуктивних різновидів таких ресурсів). Однак про повне, фізичне вичерпання їх запасів не йшлося навіть у Мальтуса. Отже навіть «порядок денний» сучасних досліджень в межах ідеології «Римського клубу» суттєво відрізняється від уявлень класиків: «абсолютна» обмеженість запасів певних природних ресурсів чи навіть їх вичерпання в межах однієї країни в масштабах міжнародної економіки стає лише фактором динаміки, руху виробничих потужностей та інтенсифікації міжнародної торгівлі, бо в масштабах усього світу, проблема вичерпання ресурсів просто не ставилась.

На думку класиків, цінові механізми ринкової взаємодії досить ефективно обмежують використання рідкісних ресурсів і створюють стимули для заміщення їх менш рідкісними [28]. Відповідно, в умовах абсолютних обмежень виробничих можливостей зростання цін обмежується лише платоспроможністю споживачів і, таким чином, суспільство надійно захищено від «виснажливого масового споживання» – термін притаманний вже пізнішим роботам, таким як [29 – 31], проте саме явище надмірного, неузгодженого з наявними ресурсними можливостями споживання для класиків – це лише наслідок невиправданого регулятивного втручання держави, результат порушення ринкових механізмів розподілу, що надійно захищають суспільства від марнотратства рідкісних ресурсів. Адже останні стають дорожчими, відповідно, недоступними для більшості виробників і залучаються лише тими, хто створює найдорожчі блага, а такі блага споживаються лише дуже не чисельною, найзаможнішою частиною суспільства.

Так само якісно відрізнялись погляди класиків на проблеми відносин розподілу, зокрема центральну для періоду становлення індустріального суспільства нерівність факторного розподілу доходів (якісно, радикально вищі доходи власників капіталу, порівняно з доходами найманих працівників [22]). Для Мальтуса висока нерівність та тяжіння заробітної плати до «вартості робочої сили», тобто суми цін мінімального набору благ, що забезпечують формування затребуваної пропозиції праці не усуває проблему «надмірного споживання» – центральна концепція, що уможлиблює провести прямий зв'язок між мальтузіанством і сучасними дослідженнями під егідою «Римського клубу» [32]. А для класичної політекономії (роботи Рікардо, Міля, Мак-Кулоха [28]) властиве бачення автоматичного, стихійного (на основі ринкових, цінових стимулів для виробників і споживачів) вирішення проблеми «надмірного споживання». Класики вважали, що закономірне тяжіння рівня оплати праці основних мас робітників і селян до вартості робочої сили, тобто до мінімуму засобів існування, надійно захищає суспільства від «виснажливого споживання». У свою чергу, зростання рівня життя, що проявляється через розширення набору благ, що втілюється у вартості робочої сили і «нормальній зарплаті» [33], детермінується темпами нагромадження капіталу, а не коливанням природних умов. А якщо зростання спирається на нагромадження капіталу (підвищення капіталоозброєності праці), то усувається закономірність катастрофічних механізмів повернення до забезпечених природними можливостями обсягів споживання. Адже нагромаджений капітал не зникає як сприятливі природні умови, а відтворюється і навіть допомагає подальшому зростанню заощаджень (як абсолютних розмірів, так і норми заощаджень [28;33]). Отже підкріплені нагромадженими обсягами капіталу прирости споживання і чисельності населення можуть зберігатись і навіть слугувати основою подальшого зростання.

Проблеми побічних наслідків залучення природних ресурсів до господарського використання (недооцінки витрат у ринкових цінах через відмінність між приватними і суспільними витратами) та інституціональної готовності / неготовності суспільства або окремих секторів економіки до

запровадження інновацій не мають, на нашу думку, адекватного відображення в межах класичної політекономії. Певною мірою, марксистська концепція співвідношення «суспільної та індивідуальної вартості продукції» має певну схожість з проблемою екстерналій, адже йдеться про відмінність «суспільно необхідної», тобто визнаної суспільством як відповідна поточному рівню розвитку продуктивних сил вартість продукції й «індивідуальна вартість» – по суті, витрат виробництва, фактично здійснюваних для створення одиниці (певного обсягу) продукції на певному підприємстві. Проте, по суті, марксистська концепція описує умови відбору виробників, що виявляються здатними відтворювати свій ресурсний потенціал (ті, чия індивідуальна вартість виявляється нижчою за суспільно необхідну, що уможлиблює їм отримувати прибуток, тобто реалізовувати додаткову вартість) і не має нічого спільного з дослідженням розбіжностей між приватними і суспільними витратами, як основою ціни пропозиції (лише одним з двох рівноправних компонентів, що формує ринкову ціну продукції), які знаходяться у фокусі сучасних досліджень проблеми екстерналій, зокрема в контексті теорії сталого розвитку.

Щодо проблеми інституціональної готовності (спроможності) суспільства до запровадження інновацій у господарське використання, то для класиків капіталістичне підприємництво розумілось як сукупність необхідних стимулів (зниження виробничих витрат чи зростання цінності блага для споживачів уможлиблює підприємцю, капіталісту (класики не розрізняли ці два статуси) збільшувати і власні доходи, і необхідні важелі (власність чи розпорядження капіталом давало можливість підпорядковувати діяльність найманих працівників, незалежно від їх кваліфікації, завданням підвищення прибутку). Проблеми мотивації кваліфікованої праці, інтенсивність та продуктивність якої важко контролювати потрапили у фокус економічної науки значно пізніше [34], а перші дослідження щодо відповідності різних типів підприємництва ролі новатора пов'язані вже з інституціональним аналізом, зокрема роботами Й. Шумпетера [35; 36].

Фундаментальною альтернативою поглядам класиків була німецька історична школа, засновники і прибічники якої відмовлялись від універсальних економічних моделей на користь докладного, детального дослідження національних, галузевих, регіональних, навіть локальних (в масштабах окремого осередку виробництва) моделей господарської поведінки [28; 34]. В роботах Ф. Ліста сформульовані положення, які резонують із тезами теорій, сформульованих значно пізніше, зокрема теза про важливість складної (диверсифікованої) галузевої структури національного виробництва для економічного розвитку країни. Звісно, Лист не використовував термінологію «позитивних екстерналій», породжуваних інноваціями, що розроблені в межах одних промислових галузей для багатьох інших, забезпечуючи динамічне розширення виробничих можливостей і сфери високо оплачуваної праці. Проте, теза, що диверсифікована галузева структура – важлива передумова стійкості національної індустрії є вагомим компонентом теорії Ф. Ліста. Це споріднює його роботи з сучасним баченням передумов стійкості, обґрунтованим в роботах М. Портера, Е. Райнерта, Дж. Мура [37 – 39] та інших вчених, що акцентували на ефективності функціонування сектору інновацій (розвиваючи моделі П. Ромера, згідно з якими джерело довгострокового зростання надає «сектор створення знань, що відповідає за прирощення продуктивності використання ресурсів праці й капіталу» [40], а масштаби цього сектору задаються схильністю економічних суб'єктів, у першу чергу, комерційного сектору, але також і держави інвестувати в розвиток людського капіталу) як передумові високих і стабільних (формальне вираження стійкості) темпів зростання.

Так само резонують з ідеями сучасної концепції сталого розвитку і погляди Ф. Ліста на важливість протекціоністської політики: проблема досягнення позитивних структурних зрушень для країн, які лише вирішують проблему створення розгалуженої промислової структури, при цьому, «завдяки своєму моральному, розумовому, соціальному і політичному потенціалу почувають себе здатними до розвитку промисловості» [34] мають забезпечити реалізацію такого потенціалу шляхом запровадження виваженої протекціоністської політики, що

захищатиме «молоді» галузі промисловості від конкуренції з індустріальними країнами, що вже мають непереборні переваги завдяки наявному індустріальному комплексу (враховуючи увагу Ліста до національної специфіки поширених господарських практик і «шаблонів» прийняття економічних рішень, можна зарахувати до цього комплексу і набір усіх необхідних для відтворення і розвитку його ресурсного потенціалу інститутів). Певною мірою, таке бачення перетинається і з цілою низкою робіт, присвячених специфіці проблеми сталого розвитку саме для країн «периферійного капіталізму» [1;3-5]: в умовах домінування нерегульованої ринкової конкуренції розрив між індустріальними країнами та країнами, лише формують систему відтворення промислового виробництва зростатиме, що негативно впливатиме на спроби наблизитись до моделі сталого розвитку як для країн, що розвиваються, так і для індустріальних країн, для яких спекулятивні операції навколо імпорту реального капіталу та вилучення надприбутків з експлуатації сировинної бази третіх країн стають привабливішими, за довгострокові інвестиції в технологічний розвиток національної індустрії та формування конкурентних переваг навколо забезпеченості людським капіталом.

Для нашого дослідження важливо, що описані вище теоретичні концепції, які уможлиблюють пояснювати наскільки певні типи зрушень в структурі національної економіки відповідають принципам сталого розвитку, формувались в часи, коли самий розвиток був невіддільно пов'язаний з процесами індустріалізації, а позитивні структурні зрушення зводились до витіснення (за особливим, притаманним лише певній країні сценарієм) «традиційного» сільськогосподарського сектору, новітнім («прогресивним») індустріальним сектором, як це показано в базовій «двосекторній моделі розвитку» А. Льюїса [41]). Звісно, сучасний етап структурних трансформацій, домінуючою тенденцією якого є становлення постіндустріального суспільства, передбачає якісно інші технологічні та інституціональні зміни. Проте сама аналогія зберігає, на нашу думку, свою коректність, обумовлюючи високу цінність для обґрунтування політики сталого розвитку адекватної сучасним умовам, положень німецької

історичної школи та інституційного аналізу. Зокрема, ми виділяємо такі базові аналогії між проблематикою наближення до траєкторії сталого розвитку періоду ранньої індустріалізації й сучасних постіндустріальних трансформацій: а) зміна технологічної бази суспільного виробництва, що забезпечує якісні переваги лідерам цього процесу (щодо ринкової влади, рівня доходів, можливостей розвитку і якості життя учасників виробництва); б) така зміна супроводжується перерозподілом позицій в системі міжнародного поділу праці; в) інтенсивність прогресивних структурних змін (визначається темпами і масштабами формування індустріального комплексу – для часів німецької історичної школи та інформаційного сектору, науковомістких галузей промисловості й сфери розвитку людського капіталу – для сучасності) залежить від рівня розвитку базового сектору (сільського господарства і торгівлі – для часів індустріалізації та індустрії та фінансових інституцій – для сучасності); д) також інтенсивність змін та їх стійкість (здатність сформувати не просто певні проривні галузі чи виробничі комплекси, а вийти на основі поширення нових технологій на новий рівень суспільного розвитку, тобто підкріпити технологічні досягнення адекватною системою інститутів, що забезпечить поширення вигід і, певною мірою, компенсацію втрат від інтенсивних технологічних зрушень) залежить від рівня доходів та якості інститутів, досягнутих на початок активних трансформацій.

Стосовно неокласичного синтезу, основні суперечності, та водночас, взаємне збагачення у дискусії з теоретичними витоками концепції сталого розвитку стосується проблем оцінювання економічних наслідків використання абсолютно обмежених ресурсів, в першу чергу – природних, таких як земля в давно заселеній країні.

Канонічною для неокласики у питаннях ролі ринкових механізмів для збалансування масштабів використання природних ресурсів з обмеженими (нульовими, в масштабах історії певного суспільства) відтворювальними можливостями, є стаття Р. Солоу «Економіка ресурсів чи ресурси економічної теорії» [42]. Вона у досить абстрактних термінах обґрунтовує механізм заміщення ресурсів, щодо яких людство наближається до вичерпання їх запасів ресурсами,

що легше відтворюються, або чії запаси значно місткіші, відносно поточних темпів використання. Р. Солоу пропонує покладатись на механізм ринкового ціноутворення: в міру зростання рідкості ресурсу (вичерпання запасів) конкуренція альтернативних сфер використання посилюється і ціна ресурсу закономірно зростає. Це продовжуватиметься доти, доки висока ціна ресурсу не зробить виправданими великі (достатні) інвестиції в оновлення технологій і віднайдення заміни для настільки рідкісного ресурсу. Від моменту такого віднайдення (яке уможлиблюється, акцентує Р. Солоу – саме високими витратами на залучення до виробництва рідкісного ресурсу), масштаби попиту на ресурс, що виснажливо використовувався до віднайдення заміни починають спадати і навантаження на систему його відтворення (зокрема й на природу) скорочується. В якості прикладу в роботі Солоу згадуються процеси оновлення технологічної бази енергетики: вугілля заміщує деревину в міру чутливості ринкових цін до виснаження лісових насаджень, нафта і газ заміщують вугілля в міру зростання доходності неенергетичних напрямів використання вугілля та підвищення вимог до енергоефективності суспільного виробництва, аналогічні якісні зміни (радикальне скорочення енергомісткості суспільного продукту) відбуваються і щодо інтенсивності використання нафти і газу (і нафтова криза в США 1973 року виступає лише каталізатором змін, закономірність яких задана зростанням економічної цінності абсолютно обмежених природних ресурсів) [42]. Робота Р. Солоу була написана в 1974р., до поширення відновлювальної енергетики, проте певною мірою, в ті самі теоретичні рамки можна вписати й процеси поширення вітрогенераторів та сонячних панелей, хоча, як наполягають прибічники робіт Г. Хоттелінга й У. Нордгауза, задіяння ринкового потенціалу поширення ресурсощадних технологій вимагає вже певних регуляторних (інституціональних) умов, щоб перекласти на компанії, що використовують викопні енергоресурси витрати, які без таких інститутів (зокрема політики уряду) вони можуть не відчувати, як мотив своїх дій і рішень щодо обсягів використання природних ресурсів, або їх приватні витрати залишатимуться значно меншими,

ніж витрати, які виникають для інших суб'єктів та узагальнюються як «витрати для суспільства» [21;40].

Запропоноване Р. Солоу бачення цінового (ринкового) механізму обмеження виснажливого використання ресурсів (зокрема й абсолютно обмежених природних) здається нам надзвичайно важливим, як для обґрунтування політики сталого розвитку в Україні, так і для розділення власне наукових і переважно політичних, похідні від наукових, положень концепції сталого розвитку, що в деяких аспектах, вульгаризують результати наукових досліджень, заміщуючи їх спрощеною, формальною категоричністю у досягненні певних цілей, не зважаючи на складний комплекс побічних наслідків. Стосовно проблем української економіки, принцип сформульований в роботі Р. Солоу має прекрасну пояснюючу здатність стосовно хронічно високої енергомісткості вітчизняного ВВП [43-45], низької інноваційної активності в енергетиці (вище середньої в українській економіці, проте радикально нижчої, ніж в енергетиці розвинутих країн), поширення неефективних, заохочуючих до надмірного споживання енергоресурсів форм соціальної підтримки [44]: адже одним з визначальних факторів становлення моделі розвитку української економіки протягом десятиліть були штучно занижені ціни на енергоресурси та неринкові, непрозорі механізми ціноутворення на енергетичних ринках [44]. Занижені ціни на енергоресурси, за Р. Солоу, роблять неефективною (комерційно непривабливою) цілу сферу економічної діяльності, цілу екосистему в економіці, що формується навколо інноваційного енергозбереження, адже інвестиції в енергозбереження стають виправданими, лише за достатньо високих (а для цього, необхідно – ринкових) цін на енергоресурси.

Прибічники концепції сталого розвитку ставлять під сумнів не лише суспільну ефективність приватних економічних рішень, що ґрунтуються на ринковому ціноутворенні, а й суспільні (певних суспільних інституцій) рішення, базовані на агрегованих кількісних оцінках на основі доданої вартості. Зокрема, відомий звіт Римського клубу «Come On! Capitalism, Shorttermism, Population and the Destruction of the Planet» [46] містить сумніви щодо доцільності використання

показника агрегованої в економіці доданої вартості в контексті оцінювання добробуту населення. Проблеми і обмеження, властиві використанню показників, що ґрунтуються на ринковій оцінці цінності благ для оцінювання добробуту, підкреслювались багатьма вченими, далеко не лише прибічниками концепції сталого розвитку [19; 47-48]. Навіть один із засновників дослідницької програми людського розвитку А. Сен звертав увагу, на те, що характеристики добробуту не можуть вичерпуватись лише показниками доходів (витрат) і взагалі лише на основі вартісного оцінювання [49-50]. При цьому, результати одержувані від використання показників ВВП та національного доходу в комплексі з показниками здоров'я, міри нерівності розподілу економічних можливостей, доступу до освіти, показниками монетарної бідності та бідності за ознакою депривації мають вагомі емпіричні підтвердження своєї спроможності слугувати вагомим орієнтиром не лише для доведення/фальсифікації теоретичних концепцій, а й для обґрунтування політики, планів з її реалізації та оцінювання суспільних результатів [41].

Так само і Нобелівський лауреат та чи не найбільш авторитетний в світі у питаннях оцінювання суспільного добробуту дослідник А. Дітон також, хоч і звертає увагу на певні обмеження, властиві показникам ВВП і національного доходу, як вимірювачам рівня й динаміки добробуту населення, адже в якості фундаментального принципу вимірювання добробуту називає комплексність цієї категорії й неможливість зведення кількісного оцінювання до єдиного показника, але також вважає його цілком прийнятним в якості вагомого компонента такого оцінювання, що характеризує доступ до економічних благ, що забезпечують комфорт і задоволення потреб [51-52].

Проте категоричність прибічників концепції сталого розвитку робить їх несприйняття показників ВВП в контексті оцінювання добробуту вразливим для критики. Зокрема Звіт Римського клубу 2018р. «Come On! Capitalism, Shorttermism, Population and the Destruction of the Planet» закидає методиці підрахунку ВВП властивість «враховувати події, що фактично зменшують добробут населення, як фактори збільшення ВВП», наводячи в якості прикладу економічні наслідки розливу нафти [46, Р. 55]. Але, такі закиди здаються нам не

обґрунтованими і ситуація з критикою показника ВВП нагадує використання маяка в якості традиційного прикладу суспільного блага, створення якого збільшує добробут суспільства проте не забезпечується ринковими, орієнтованими на прибуток стимулами економічної діяльності. Такий приклад вважався канонічним, і теоретично не давав підстав для жодних сумнівів у його коректності, аж до появи роботи Р. Коуза, що звернув увагу на те, що «дійсність складніше»: переважна більшість маяків в історії Британії XVII-XIX ст. створювались і функціонували без залучення бюджетних коштів а за механізмами комерційного фінансування, прикладом «неспроможності» якого мали виступати такі споруди [53]. Аналогічно і вихідне положення концепції сталого розвитку стосовно економічної оцінки наслідків заходів з усунення розливу нафти, з одного боку абсолютно беззаперечне: такі заходи не створюють жодних додаткових благ, вони у кращому випадку лише компенсують витрати і шкоду, завдану катастрофою. Проте з іншого, ігнорують цілий комплекс інших наслідків техногенних катастроф, що дійсно є вкрай небажаним явищем. Зокрема те, що в наслідок катастрофи і подальших дій, спрямованих на усунення наслідків добробут певних груп людей може зрости: безробітні, які отримали роботу, корпорації, що отримали великі замовлення та їх трудові колективи і бенефіціари бюджетів, до яких вони сплачують податки можуть реально і відчутно поліпшити свій добробут, особливо якщо їх середовище проживання не зазнало забруднення і для них наслідки зводяться лише до додаткових заробітків. Крім того, за чинної методики розрахунку ВВП трансакції, що супроводжуватимуть фінансування робіт з усунення наслідків аварії, зумовлюватимуть, переважно, не зростання, а перерозподіл того самого розміру ВВП. Так, бюджетні витрати на заходи з усунення забруднення, зазвичай, здійснюються в межах відповідних фондів, що, в разі відсутності аварії, все одно використовуються протягом звітного року. Отже, розмір ВВП залишиться незмінним, зміниться його структура і розподіл між секторами, галузями, виробниками. Так само, замість прибутку від продажу експортер нафти отримає страхові виплати, затрати ляжуть на страхову компанію, проте з точки зору глобального ВВП – це лише переважно перерозподіл, а не зміна

загального обсягу. Для нашого дослідження принципово, чи сприятиме характер перерозподілу створенню, по-перше, достатніх стимулів і, по друге, достатнього ресурсного забезпечення для мінімізації вірогідності аналогічних аварій в майбутньому. Це важливий аспект авторського методологічного підходу: у процесі оцінювання відповідності процедур, норм, правил, методів розрахунку кількісних показників, що використовуються для планування чи оцінювання результатів реалізації політики (надалі усі подібні засоби регламентації будуть тлумачитись як різновиди інституційного забезпечення) принципам стійкого розвитку для нас важливо, чи забезпечує їх застосування мотиви та стимули, достатньо дієві, щоб спонукати акторів обирати саме ту модель поведінки, приймати саме ті рішення, що узгоджуються із згаданими принципами сталого розвитку. А крім того, чи забезпечує таке застосування алокацію достатніх обсягів ресурсів, щоб такі рішення і така модель поведінки (тобто наміри, переваги економічних агентів) отримали достатнє ресурсне забезпечення для реалізації. Тобто, щоб в конкуренції з іншими моделями поведінки і пріоритетами саме відповідні принципам сталого розвитку поширювались, ставали типовим «модальним» способом діяльності, витісняючи інші, в першу чергу, ті, що прямо цим принципам суперечать.

В науковій літературі відображена також і дискусія між сучасним неокласичним мейнстрімом та концепцією сталого розвитку стосовно структурних змін в економіці. З точки зору сучасного неокласичного мейнстріму, поступове вирівнювання галузевої і секторальної структури національних економічних систем (як фундаментальна теоретична передумова домінування економічної дивергенції в тенденціях розвитку світового господарства) виступає закономірним наслідком глобалізації. Адже теоретично, відмінності в насиченості різних економічних систем факторами виробництва призводять до різної доходності факторів (спрощено – праці й капіталу) в різних національних економіках. Це породжує потужні стимули до переміщення мобільних (розвинутих, в термінах П. Кругмана і М. Обесфельда [54]) факторів виробництва між країнами: від країни, економіка якої більше насичена капіталом (відповідно, його доходність відносно нижча), до країн, де капітал у відносному дефіциті,

відповідно, зарплати нижчі, а доходи на капітал – вищі. Кейси активізації міжнародного інвестування наприкінці XIX та початку XX ст., після другої світової війни, на початку 90-их років XX ст. («економічне диво «Азійських тигрів»)) вважаються емпіричними підтвердженнями цього теоретичного принципу – капітал переміщуватиметься до менш розвинутих країн, доки не вирівняється його доходність, а умовою цього є рівність пропорцій, у яких поєднуються праця й капітал в різних національних економічних системах. Відповідно, за таких теоретичних посилок, поступове усунення тих факторів нестабільності, тих загроз сталості розвитку, що корелюють з глобальною нерівномірністю та концентрацією високотехнологічного виробництва може вважатись прямим результатом зростання мобільності факторів виробництва, тобто одного з важливих аспектів глобалізації.

Науковці, що надихаються ідеями «Римського клубу» обстоюють іншу ієрархію факторів динаміки структури національної економіки, як важливого чинника її наближення до траєкторії сталого розвитку. Вони виходять з того, що вирівнювання доходності під впливом переміщення факторів до осередків з вищою доходністю використання може виявитись дієвим лише в довгостроковому періоді та навіть у такій часовій перспективі, галузева спеціалізація країн не буде вирівнюватись. Відповідно, тенденції дивергенції галузевої структури, технологічного рівня, структури споживання й загалом рівня життя домінуватимуть над тенденціями конвергенції [32]. Певною мірою, схожі позиції займають і деякі представники інституціонального економічного аналізу, зокрема Е. Райнерт та Т. Пікетті [22;38] дотримуються думки, що теза про «вирівнювання насичення національного виробництва факторами та рівня їх доходності між станами» ґрунтується на надмірно абстрактному баченні рушійних сил економічних трансформацій, а тенденції концентрації високотехнологічних видів економічної діяльності у провідних країнах (які у фокусі уваги й вітчизняних дослідників [55-56]) не мають достатньо потужних стихійних механізмів компенсації.

Згаданий вище інституційний аналіз є критично важливим компонентом методології нашого дослідження. Це обумовлено кількома причинами. По-перше, оскільки у фокусі нашого дослідження власне політика, адже «стратегування» означає, по суті, розробку, стратегічної складової політики, тобто визначення тієї системи пріоритетів, ієрархії цілей, що формуватиме напрям, спрямованість впливу політики на суспільно-економічне життя, той простір прийнятних значень цільових показників, в межах якого надалі, в процесі оперативного планування, будуть визначатись оптимальні значення з множини досяжних, враховуючи ресурсні та інституціональні обмеження. Отже, оскільки власне політика, як сукупність принципів, процедур і настанов що регламентують участь державного апарату в господарському житті суспільства та весь комплекс процедур її розробки (планування), організації виконання планів, аналізу й оцінювання результатів, що створюють передумови для нового циклу планування (розробки політики) розглядається як складний суспільний інститут, то використання інституціональної методології власне задане самим фокусом нашого дослідження.

По-друге, премія ім. Нобеля в галузі економіки, присуджена Д. Аджемоглу в 2024р. відображає домінування інституціональної методології для пояснення відмінностей у довгострокових результатах розвитку між країнами. Так само підтверджує продуктивність інституціональної методології як теоретичної основи розробки політики велика кількість розроблюваних та впроваджуваних міжнародними організаціями програм, спрямованих на розбудову інституціональної спроможності громад, організацій, галузей та секторів економіки і суспільства в цілому [1 – 5].

По-третє, через критичну важливість інституціональної якості для визначення інноваційної та адаптаційної спроможності суспільства, економіки та окремих її галузей і секторів [57 – 58]. Можна проілюструвати вагомість інституційного забезпечення для досягнення цільових характеристик вагомих суспільних трансформацій (саме завдання такого роду вже багато років вирішує українське суспільство) на прикладі процесів індустріалізації та першого демографічного переходу, що відбувались в Європейських країнах наприкінці XIX

на початку ХХ ст. Власне логіка Мальтузіанських, розглянутих на початку цього параграфу передбачень щодо вродженої, закономірної нестабільності розвитку, що супроводжується вагомим поліпшенням умов життя широких верств населення здавалось би, ґрунтується на абсолютно переконливих доводах. Власне «математичне формальне обґрунтування» – важлива спільна риса Мальтузіанських робіт і звітів Римського клубу. Зокрема центральний аналітичний інструмент таких звітів – розроблені з математичним забезпеченням Дж. Форестера моделі «Земля», «Земля 2» та пізніше вже командою Д. Медоуз «Земля 3» [59-60] методологічно споріднені з центральною так само формально, математично вираженою тезою Мальтуса: виробничі можливості суспільства щодо продовольства зростають з темпами, що задаються арифметичною прогресією, а чисельність населення, якщо приріст продуктивності перетворюється на приріст доступності продовольства (розширення набору благ, що стають доступними в межах вартості робочої сили) зростає з темпами, що описуються геометричною прогресією. Отже, задані темпи зростання обсягів виробництва продовольства і чисельності населення ведуть до закономірного колапсу зростання (мальтузіанські побудови настільки статичні щодо структурних й інституціональних умов, що ми свідомо відмовляємось від використання терміну «розвиток»). І саме в цій статичності криється вразливість мальтузіанських побудов, чия слабка прогностична здатність підтверджена усім ходом людської історії: «непереборне» за Мальтусом обмеження щодо чисельності населення перевищено в рази, риси способу життя, що Мальтус вважав привілеєм обраних, стали загальною нормою практично в усіх, крім найбідніших країн світу, темпи розширення масштабів споживання, що Мальтус вважав недосяжними, перевищувались протягом десятків років. При цьому фундаментальна теза Мальтуса щодо арифметичних темпів зростання продукту сільського господарства зберігає свою коректність навіть нині, вже після «зеленої революції» другої половини ХХ ст., яка забезпечила перший радикальний стрибок продуктивності й після поширення генно модифікованих культур. Але серед інституціонально детермінованих параметрів, що Мальтус вважав абсолютно незмінними, сталими

для людської історії критичне значення для його моделі мають показники народжуваності. Мальтус не міг передбачити перший демографічний перехід – коли зростання доходів, рівня життя та здоров'я населення (зокрема і радикальне скорочення дитячої смертності) супроводжуватиметься не зростанням, а скороченням темпів природного приросту чисельності населення. Мальтус не міг собі уявити, що із зростанням доходів жінки (зокрема представниці масових прошарків населення) отримуватимуть освіту, активно братимуть участь на ринку праці, а середня фертильність протягом життя зменшиться до показника менше 2-ох, замість близько 5-ти для міського і 8-ми для сільського населення Європейських країн наприкінці XIX ст. [61 – 62]. Відповідно, розрив «апокаліптичних» мальтузіанських прогнозів із реальністю відбувся саме через інституціональну трансформацію, при цьому, у цих трансформаціях економічні характеристики суспільного життя (рівень економічної активності і зайнятості жінок, рівень оплати жіночої праці, економічні умови вибору між зайнятістю родинними справами і оплачуваною зайнятістю поза домом) нерозривно переплітались з тими, що зазвичай тлумачаться як «неекономічні», зокрема такими як доступ жінок до освіти, фертильні уподобання та період вступу у перший шлюб, доступ жінок до політичної влади тощо. Та сама риса притаманна і моделям на яких будуються прогнози у звітах «Римського клубу»: вони побудовані на припущенні про сталість, або збереження динаміки, що спостерігалась протягом ретроспективного періоду для десятків параметрів. А сценарне планування передбачає розрахунки зі зміною певного комплексу базових факторних характеристик та за припущення про сталість (збереження ретроспективних тенденцій динаміки) щодо усіх інших. Відповідно, точність таких прогнозів, з урахуванням здатності людства до радикальних змін, зокрема зумовлених інституціональними трансформаціями, може бути не вищою, ніж точність мальтузіанських прогнозів про «перенаселення».

Прикладом можуть слугувати схеми обрахунку певних блоків цієї моделі, наведені в [60].

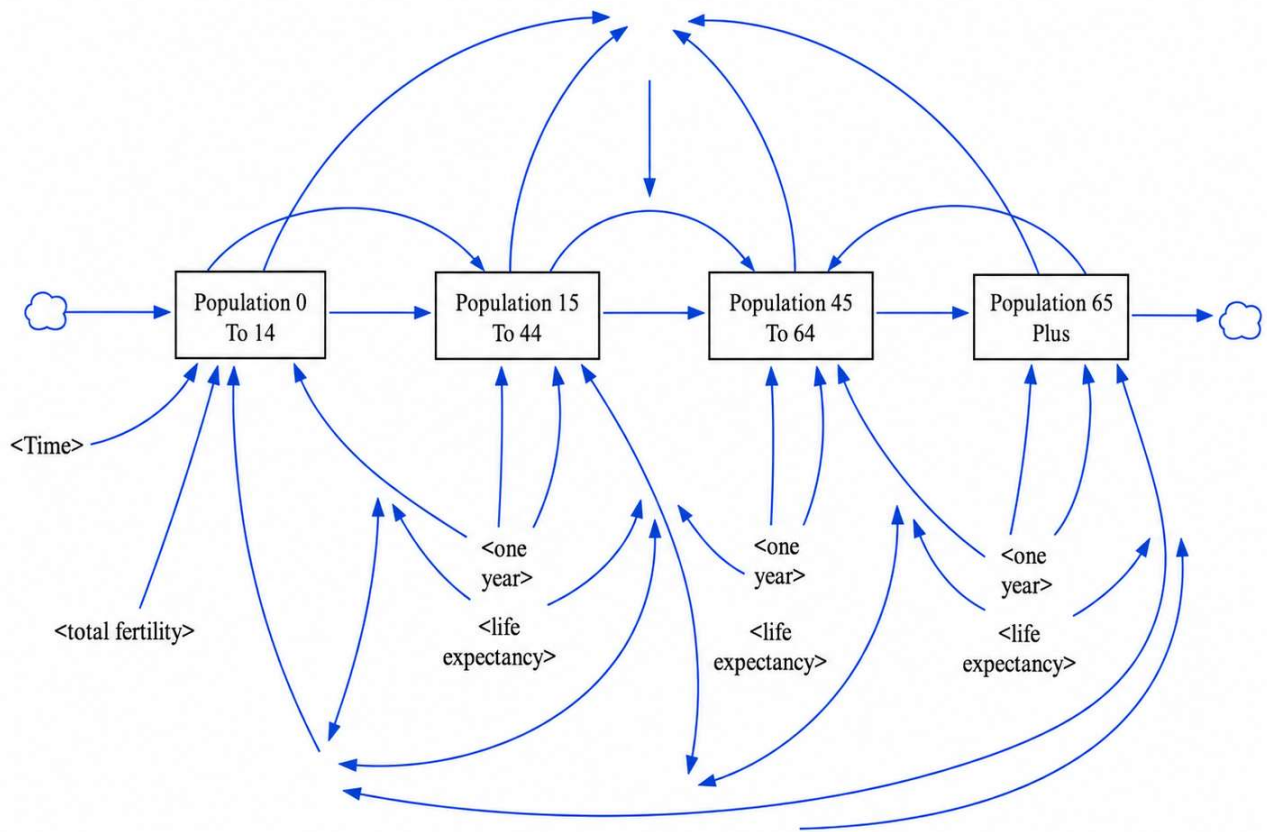

Рисунок 1.1. Ілюстрація припущення «за незмінної інституціональної структури» як фундаментальної умови побудови моделей в роботах «Римського клубу» [59].

Бачимо, що блок «демографія», який є ключовим для прогнозування як загальної чисельності населення (як вирішального фактору прогнозних потреб у продуктах і ресурсах – основа прогнозу антропогенного «навантаження» на глобальну екосистему), так і одним з факторів рівня виробничих можливостей та потреби в капіталі (що, у свою чергу, визначає рівень очікуваного забруднення) передбачає поєднання класичних та достатньо надійних демографічних моделей (чисельність населення на певний рік визначається за коефіцієнтами дожиття для усіх вікових категорій та рівнем фертильності жінок фертильного віку) з модулями, які відображають очікуваний рівень економічної активності. При цьому, механічний рух населення модель просто не враховує, що, на перший погляд, виправдано з огляду на її глобальний характер. Проте, насправді, показники чисельності населення в кожній окремо взятій країні перебувають під

сильним впливом механічного руху (міграційних процесів), а враховуючи принципово різний рівень щільності населення між країнами, перерозподіл населення з щільніше заселених регіонів до менш заселених може радикально змінити фактичний рівень антропогенного навантаження, перетворивши усереднені дані моделі на «середню температуру по палаті». Адже критично важливі саме осередки пікового навантаження – великі міста, індустріальні комплекси, саме вони створюють загрозу здатності природного середовища до абсорбції і простий механічний рух (звісно затратний, адже він передбачає інвестування в інфраструктуру, замість інтенсифікації користування вже створеною) здатен вагомо зменшити ризики і загрози, що ніяк не враховується моделлю.

Так само і сценарне планування глобальних характеристик антропогенного навантаження відображає ніби то даність «дилеми»: людство або страждатиме від погіршення рівня життя (ресурсне забезпечення для компенсації скорочення природних ресурсів не встигатиме за зростанням чисельності, як показано на рис. 1.3) в разі, коли чинні тенденції динаміки збережуться, або стикнеться з руйнівними наслідками інтенсифікації нагромадження капіталу, як показано на рис 1.4: «Чого очікувати, якщо темпи нагромадження капіталу збільшити на 20% у спробі зупинити зниження якості життя? Виникає криза забруднення, що призводить до швидкого скорочення населення» [60, С. 17].

Проте обидва сценарії виходять з того, що показник питомого рівня забруднення в розрахунку на відсоток приросту інвестицій в нагромадження капіталу буде незмінним. А таке припущення виглядатиме зовсім некоректно, якщо звернути увагу на радикальні зміни, що відбуваються в структурі доданої вартості розвинутих країн, а вони пов'язані зі зниженням матеріало- і енергомісткості їх суспільного продукту. Поширення цих тенденцій на країни, що розвиваються, може зробити припущення, покладені в основу прогнозів «Римського клубу» настільки ж далекими від реальності, як припущення Мальтуса про «темпи зростання населення за геометричною прогресією» після першого демографічного переходу.

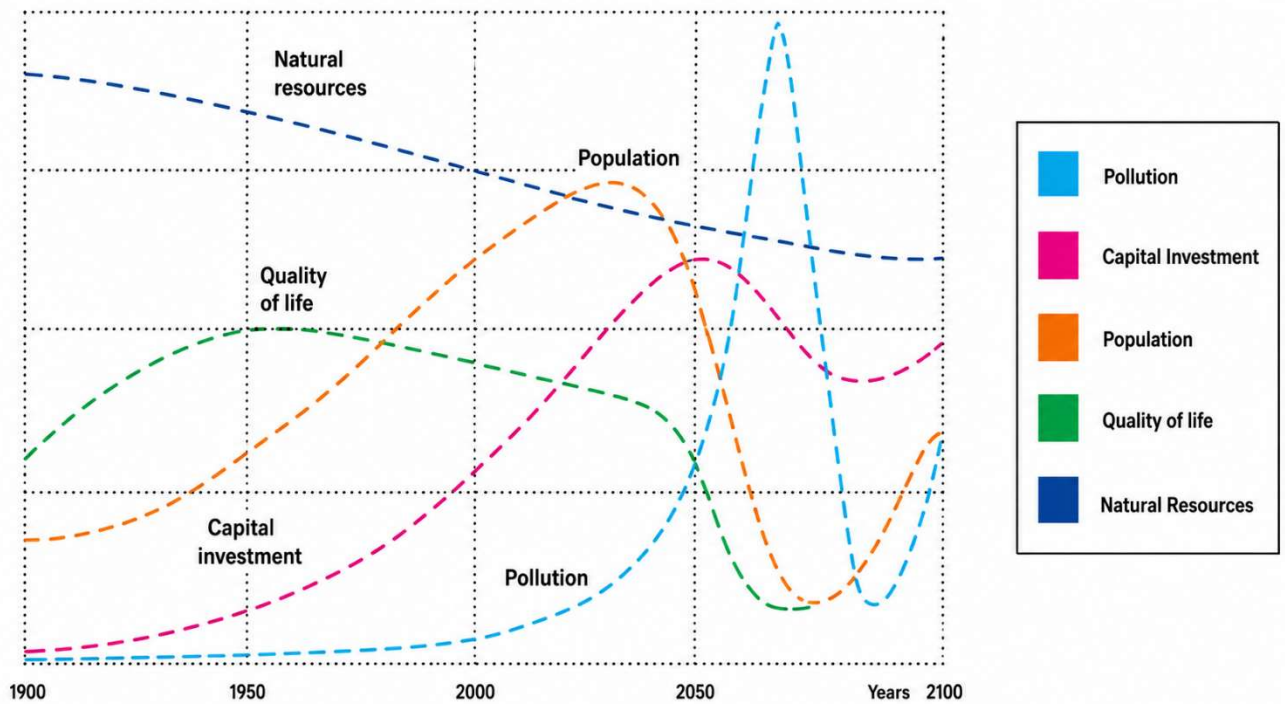

Рисунок 1.2. Сценарій екологічних і соціальних наслідків економічного розвитку (ґрунтується на припущенні про сталість еластичності забруднення до інвестицій), [59]

Відповідно, саме інституціональна методологія, орієнтована на врахування складної, суперечливої щодо генерованих витрат і вигід для різних соціальних груп трансформації норм і правил економічної діяльності буде найбільш адекватною цілям нашого дослідження.

1.2. Державне регулювання економічного розвитку: фундаментальні принципи і особливості стратегічного рівня прийняття рішень

Фундаментальні принципи державного втручання у господарське життя (цілі та принципи функціонування державного сектору національної економіки) у сучасному економічному мейнстрімі визначаються, переважно, у контексті двох наукових програм теоретичних досліджень: теорії «провалів ринку» [20;29;63] та теорії суспільного добробуту [18;31;49;64]. Саме представники цих наукових програм мають найбільший вплив на формування теоретичних основ визначення функцій держави, розподілу «сфер відповідальності» між державою, стихійним ринковим саморегулюванням та інститутами громадянського суспільства у

вирішенні завдань суспільного розвитку і перетворенні політики на дієвий інструмент адаптації економіки до технологічних, соціальних, політичних викликів сьогодення. Відповідно до внутрішньої структури теорії «провалів ринку», що визначає різні групи «підстав» для державного втручання у функціонування ринкових механізмів саморегулювання (яке згідно з двома фундаментальними теоремами економіки суспільного добробуту вважається первинним і базовим механізмом економічної координації) сформувались і наукові програми, що створюють теоретичну базу для «виправлення провалів ринку», тобто державного втручання (Додаток Б, рис. Б.1). Зокрема, теорії державних фінансів і державного виробництва (часто їх об'єднують під спільною назвою «теорія чистих суспільних благ»), та теорії доповнення/корегування/обмеження державою приватної пропозиції (теорію квазісуспільних благ, або «благ з великими позитивними і негативними екстерналіями»).

Саме з таких концептуальних засад виходить теорія «провалів ринку», (market failures), яка виконує функції обґрунтування необхідності державного втручання та визначення його пріоритетів і меж [20]. Сам факт необхідності такого обґрунтування і є проявом двох фундаментальних теорем суспільного добробуту: державне втручання не запроваджується апіорно, як «природний стан речей», а кожного разу обґрунтовується, тобто проходить певну процедуру «адвокації втручання». При цьому достатність такої адвокації передбачає, що, по-перше, обґрунтовано наявність так званих «провалів ринку», тобто ситуацій, коли навіть теоретично, за найбільш абстрактного розгляду ринкових відносин (без урахування всіх проблем і недоліків їх організації в конкретній країні, а навіть як певного ідеального способу координації) суспільство закономірно одержуватиме від функціонування системи ринків відхилення від умов Парето-ефективності, чи порушення декларованих принципів соціальної справедливості. А по-друге, вдається довести, що втрати економічної ефективності (чи соціальної справедливості) від державного втручання будуть меншими, ніж втрати, породжувані державним втручанням [20;29;63].

Тобто не просто довести недоліки ринкової координації, а показати, що сальдо витрат і вигід, породжуваних державним регулюванням для суспільства привабливіше (цінніше) ніж аналогічний чистий виграш (чисті втрати) породжувані ринковим саморегулюванням.

Відповідно з ідеологією первинності ринкових механізмів ринкової координації, першим у переліку передумов державного втручання поширено називають «провал» ринку пов'язаний з затуханням конкуренції та посиленням монополізму на певних галузевих ринках, чи навіть на окремих їх сегментах [70]. Адже фундаментальний і принципово важливий зв'язок між ринковим саморегулюванням і економічної ефективністю (наближенням до межі виробничих можливостей) зберігається лише за умови достатньої інтенсивності конкуренції між економічними суб'єктами. Отже, лише ті ринки, що відповідають певним вимогам щодо інтенсивності відносин конкуренції (між виробниками – за платоспроможність споживачів; між власниками певних одиниць (порцій) ресурсу – за сферу його більш доходного використання; між покупцями ресурсів певного виду – за порцію ресурсів з найбільшим виходом продукту на одиницю витрат тощо) справді здатні наближати суспільство до межі виробничих можливостей. Відповідно, першою функцією урядового втручання і напрямом економічної політики можна вважати захист конкуренції.

Проте таке формулювання недостатнє. Адже максимізація інтенсивності конкуренції, забезпечення наявності багатьох замінників для кожного виробника, багатьох альтернативних сфер застосування для кожної одиниці (порції) ресурсу передбачає атомізацію ринкової структури. Тобто масштаби діяльності кожного економічного суб'єкта мають бути непорівнювані з масштабами ринків – лише в такому разі усі результати економічної координації (обсяги виробництва, попиту і пропозиції, ціни благ і ресурсів, пропорції розподілу доходів тощо) будуть результатами стихійного врівноваження, а не рішень окремих економічних суб'єктів. Але оберненим боком такої атомізації стає неможливість використання ефекту масштабу. А значить конкуренція уможливить повною мірою використати наявний потенціал технологічної ефективності і сам цей потенціал відповідатиме

нижчому рівню технологічного розвитку, ніж досяжний для суспільства. Особливо вагомим таке відхилення технічного рівня виробництва на конкурентному ринку від потенціалу великого сконцентрованого виробництва стає на ринках (в галузях) де спостерігається «додатний ефект масштабу» у виробництві, тобто зростання масштабів виробництва супроводжується зниженням питомих витрат [65]. Такі галузі називають «природною монополією» і стосовно них, суспільству доводиться шукати компроміс між збереженням конкурентних стимулів і концентрацією виробництва, необхідною для реалізації позитивного (зростаючого) ефекту масштабу. Тому окрім захисту конкуренції (протидії монополізації) уряду доводиться і регулювати монополізовані ринки та галузі, слідкувати, щоб великі виробники (адже лише вони здатні наблизитись до меж технологічної ефективності виробництва) не зловживали своєю ринковою владою (яка з'являється як механічний наслідок великих – відносно ринку, чи галузі – масштабів виробництва).

Друга традиційна неспроможність ринку – проблема забезпечення потреб у суспільних благах. Адже чисті суспільні блага характеризуються двома особливостями, які роблять як неможливим, так і недоцільними нормування доступу до них через ринкові (цінові) механізми [20;29;63].

Перша особливість – нульові граничні витрати задоволення потреб додаткового споживача. Наприклад, національна оборона для країни з населенням 1000 осіб і 1001 особа вимагає однакових витрат, відповідно, якщо «1001-ий» – платник податків, то його поява навіть зменшить питомий тягар, що створення блага «національна оборона» накладає на кожного учасника. Отже, стосовно благ, для яких приріст чисельності споживачів не зумовлює додаткових витрат для виробників (іноді цей феномен називають «неконкурентне споживання» [20;29]) виникає феномен недоцільності обмеження доступу за допомогою ринкових цін: якщо граничні витрати на додаткового споживача нульові, то обмеживши доступ суспільство втрачає приріст корисності, що міг отримати «позбавлений доступу» споживач, при цьому нічого не зекономивши на витратах – вони нульові.

Звернемо увагу, що незважаючи на те, що описаний вище критерій класифікації благ формально виглядає як однозначний і достатній засіб класифікації, але на практиці ніколи не застосовується як абсолютний критерій: нульові граничні витрати властиві багатьом благам, що традиційно нормуються через ринкові ціни, наприклад, програмне забезпечення [66]. Додатковий користувач програмного забезпечення, що скачав програму з сайту компанії не зумовлює ніяких витрат для неї. Проте, комерційне програмне забезпечення не надається безоплатно. Також цікаво трактувати цю властивість стосовно автомобільної дороги: о п'ятій ранку, коли трафік навіть не наближається до пропускної спроможності дороги, вона володіє властивістю нульових граничних витрат, а в годину пік, коли кожен додатковий автомобіль збільшує час очікування в тягучці – граничні витрати стрімко зростають. Тут ми не будемо заглиблюватись у питання, у яких випадках певні системи нормування доступу забезпечують кращі суспільні результати, та де поле для державного регуляторного впливу у галузях з нульовими граничними витратами. Поки лише підкреслимо недостатність першої властивості (нульові граничні витрати забезпечення додаткового споживача) для однозначної класифікації благ і відмови від цінового нормування доступу.

Друга властивість – технічна складність нормування доступу, або проблема «безбілетника». Національна оборона – так само класичний приклад блага, що повною мірою володіє і другою рисою суспільних благ (саме тому національна оборона, мабуть, класичний приклад «чистого суспільного блага»). Коли благо створено, дуже важко примусити кожного споживача сплатити за нього – адже ті, хто цього не зроблять продовжать користуватись цим благом на рівні з усіма платниками. Оскільки монополія держави на застосування силового примусу – це основа сучасних економічних систем і розвинутих суспільств загалом, то здається доцільно відмовитись від комерційного (через ринкові ціни) обмеження доступу на користь акумуляції ресурсів для створення блага за допомогою державного примусу (через податкову систему).

Звісно, ставлення до національної оборони як до суспільного блага не виключає широкого залучення приватного бізнесу до задоволення відповідної суспільної потреби та широкого застосування ринкових цін для координації дій приватного комерційного бізнесу в середині військового комплексу, проте кінцеві споживачі цього блага не купуватимуть його в магазині, відповідно до власних уподобань і платоспроможності: воно надаватиметься в формі стандартної державної пропозиції в міру здатності податкової системи уряду акумулювати і виділити на відповідні цілі достатньо коштів.

В цьому сенсі поточний досвід України, яка формує військово-промисловий комплекс адекватний завданням країни, що бореться за виживання в умовах зовнішньої агресії з боку значно більшого за масштабами економіки та чисельністю населення противника, надає надзвичайно цінну емпіричну базу, зокрема і щодо поєднання державного сектору, державного регулювання комерційного підприємництва та державно-приватного партнерства як механізмів досягнення ефективного використання наявного людського і ресурсного потенціалу для зміцнення оборони країни.

Отже друга фундаментальна передумова державного втручання і напрям політики: задоволення потреб у чистих суспільних благах і, можливо – в квазісуспільних благах – тих, хто володіють не обома властивостями в повній мірі (як національна оборона), але достатньо, щоб відмовитись від виключно ринкових механізмів визначення оптимальних для суспільства обсягів їх виробництва та виключно цінових обмежень доступу для споживачів.

Третя фундаментальна передумова державного втручання – галузі (ринки) благ з високими екстерналіями (позитивними чи негативними) [20;29;53;63;64]. Сучасний економічний мейнстрім постулює виникнення екстерналій у випадках, коли процеси виробництва, чи споживання блага пов'язані з витратами (тоді екстерналії будуть «негативними»), або вигодами (тоді екстерналії трактуються як позитивні), що несуть не виробники і не споживачі, а треті особи. Відповідно, витрати, що існують з точки зору суспільства не відображаються у ціні пропозиції, чи вигоди, що реально виникають для суспільства не відображаються в ціні

попиту, отже ринкова рівновага буде не ефективною з позицій суспільства, хоча й задовольнятиме інтереси безпосередніх учасників ринкових угоди, що забезпечить її стійкість. Отже, саме держава, як виразник суспільних інтересів має потенціал наближення неефективної ринкової рівноваги до стану, що враховує інтереси, потреби, втрачені та набуті можливості усіх, кого зачіпають процеси створення, реалізації та споживання благ з екстерналіями.

При цьому, теоретичною основою відповідної державної коригуючої політики виступають моделі взаємодії попиту і пропозиції, зокрема, інструментарій прямих (як вираження залежності обсягів від ціни) і обернених (як вираження залежності питомих виробничих витрат і відповідно ціни виробника й граничної корисності та, відповідно ціни споживача від обсягів виробництва) функцій попиту і пропозиції. Концепція Маршаліанської (з урівноваженням по цінах і «нащупуванням рівноважних обсягів») та Вальрасівської (з урівноваженням по обсягах і «нащупуванням рівноважної ціни») ринкової рівноваги. Також інструментарій компенсованих функцій попиту (які будуються з припущення про незмінний реальний дохід споживача, для чого зміна ціни «компенсується» змінами номінального доходу, що уможливорює зробити зміну обсягу попиту залежною лише від ефекту заміщення, але не доходу і концепція надлишку виробника і споживача та інструментарій Харбергера для оцінювання масштабів «омертвілих витрат» [67].

Ці інструменти дають можливість формально обґрунтовувати вибір кращого, для кожного конкретного ринку, галузі, товару, способу державного втручання. Адже економічні наслідки втручання, розподіл вигід і витрат між виробниками, споживачами, третіми зацікавленими сторонами залежить від вибору способу «врахування» екстерналій. Так, фінансування приватного виробництва благ з великими позитивними екстерналіями має свою специфіку, порівняно з організацією державного виробництва, яке замінюватиме, чи доповнюватиме приватне і ще більше відрізняється від субсидування споживачів як способу наближення реального рівноважного обсягу до ефективного з точки зору суспільства. Так само, опрацьовані (як на рівні формальних абстрактних моделей

[68], так і на рівні прикладних досліджень за результатами реалізації цільових програм [45;69]) наслідки вибору між системою штрафів, диференційованих тарифів, прямих заборон і субсидій на реалізацію програм оновлення технологічної бази виробництва в межах боротьби з негативними екстерналіями, наприклад у формі шкідливих викидів виробничих підприємств.

Особливе місце в теорії державної політики компенсації екстерналій (юнітізація, перерозподіл прав власності, інтерналізація – тлумачились як базові способи вирішення проблеми в межах державного регулювання [30]) займає внесок Р. Коуза, теорема якого, що описує абстрактну модель взаємодії економічних суб'єктів в умовах нульових трансакційних витрат, постулює високий потенціал стихійної взаємодії, у вирішенні проблем, що традиційно вважались

Державне втручання, зумовлене особливостями розподілу витрат і вигід, породжуваних виробництвом і споживанням певних благ, не обмежується лише випадками суспільних, квазісуспільних благ та благ з екстерналіями. Класифікація благ за факторами, важливими для вибору оптимального механізму нормування доступу досить складна і більше того, технологічні та інституціональні зміни здатні радикально змінювати позиціонування благ у таких класифікаціях. Наприклад, майже усе ХХ ст. галузь передавання та розподілу електроенергії розглядалась як класичний приклад природної монополії [71;72]. Обґрунтування необхідності та бачення завдань державної політики у цій сфері здавалось непорушним: має місце зростаючий ефект масштабу (зростання масштабу мережі уможливорює зменшувати питомі витрати та легше компенсувати додаткові витрати на доставку у «віддалені райони» зі слабшим розвитком інфраструктури, а будівництво «конкуруючої мережі» є явним марнотратством. Проте розвиток процедур регулювання галузі (власне трансформація відбулась під впливом урядової політики) уможливило протягом кількох років принципово змінити відносини з приводу функціонування галузі: уряд фінансує (чи самотійно, чи в формі концесії, чи залучаючи виключно приватний капітал) створення базової інфраструктури, а за право її експлуатації,

обслуговування і розвитку змагаються на конкурентних конкурсах приватні компанії [73;74]. Так завдання державного регулювання галузі змінилось з «погодження інтересів суспільства і монополії», на «підтримку конкуренції та визначення бажаних темпів інвестиційного оновлення», оскільки зростання таких темпів вимагає підвищення поточних тарифів. Водночас інвестиції можуть забезпечувати можливість зниження тарифів в майбутньому (чи підвищення якості послуг – залежно від стратегії розвитку певних сегментів галузі).

Показовий також інший приклад трансформації ставлення суспільства до певного типу благ. Тривалий час, мейнстрім економічної науки передбачав, що «ресурси колективного доступу» приречені на «виснажливе використання» [26]. У науковому обігу концепція «трагедії ресурсів спільного доступу» була безальтернативною теорією відтворення ресурсів, що використовуються громадою і не мають персоніфікованого власника. Вважалося, що дилема суперечності між персональною мотивацією і потребами ощадливого використання ресурсів спільного доступу унеможливорює збереження продуктивної спроможності таких ресурсів. Використовуючи спільний ресурс інтенсивніше за інших, людина несе менші втрати, в міру руйнування продуктивної спроможності ресурсу, а утримуючись від виснажливого використання ставить себе в гірші умови, ніж ті, хто долучається до виснаження запасів ресурсу – ощадливий програє. Традиційними прикладами таких ресурсів спільного доступу вважались спільні пасовища, водойми, родовища, а в сучасних високотехнологічних галузях – полоси частотних діапазонів радіо, ефірного та кабельного телебачення тощо.

Відповідно, єдиною формою державного регулювання вважалося запровадження державного менеджменту такого відтворення, або передавання комплексу ресурсів у приватну власність (поширено – через конкурс, умови якого захищали інтереси громади) [75].

Проте дослідження Е. Острьом, що були відзначені Нобелівською премією в 2009р., забезпечили перелом, як мінімум, у теоретичному відображенні проблеми ресурсів, що використовуються колективно. Емпіричні докази здатності

локальних спільнот формувати складні й ефективні комплекси інститутів, які у тривалій перспективі захищали ресурси спільного доступу від виснажливого використання [26]. Відповідно, радикально оновлено й бачення ролі уряду та державної політики у відношеннях з громадами, при цьому, зміни торкнулись не лише проблеми збереження продуктивної здатності ресурсів спільного доступу. Здатність громади формувати ефективні норми і правила взаємодії стала пріоритетним об'єктом розвитку. А заохочення інвестування, за рахунок різних джерел, зокрема й бюджетних, у поліпшення такої здатності (у розвиток інституційної спроможності локальних громад) – одним з пріоритетних завдань політики розвитку країн ЄС та ОЕСР [76 – 78].

Четверта теоретично обґрунтована причина державного втручання у функціонування ринку – існування неповних ринків та інформаційної асиметрії [20;79]. Іноді ці причини розглядають окремо, але по суті, формальна ознака, що використовується для обґрунтування однакова – ринкова взаємодія економічних суб'єктів, споживачів і виробників неспроможна забезпечити потенційно ефективний обсяг виробництва, навіть за умови, що ціна попиту (як вираження граничної корисності затребуваних одиниць блага) суттєво переважає ціну пропозиції (як вираження граничних витрат на виробництво додаткових одиниць продукту) на досить значному проміжку обсягів виробництва.

Причиною цього можуть бути проблеми координації, інформаційної асиметрії, вагомих трансакційних витрат, будь які перешкоди обміну й верифікації інформації між власниками необхідних для виробництва ресурсів, виробниками (підприємцями) і споживачами. Класичними прикладами таких ринків вважаються ринки медичних послуг, страхових послуг і кредитних ресурсів [20]. Цікаво, що ринки цінних паперів, особливо фондові біржі як форма організації взаємодії між інвесторами та емітентами, вирішують проблеми арбітражу, маніпулювання поведінкою в умовах інформаційної асиметрії та «дилеми недосяжності ефективного стану», покладаючись на прогресивні протоколи, автоматизацію процесів генерування цін з прозорими алгоритмами та саморегулювання [80;81]. Відповідно, фондові біржі, що забезпечують обіг в

десятки разів більшого капіталу, ніж банки, демонструють яскравий приклад високого потенціалу самоорганізації економічних суб'єктів у сферах, що поширено вважались «закономірно регульованими державою» та спонукають бачити досить широке прикладне застосування теореми Коуза: за умов, коли трансакційні витрати невеликі, економічні суб'єкти здатні самі укласти угоди, що спрямовують взаємодію в напрямку усунення негативних екстерналій, чи виходу з «дилем» неефективності договірної рівноваги. Отже, варто зважати на тенденцію, що набуває вагомості в ХХІ ст., формуючи важливий компонент становлення постіндустріального суспільства: самоорганізація економічних суб'єктів, набуваючи нових можливостей завдяки поширенню мережових форм взаємодії та розвитку регламентів й протоколів її регламентації, здатна виступати ефективним заміщенням державного регулювання та спонукати взаємодію комерційно вмотивованих агентів до суспільно ефективної рівноваги у багатьох сферах, що традиційно вважались «вимушено регульованими урядом».

П'ята передумова державного втручання пов'язана з обґрунтованими ще в роботах Дж. М. Кейнса розбіжностями між умовами мікро- і макроекономічної рівноваги та можливістю неефективного (з огляду на міру використання наявного ресурсного потенціалу суспільства) врівноваження ринків благ, ресурсів і кредиту [82;83]. Йдеться про створення теоретичного обґрунтування закономірності постійних коливань загального рівня економічної активності, що передбачає періоди і занадто (нерівноважно) швидкого зростання (розширення економічної активності й доходів), і спровокованого таким зростанням спаду, що супроводжується звуженням сфери зайнятості, знеціненням активів й зниженням доходів – масштабним недовикористанням наявного ресурсного потенціалу [82]. Відповідно, оскільки економічні суб'єкти, що діють цілком раціонально з точки зору максимізації власної цільової функції, обирають зокрема й такі параметри діяльності, що ведуть до неефективної загальної рівноваги (недовикористання наявного виробничого потенціалу і відхилення від можливостей досягнення найвищих темпів зростання за заданого рівня поточного споживання), то доповнення ринкових цінових сигналів вираженою макроекономічною політикою

уряду, традиційно, вважається виправданим з огляду на наближення суспільства до досяжної межі утилітарних можливостей. Тому уряди традиційно вирішують цілу низку завдань, пов'язаних з оптимізацією макроекономічної рівноваги (наближенням фактичної траєкторії зростання до рівноважної та оптимальної виходячи з завдань суспільного розвитку) та використовують для цього цілу низку важелів впливу, в першу чергу, маніпулювання державними витратами й оподаткуванням, фінансове і кредитно-грошове регулювання, регулювання зовнішньоекономічних відносин, торговельного й платіжного балансів [82].

До перелічених вище п'яти передумов державного втручання (і, відповідно, напрямів державної економічної політики) ми вважаємо необхідним додати ще один – якісно відмінний від усіх згаданих раніше. Перші п'ять передумов державного втручання мають суто економічне обґрунтування: державне втручання дає можливість наблизитись до Парето ефективності, до повного використання наявного ресурсного потенціалу там, де ринкові механізми не призводять до ефективного розподілу і використання ресурсів. Шоста причина державного втручання пов'язана з існуванням цілей суспільства, відмінних від досягнення економічної ефективності. Ринкові механізми нейтральні до етичних принципів та цінностей, що виражають культурно-ідеологічні настанови, об'єднуючі суспільство. Відповідно, в царині культурних, зокрема, етичних, ідеологічних, моральних цінностей, що сприймаються як загальносуспільне надбання, виражають прийняті, як мінімум – декларовані суспільством елементи спільного культурного багатства, можуть формуватися вимоги до параметрів функціонування національної економічної системи чи до поведінки окремих суб'єктів господарського життя, що не збігаються зі стимулами, що виникають внаслідок дії ринкових механізмів диференціації доходності [84;85;86]. Відповідно, створювати систему заохочень, чи санкцій, що сприятимуть дотриманню економічними агентами вимог соціального, етичного чи морального характеру, має саме уряд. Поки ми залишаємо за дужками питання про можливості самоорганізації економічних агентів заміщати уряд в функціях підпорядкування господарської діяльності позаекономічним вимогам – легітимізованим в певному

суспільстві культурно-етичним, чи соціальним настановам. Проте зрозуміло, що перерозподільні програми уряду, заходи соціальної політики, як пасивні (спрямовані на компенсацію втрат тим, хто виявився позбавленим джерел існування за результатами дії ринкових механізмів розподілу), так і активні (формування спроможності цільової аудиторії самостійно поліпшувати своє економічне становище), обґрунтовуються не лише з позицій більш повного використання економічних (виробничих) можливостей та зростання економічної ефективності, а враховують різноманітні соціальні – позаекономічні пріоритети. Наприклад, освітня політика уряду підпорядкована не лише суто економічним цілям – задовольнити потреби економіки у ресурсах праці (людського капіталу), чи надати джерела конкурентних переваг інноваційним галузям, які спираються на наукові дослідження та здатність забезпечувати ефективне виробниче використання їхніх результатів. Крім цих суто економічних задач, які (залежно від ситуації на певному етапі розвитку суспільства) можуть навіть не мати пріоритетного значення, освітня політика буде вирішувати завдання, наприклад, забезпечення доступу до якісної освіти незалежно від економічних можливостей родини, завдання збереження певного культурного капіталу, завдання щодо рівня інклюзивності освіти різних рівнів тощо. І виконання таких завдань поширено важко погоджується з суто економічними пріоритетами державної політики – навіть сформульованими в термінах довгострокового економічного розвитку, а щодо короткострокових завдань (наприклад таких як фінансова стабілізація чи управління державним боргом) може виникати пряма суперечність.

Проблема погодження економічних і позаекономічних пріоритетів державного регулювання – це лише один з багатьох прикладів фундаментальної проблеми державного втручання в економіку: погодження суперечливих цілей і завдань, що відбивають складну систему бажаних для суспільства характеристик функціонування економічної системи. Аналогічною за природою є і ще одна фундаментальна проблема теоретичного забезпечення розробки державного регулювання економічного розвитку: визначення оптимального, для певного етапу суспільної еволюції, поєднання принципів економічної ефективності й соціальної

справедливості (визначення форми функції суспільного добробуту й агрегування індивідуальних уподобань в складі такої функції), що є одним з головних прикладних аспектів теорії суспільного добробуту.

Саме аспект визначення форми функції суспільного добробуту, вибору способу агрегування індивідуальних уподобань в складі узагальнюючої оцінки безпосередньо пов'язаний з фокусом нашого дослідження, з проблематикою стратегування. Останнє для цілей нашого дослідження ми будемо трактувати як різновид управлінської діяльності, важливий (первинний) компонент розробки, орієнтир оновлення і умова реалізації політики. Докладніше ми розглянемо сутність і роль стратегування у кінці цього параграфу дисертації, проте зараз ми лише акцентуємо на тому, що стосовно суспільного розвитку та його свідомого корегування, функція стратегування безпосередньо пов'язана з визначенням цілей, цінностей, пріоритетів діяльності. Саме цілепокладання стосовно суспільства є питанням скоріше філософським і ми свідомо ухиляємось від докладного розгляду філософських витоків, моральних, етичних, естетичних аспектів та усього кола альтернатив, що особистість, певне суспільство, людство мають, формулюючи цілі й пріоритети своєї діяльності, зокрема у господарській сфері. Аналіз навіть лише первинних наслідків, що для економічної діяльності, самого поняття й процедур оцінювання соціально-економічної ефективності матиме зміщення ціннісних пріоритетів суспільства і, відповідно, уряду як провідного суб'єкта формування політики, далеко виходить за межі нашого дослідження. Замість цього ми постулюємо вихідні принципи, ті цінності й цілі, які в межах нашого дослідження набувають аксіоматичного характеру й сприймаються як даність. Базовим таким вихідним принципом, що обмежує можливу різноманітність цілей та пріоритетів суспільного розвитку, що сприйматимуться як допустимі у нашому дослідженні є антропоцентричний підхід. Йдеться про утвердження антропоцентричної філософії як теоретичної основи суспільної думки, сприйняття поліпшення умов (зокрема матеріальних) існування людини як важливої мети, не лише персональних дій, а й організації суспільного життя, що історично пов'язано зі становленням філософських основ

класичної політекономії [28]. З точки зору визначення цілей і цінностей економічної діяльності людини і функціонування господарської системи суспільства, йдеться про легітимізацію ідеї щастя та комфорту як кінцевої мети взаємодії людини і суспільства з природою та визначального критерію досконалості певного суспільного порядку. Власне, «нормальність» підпорядкування господарської діяльності меті «отримання задоволення» її учасників констатувала Бентамівська етика [87], яка, щоправда, була досить далекою від ідей, що формують філософську, ціннісну основу сучасних соціальних характеристик сталості розвитку: принципів інклюзії та рівного доступу до можливостей розвитку здібностей і перетворення їх на продуктивні, цінні на ринках здатності [5], звільнення від злиднів та від політичних й інституціональних обмежень, як основи вивільнення й реалізації творчого потенціалу людини [49].

Ці загально-філософські основи для антропоцентричної концепції розвитку створили роботи філософів природного права [88], які обґрунтували погляд на людину, як на мету економічної діяльності, а не лише її інструмент. При цьому, справді критичне та прикладне значення ця концепція мала саме тому, що йшлося про щастя, по-перше, пересічної, а по-друге – недосконалої людини. На нашу думку, саме ці риси уможливили філософії просвітництва вийти далеко за межі лише академічної традиції і уникнути долі, що спіткала десятки аналогічних концепцій, які, свого часу, мали не менше прихильників в академічному середовищі, проте нині їхні сліди важко знайти в сучасній ідеології та філософії політики. Право на щастя – від народження і для усіх: для таких, які вони є насправді, з усіма недоліками й вадами, навіть якщо ці вади шкодять цілям політики. Саме величезний потенціал такої філософії вбачати причини далекого від ідеалу фактичного стану речей не у «людській природі», не в «споконвічній гріховності людини», а в недоліках суспільної організації й докладати зусиль, для її поліпшення. Саме у цьому контексті ми розуміємо категоричну незгоду Ж.Ж. Руссо визнавати концепцію «первородного гріха», що апріорі виправдовувала страждання, як «розплату», саме у цей контекст вписується

жорстка насмішка Вольтера (Ф. Аруе) над тезою про «все, що відбувається в світі, відповідає волі Бога» і його переконання, в здатності (навіть обов'язку) людини уникати участі в суспільних діях, що є руйнівними для щастя і добробуту оточуючих [89]. Ця філософія, яку Нобелівський лауреат А. Дітон визначає, як ідею «великої втечі від злиднів, хвороби та неволі» [52], стала ідеологічною основою небаченого прогресу XIX та XX ст., набула значення фундаментальної основи ціннісних орієнтацій мільйонів людей, послужила як основа наступництва, послідовності дій десятків генерацій та визначила традицію, що стала домінувати у визначенні спрямованості й цілей прогресу від свого виникнення й до наших днів.

Отже, ми наперед задаємо, прозоро визначаємо певні межі нашого дослідження: проблеми державного, зокрема стратегічного втручання в економіку розглядаються нами лише в контексті визнання людського щастя як головної міри успішності діяльності. Ми виходимо з фундаментального бачення підпорядкованості цілей будь якої державного втручання виключно пріоритетам «найбільшого блага для найбільшої чисельності людей» [87]. Відповідно, для нас фундаментальним методологічним положенням є принципи «держави суспільного добробуту» [90; 91]: усі дії такої держави підпорядковані максимізації функції суспільного добробуту (теоретичні обґрунтування форми такої функції та способів агрегування індивідуальних оцінок добробуту в складі оцінки суспільного будуть розглянуті у цьому параграфі нижче), а сама вона розглядається лише як інструмент примноження добробуту пересічної людини. Відповідно, будь які «сакральні», чи «міфологічні» критерії оцінювання політики ми вважаємо неприйнятними. Нажаль, ці перестороги, що згідно з популярною (нині, переважно як об'єкт критики) роботою Ф. Фукуями [92] можна було б вважати зайвими, набувають актуальності саме через трагічне посилення етатистської традиції в сучасному світі. Це яскрава властивість, що кидається у вічі: автократичні режими, закономірно еволюціонуючи до тиранії, для обґрунтування цілей політики все більше оперують категоріями «історичної справедливості», «великої місії народу», «забезпечення спадкоємності й збереження великої

історичної традиції», відповідно, витісняючи придатні для кількісного вимірювання характеристики добробуту і міри економічної, політичної свободи, доступної населенню. По суті, йдеться про послаблення важелів контролю за використанням суспільних ресурсів, довірених владним структурам. Адже розрив між наявним ресурсним потенціалом і фактичними результатами щодо динаміки добробуту широких верств населення значно краще підлягає оцінюванню, ніж результати діяльності влади щодо «реалізації великої історичної місії народу». Тому поширення «сакральних», сформульованих в термінах «історичної справедливості» цілей державної діяльності у програмних документах та ідеології політики – це, на нашу думку, пряма ознака зниження підконтрольності влади суспільству.

Відповідно, і для сучасної України саме протидія «сакралізації» державної політики виступає важливою умовою підвищення її соціально-економічної ефективності, адже особливості воєнного стану (як суспільного способу життя, а не юридичного статусу), мілітаризація та вимушене звернення до позаекономічної мотивації у відносинах держави і населення (масова мобілізація апріорі задіяє, переважно, не економічні мотиви) формують потужні ризики, що в процесі воєнної протидії, українське суспільство ідеологічно, стосовно цілей і характеру взаємодії держави і суспільства, наближатиметься до росії. Це може здатись парадоксальним, адже сучасна Україна стала прикладом самовідданої боротьби суспільства за принципи демократії та лібералізму і події 2025 року, потужний і успішний суспільний протест проти обмеження повноважень антикорупційних органів дали яскраве підтвердження домінування саме таких цінностей в політичній організації суспільного життя. Проте йдеться саме про ризики, породжувані війною, що можуть суттєво вплинути на спрямованість повоєнного відновлення й розвитку. Саме тому, ми вважаємо за доцільне підкреслити певну ідеологічну, ціннісну спрямованість нашого дослідження.

Така спрямованість виражається в базових принципах оцінювання урядового втручання в господарське життя, зокрема й стратегічного забезпечення такого втручання. Перший принцип: оцінка доступних альтернатив втручання може

ґрунтуватись виключно на вигодах (і витратах), що досягаються для певного, визначеного кола бенефіціарів, тобто лише за їх наслідками для добробуту людей. Відповідно, будь які результати, що визначатимуться в термінах «зміцнення держави», «підвищення авторитету країни», не можуть тлумачитись як «outcomes», тобто як такі, що цінні самі по собі, а не як інструмент для досягнення цілей підвищення добробуту населення.

По-друге, суспільний добробут оцінюється лише як сума індивідуальних оцінок добробуту певних людей, тобто ми не визнаємо доцільність врахування, додаткового до приросту добробуту населення «державного», чи суспільного добробуту. На нашу думку, це ніяк не суперечить застосуванню концепції синергії, чи системного підходу (результат функціонування системи перевищує результати окремого функціонування елементів, або набуття елементами в єдності рис і властивостей, що не притаманні окремим елементам), а лише уточнює (обмежує) сферу застосування такої концепції. Втручання держави, що забезпечило певні вигоди, може передбачати, що вигоди поширюються на усе населення, незалежно від участі в їх створенні, а споживання таких вигід є неконкурентним (додатковий користувач вигід не зменшує обсяг, доступний для інших). Це може створювати ілюзію певного «додаткового» добробуту, що, нібито, не має конкретного носія, а «розчинений у просторі» між бенефіціарами й який вилучається з «запасу загальнодержавного добробуту». Проте насправді, добробут – категорія яка не існує без певного носія і термін «суспільний добробут» передбачає лише агрегування (яке може відбуватись за значно складнішою функцією, ніж звичайне підсумовування) індивідуальних оцінок добробуту. Отже, другий фундаментальний принцип – добробут суспільства це певна (не обов'язково арифметична сума, можливе певне зважування індивідуальних оцінок добробуту індивідів, належних до різних груп) функція, що в якості параметрів враховує лише персональні оцінки добробуту.

Нарешті, по-третє, ми виходимо з унікальної ролі ринкових механізмів, зокрема цін, що формуються у результаті взаємодії виробників і споживачів на конкурентних ринках, як єдиного відомого на сьогодні механізму об'єктивного

(виділення наше – МК) оцінювання економічної цінності благ (вигід і витрат), зокрема й тих, що стали безпосереднім, чи опосередкованим (побічним) наслідком державного втручання. Відповідно, не державні програми і стратегії, не ідеології чи політики (адже усі вони апріорі виражають лише суб'єктивне бачення певної групи уповноважених управлінців), а лише ринкові ціни, що формуються на конкурентних ринках і виражають результати взаємодії накопиченого суспільством виробничого потенціалу певної галузі з платоспроможними потребами населення можуть розглядатись як об'єктивне вираження цінності певних благ. Цей критично важливий феномен «об'єктивізації» суб'єктивних уподобань певних (важливо – чисельних) споживачів й виробничих витрат певних (важливо – конкуруючих) виробників буде докладніше розглянутий в подальших розділах нашої дисертації. Поки лише акцентуємо, що виключно ринкові конкурентні ціни мають унікальну здатність відображати реальну, справжню цінність ресурсів і благ, що має враховуватись для оцінювання результатів державного втручання у господарське життя суспільства, відповідно – і слугувати основою для оцінювання впливу певного вибору стратегічних пріоритетів, цілей і завдань державного втручання в економіку на рівень суспільного добробуту.

Описана нами вище первинність, пріоритетність ринкових механізмів координації та регулювання економічної діяльності, порівняно з важелями державного регулювання ґрунтується на двох базових (фундаментальних) теоремах економіки суспільного добробуту [20]. Перша фундаментальна теорема економіки суспільного добробуту постулює, що лише ринкові механізми саморегулювання (звісно, в їх ідеалізованому, абстрактному баченні, позбавленому вад і недоліків, властивих функціонуванню реальних ринків) володіють потенціалом спрямовувати потоки ресурсів і доходів відповідно з принципами Парето-ефективності. Уточнення стосовно «ідеалізованого бачення ринків» означає, що закономірність наближення до межі виробничих можливостей суспільства внаслідок функціонування ринкових механізмів економічної координації може бути доведена формально лише за низки припущень, що описують «ідеалізовану» економіку, де бажані властивості

ринкових механізмів руху ресурсів і благ доведені до абсолюту. Зокрема, математична модель наближення системи конкурентних ринків до межі виробничих можливостей передбачає абсолютну мобільність ресурсів, повну й безкоштовну поінформованість про усі можливості, що надає поточна ринкова кон'юнктура для усіх суб'єктів прийняття рішень та відсутність затримок (часових лагів) реакції економічних суб'єктів на цінові сигнали. По суті, це та сама «економіка з нульовими трансакційними витратами», стосовно якої була сформульована теорема Коуза [30;93], про нейтральність будь якого початкового розподілу витрат і вигід між економічними суб'єктами щодо їхньої здатності самостійно, без зовнішнього (державного) примусу перерозподіляти витрати і вигоди для поновлення стимулів до економічно ефективної діяльності. Проте прикладна значущість цієї теореми від цього не знижується, адже кожне суспільство ставить метою наближення до межі своїх виробничих можливостей, а не досягнення її. А цю здатність мають і реальні ринки, і чим ситуація на них ближче до абстрактної моделі «досконалої конкуренції», тим кращими (ближчими до ідеалізованих теоретичних моделей) будуть фактичні результати функціонування ринків. Водночас механізми прийняття рішень державним чиновницьким апаратом апріорі не вважаються ефективними. Відхилення від ефективних параметрів функціонування виробничих і розподільчих систем, що керуються державними чиновниками, – це родова риса державного регулювання [63]. Це не означає якогось «прокляття» і неможливості ситуації, коли оптимальні для суспільства рішення (чи краще досягне для суспільства наближення до оптимальних рішень) стають продуктом функціонування бюрократичного апарату. Проте оптимальне рішення як продукт діяльності чиновників в сучасній теорії суспільного добробуту сприймається як випадковість – виключення з правил [63], а оптимальні параметри функціонування виробничих і розподільчих систем, що стали результатом ринкової взаємодії десятків (сотень, тисяч) ринкових суб'єктів – виробників, споживачів, постачальників ресурсів – як закономірність [20].

У свою чергу, формальне визначення «межі виробничих можливостей», наближення до якої асоціюється з досягненням економічної ефективності, ґрунтується в сучасному економічному мейнстрімі на концепції Парето-ефективності. Остання передбачає формальне визначення низки умов (ефективність виробництва у кожному осередку поєднання ресурсів, ефективність міжгалузевого розподілу ресурсів; ефективність розподілу доходів з точки зору максимізації корисності від наявних можливостей споживання), що описують рівноважний стан усіх економічних суб'єктів, що взаємодіють через ринки благ і ресурсів. Ці умови зводяться до наступного [94]:

1) гранична норма заміщення в споживанні (marginal rate of substitution in consumption) між двома благами має бути однаковою для всіх споживачів – відповідно, неможливо досягнути чистого виграшу добробуту за рахунок будь-якої товарообмінної операції між споживачами – створені споживчі блага розподілені так, що обмін в пропорціях, на які погодяться споживачі перетворюється на «гру з нульовою сумою»: кожен споживач може отримати в результаті обміну джерело рівно такої самої корисності, від якої вимушений буде відмовитись, щоб залучити до обміну контрагента;

2) гранична норма технічного заміщення (marginal rate of technical substitution) має бути однаковою в усіх виробничих процесах – тобто будь-яке переміщення ресурсів (обмін ресурсами) між осередками виробництва не дозволяє виробникам розширити виробництво: кожен виробник вимушений поступитись джерелом такої самої продуктивності, як те, що він зможе отримати в обмін від контрагента;

3) гранична норма трансформації (marginal rate of transformation) будь-яких двох благ має дорівнювати граничній нормі заміщення в споживанні цих благ – тобто структура виробництва повністю відповідає структурі потреб, перерозподіливши ресурси між галузями (сферами створення різних благ) неможливо підвищити цінність загального набору створених благ для споживачів: доведеться скоротити виробництво блага, що має рівно таку цінність як і благо,

що може бути додатково створене в наслідок перерозподілу ресурсів між галузями.

По суті, перша теорема економіки суспільного добробуту постулює та формально обґрунтовує фундаментальну тезу, що прагнення суспільства до економічної ефективності узгоджується саме з функціонуванням ринкових механізмів саморегулювання [94;95]. Ця теза в жодному разі не означає ні необхідності повної відмови від державного втручання, ні закономірності досягнення ефективних станів реальними ринковими системами. Це лише основа сучасної ідеології поділу функцій між урядовим (централізованим) регулюванням і ринковою (стихійною) координацією: базовий інструмент досягнення ефективності – ринок, а не держава.

Це вкрай важлива теза для розуміння теоретичних передумов державного стратегування сталого розвитку. Адже концепція стратегування походить від традиції бізнесового управління і міцно пов'язана зі стратегічним менеджментом, який ґрунтується на визначенні місії та цінностей компанії, визначенні планових показників присутності компанії на ринках (як вираження досягнутої ролі в способі життя споживачів та в процесах відтворення ресурсного потенціалу постачальників) та декомпозиції цих показників по усіх ланках та аспектах діяльності компанії [96-99]. Проте стосовно державного регулювання економіки, зокрема державного внеску в наближення національної економіки до траєкторії сталого розвитку механістичне перенесення принципів (у першу чергу, саме стратегічних принципів) зі сфери бізнесового управління є абсолютно неприйнятним. Адже бізнес-менеджмент виходить з первинності ідей та рішень підприємця (носія стратегії): наймані працівники виконують роль реалізаторів, втілювачів цієї ідеї, що знаходить свою суспільну оцінку вже на ринку. Залежно від співвідношення оцінки пропозиції фірми споживачами з ринковою цінністю використаних ресурсів ідея підприємця (власника, бізнесмена) здобуває визнання (бажаний розмір прибутку), або відхиляється (збитки, доходність нижча за альтернативні можливості). Саме визначеність, прозорість цієї системи стимулів, гармонійність розподілу повноважень і відповідальності за результат стала

основою розквіту ефективного управління, зокрема й стратегічного менеджменту в розвинутих країнах у ХХ ст. та викликала захоплення Й. Шумпетера, який висловлював побоювання, що поширення корпорацій, зростання ролі менеджерів, які не є водночас підприємцями, а більше нагадують бюрократію може «убити справжній дух інноваційного підприємництва» і зашкодити розвитку капіталістичної індустрії [36].

Проте стосовно державної стратегії впливу на економіку ситуація принципово інша. Стратегія держави (уряду) апріорі вторинна стосовно уподобань та потреб населення. Уряд не «визначає» місію та цінності, а пропонує суспільству шляхи реалізації того способу суспільного буття, що відповідає уподобанням народу. Це лише перша пересторога стосовно державного стратегування, яка виходить з критерію «бажаності» певного характеру відносин в системі «уряд – суспільство»: первинність урядових рішень не є бажаною для суспільства, яке сповідує цінності демократії та лібералізму (в наступному параграфі цього розділу дисертації ми покажемо, що відомі й поширені «цілі сталого розвитку» невіддільні від таких цінностей). Навпаки, роль уряду зводиться до виявлення, чутливості та сприйнятливості до уподобань і потреб суспільства, а цільові показники й стратегії уряду мають суспільну цінність тією мірою, якою відповідають потребам суспільства, а не уряду, як бюрократичної структури, що закономірно тяжіє до розширення масштабів своєї діяльності та впливу далеко за межі суспільної ефективності. Остання теза завдяки роботам Нісканена і Бьюкенена сприймається як важливий компонент мейнстріму сучасної економічної теорії [100 – 101].

Друга пересторога проти прямої аналогії між бізнесовим і державним стратегуванням виходить з критерію здійсненності. Навіть якщо прийняти, що урядова стратегія повністю відповідає потребам та уявленням суспільства про бажаний спосіб життя і є оптимальним наближенням до відображення складної системи суспільних уподобань (залишаючи за межами такого припущення вкрай низьку вірогідність цієї ситуації, зокрема й через властивості «політичних ринків», описані в теорії Е. Даунса [102]), то все одно, суспільство стикнеться з

проблемою «здійсненності». Вона пов'язана з тим, що важелі урядового впливу обмежені – як суто ресурсно (безпосередній прояв цих обмежень – нестача бюджетних коштів, але насправді, проблема значно складніша й не зводиться лише до фінансового аспекту), так і через відсутність (навіть неможливість) повного і надійного розуміння усіх наслідків державного регулювання. Ця проблема могла б здатись трюїзмом, але насправді, вона має критичне значення для забезпечення ефективності державної політики, зокрема політики сталого економічного розвитку і стратегії, як основи розробки і реалізації цієї політики. Зрозуміло, що і прикладне значення досліджень економічної теорії реалізується саме через відсунення (пом'якшення) саме цього обмеження – через поглиблення доказового розуміння закономірностей функціонування національної економіки і комплексного оцінювання наслідків задіяння важелів державного втручання в ці процеси. Прояви постійної, хронічної недооцінки вагомості цієї проблеми мають абсолютно глобальний характер. Кейси з невдалим державним регулюванням цін стали «textbook materials» і згадуються в десятках підручників [20; 103 – 104], зокрема стосовно невдалих спроб міських адміністрацій захистити інтереси орендарів житла, встановлюючи обмеження на зростання цін (наслідком стало просто витіснення певних типів нерухомості, зокрема й найбільш затребуваних орендарями з невисокими доходами з ринку оренди житла).

Уся модель функціонування радянської економіки ілюструє той самий принцип: штучні, встановлені держпланом ціни на товари (розраховані відповідно до «стратегій розвитку галузей промисловості» та економіки загалом) приводили лише до тотального дефіциту, адже який би цінник не нависив на товар «держплан», наявні виробничі можливості були недостатні, щоб задовольнити попит, що формувався за заданої ціни. І саме фіксація цін позбавляла економіку механізмів забезпечення гнучкості (цінової еластичності) пропозиції, адже виробник не міг відреагувати на ненасичений попит, бо, щоб відволікти ресурси з інших сфер потрібно зростання цін. Нажаль, зовсім не потрібно заглиблюватись в «радянську історію», щоб продовжити низку аналогічних прикладів. У 2025р. в Україні здійснювались спроби регулювання ринку медичних препаратів,

виходячи з цілей, що цілком вписуються в концепт сталого розвитку: уряд прагнув забезпечити доступність ліків для широких верств населення, зокрема для низькооплачуваних груп і пенсіонерів. Результатом регулювання стало зникнення з продажу цілої групи найбільш доступних препаратів та стрімке погіршення господарських показників саме тих аптек та мереж, що дотримувались стратегії забезпечення доступними ліками [105].

Трохи віддаленіший в часі приклад недоліків вітчизняного регулювання, негативні наслідки якого, нажаль, спостерігаються в економіці України десятиліття й подолати їх буде вкрай важко і у найближчому майбутньому: випадок фінансової стабілізації кінця 90-их, початку 2000-их. Уряду вдалось стримати інфляцію, проте ціною повного припинення кредитування реального сектору економіки та витіснення з ринку тих інструментів залучення фінансування (довгострокові кредити, венчурне фінансування, продаж акцій та інших ЦП), без яких неможливі ні підтримання матеріальної бази високотехнологічного виробництва, ні розвиток інноваційного бізнесу, ні збереження вітчизняної інженерної школи. Підкреслимо, що серед факторів, обмежуючих можливості розвитку українського військово-промислового комплексу під час війни, втрата не просто значної чисельності кваліфікованих інженерів, а здатності гнучко реагувати на стрімке розширення потреби в таких працівниках – чи не головний. Ми маємо підкреслити, усі ці приклади – не окремі кейси, що є виключенням з загального правила дієвої та ефективної держаної політики, вони відображають загальне, універсальне обмеження, з яким стикається будь яка державна політика і стратегія [106-109].

Можемо передбачити заперечення, що відбиває усталені серед державних чиновників уявлення: кожен досвідчений державний службовець наведе десятки прикладів успішно реалізованих державних програм, та обґрунтує тезу про успішність їх реалізації тим, що усі (чи майже всі) цільові показники були виконані, чи навіть перевиконані. Саме цей аргумент і зумовлює актуальність цих абзаців в нашому дослідженні. Яскравим прикладом нашої тези є те, що в Україні за роки незалежності на державному і регіональному рівні успішно реалізовано

(виділення наше – МК) сотні програм боротьби з бідністю. При цьому бідність, в найбільш деструктивних її проявах (бідність працюючого населення, спадкова бідність, бідність, що підвищує ризики для здоров'я та вагомо зменшує вірогідність отримання якісної освіти) залишається не просто поширеним – масовим явищем і накладає обмеження на вибір моделей розвитку бізнесу і на вибір дієвих державних політик і стратегій. Саме поєднання двох цих фактів: сотні успішно реалізованих державних і регіональних програм та стратегій боротьби з бідністю і поширена бідність, яка є вагомим фактором, що стримує розвиток сучасної України – це і є, на нашу думку, кращим підтвердженням того, що теза про багато реалізованих державних програм зі стовідсотковим виконанням планових показників скоріше підтверджує актуальність проблеми, на якій ми наголошуємо, ніж спростовує її. Власне сучасна економічна теорія пояснює закономірність підміни бюрократичним апаратом суттєвих індикаторів і показників на легко вимірювані та контрольовані в процесі планування і моніторингу політики [110-113]. Також поширено і далеко не лише в Україні (при цьому, поширеність такої практики має виражену обернену кореляцію з ефективністю національної економіки) оперування показниками обсягів використаних ресурсів, як цільовими індикаторами виконання державних програм [114]. Але, наприклад, те, що на поліпшення якості шляхів сполучення, чи на боротьбу з бідністю використано багато грошей, нажаль не гарантує, що населення відчує адекватне витраченим коштам покращення свого добробуту. Повертаючись до проблеми бідності в Україні, як яскравого прикладу обмеженості можливостей державного впливу, можемо звернути увагу на високу волатильність показників поширеності бідності за монетарним критерієм: відмінності між показниками сусідніх років може сягати 25 в.п. Позитивну динаміку такого показника охоче використають для обґрунтування позитивної оцінки результативності державних заходів боротьби з бідністю (перша з сімнадцяти цілей, за якими вже традиційно здійснюється декомпозиція сталого розвитку в процесі стратегічного планування). Проте таке радикальне скорочення бідності не супроводжувалось жодними помітними змінами способу життя

пересічного громадянина, зокрема, ні масштаби заощаджень домогосподарств, ні структура споживчих видатків не зазнавали позитивних змін, а іноді, саме в роки вагального скорочення поширення бідності, індикатори, що прямо виражають негативний вплив бідності на умови розвитку погіршувались. Зокрема, з часів зародження соціальної статистики, один з законів, що має найбільш надійну емпіричні підтвердження і за рядами динаміки і за порівняльним аналізом між країнами (міжнаціональні панелі) [115-116] формулюється як «закон Е. Енгеля»: зі зростанням реальних доходів і купівельної спроможності домогосподарств, частка їхніх споживчих видатків, що припадає на продукти харчування скорочується, в чому, власне і виражається перший прояв подолання перешкод розвитку, пов'язаних з бідністю. Лише в міру вивільнення все більшої частки своїх ресурсів від задоволення первинних, базових потреб домогосподарства можуть інвестувати в освіту, в поліпшення здоров'я, у зростання просторової і соціальної мобільності. По суті – це і є мікроекономічний механізми розвитку. І якщо в роки, коли вагально скорочується монетарна бідність не спостерігається жодних позитивних змін в структурі споживчих видатків домогосподарств, то це може свідчити лише про одне: ці показники скорочення бідності дають прекрасні підстави для формування звітності державних програм, проте ніяк не відображають реальний стан вирішення проблем бідності. Саме поширеність, усталеність таких ситуацій і дає нам підстави стверджувати, що державне втручання закономірно потерпає від нерозуміння реальних наслідків державних програм чи не більше, ніж від нестачі ресурсів для їх реалізації [106].

Отже, опорний, важливий для нашого подальшого дослідження методологічний принцип можна сформулювати наступним чином: закономірності функціонування суспільних систем не описуються механістичними моделями, вплив важелів державного регулювання усвідомлюється економічними агентами, які адаптуються до нього, прагнучи зберегти значення цільових параметрів своєї діяльності. Розмитість, складність, комплексність наслідків державного втручання в господарське життя суспільства є вагомим обмеженням здатності

державної стратегії наближувати фактичні характеристики економічного розвитку до бажаних (визначених в якості цільових) характеристик розвитку.

Друга основна теорема економіки добробуту постулює, що досягнення будь-яких розподільчих результатів (тобто реалізація будь-якої системи несуперечливих соціальних пріоритетів) можлива в межах функціонування ринкових механізмів економічної координації [94]. Формальне вираження цієї теореми обґрунтовує тезу, що будь-яка точка на кривій виробничих можливостей (рис. 1.5) досяжна для суспільства, яке спирається на систему ринків. Тобто можна досягти явної переваги у забезпеченні певної соціальної групи благами, створеними в процесі функціонування економіки (точка С), так само як будь-якої іншої групи (точка Е), так само як і будь-який більш рівномірний (точки Р та М) чи абсолютно рівномірний розподіл благ між групами (індивідами) в суспільстві не відмовляючись від опори на ринкову координацію, а доповнюючи її регулятивними важелями державного впливу.

Друга теорема економіки суспільного добробуту також вимагає додаткового тлумачення для уникнення вульгаризації її змісту. Термін «будь-яка точка на межі виробничих можливостей», не має, на нашу думку, тлумачитись як теза про відсутність обмежень, що розподільчі відносини накладають на можливості досягнення ефективності. Проте насправді, відносини між рівномірністю/нерівномірністю розподілу і вирішенням завдань підвищення економічної ефективності складніші. В усякому разі, стверджувати, що рівень економічної ефективності, досяжний для суспільства ніяк не залежить від характеру розподільчих відносин і зокрема від політики доходів буде явним спрощенням та ігноруванням цілої низки емпіричних і теоретичних досліджень, що описують складні, діалектичні відносини «рівність – ефективність», щодо яких спостерігаються періодичні кардинальні зрушення.

Ми докладно торкнемось цієї проблеми в наступному розділі, обґрунтовуючи можливості отримання синергії між поліпшенням характеристики економічної ефективності та соціальної справедливості для сучасної України, а у цьому параграфі лише відзначимо, що абсолютно абстрактна модель суперечності

«рівність – ефективність» далеко не вичерпує перелік теоретичних інструментів та концепцій дослідження зв'язку між соціальними пріоритетами розподільчих відносин і економічними передумовами стійкого розвитку.

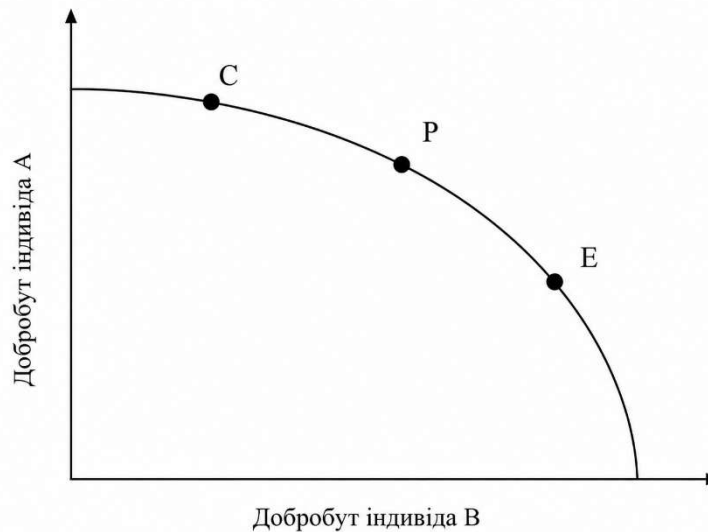

Рисунок 1.3. Принцип досяжності будь яких розподільчих результатів за опори на ринкові механізми, обґрунтований в межах II теорему економіки добробуту (побудовано автором, на основі [117])

Для нашого дослідження вкрай важливий саме приклад поєднання, взаємодії різних, за певних умов – суперечливих характеристик, певна динаміка яких тлумачиться в контексті розвитку в процесі обґрунтування вибору і оцінювання результатів державних стратегій, планів і програм. Адже ми категорично не погоджуємось із поширеним в літературі тлумаченням основної відмінності, що виділяє стратегічне планування на основі тривалості періоду, охопленого плануванням [118-120]. Дійсно, переважна більшість стратегій, особливо розроблюваних на державному рівні оперує довгостроковими цілями, реалізація яких віддалена більше ніж на 5 років, що і констатують згадані роботи. Проте, це скоріше технічна риса стратегічного планування і можна навести так само багато прикладів стратегій, що в силу радикальних змін, вагомих зрушень, що відбуваються в зовнішньому, чи внутрішньому середовищі об'єкта планування оперують виключно найближчою перспективою, один, два роки, проте рішення, які обґрунтовуються на цей період матимуть визначальний вплив на той «коридор можливостей», що отримає і в найближчому, і у віддаленому майбутньому фірма, регіон, чи суспільство. Важливішою нам здається інша риса стратегування: лише

воно формує певну ієрархію цільових показників, розставляє пріоритети в їх досягненні та постулює бачення зв'язків між ними. Адже, якщо в певному аспекті, досягнення бажаних значень показників суспільної динаміки (характеристик розвитку) суперечить одне одному (як досягнення повної зайнятості й обмеження інфляції, або підвищення темпів зростання й розширення масштабів програм соціального захисту, зміцнення національної валюти і активізація зростання експорту тощо), то необхідні певні загальні принципи – які «альтернативні витрати» досягнення одних цілей, виражені у відхиленнях від значень інших вважати прийнятними, до яких меж, можна (і доцільно) жертвувати одними цілями заради досягнення інших. Саме визначення таких пріоритетів, загальних принципів, що дозволяють визначати цінність різних цілей, характеристик, упорядковують їх, перетворюють їх з простого переліку на систему, яка є запорукою послідовності, несуперечливості застосування важелів державного впливу.

Навіть якщо йдеться про цілі (бажані характеристики), досягнення яких не є суперечливим, щодо яких заходи, спрямовані на їхнє досягнення можуть мати компліментарний характер, все одно, лише стратегія має визначити як реалізувати потенціал компліментарності, притаманний таким цілям. Наприклад, цілі перша і одинадцята сталого розвитку: боротьба з бідністю та сталий розвиток міст і громад. Лише стратегія державного спрямування економіки до траєкторії сталого розвитку здатна пов'язати заходи, програми, регуляторні заходи, спрямовані на досягнення двох цих цілей, надати їм системного характеру та забезпечити обґрунтований розподіл наявних обмежених ресурсів між цільовими програмами. Отже, справді фундаментальна риса, що відрізняє саме стратегічне планування полягає у систематизації та визначенні ієрархії цілей, визначенні послідовності їх досягнення та обмежень, що наближення до одних накладають на можливості реалізації інших. Саме ця риса, на нашу думку, далеко не повною мірою реалізована як в програмних документах, так і в системі цілей та індикаторів сталого розвитку, які застосовуються як інформаційно-аналітичне забезпечення державного сприяння сталому розвитку української економіки. Власне у третьому

параграфі цього розділу дисертації ми розглянемо національну систему індикаторів досягнення цілей сталого розвитку в контексті розрізнення впливу держави і стихійних тенденцій розвитку галузей і моделей поведінки та огляду можливих важелів, що можуть застосовуватись для державного сприяння досягненню таких цілей.

1.3. Адаптація інформаційно-аналітичного забезпечення стратегування сталого розвитку до умов війни та повоєнного відновлення економіки

Одна з вагомих, на нашу думку, проблем стратегування сталого розвитку в Україні, пов'язана з тим, що на рівні безпосередньої взаємодії концепції сталого розвитку з державною політикою та важелями її реалізації виникає розрив між власне теоретичною основою – сутністю і змістом концепції, її цінностями, ідеологією та фундаментальними принципами, що забезпечують її актуалізацію та адаптацію до конкретних, актуальних на поточному етапі для певного суспільства завдань розвитку. Реально, стейкхолдери розробки і реалізації відповідної державної стратегії й політики взаємодіють лише з результатами операціоналізації концепції – з системою критеріїв і показників (як щодо національних ЦСР України – 17 цілей та 183 індикатори сталого розвитку [121]), що виступають основою взаємодії міжнародних організацій з місцевими урядами. При цьому, чим більша залежність локального уряду від зовнішньої допомоги, тим впливовішою стає монополізація та формалізація впливу визначених кількісних цілей на формування державної політики у різних сферах. Це породжує ризики перетворення таких кількісних показників на деструктивне обмеження розробки політики і вибору важелів її реалізації, оскільки, розроблені для глобального застосування цілі, поширено не набувають адекватного осмислення в контексті інституціональних, структурних, соціальних умов певного суспільства. Відповідно, якщо вихідним моментом планування (розробки) стратегії й політики стає дуже розгалужена мережа кількісних показників, що сформовані на основі певного універсального бачення пріоритетів розвитку, а не

розуміння конкретних обмежень, можливостей і механізмів відтворення ресурсного потенціалу й інституціональної структури, розподілу ресурсів, стимулювання й мотивації провідних економічних агентів, то з високою вірогідністю, ці показники перетворяться на обмеження ефективного задіяння важелів державного регулювання. У кращому випадку, показники набудуть формального характеру (як у наведеному вище прикладі з бідністю: «програми боротьби з бідністю успішно реалізовані, бідність була і залишається критичним обмеженням суспільного розвитку») і породжуватимуть зростаючий розрив між декларованими цілями і реальними мотивами стейкхолдерів процесів розробки і реалізації державної політики. В гіршому, реалізація політики, обумовленої таким набором цільових показників може зумовити формування штучного «взірцево-показового» сектору економіки, у якому ціною великих витрат та часто перекладання критичного тягаря на інші сфери господарської діяльності, створюються унікальні умови, що дозволять отримувати бажану зовнішню допомогу. При цьому поширення таких умов на всю, чи хоча б значну частину економіки неможливе, виходячи з наявних ресурсних, структурних й інституційних умов і навіть не розглядається як реальна мета діяльності розробниками та основними стейкхолдерами державної політики.

Відповідно, сектор економіки, що формується за пріоритетності набору цільових показників, не виділеного як органічне відображення структурних, інституціональних та ресурсних характеристик національної економічної системи, а формально нав'язаних, як умова доступу до зовнішньої допомоги, може виконувати роль «шлюзу» для взаємодії з зовнішніми інвесторами, проте апріорі позбавлений шансу стати «локомотивом розвитку» для всієї національної економіки, чи «пілотним проектом» досвід якого набуде широкого поширення в міру опанування запроваджених у ньому інновацій.

Найбільш актуальною для України формою прояву цієї проблеми ми вважаємо розрив між потребами країни, що відстоює свою життєздатність в умовах повномасштабної війни і канонічно сформульованими цілями сталого розвитку. Відповідно, в цьому параграфі дисертації ми акцентуємо увагу на

кричущій необхідності адаптації цілей сталого розвитку до умов воєнного часу і потреб повоєнного відновлення економіки України.

Ми виходимо з тези, що фундаментальні цілі сталого розвитку не втрачають своєї актуальності (а частково набувають ще більшої значущості, ніж в умовах відсутності прямих воєнних загроз безпеці) і в умовах повномасштабного воєнного протистояння та повоєнного відновлення. Адже, на нашу думку, із розвитком рис і спроможностей, притаманних інклюзивному, високоефективному, динамічному, спроможному до інновацій та соціально збалансованому, солідарному суспільству, поліпшуватиметься і його здатність вирішувати й воєнні завдання та витримувати виклики й ризики воєнних дій та мілітаризації економіки. При цьому, не варто ігнорувати і певні переваги централізованих, авторитарних суспільств (неодноразово підтверджені історичним досвідом) щодо мобілізаційної здатності, спроможності швидко й дешево концентрувати ресурси на критично важливих напрямках діяльності, створюючи примітивні, але дієві механізми мотивації за принципом переважання «батога» і санкцій на нормальне життя нечисельній науково-технічній та управлінській еліті. Але, важливо, що ці переваги стосуються саме здатності концентрувати розпорошені ресурси, підпорядковувати усі аспекти суспільного життя вирішенню пріоритетного завдання, проте в жодному разі не забезпечують ефективності ведення воєнних дій та реалізації наявного ресурсного потенціалу у вирішенні завдань розвитку військово-промислового комплексу.

Незважаючи на збереження актуальності саме фундаментальних цілей сталого розвитку в умовах повномасштабної війни та пріоритетності вирішення завдань розвитку військово-промислового комплексу, навіть стратегічне забезпечення їх досягнення вимагає вагомого перегляду та адаптації до нових воєнно-політичних умов України. У цьому дослідженні ми не піддаємо сумніву тезу про радикальне нарощення військового потенціалу як необхідну умову виживання сучасної України, не лише як самостійної держави, а і просто як людської спільноти, тобто те, що адекватне ресурсне забезпечення військово-

промислового комплексу – неодмінна умова виживання приймається як аксіома й не буде дискутуватись.

Серед 17-ти національних цілей сталого розвитку лише восьма («Сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх») та дев'ята («Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям»), безпосередньо пов'язані зі спроможністю національної економіки витримувати радикально високе мілітарне навантаження та забезпечувати функціонування виробничих систем, адекватних військовим завданням України. Але навіть стосовно цих цілей, набір завдань та відповідних індикаторів їх виконання адекватний умовам мирного співіснування країн, вимагає вагомій адаптації з огляду на завдання воєнного часу.

Надалі у цьому параграфі ми спробуємо проілюструвати цю проблему, використовуючи національні цілі й індикатори сталого розвитку України [121], розглядаючи загальнотеоретичні підходи до можливостей державного втручання й сприяння досягненню цих цілей та враховуючи ті обмеження й проблеми, що обмежують розвиток національної економіки України в період війни і вимушеної мілітаризації та екстраполюючи тенденції довоєнного часу на післявоєнний період.

Перша мета (ціль) сталого розвитку сформульована як «подолання бідності», а міра її досягнення розкривається у трьох завданнях: «Скоротити в 4 рази рівень бідності, зокрема шляхом ліквідації її крайніх форм»; «Збільшити охоплення бідного населення адресними програмами соціальної підтримки»; «Підвищити життєстійкість соціально вразливих верств населення».

Перша мета сталого розвитку дійсно володіє всіма рисами, що дозволяють визнавати її вагомість, справжню цінність в контексті підпорядкування господарського використання ресурсного потенціалу суспільства зростанню добробуту населення. По-перше, вона безпосередньо пов'язана з добробутом: за дискусійності та складного зв'язку розмірів доходів і добробуту, бідність є визнаною, безальтернативною антитезою добробуту [52] і зменшення

поширеності бідності, дійсно прямо пов'язано як із зростанням добробуту суспільства, так і з його здатністю цей добробут відтворювати та примножувати [10;49;50;122]. Проте вже на рівні обраних в якості пріоритетів та орієнтирів боротьби з бідністю завдань, чинні формулювання не можуть не викликати питань та здається, вимагають обґрунтованої ревізії.

Зокрема, така ревізія вимагає розгляду завдань, обраних для реалізації першої цілі сталого розвитку в Україні у двох контекстах: для умов воєнного часу і для умов повоєнного відновлення. В контексті воєнного часу акцент на скороченні поширеності бідності та зростання міри охоплення бідних програмами соціальної підтримки виглядає виправдано. Адже в умовах повномасштабної війни, саме воєнні дії, а не характеристики господарської системи виступають провідним фактором підвищення ризиків бідності та формують групу населення, що потребує допомоги. При цьому розширення територій, що страждають від інтенсивного застосування зброї, створює постійний потік позбавлених джерел доходів, житла, рухомого майна, що надає особливої ваги завданню запобігання поширенню бідності та робить зростання абсолютних і відносних масштабів охоплення соціальною допомогою провідним фактором протидії бідності. У цьому контексті (для умов воєнного часу), йдеться не про зростання чи розвиток, а про збереження людського потенціалу та структурного капіталу й інституціональної якості (з останньою можуть бути пов'язані навіть компоненти розвитку – поліпшення інституціональної якості в процесі відпрацювання механізмів, процедур, правил реагування на виклики війни), які уможливлять перейти до розвитку вже після завершення активних бойових дій. Проте кількісні орієнтири, визначені в чинних завданнях, зокрема скорочення рівня бідності в чотири рази, на нашу думку, не можуть досягатись завдяки розширенню охопленню системи соціальної допомоги – її фінансування настільки обтяжить національне виробництво, що унеможливить збереження його глобальної конкурентоспроможності. Відповідно, радикальне скорочення поширення бідності можливе лише якщо, по-перше, вагомо зростають масштаби національного виробництва, по-друге, результати такого зростання поширюються

на переважну більшість населення. Можна додати і третю фундаментальну умову, що стала основою визначення траєкторії рівноважного зростання в макроекономічних моделях – необхідна для підтримання довгострокового зростання норма заощадження та інвестування досягається ціною мінімального скорочення доступного приросту споживання [123-125].

Крім того, саме уявлення про бідність та ознаки бідності, зокрема монетарна межа бідності та її роль для обґрунтування державних коригуючих програм має змінюватись залежно від контексту: для умов воєнного стану і для умов повоєнного відновлення.

І у контексті повоєнного відновлення визначені в національних програмних документах завдання для досягнення першої цілі сталого розвитку трактуються вже принципово по іншому. Зокрема, скорочення рівня бідності, тобто її поширеності є, безумовно, важливим компонентом зростання добробуту і подолання обмежень, що бідність накладає на вибір моделей активізації соціально-економічного розвитку [49;50]. Проте, як ми покажемо в параграфі 2.1 вже ретроспективний період сучасної історії України містить періоди як динамічного зростання, так і скорочення рівня бідності (зокрема, не важко так обрати базовий і звітний роки, щоб отримати стовідсоткове виконання планового індикатора «чотирикратне скорочення рівня бідності»). Проте важливо, що навіть в періоди динамічного скорочення рівня бідності помітних структурних, якісних змін в способі життя, економічних можливостях, залученості до генерування імпульсів економічного зростання широких верств населення не спостерігалось. Зокрема, не відбувалось не лише вагомих, а й навіть помітних змін в структурі споживчих видатків домогосподарств – питома вага витрат на освіту, медичне забезпечення, відпочинок і культуру залишалась на принизливо низькому рівні, частка домогосподарств, які здійснювали заощадження скорочувалась, а частка, тих, чий споживчі видатки перевищували доходи – зростала [126-127]. Ми вже згадували вище закон Енгеля – реальне зростання добробуту домогосподарства супроводжується скороченням частки видатків на продукти харчування (і ширше – на блага, що задовольняють першочергові потреби), а для українських

домогосподарств єдиний період помітного скорочення питомої ваги витрат на харчування – це 2016-2018 роки, коли стрімко підвищилась питома вага витрат на оплату комунальних послуг. Навіть для домогосподарств 10-го дециля з найвищими доходами так і не вдалось досягнути рівня, коли 33% сукупних витрат припадає на продукти харчування – показник, досягнутий типовою американською родиною ще в 50-ті роки XX ст. [127]. Адже скорочення бідності насправді, це не «дотягнення рівня доходів бідних до межі монетарної бідності», роль якої в Україні відіграє, у кращому випадку «фактичний прожитковий мінімум», що визначається (періодично оновлюється) шляхом індексації відповідно з темпами зростання споживчих цін, вартості «наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних та демографічних груп населення» [128], а у гіршому – законодавчий прожитковий мінімум – абсолютно канібальський показник, розміри якого загалом не мають жодного обґрунтування з огляду на споживчі витрати домогосподарств. Справжнє скорочення бідності супроводжується зростанням частки населення, яке заощаджує, інвестує в розвиток людського капіталу, володіє достатнім рівнем просторової, професійної та соціальної мобільності, щоб динамічна та конструктивно реагувати на виклики ринку праці, політичні збурення, глобальні науково-технічні тренди.

Друге завдання першої цілі сталого розвитку «Збільшити охоплення бідного населення адресними програмами соціальної підтримки» також може слугувати прикладом далеко не кращого вибору індикаторів суспільної результативності програм і політики. Адже замість надання пріоритетності усуненню специфічного українського феномену, що є вкрай руйнівним для здатності суспільства генерувати імпульси розвитку – бідності працюючого населення [129], такий індикатор надає пріоритетності пасивному і вторинному впливу – наданню бідним соціальної допомоги. Але такий вибір прямо суперечить самій ідеології сталого розвитку, яка передбачає залучення населення до генерування додаткових доходів й подолання бідності завдяки зростанню продуктивності, за попередження концентрації вигід від зростання й додаткових доходів. Заміщення такої активної

політики із залучення й усунення бар'єрів до продуктивності та доходної зайнятості пасивною політикою соціального захисту не відповідає і принципу забезпечення самовідтворювальних результатів. Замість того, щоб надати доступ до підвищення кваліфікації й високих доходів, вивівши особу з кола одержувачів соціальної допомоги, таке завдання заохочує продовжувати виплачувати соціальну допомогу, «розширюючи охоплення бідних соціальною допомогою», а не скорочуючи чисельність тих, хто її потребує.

Відповідно, лише третє завдання, серед обраних для моніторингу міри наближення суспільства до реалізації першої цілі сталого розвитку («Підвищити життєстійкість соціально вразливих верств населення») справді відповідає ідеології концепції сталого розвитку – інклюзії та залученню, усуненню бар'єрів для самозабезпечення населення.

Друга ціль сталого розвитку («подолання голоду та розвиток сільського господарства»), згідно з національними програмними документами має реалізуватись шляхом вирішення чотирьох завдань «Забезпечити доступність збалансованого харчування на рівні науково обґрунтованих норм для всіх верств населення»; «Підвищити вдвічі продуктивність сільського господарства, в першу чергу за рахунок використання інноваційних технологій»; «Забезпечити створення стійких систем виробництва продуктів харчування, що сприяють збереженню екосистем і поступово покращують якість земель та ґрунтів, в першу чергу за рахунок використання інноваційних технологій»; нарешті «Знизити волатильність цін на продукти харчування» [121].

В параграфі 2.1 ми наведемо докладніший статистичний аналіз фактично досягнутих за ретроспективний період результатів щодо визначених завдань в межах реалізації другої цілі сталого розвитку. Зараз лише акцентуємо увагу на місці цієї цілі та завдань, визначених для її досягнення в моделі сталого розвитку української економіки. По-перше, ми у своєму дослідженні спираємось на концептуальний тезис, що теоретично обґрунтовано ще в літературі з проблематики розвитку та компаративістики національних економічних моделей початку ХХІ ст. [41] і який поширено ігнорується вітчизняними прибічниками

використання потенціалу сільського господарства як «локомотива розвитку української економіки» [130-131]. Ця теза полягає в тому, що ключ до поліпшення якості харчування широких верств населення (як першого кроку до зростання їх добробуту), як не парадоксально – не в розвитку сільського господарства і тим більше – не у розвитку його експортного потенціалу. Як влучно відзначив автор [38] голод в ХХІ ст. залишився актуальною проблемою лише в тих країнах, де сільське господарство залишає за собою вагомую частку національного виробництва і разом з продуктами добувної галузі домінує – в складі національного експорту. Звісно, саме по собі зростання технологічного рівня, а тим більше – екологізація сільського господарства позитивно впливають на умови розвитку національної економіки але аж ніяк не є ключем до інтенсифікації процесів економічного розвитку. Сформулюємо точніше: ці процеси не є ні необхідною, ні, тим більш, достатньою умовою економічного розвитку та наближення національної моделі економіки до траєкторії сталого розвитку. Адже зростання продуктивності праці в сільському господарстві дійсно може сприяти підвищенню доступності харчування для широких верств населення. Проте в умовах, коли доходи і реальна платоспроможність цього населення в рази нижча за платоспроможність сусідів, цей позитивний наслідок розвитку сільського господарства вступає в закономірну суперечність з розвитком експортного потенціалу: значне (іноді в рази) перевищення експортних цін над внутрішніми створює можливість арбітражу, який руйнує стимули до інвестиційного розвитку сільського господарства. Адже навіть починати масштабні проекти інвестиційного, витратного, ризикованого оновлення с/г виробництва, орієнтуючись на масовий, але з дуже обмеженою платоспроможністю внутрішній попит, коли значно привабливіші виграші обіцяє отримання доступу до розподілу експортних квот? У свою чергу, розвиток сільськогосподарського експорту як чинник національного економічного розвитку – це міф, що доведено як теоретично, так і емпірично [132-135]. Адже стикаючись з слабоеластичним попитом на харчові продукти розвинутих країн (дуже низька цінова еластичність попиту на харчі – критично важлива риса моделі функціонування розвинутих

економічних систем, їх справді значуща ознака, вбудована в мікроекономічні механізми відтворення розвитку через накопичення людського капіталу) експортери харчових продуктів (а точніше сільськогосподарської сировини) апріорі не можуть розраховувати на високі темпи розширення масштабів такого експорту. Населення розвинутих країн не стане споживати більше харчових продуктів від того, що з'явився дещо дешевший український експорт: їх харчові витрати давно обумовлюються уявленнями про здорове харчування, а не «обмеженням своєї платоспроможності через високі ціни». А думка, що скажімо ЄС погодиться суттєво поступитись внутрішнім сільськогосподарським виробництвом (на датування якого щорічно втрачаються сотні мільйонів доларів [136]), щоб в складі досить стабільних сукупних витрат на харчові продукти суттєво зросла частка оплати українського експорту не здається нам гідною серйозного розгляду.

Отже експорт сільськогосподарської сировини дійсно може стати джерелом дуже високих статків власників кількох агрохолдингів (але ніяк не їх найманих працівників, що підтверджується стабільно гіршими показниками зарплати в с/г серед усіх видів економічної діяльності в Україні), можливо, в разі успіху проектів експорту брендованої екологічної продукції – навіть кількох сотень фермерів, але так само як і будь яка інша по суті «добувна» галузь ніяк не може виконати роль «локомотиву національного економічного зростання» – господарська історія індустріальної доби не знає таких прикладів [38].

Розвиток с/г виробництва дійсно є важливим елементом справді дієвої моделі економічного розвитку України, але в межах такої моделі розвиток сільського господарства буде супроводжувати (виділення наше – МК) розвиток економіки, а не стане його первинним імпульсом, чи компонентом «механізму біфуркації».

Про великий потенціал і високі вимоги до с/г в складі національної моделі економічного розвитку свідчить, по-перше, низька якість харчування населення України. Адже ґрунтуючись на даних індикаторів другої цілі сталого розвитку, досягнення «збалансованого харчування на рівні науково обґрунтованих норм» для усіх верств населення вимагає майже дворазового зростання фізичних обсягів

споживання на особу по усіх основних видах харчових продуктів: по м'ясу – на 57%, порівняно з рівнем 2015р., по молоку – на 80%, по фруктах – на 76% [137].

Але важливо зрозуміти: розвиток сільського господарства блокується низькою платоспроможністю широких верств населення, а зростання такої спроможності забезпечується не розширенням с/г виробництва, а розвитком індустріального і постіндустріального комплексів, які, у свою чергу, отримують значно сприятливіші умови для розвитку, коли домогосподарства активно інвестують в освіту, медицину, просторову, професійну, соціальну мобільність, а не витрачають по 40-45% своїх споживчих видатків на придбання харчових продуктів.

Воєнні дії, рух лінії зіткнення та використання ворогом далекобійної зброї по цивільних об'єктах створюють вкрай високі ризики для сільського господарства України та зокрема для експортного його сектору. Вища вразливість остатнього пов'язана як з великою шкодою природному потенціалу (як основі екологічно чистого сільськогосподарського виробництва), так і з ускладненням логістики, цілеспрямованими ударами ворога по транспортній інфраструктурі.

Відповідно, адаптація другої цілі сталого розвитку до умов воєнного часу вимагає врахування і загострення дефіциту чоловічих кадрів (висока частка фізично важкої праці робить цей фактор особливо вагомим саме стосовно сільського господарства), і скорочення земельного фонду, і ускладнення логістики, тобто зростання частки транспортних витрат в складі вартості продукції для кінцевого споживача, і посилення конкуренції за ресурси (енергетичні, матеріальні, фінансові, людські) з індустріальним сектором, в складі якого пріоритетного значення набуває оборонна промисловість. І найбільш вірогідною формою погодження усіх наведених факторів буде посилення тенденцій концентрації сільськогосподарського виробництва та витіснення того самого фермерського прошарку, з розвитком якого були пов'язані (слабо обґрунтовані, на нашу думку) надії на роль сільського господарства як джерела доходів для посилення середнього класу в Україні, на його поповнення завдяки

посилення фермерського компоненту сільського господарства та малого бізнесу – в складі агросектору.

Отже збереження і реалізація потенціалу сільського господарства (і як джерела валютних надходжень, на превеликий жаль – головного в сучасному експорті України, і як основи забезпечення продовольством населення й сировиною – певних не харчових галузей національної промисловості) вимагатиме тих структурних змін в галузі, що прямо суперечать пріоритетам його розвитку на період повоєнного відновлення. Адже модель розвитку галузі, що спирається на зростання великих агрохолдингів, має вкрай обмежений потенціал сприяння суспільному розвитку: на підтвердження цієї тези, що багато вітчизняних науковців назвали б дискусійною [138-140], свідчить хоча б той факт, що тривалий період (більше десяти років) зростання масштабів сільськогосподарського виробництва в абсолютних показниках, за часткою у ВВП та у вартості експорту не змінюють катастрофічно низького рівня оплати праці в галузі. Зокрема, хоча з 2014р. сільське господарство і позбулось останнього місця серед ВЕД за розмірами зарплати, проте відносно середньої в економіці зарплата в сільському господарстві ніколи не досягала позначки навіть 90% (від 65,2% в 2010р. до 83,9% у 2024р.) [141].

На цьому етапі дослідження ми об'єднаємо низку цілей сталого розвитку (ціль третя «Міцне здоров'я і благополуччя», ціль четверта «якісна освіта» та ціль п'ята «Гендерна рівність») в єдину групу та розглянемо концептуальні основи адаптації цих цілей та відповідних індикаторів до умов воєнного часу та повоєнного відновлення України спільно, на основі того, що міра реалізації цих цілей безпосередньо визначається характеристиками функціонування соціальної сфери, сприйняттям бізнесом принципів соціальної відповідальності та результативністю (суспільною ефективністю) соціальної політики. Не включаємо до цієї групи лише ціль, що традиційно класифікують до «соціального блоку» – «скорочення нерівності» та розглянемо умови її адаптації до умов воєнного часу і повоєнного відновлення окремо з причин, що ми опишемо нижче.

Стосовно першого компонента, що визначає міру наближення українського суспільства до реалізації виділеної групи цілей сталого розвитку (характеристики функціонування соціальної сфери), то ми схильні виділяти два вирішальні фактори, що визначають характер адаптації цих цілей до умов воєнного часу й повоєнного відновлення України.

По-перше, це докорінна зміна структури ресурсного забезпечення соціальної сфери, зокрема розрив між масштабами й доходністю економічної діяльності агентів національної економіки і масштабами ресурсного забезпечення соціальної сфери, бюджетний сектор якої забезпечується, значною мірою, завдяки зовнішній фінансовій підтримці та запозиченням. Така ситуація хоч і є критичною за своєю природою, але створює унікальні умови для зменшення навантаження із фінансування соціальної сфери на вітчизняний бізнес. Адже реформування соціальної сфери, яке є ключовою умовою сталого розвитку згідно чисельних дослідницьких і програмно-методичних публікацій [3-4;6-8], вимагає додаткового ресурсного забезпечення соціальної сфери, що у свою чергу, уможлиблюється або за умови динамічного і досить тривалого (сталого) зростання масштабів економічної активності, або збільшення частки генерованих в економіці доходів, що спрямовується на ці цілі. Отже саме в період війни, коли суттєво зросла питома вага зовнішніх джерел у складі ресурсного забезпечення соціальної сфери виникає можливість проведення витратних реформ, що не супроводжуються зростанням навантаження на вітчизняний бізнес.

По-друге, соціальна сфера зазнає масштабного додаткового тиску, що за своєю структурою, природою, вимогами та викликами щодо інституціонального і ресурсного забезпечення її функціонування вагомо відрізняється від навантаження, що ця сфера може зазнавати в мирний час. Масове переселення, потік поранених та загиблих, що породжує додаткові соціальні зобов'язання та розширює клієнтську базу соціальної сфери щодо реалізації допомог, пільг, матеріальної і психологічної підтримки, адаптації, адміністрування доступу до ресурсів і можливостей, створюваних для постраждалих від війни тощо – все це

створює навантаження, яке не притаманне функціонуванню соціальної сфери мирного часу.

Відповідно, з одного боку, посилення зовнішньої підтримки, активізація взаємодії з партнерами, що є носіями провідних соціальних технологій, створює сприятливі умови для реформування соціальної сфери України, дозволяє поліпшити і ресурсне, і інституціональне забезпечення таких реформ. З іншого боку, характер актуальних і нагальних завдань воєнного часу підпорядковує таке реформування на вирішенню завдань виживання, а не розвитку, примушує концентрувати ресурси для дотримання базових соціальних стандартів, проте залишає на другому плані завдання перетворення соціальної сфери на джерело конкурентних переваг економіки й бізнесу, вбудовування її функціонування в механізми сталого розвитку. Так, наприклад, в умовах війни реформування й ресурсне забезпечення освіти підпорядковується збереженню доступності та стандартів якості освітніх послуг, проте навряд чи такі пріоритети дозволять розраховувати на зростання ролі освіти в системі факторів продуктивності й доходності праці, очікувати на якісні зрушення щодо місця українських навчальних закладів в світових наукових програмах. Медична галузь, що проходить неймовірні випробування, накопичує потенціал польової і військової хірургії, проте наближення до вирішення давньої і критично важливої проблеми розвитку медичного страхування в умовах війни вимушено відкладається, а зберегти й забезпечити конверсію досягнень воєнно-польової хірургії у період повоєнного відновлення без якісного поліпшення фінансування галузі не представляється можливим. Те саме стосується сфери соціальної допомоги: її адресність, вибірковість, стимулюючий вплив та спрямованість на повернення до самозабезпечення особи в умовах війни втрачають пріоритетне значення, поступаючись переважно компенсаційним програмам та широкому охопленню соціальною допомогою.

Реалізація цілі «гендерна рівність» в умовах війни також перебуває під впливом суперечливих чинників. З одного боку, загострення дефіциту чоловічої праці на тлі мобілізації створює потужні економічні механізми розширення сфери

зайнятості жінок завдяки проникненню в так звані «чоловічі професії» [142]. Інтенсивність таких процесів виражає готовність бізнесу оновлювати організаційно-технічні умови зайнятості, усуваючи фактори фізичної важкості та шкідливості праці (що сприймалися як прийнятні за умови заповнення робочих місць чоловіками й стають неприпустимими за умови зайнятості жінок) і демонструють, що поширення сфери фізично важкої праці та праці у шкідливих умовах визначається не технологіями виробництва, а готовністю бізнесу інвестувати в їх оновлення й закупівлю сучаснішої техніки. При цьому саме доступність пропозиції праці у важких і шкідливих умовах виступає ключовою умовою збереження і навіть розширення такої сфери зайнятості. У цьому сенсі, розмивання сфери «чоловічих професій» в процесі адаптації сфери зайнятості до умов воєнного часу й мобілізації демонструє відомий принцип: «процеси механізації та автоматизації виробничих процесів обумовлюють вирівнювання гендерного складу зайнятих» [142].

З іншого боку, мілітаризація суспільного життя, посилення традиційних і націоналістичних компонентів політичного спектру на тлі боротьби за виживання нації й держави породжує й низку суспільно-політичних процесів, що ускладнюють реалізацію цілі сталого розвитку «гендерна рівність». Зокрема, пошук політичної та адміністративної (державної) підтримки у вирішенні демографічних проблем, невідповідні для ліберальної ідеології виклики щодо впливу на мобілізаційну спроможність суспільства, вимушене спрощення, примітивізація форм організації суспільного життя у прифронтових регіонах та багато інших факторів ускладнюють для уряду, бізнесу, усіх стейкхолдерів процесів регламентації гендерних відносин в суспільстві, повну реалізацію свого потенціалу участі в створенні інклюзивного для жінок середовища економічної й політичної активності.

Отже і стосовно соціальної сфери та комплексу цілей сталого розвитку, міра реалізації яких безпосередньо визначається характеристиками функціонування соціальної сфери, сприйняттям бізнесом принципів соціальної відповідальності та результативністю (суспільною ефективністю) соціальної політики, адаптація

механізмів інституціонального та ресурсного забезпечення їх вирішення до умов воєнного часу та повоєнного відновлення породжує складні суперечності та виклики для державної політики.

Передумови адаптації пріоритетів, завдань та індикаторів міри досягнення ще трьох цілей сталого розвитку (ціль 11 «сталий розвиток міст і громад», ціль 9 «Промисловість, інновації та інфраструктура» та ціль 8 «Гідна праця та економічне зростання») ми також розглянемо спільно, незважаючи на явні відмінності передбачених формулюваннями цілей об'єктів впливу. Проте і гідна праця та економічне зростання, і розвиток промисловості та інфраструктура, і формування сприятливого до інновацій господарського середовища (інновації), і сталий розвиток міст і громад втілюють бачення «позитивного оберненого зв'язку» [24], що формується між суто економічними (господарськими) характеристиками і суспільними процесами. Концепція таких ключових для прогресу «зв'язків обопільної підтримки» між суто економічними моделями і політичними та соціальними процесами є чи не «наскрізною ідеєю» для економічної літератури [24;25]. В публікаціях Д. Ацемоглу та Дж. А Робінсона це зв'язок між конкурентністю економічних і політичних ринків, що робить господарське запровадження інновацій єдиним шляхом примноження доходів і розширення масштабів організації (бізнесу; для Д. Норта та Б. Вайнгаста – між інклюзивністю суспільних інститутів і конструктивною конкуренцією, що збагачує і переможців, і галузі та суспільство загалом. У більш ранніх роботах Дж. Колмана успіхи в генеруванні й нагромадженні соціального капіталу (у конструктивних його формах) відіграють роль вирішального фактору, що пояснює диференціацію успішності країн в прискоренні економічного зростання та накопиченні капіталу фізичного та у підпорядкуванні накопичення фінансового капіталу завданням розвитку людського потенціалу [143]. В роботах Ф. Фукуями довіра відіграє роль вирішального активу, що уможливорює найбільш продуктивні та суспільно ефективні форми економічного співробітництва – в середині галузей і між галузями [92]. Відповідно, і об'єднані нами в одну групу цілі сталого розвитку також виражають формування стійкого зв'язку між відтворенням

економічного зростання і зміцненню соціальних, політичних, інституціональних факторів добробуту. Так, досягнення економічного зростання, що на мікроекономічному рівні відображається трансформацією організацій шляхом витіснення непродуктивних і низькооплачуваних робочих місць, створенням організаційно-технічних умов для високопродуктивної зайнятості виражає усталення зв'язку між розширенням масштабів господарської діяльності й позитивними якісними зрушеннями в системі робочих місць, тобто між економічним зростанням і розвитком соціально-трудової сфери. Сталий розвиток міст і громад виражає усталення зв'язку між інклюзивною моделлю розвитку локальних економічних систем і розширенням економічних можливостей приватного і суспільного секторів, що розвиваються на засадах партнерства та спільного розвитку місцевого ресурсного потенціалу. Формулювання цілі «Промисловість інновації та інфраструктура» виражає усталення міжгалузевих (міжсекторальних) зв'язків, що забезпечують поширення в кожній галузі тих моделей бізнесу, що генерують вигоди (як стосовно розширення ринку збуту, так і стосовно доступу до ресурсної бази) для пов'язаних галузей.

В умовах війни формування таких зв'язків залишається можливим і, звісно, бажаним, проте саме в галузях, згаданих в цілі дев'ять, економічні механізми, стимули та мотиви становлення «екосистем бізнесу» [144] витісняються адміністративною регламентацією, а в цілому стосовно усієї групи цілей державно-приватне партнерство набуває домінантної ролі. Отже посилення впливу державного апарату, державного замовлення, державних стандартів, державних агенцій та служб є невід'ємною складовою мілітаризації економіки та концентрації ресурсного потенціалу у сферах, що мають критичне значення для обороноздатності країни.

Водночас в період повоєнного відновлення таке зростання ролі державного апарату та публічного (державного) сектору економіки створює ризики консервації гірших рис моделі української економіки, що реалізовувалась протягом десятиліть: рентоорієнтована поведінка великого бізнесу, що формує афіліації з політичними силами і державним апаратом, штучне обмеження

конкуренції, що пригнічує інноваційну активність і попит на кваліфіковану працю, а це, у свою чергу, пригнічує інвестування бізнесу в соціальну сферу, адже особистісний ресурс не сприймається бізнесом як головне джерело конкурентних переваг.

Також разом ми розглянемо адаптацію до умов воєнного часу і повоєнного відновлення двох цілей, що описують та позиціонують відносно пріоритетів розвитку суспільства функціонування окремих галузей: ціль шоста «Чиста вода та належні санітарні умови» та ціль 7 «Доступна та чиста енергія».

Обидві цілі та розроблені для оцінювання ступеню наближення до їх реалізації завдання та індикатори набули нового значення в умовах війни та на тлі масштабного руйнування інфраструктури та динамічних структурних змін в економіці. У довоєнний період низка індикаторів по згаданих цілях, мали в Україні значення яких дозволяли вважати, що як доступність питної води гарантованої якості для міського та сільського населення, так і обсяги та структура виробництва енергії не відігравали ролі вагомої перешкоди для розвитку та його сталості й позитивно виділяли Україну порівняно з країнами з низьким рівнем урбанізації чи невпорядкованим міським комунальним господарством. Нажаль, руйнування міської інфраструктури в багатьох містах, постійний терор проти енергетичної інфраструктури зробили актуальними для періоду повоєнного відновлення вирішення завдань повернення до довоєнного рівня забезпечення відповідних потреб населення. Індикатори сформульовані в абсолютних цифрах та показниках енергомісткості національного продукту також вимагатимуть перегляду, з урахуванням вагомих очікуваних змін в структурі національного виробництва, зокрема зростання частки видів економічної діяльності й галузей, яким властива вища за середню енергомісткість. Це не означає втрати пріоритетності запровадження енергоощадних технологій, навпаки – розширення енергомісткого і високотехнологічного виробництва надає цьому завданню додаткового значення. Проте трактовка фактичної динаміки індикаторів має враховувати сильний вплив очікуваних структурних змін: енергомісткість ВВП, що формується переважно сільським господарством і торгівлею буде нижчим ніж

у ВВП, що створюється, переважно в індустріальному виробництві, навіть якщо останнє організовано з високим дотриманням вимог енергоефективності. А стосовно частки відновлювальних джерел енергії в національному енергобалансі, тенденції воєнного часу свідчать про перспективи відновлювальної енергетики в ніші локального, місцевого енергозабезпечення, переважно побутових споживачів.

Адаптацію до умов воєнного часу і повоєнного відновлення ще низки цілей ми розглянемо в складі однієї групи, спираючись на традиційне для наукової літератури об'єднання їх в групу «екологічних цілей». Ми вже підкреслювали вище, що вважаємо поширені підходи до групування цілей сталого розвитку дуже вразливими для критики, але докладніше викладемо свої пропозиції щодо побудови справді змістовних систем таких цілей, що відображатимуть як притаманні їх реалізації аспекти взаємної підтримки (коли ресурси і заходи, програми і політика спрямовані на наближення до цільових значень індикаторів одних цілей сприяють досягненню інших), так і аспекти суперечливості таких цілей (коли регулятивні умови, сприятливі для досягнення одних цілей створюють перешкоди для досягнення інших, а ресурси, виділені для підтримки одних, можуть трактуватись як альтернативні витрати для програм і заходів, спрямованих на досягнення інших).

Проте поки, ми проводимо лише максимально узагальнений аналіз вимог до адаптації цілей та відповідних індикаторів сталого розвитку до умов воєнного часу і повоєнного відновлення і об'єднання цілі 13 «Пом'якшення наслідків зміни клімату», цілі 14 «Збереження морських ресурсів», та цілі 15 «Захист та відновлення екосистем суші» не порушує внутрішньої цілісності, органічності такого аналізу.

На тлі рутинізації техногенних катастроф, лише найбільш масштабні з яких стають предметом суспільної уваги (такі, як підрив дамби Каховського водосховища, чи повне руйнування чисельних екосистем, розташованих в Донецькому і Луганському регіонах) виділення додаткових обсягів ресурсів на природоохоронні заходи (окрім прямого усунення загроз і шкоди, що виникають

внаслідок застосування зброї) виглядає марнотратством, а підприємства, для яких першочергове значення має максимально швидке нарощення виробничих потужностей, вимушені сприймати вимоги щодо екологічного впливу як обмеження й перешкоди, а не компонент розвитку, як вимагає концепція сталого розвитку [4;6].

Отже і стосовно комплексу екологічних цілей та індикаторів їх реалізації, період воєнного стану обумовлює такий розподіл ресурсного забезпечення відповідної політики, посилення таких інститутів регламентації відносин бізнесу, суспільства (сектору громадських організацій), що суперечить завданням і пріоритетам якісного оновлення мотивів і стимулів участі бізнес структур в реалізації пріоритетів сталого розвитку. Відповідно, вимушені як структурні (зростання частки індустріального виробництва), так і інституціональні (пріоритетність темпів розширення масштабів виробництва, ослаблення економічних мотивів вибору технологій і форм його організації, що послаблює цінові механізми обмеження виснажливого використання природних ресурсів) зміни в процесі адаптації до умов воєнного часу посилюють інерційність екстенсивних форм використання природно-ресурсного потенціалу та загострюють суперечності між комерційними і природоохоронними цілями бізнесу. Це прямо суперечить моделі сталого розвитку, яка передбачає, що збереження природноресурсового потенціалу органічно вбудовується в комерційну стратегію розвитку бізнесу, за аналогією з високими інвестиціями в людський капітал – перетворюються з фінансового тягаря на джерело конкурентних переваг бізнесу.

Отже, в умовах війни та постійного прямого і опосередкованого (через виведення з ладу штучних компонентів інтегрованих в природні екосистеми) руйнування екологічних систем води й суші, фактична модель взаємодії бізнесу з такими екосистемами вимушено віддаляється від тієї, що відповідна цілям сталого розвитку.

Адаптацію до умов воєнного часу і повоєнного відновлення ще низки цілей сталого розвитку (ціль 12 «відповідальне споживання й виробництво», ціль 16

«Мир, справедливість та сильні інститути» та ціль 17 «Партнерство заради сталого розвитку») ми також розглядаємо спільно через те, що як самі цілі, так і завдання та індикатори їх досягнення сформульовані, переважно в просторі інституціональних змін та втілюють прогрес норм, правил, регламентів і процедур, на які економічні агенти спираються в процесі прийняття та погодження рішень.

Теоретичною базою відображення закономірностей переважно інституціональних трансформацій в нашій роботі виступає концепція «переламних точок», розроблена ще Й. Шумпетером [35], що потім набувала нового звучання в роботах О. Уїльямсона [145], а пізніше – вже неодноразово згадуваного Д. Ацемоглу [24]. Такі «переламні моменти», або «критичні точки» [25], це періоди коли знецінення старих інститутів (процедур, стереотипів прийняття рішень, формальних і неформальних правил, норм, регламентів діяльності та взаємодії економічних агентів) сформованих як втілення досвіду реалізації потенціалу попередніх поколінь технологічних (ресурсних) можливостей, стає настільки невідповідним поточним технологічним (ресурсним) умовам, що їх заміщення вимагає значно менших витрат, ніж в періоди, коли поширені інститути забезпечують достатню великі вигоди від поширених форм регламентації приведення в дію наявних ресурсних можливостей суспільства.

Як відзначав О. Уїльямсон [145] такий аналіз набуває прикладної значущості за умови, що враховує не лише загальну, суспільну ефективність функціонування певної інституціональної структури чи окремих її сегментів, а й те, як вигоди і тягар, що зумовлюються поширеними інститутами розподіляються між суспільними групами. Зокрема, для оновлення інститутів необхідно, щоб вигоди від їх функціонування зменшувались саме стосовно тих, хто має важелі впливу на відтворення таких інститутів, тобто має, з одного боку – ресурси для інвестування в розробку й імплементацію нових інститутів, з іншого – доступ до важелів реформування чинної інституціональної системи. Якщо перша група (ті, хто можуть інвестувати в розробку нових інститутів), це зазвичай достатньо широкі групи зацікавлених підприємців та управлінців, то друга (ті, хто уповноважені

приймати безпосередні рішення не лише стосовно певного бізнесу, а й стосовно галузевих, чи загально-національних правил, наприклад норм законодавства чи практики його судового захисту) – це, переважно, не чисельні групи суспільної еліти. В міру концентрації бізнесу й зростання ролі саме великих (зокрема й глобальних) корпорацій в розробці та забезпеченні господарського застосування технологічних інновацій [146] вже і рішення щодо оновлення інституціонального забезпечення господарської діяльності на рівні фірми приймають не тисячі відокремлених підприємців інноваторів, які виступають агентами «творчого руйнування» за Шумпетером [35], а дуже обмежені кола топ-менеджерів, які формують стратегію розвитку глобальних економічних мереж та мають вирішальний вплив на напрями і темпи розвитку інститутів, що регламентують взаємодію в межах бізнес організацій. Результати такої концентрації економічного управління, на нашу думку, радикально змінюють ризики і виклики, з якими стикається суспільство: адже «Шумпетерівський підприємець» є запорукою суспільного розвитку і високої інноваційної активності бізнесу не через міфічну «унікальність» своїх здібностей і мотивації, а через фундаментальну властивість середовища, де вони функціонують. Оскільки лише поки це середовище конкурентне, рішення прийняте одним підприємцем конкурує з сотнями інших, головним критерієм конкурентного відбору виступає здатність підвищувати ефективність (створювати більшу цінність для споживачів з кожної одиниці цінності використаних ресурсів), а масовий споживач виступає кінцевим суддею – лише тоді суспільство може розраховувати, що інститути (ті, що формуються як результат колективних зусиль підприємців) сприятимуть поширенню інновацій та забезпечуватимуть чутливість бізнесу до загальносуспільних потреб і пріоритетів. Проте в міру витіснення широкого конкурентного підприємницького середовища вузькими «елітарними клубами», вірогідність блокування прогресу на користь вилучення ренти зростатиме, що знову, як і на початку XX ст. актуалізуватиме проблему суперечності «еліта – суспільство».

Поширеність, типовість ситуацій, коли оновлення правил і норм, що відкриває дорогу підвищенню суспільної ефективності блокується елітою, що зацікавлена у вилученні ренти через «збереження існуючого статус-кво» стало опорним положенням і досліджень Д. Норта [25], з його «залежністю від траєкторії розвитку та інституціональним гистерезисом», і робіт М. Олсона (блокування реформ, що тим сильніше, чим вище доходність обмеження доступу до ресурсів [147]), і Д. Ацемоглу (стійкість «екстрактивних інститутів» [24]), і «нової мікроекономічної теорії ренти» Г. Таллока і Е. Крюгера [110 – 111; 148]).

З точки зору такого інституціонального аналізу період воєнного протистояння, на нашу думку, є вкрай несприятливим для інституціонального реформування. Адже ціла низка рис організації господарського життя воєнного часу наражає Україну на ризики, описані в згаданій вище літературі. Зокрема, це тенденції централізації, послаблення економічної мотивації та ринкових механізмів відбору кращих (з огляду на здатність задовольняти потреби споживачів) типів інститутів, зростання частки донорської допомоги (тобто коштів, що не є результатом господарської діяльності в середині країни й розподіл яких ніяк не пов'язаний з ефективністю використання наявного ресурсного потенціалу) та бюджетних коштів (стосовно яких такий зв'язок також вкрай ослаблений) в складі сукупних ресурсів, що забезпечують функціонування виробничої та соціальної сфери. Все це посилює централізацію та зменшує міру контролю суспільства над діями еліти. А фундаментальне положення нашого аналізу, що прямо відображає методологічні засади концепції сталого розвитку полягає в тому, що не надія на «оздоровлення еліти», а посилення обмежень та рамок, що суспільство накладає на її діяльність формує суспільні передумови таких інституціональних трансформацій, що дозволяють наблизити суспільство до траєкторії сталого розвитку.

Висновки до розділу 1

Теоретична основа концепції сталого розвитку формується чотирма основними причинами розбіжностей концептуальних витоків політики, декларованих нею пріоритетних цілей (ЦСР) та системи індикаторів їх досягнення з конвенціональною економічною теорією.

Перша така причина – проблема абсолютно обмежених (у першу чергу – природних) ресурсів. В межах теоретичного обґрунтування концепції «сталого розвитку» і темпи розширення масштабів виробництва, і темпи розширення виробничого споживання природних ресурсів є сталими, а співвідношенням між ними призводить до, спочатку – загострення проблем нерівності, через концентрацію доходів у власників абсолютно обмеженого ресурсу, а надалі – до колапсу виробництва, через фізичне вичерпання ресурсу.

Друга причина специфічності теоретичних витоків політики сталого розвитку – проблема недооцінки у ринкових цінах витрат, зумовлених економічним зростанням і посиленням антропогенного тиску на природне середовище. І науковці, які працюють в межах дискурсу «Римського клубу», і прибічники неокласичного синтезу погоджуються, що ринкові ціни недооцінюють витрати та «побічне споживання негативних благ», породжувані індустріальним комплексом. Проте якщо прибічники конвенціональної теорії розраховують, що чинні національні й міжнародні інститути здатні вирішити ці проблеми в межах загальної практики виправлення екстерналій, то учасники «Римського клубу» наполягають на їх неспроможності й обстоюють необхідність концептуального оновлення пріоритетів розробки та важелів реалізації відповідної політики.

Третя проблема, щодо перспектив вирішення якої теоретична основа концепції сталого розвитку принципово відрізняється від конвенціональної економічної теорії – проблема інституціональної готовності до поширення інновацій та вилучення вигід для суспільства від такого поширення. Прибічники теоретичної бази сталого розвитку (на відміну від прихильників конвенціонального інституціонального аналізу) виходять з тези про можливість досить динамічної цілеспрямованої зміни інститутів та стереотипів господарської

поведінки ціною порівняно низьких витрат та без урахування обмежень, що накладають чинна структура національного виробництва.

Нарешті четверта проблема, щодо якої теоретичні витоки концепції сталого розвитку мають суттєві відмінності від конвенціональної економічної теорії – проблема структурних зрушень (галузевої і секторальної структури національної економіки) та місця національної економіки в системі міжнародного поділу праці. Первинність структурних детермінант поширених моделей економічної поведінки (конвенціональна економічна теорія) чи інституціональних реформ (що, на думку прихильників концепції сталого розвитку, формують вирішальні умови для одержання бажаних структурних зрушень) є джерелом суперечності між згаданими теоретичними підходами.

Ідеалізована економічна модель сталості передбачає, що використання відтворюваних ресурсів природи поколінням t , має не виходити за межі відтворювальної спроможності екосистеми на період економічної активності цього покоління, щоб покоління $t+1$, мало змогу розпочати господарську діяльність з тим самим обсягом ресурсу. Зрозуміло, що стосовно абсолютно обмежених в масштабах людської історії ресурсів така модель неможлива. Стосовно абсолютно обмежених ресурсів аналогічна модель пов'язує інтенсивність вичерпання запасів з суспільною ефективністю використання відповідного ресурсу. Спираючись на теоретичні витоки концепції сталого розвитку ми сформулювати умову сталості господарського використання абсолютно обмежених ресурсів у такий спосіб: темпи скорочення запасів за час економічної активності покоління t має бути не вищим за темп зростання суспільної ефективності використання природного ресурсу, забезпечені цим поколінням.

Наведене вище підводить до другого опорного висновку стосовно першої фундаментальної основи теорії сталого розвитку – умови сталості, що описують відносини суспільства і природи нейтральні стосовно цілей розвитку, відповідно, критеріїв їх досягнення. Незалежно від того, чи визнає суспільство самостійну цінність біорозмаїття, чи тлумачить його лише як фактор забезпечення певних

характеристик функціонування власної господарської системи, тобто як інструментальну ціль, її досягнення все одно необхідно, адже йдеться про позитивні, а не нормативні зв'язки: яка б форма функції суспільного добробуту не була легітимізована в суспільстві та покладена в основу відповідної політики, відносини господарської системи і природи все одно формуватимуть обмеження, нейтральні до суспільних цінностей.

Проблема сепарації цілей сталого розвитку здається нам ключовою для пояснення розриву, який виникає між теоретичною базою і прикладними аспектами концепції сталого розвитку, зокрема – набором цілей (ЦСР) та індикаторів міри їх досягнення певною національною економікою. Така сепарація унеможлиблює включення планових (індикативних) розмірів показників ЦСР в певний цілісний контекст трансформації національної моделі економіки. Відповідно існуючий набір індикаторів не створює аналітичних передумов для розробки цілісної стратегії наближення національною економікою до моделі сталого розвитку. Між концепцією сталого розвитку, його теоретично обґрунтованими (і значною мірою – дискусійними) рисами та принципами й певними значеннями цільових індикаторів розрив, через недостатність проведеної операціоналізації, як на загально-теоретичному (універсальному щодо репрезентативної економічної системи) рівні, так і на рівні адаптації до специфічних умов, потреб і викликів, з якими стикається економіка України, особливо в умовах повномасштабної війни та повоєнного відновлення. Ми не випадково використали термін «набір», а не «система» стосовно цільових індикаторів, оскільки вони не утворюють систему, бо не визначено як досягнення (наближення до цільових значень одних індикаторів впливає на умови досягнення інших) та як відхилення, що фіксуються по одних індикаторах впливають на цільові (бажані) значення інших.

Вихідним, базовим принципом для систематизації набору індикаторів сталого розвитку в контексті розробки стратегії наближення суспільства до відповідної моделі відтворення ресурсного потенціалу й інституціональної структури, на нашу думку, має бути принцип первинності інституціональних

перетворень, формування набору правил та процедур (зокрема й технологій) взаємодії, що роблять виграшними й більш привабливими для економічних агентів ті поведінкові стратегії, що засновані на використанні високої якості людського капіталу бізнесу, соціальному партнерстві та створенню активів і джерел конкурентних переваг спільного доступу. Це забезпечує поширення в бізнес середовищі та в системі відносин «бізнес – держава – суспільство» набору пріоритетів, серед яких центральне місце займає надання переваги заміщення низькооплачуваних робочих місць більш продуктивними й доходними, стандартної продукції – захищеними патентним захистом унікальними товарами, виробничих процесів низького та середнього технологічного рівня – виробничими технологіями середньо-високого та високого рівня.

При цьому, необхідними умовами поширення й очікуваних суспільних результатів таких інституціональних трансформацій виступають структурні зміни в економіці, динаміка яких власне і має знайти пріоритетне відображення в системі індикаторів сталого розвитку економіки України.

Основні результати розділу опубліковано в наукових працях автора: [251, 253, 254]

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ РЕСУРСНИХ, СТРУКТУРНИХ Й ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ОБМЕЖЕНЬ ДОСЯГНЕННЯ УКРАЇНОЮ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

2.1. Соціальна компонента сталого розвитку: Україна в контексті міжнародних порівнянь

У публікаціях класиків сучасного інституціонального аналізу трансформації національних моделей розвитку Д. Норта та Б. Вайнгаста сформульовані два положення, що ми вважаємо критично важливими для визначення тих рис національних економічних систем, що є необхідними та, за певних додаткових припущень – достатніми для забезпечення сталості їх економічного зростання [25]. Перше положення стосується сутнісних рис національних траєкторій економічного зростання й прогресу сучасних розвинутих країн, які втілюють стандарти людського розвитку і суспільної ефективності використання того ресурсного потенціалу, що формується в процесі зростання масштабів генерації доданої вартості в економіці. Ці риси власне і формують відмінності таких провідних країн від тих, що розвиваються, країн «третього світу», країн з «молодими ринковими системами», зокрема й пострадянських. Д. Норт звернув увагу, що протягом усього ХХІ ст. розрив як щодо масштабів національного виробництва, так і щодо національного доходу на душу населення між країнами лідерами й іншими країнами формувався не через вищі темпи зростання в перших, а через меншу частість, тривалість та інтенсивність періодів негативної економічної динаміки. Використовуючи дані в річній розмірності, Норт і Вайнгаст переконливо показують, що в періоди позитивної динаміки середні темпи зростання країн, які в кінцевому рахунку опиняються на позиції аутсайдерів не нижче, а іноді й вище, ніж темпи, що демонструють розвинуті країни. Проте останнім вдається або уникати вагомих спадів, або (в гіршому випадку) мінімізувати їх амплітуду й тривалість, що, власне і відрізняє їх траєкторії зростання від траєкторій, характерних для країн, що досягають гірших

результатів. Останні періодично стикаються з кризами (як глобальними, реагуючи на них значно сильніше, ніж розвинуті країни) так і регіональними та локальними, що періодично відкидають їх на кілька років назад, примушуючи витратити наступні роки на поновлення втрачених позицій, а не поступальне нарощення економічного потенціалу. Саме ці періоди негативної макроекономічної динаміки і пояснюють відставання від країн лідерів, у першу чергу – щодо розмірів національного доходу.

Друге положення стосується не лише суто економічних характеристик, а й формування інституціональної структури, що власне уможлиблює реалізацію певної національної моделі розвитку: саме періоди економічних спадів спричиняють критично важливий негативний вплив на формування необхідної для розвитку інституціональної структури, (зокрема й інститутів взаємодії соціальної й економічної, комерційної складових господарської діяльності). Відповідно, в «переламні моменти» [25], коли інститути, сформовані в межах застарілої, нечутливої до інновацій, низькоефективної моделі національної економіки слабнуть, і з'являється шанс, надія на якісне оновлення моделі розвитку національної економіки, необхідна для такого переходу сфера поширення соціально ефективних суспільних технологій, відносин і процедур виявляється не сформованою, «критична маса» носіїв прогресивних змін – зокрема й стосовно механізмів забезпечення суспільної ефективності використання потенціалу, створеного економічним зростанням – не досягається і якісного переходу від ресурсоемного, переважно рестриктивного [24-25] зростання до інноваційного та інклюзивного розвитку.

Така концепція, на нашу думку, має високу пояснюючу здатність стосовно динаміки ресурсних й інституціональних факторів суспільної ефективності української економіки. Адже саме соціальна (ми свідомо застосовуємо термін «соціальна», а не «суспільна», щоб підкреслити критичну значущість соціальної солідарності, соціальної захищеності, інклюзивності як важливих характеристик економічного зростання) ефективність економіки визначає той «запас міцності» який господарська система суспільства має для забезпечення резильєнтності до

негативних шоків. Крім того, убудованість соціальної сталості (яка означає перетворення генерованих зростанням додаткових доходів на інвестиції в людський капітал) в механізми відтворення виробничого потенціалу визначає, якою мірою мобільність людського потенціалу буде спроможна пом'якшити негативні наслідки несприятливих макроекономічних умов, зовнішніх, чи внутрішніх збурень і зберегти цільові характеристики суспільного добробуту у прийнятних межах.

Так само, соціальна ефективність економічного зростання визначає той рівень складності схем організації господарської взаємодії, що залишатиметься доступним для бізнесу в умовах несприятливої макроекономічної кон'юнктури. Адже саме масштаби накопиченого соціального капіталу, міцність соціальних зв'язків, правил, норм, процедур взаємодії, їх здатність зберегти дієвість у періоди ослаблення економічної мотивації детермінує спроможність суспільства зберігати рівень «софістикації» суспільного виробництва [149], необхідний для функціонування технологічно складних (а значить економічно ефективних не лише в періоди сприятливої макроекономічної ситуації) видів економічної діяльності.

Відповідно, інвестування в розвиток освіти, медицини, соціального захисту, в поліпшення як ресурсного забезпечення цих галузей, так і інститутів, що регламентують їх функціонування й взаємодію з бізнесом та різними групами населення, набуває значення вкладень у стійкість суспільства та дає віддачу у вигляді зменшення амплітуди негативних коливань основних соціально-економічних показників в періоди негативних суспільно-політичних чи фінансово-економічних шоків, тобто по суті визначає рівень резильєнтності суспільства.

Отже розвиваючи групування цілей і показників сталого розвитку, здійснене нами в параграфі 1.3, ми виділимо соціальний блок цілей і завдань сталого розвитку, що охоплюватиме ціль 1 «подолання бідності», ціль 3 «міцне здоров'я та благополуччя», ціль 4 «якісна освіта» та ціль 10 «скорочення нерівності» (Додаток В, рис. В.1).

Спільність цього набору цілей сталого розвитку, основа узагальнення їхньої ролі у наближенні суспільства до моделі сталого розвитку – забезпечення поширення вигід від економічного зростання, від розширення фізичного складу і збільшення вартісного втілення суспільного продукту, тобто забезпечення перетворення економічного зростання на чинник підвищення добробуту населення і, у свою чергу, формування на цій основі передумов для зростання продуктивності. По суті, це класична модель оберненого зв'язку між високою продуктивністю й темпами зростання, що протиставляється «пастці низької продуктивності», і традиційно структурується як «зростання продуктивності – підвищення доходів й рівня життя – зростання приватного й бюджетного інвестування у людський капітал – поліпшення забезпеченості людським капіталом – отримання конкурентних переваг на основі вищої забезпеченості людським капіталом – зростання продуктивності».

Цей блок цілей сталого розвитку «відповідає» за те, щоб зростання ставало чинником поліпшення добробуту широких верств населення, а ті, хто на певному етапі, не змогли долучитись до генерації додаткових доходів і одержати вигоди від позитивної динаміки одержували як ресурсні, так і інституціональні можливості поліпшити свою позицію на ринку праці й з об'єктів соціальної політики та реципієнтів допомоги перетворитись на її донорів та учасників її формування, які полегшують зростання інших, поширюючи свій досвід. Ця ідеалізована модель звісно, стикається із вагомими інституціональними бар'єрами навіть в країнах зі значно вищим рівнем доходів й якістю інститутів, ніж в Україні, отже для розробки політики сталого розвитку, адаптованої до вітчизняних умов, важливі не лише наведені вище риси бажаних тенденцій, а й ознаки, що виражають процеси явно незіставні з принципами сталого розвитку. Власне зростання поширеності та (чи) глибини бідності та набуття останньою ролі вагомої перешкоди для професійної, територіальної, соціальної мобільності населення, погіршення економічної доступності та (чи) якості освіти і медицини, скорочення середньої та очікуваної тривалості навчання, скорочення чисельності населення, середньої та очікуваної тривалості життя тощо – все це явні ознаки

віддалення від моделі сталого розвитку. При цьому кожна така ознака дає інформацію про певний комплекс причин, що зумовлюють відхилення національної моделі взаємодії економічної і соціальної складових суспільного відтворення від параметрів сталого розвитку, тобто створюють передумови для локалізації резервів наближення до сталості розвитку й оцінювання очікуваної ефективності політики та програм, спрямованих на реалізацію таких резервів.

Відповідно до викладеного вище ми вважаємо індекс людського розвитку та його компоненти базовим джерелом даних для емпіричного дослідження відхилень характеристик взаємодії економічної та соціальної складових суспільного відтворення в Україні від тих, що передбачені усталеними уявленнями про сталий розвиток. Адже набір показників, включених до розрахунку цього індексу [151;152;153] прекрасно відповідає наведеним вище характеристикам, а ідеологія побудови цього індексу [50;150] (розвиток як прояв звільнення людини від тягара бідності, захворювань, обмежень породжуваних нестачею освіти) безпосередньо відповідає та узгоджується з ідеологією принципів сталого розвитку та тієї групи цілей, що ми ввели до «соціального» блоку.

На рисунках нижче наведені абсолютні значення індексів людського розвитку (рис. 2.1. – ІЛР, які порівнювані як в часі, так і між країнами), що ми тлумачимо як узагальнюючу характеристику соціальної компоненти сталого розвитку та показники ВВП на особу (рис. 2.3. – в постійних цінах та за паритетом купівельної спроможності, що також забезпечує порівнюваність як між роками, так і між країнами), як характеристику економічної складової сталого розвитку. Наведена трактовка дещо спрощена, бо ІЛР містить економічну складову (національний дохід на особу), і ми врахуємо, що значення та динаміка ІЛР відображає як власне соціальні (очікувана тривалість життя та середнє між очікуваною і середньою тривалістю навчання), так і економічні складові добробуту, при цьому Україна традиційно має вищий рейтинг за ІЛР без врахування економічної складової, ніж за повним комплексом усіх трьох складових.

Порівняння даних рис. 2.1 та 2.2 підтверджує цей фундаментальний тезис: економічні умови людського розвитку, що спостерігаються в Україні значно гірші, ніж властиві для неї результати щодо освітньої та тривалості життя (охорони здоров'я) компонент ІЛР.

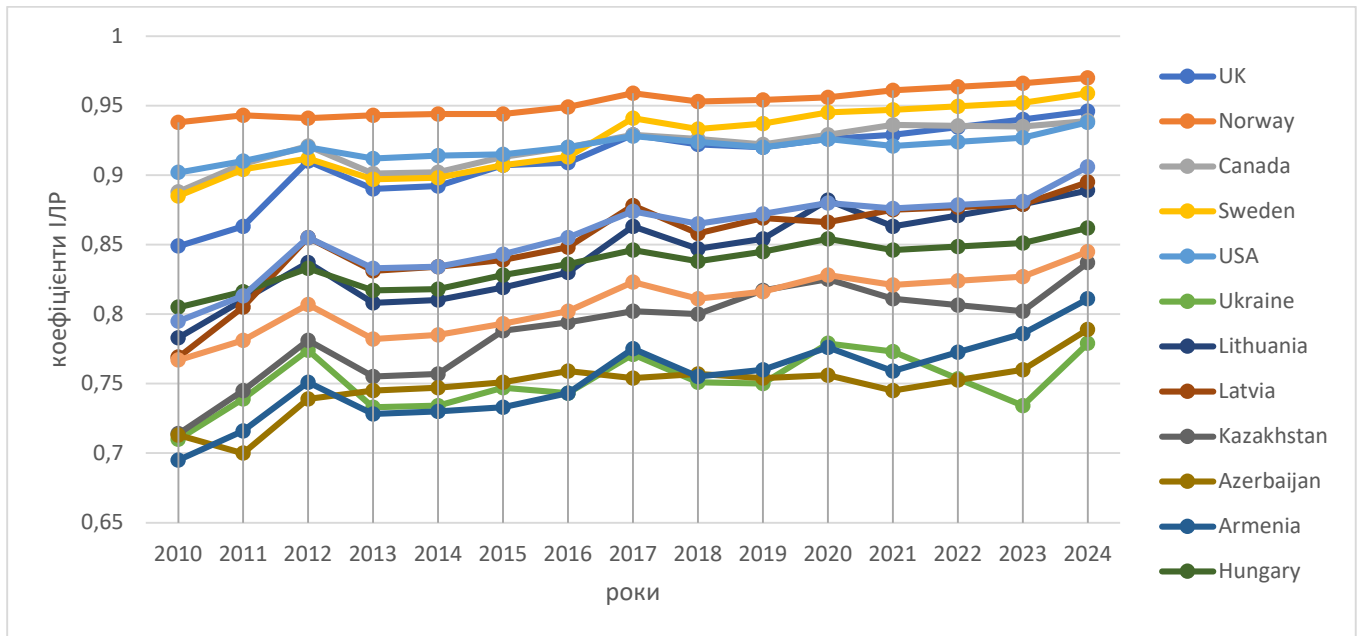

Рисунок 2.1. Значення ІЛР для України та країн вибірки за 2010 – 2024 рр.*

* - Побудовано автором за даними [154]

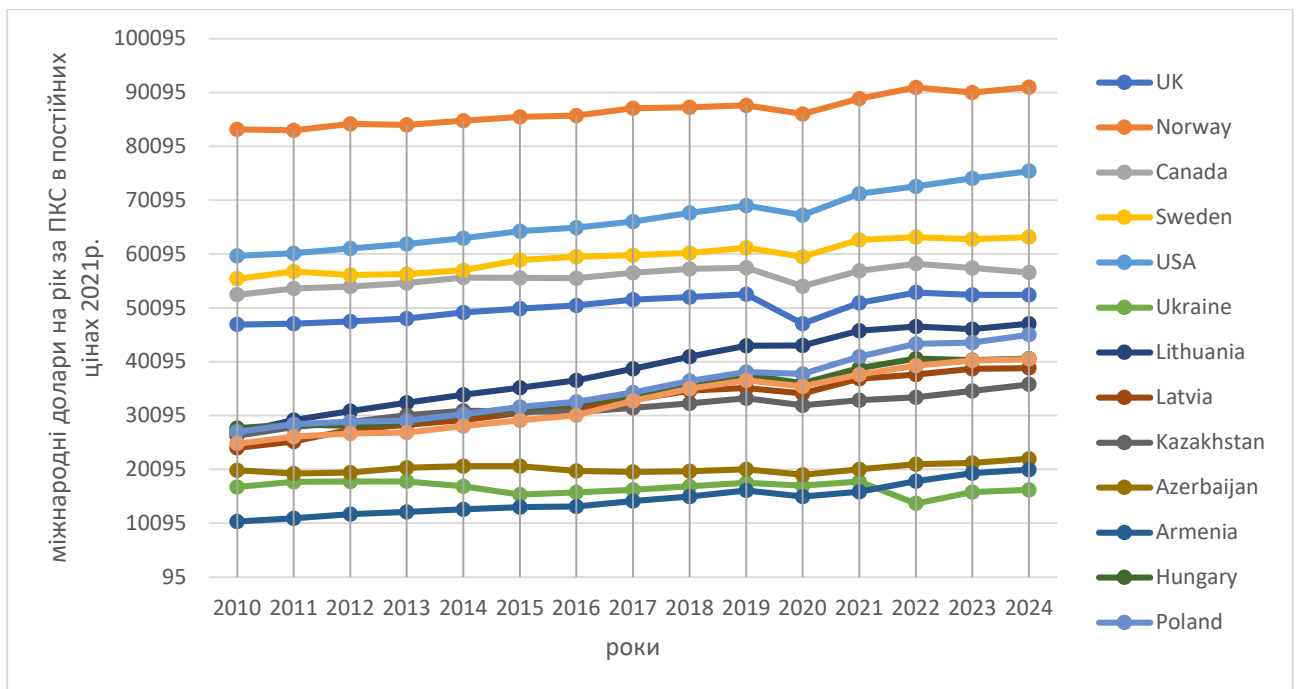

Рисунок 2.2. Значення ВВП на особу (у фіксованих цінах за ПКС) для України та країн вибірки за 2010 – 2024 рр.*

* - Побудовано автором за даними [155]

Для порівняння обрані представники провідних країн, що поєднують високий рівень ІЛР з лідерством у ВВП на особу (США, Канада, Норвегія, Швеція), країни, які належать до групи «нових членів ЄС», або країни, які порівняно нещодавно, після 1991р. почали становлення національної моделі ринкової економіки (Литва, Латвія, Угорщина, Польща, Румунія) і країни, найближчі до України за вихідними умовами формування національної моделі сталого розвитку (Казахстан, Азербайджан, Вірменія)

Серед країн обраних для порівняння Україна значно ближче до інших учасників вибірки за показниками ІЛР і демонструє вагоміші відставання – за показниками ВВП на душу населення. Нагадаємо, що ІЛР містить економічну складову і за врахування лише індексів тривалості життя та рівня освіти показники України, як щодо власне розмірів індексу, так і щодо рейтингу серед усіх країн були б вагомо кращими.

Отже графік значень ІЛР України потрапляє в групу, до якої за ознакою близькості розмірів ІЛР можна зарахувати до п'яти країн: Україну, Вірменію, Азербайджан, Казахстан та навіть Румунію, до якої згадані країни наблизились за період 2010 – 2021рр. При цьому за розмірами національного доходу на душу населення (економічний компонент ІЛР) Україна поступалась усім країнам цієї групи крім Вірменії, отже Україна, як і більшість пострадянських країн порівняно ефективно використовують досить обмежені економічні можливості для забезпечення доступу до освіти й медицини.

Проте порівняння як з розвинутими країнами, так і з країнами «новими членами ЄС» свідчить про стабільне й вагоме відставання України за абсолютним розміром ІЛР: відставання України навіть від країни з найнижчим ІЛР серед згаданих (Угорщини) приблизно таке саме як відставання Угорщини від країн з найвищим ІЛР у вибірці – від Норвегії та Швеції.

Графік розмірів ВВП на душу населення України має траєкторію близьку лише до графіків Вірменії та Азербайджану, навіть Казахстан вагомо випереджає Україну за розмірами цього показника протягом усього ретроспективного періоду. За розмірами ВВП на особу відставання України радикальніше і свідчить

про вагомо гірші економічні умови забезпечення людського розвитку (головної запоруки сталого розвитку) та великий тиск на соціальну сферу, сферу освоєння інвестицій в людський капітал, що створює вагомі ризики сталості.

Показові щодо порівняння відставання України за ІЛР і за ВВП на душу населення від країн вибірки додаткові розрахунки проілюстровані на рис. 2.3.

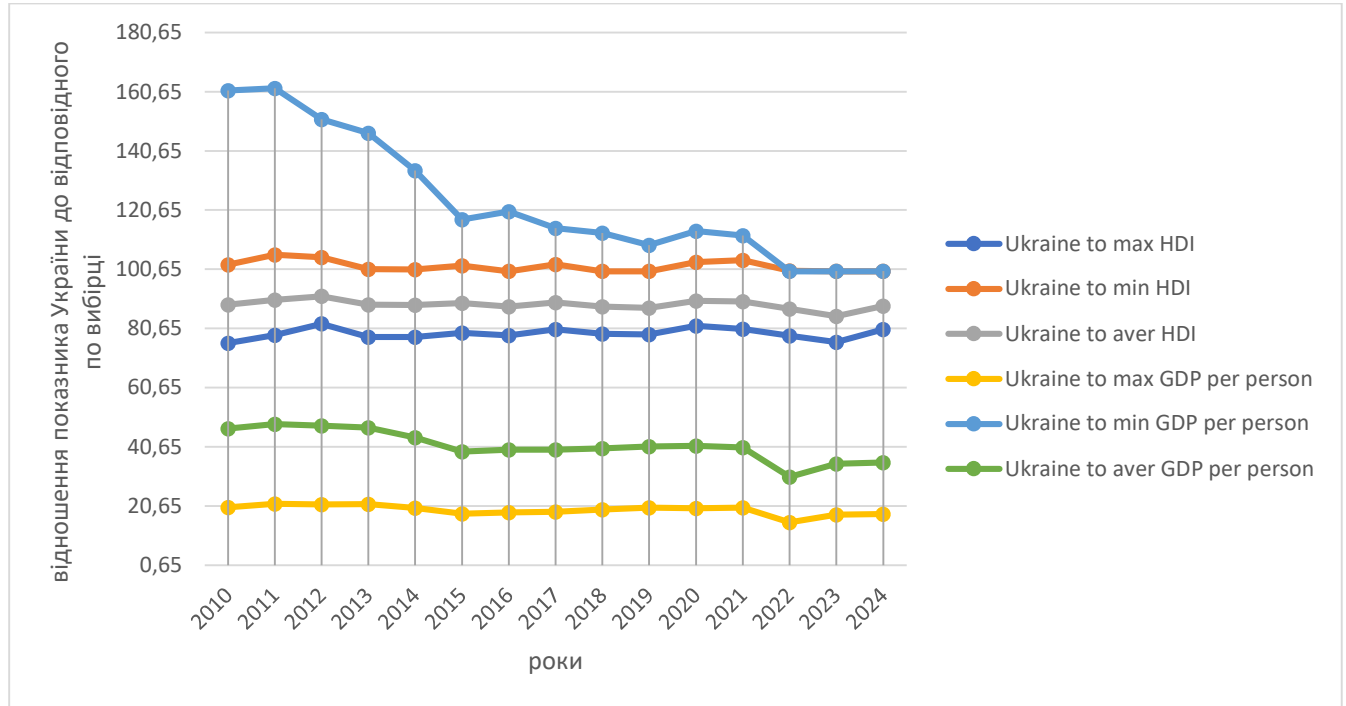

Рисунок 2.3. Відношення показників ІЛР та ВВП на особу України (у цінах за ПКС) до середніх, мінімальних і максимальних показників по вибірці*

* - Побудовано автором за даними [154 та 155]

Він ілюструє відношення ІЛР та показника ВВП на особу України до максимального, мінімального і середнього значення по вибірці за кожен рік ретроспективного періоду. Як свідчить рис. 2.3, два найнижчі графіки (свідчення найбільших розривів) стосуються саме ВВП на особу. В Україні від приблизно в 5 разів менший за максимальний по вибірці та в 2,5 рази менший за середній по вибірці. Водночас українські показники ІЛР протягом усього ретроспективного періоду перебувають в межах 75 – 82% від максимального значення ІЛР по вибірці і близькі до рівня 90% до середнього значення ІЛР по вибірці.

Отже розмах варіації показників ІЛР значно менший за показники ВВП на особу і відставання України за останнім показником значною мірою компенсується здатністю соціальної сфери, соціальної політики досягати

порівнюваних з включеними до вибірки країнами результатів, маючи доступ до радикально менших економічних (ресурсних) можливостей.

Динаміка досліджуваних характеристик також свідчить про компенсаційну здатність соціальної сфери: радикально негативні тенденції, що спостерігаються стосовно абсолютного розміру ВВП та ВВП на особу значно пом'якшуються, коли розглядаємо ІЛР (рис. 2.4, 2.5 та 2.6).

Як свідчить рис. 2.4, що відбиває базисні індекси зростання абсолютних розмірів ВВП (у постійних цінах за ПКС), лише до 2013р. Україна трималась в межах чотирьох гірших серед чотирнадцяти представлених країн, а з 2014р. Україна стає явним «аутлайером» за динамікою генерації доданої вартості. Жодна інша країна у вибірці не характеризується такими тривалими періодами негативної економічної динаміки, а розрив між Україною і гіршою країною серед представлених в групі більше ніж вдвічі перевищує середньоквадратичне відхилення розривів між країнами вже до 2022р.

Дані після 2022р. звісно є непорівнюваними, бо повномасштабне вторгнення повністю змінює систему факторів, що визначає економічну динаміку унеможливлуючи оцінювання стійкості суспільства в контексті процесів господарського життя.

Якщо в період 2010 – 2013рр. Україна була серед гірших за темпами зростання доданої вартості, то після 2013, вона залишається єдиною у вибірці, яка вже не досягає навіть рівня базисного (2010-го) року і якій не вдається забезпечити розширення масштабів національного виробництва навіть у довгостроковій перспективі.

Звісно, домінування тенденції до звуження масштабів національного виробництва не унеможливорює досягнення певних позитивних структурних чи інституціональних зрушень: на тлі загальних негативних тенденцій можуть спостерігатись окремі випадки підвищення соціально-економічної ефективності чи прогресивні структурні зрушення, що можна ототожнювати з наближенням до сталості. Зокрема, стагнація доходів, підвищуючи навантаження на систему соціального захисту і забезпечення, теоретично, може виступити рушійною

силою розвитку принципів, пріоритетів, технологій і процедур збереження людського потенціалу, посилити спроможність суспільства протидіяти руйнівним наслідкам бідності та проявами солідарності компенсувати несприятливі умови відтворення людського потенціалу. У такому разі, економічні проблеми виконали б важливу функцію «сигналу» і «негативного стимулу», спонукаючи суспільство до удосконалення інституціональної структури, до реформування, оновлення, до кардинальних змін. Важливість такої функції економічних негараздів підкреслював А. Дітон, обґрунтовуючи тезу, що зовнішня допомога, яка лише компенсує провали національної економіки, не заохочуючи до зміни принципів її організації сприяє консервації суспільних проблем та може перешкоджати досягненню необхідної інтенсивності реформ і оновлення [52].

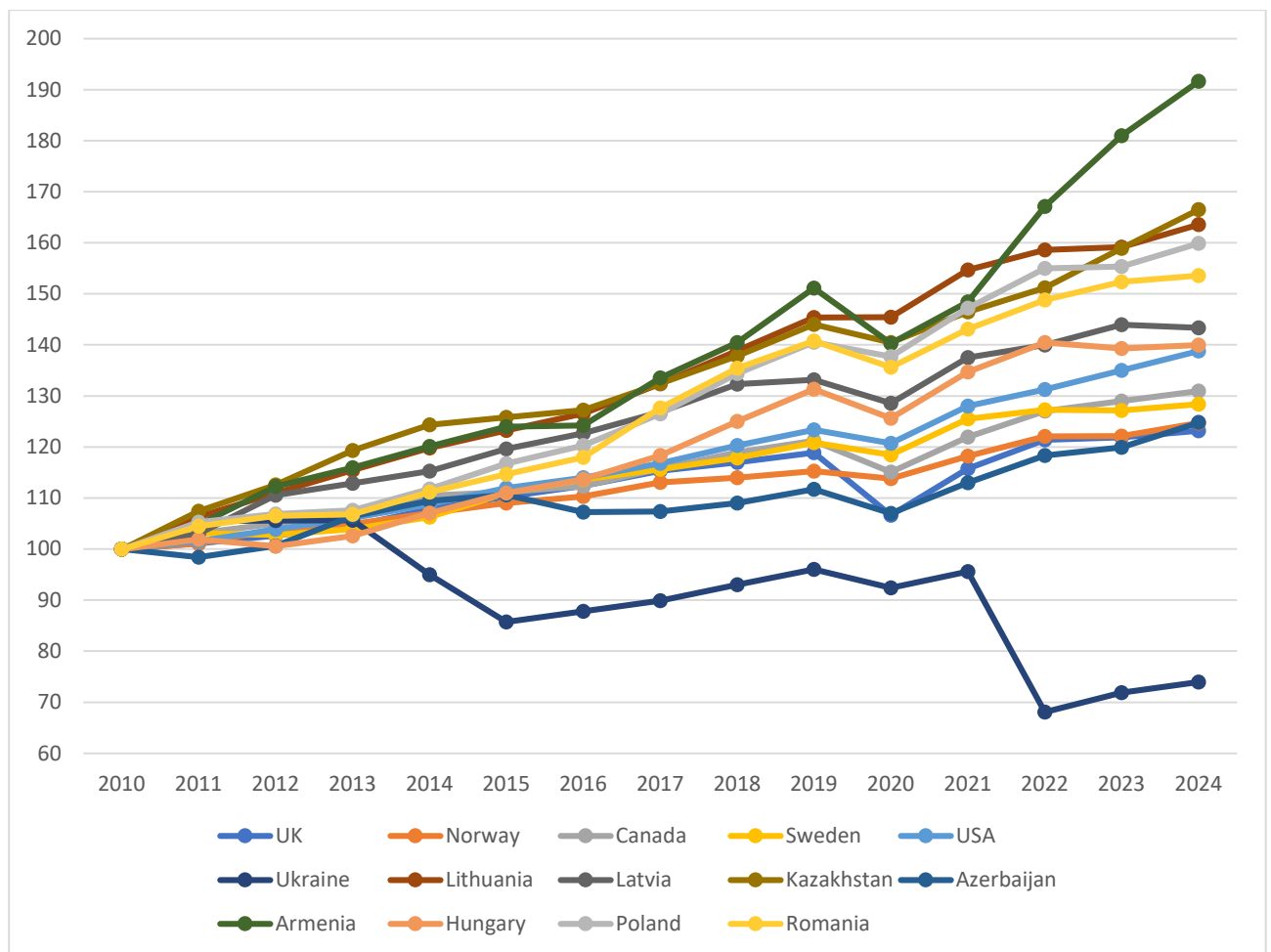

Рисунок 2.4. Динаміка (базисні індекси) значень ІЛР для України й країн, обраних для порівняння*

* - Побудовано автором за даними [154]

Проте ознакою присутності саме таких позитивних аспектів перебудови на етапі стагнації має стати подолання негативних тенденцій та зростання суспільно-економічної ефективності. На жаль, рис. 2.5 свідчить, що навіть у довгостроковому горизонті (ретроспективний період охоплює 15 років) негативні тенденції не були подолані (до початку повномасштабного вторгнення обсяги національного виробництва так і не перевищили показник базисного року), а рис. 2.5 свідчить, що і ознак підвищення економічної ефективності не спостерігалось.

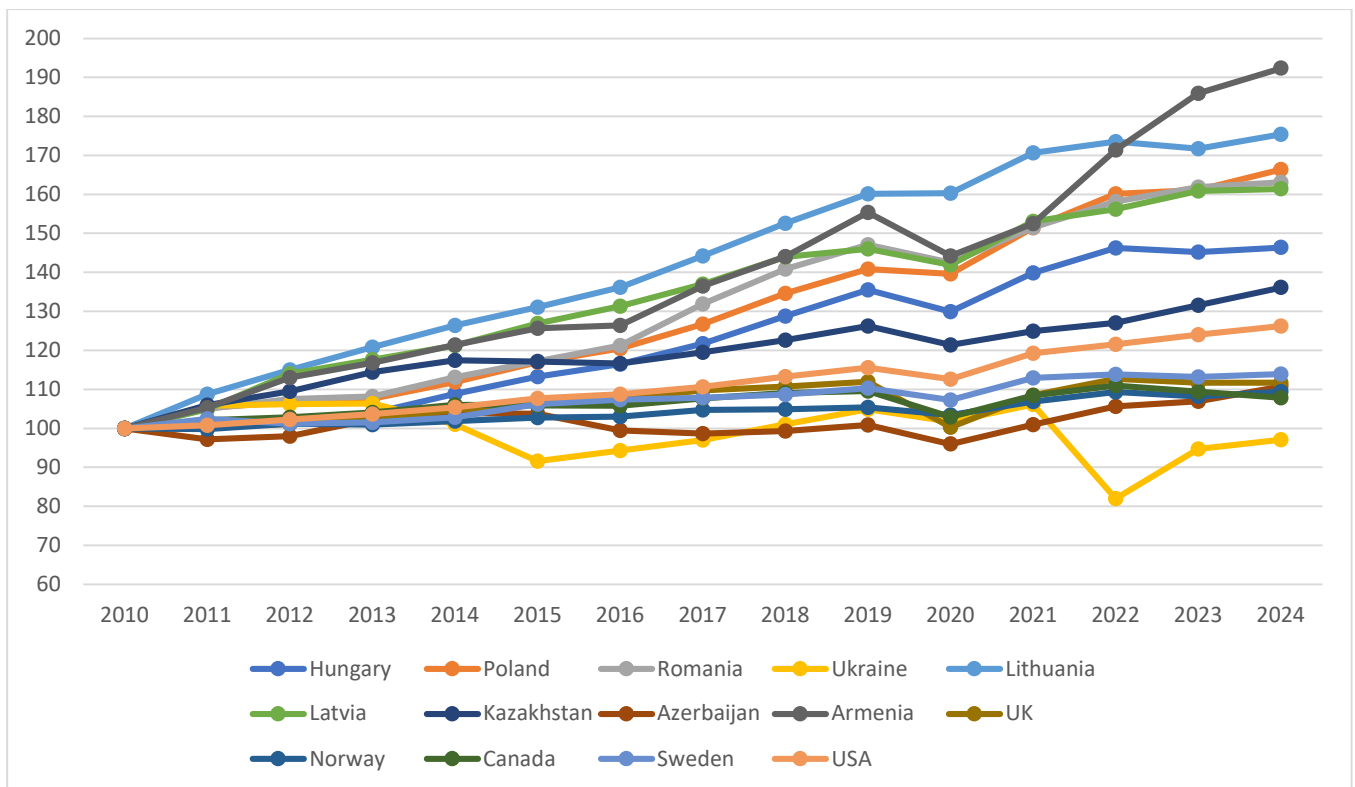

Рисунок 2.5. Динаміка абсолютних розмірів ВВП (у постійних цінах за ПКС) України й країн, обраних для порівняння*

* - Побудовано автором за даними [155]

Показник економічної ефективності (ВВП на особу) у постійних цінах збільшився на 2021р. (за 11 років) лише на 6,2% порівняно з базовим 2010р., тобто середньорічний темп приросту трішки більший за 0,5%. Відносно інших включених до вибірки країн така динаміка виглядає явно негативно, адже маючи в рази менший абсолютний розмір ВВП на особу Україна ще й демонструвала нижчі темпи зростання, тобто розрив між вітчизняними показниками економічної ефективності та середніми й кращими показниками по вибірці переважно зростав протягом ретроспективного періоду.

Отже аспекти і масштабів економічної діяльності, і економічної ефективності протягом ретроспективного періоду були скоріше джерелом проблем і ризиків для сталого людського розвитку, ніж компонентом поступального прогресу.

При цьому, динаміка ІЛР за ретроспективний період у порівнянні з іншими включеними до вибірки країнами не виглядає так катастрофічно (рис. 2.6).

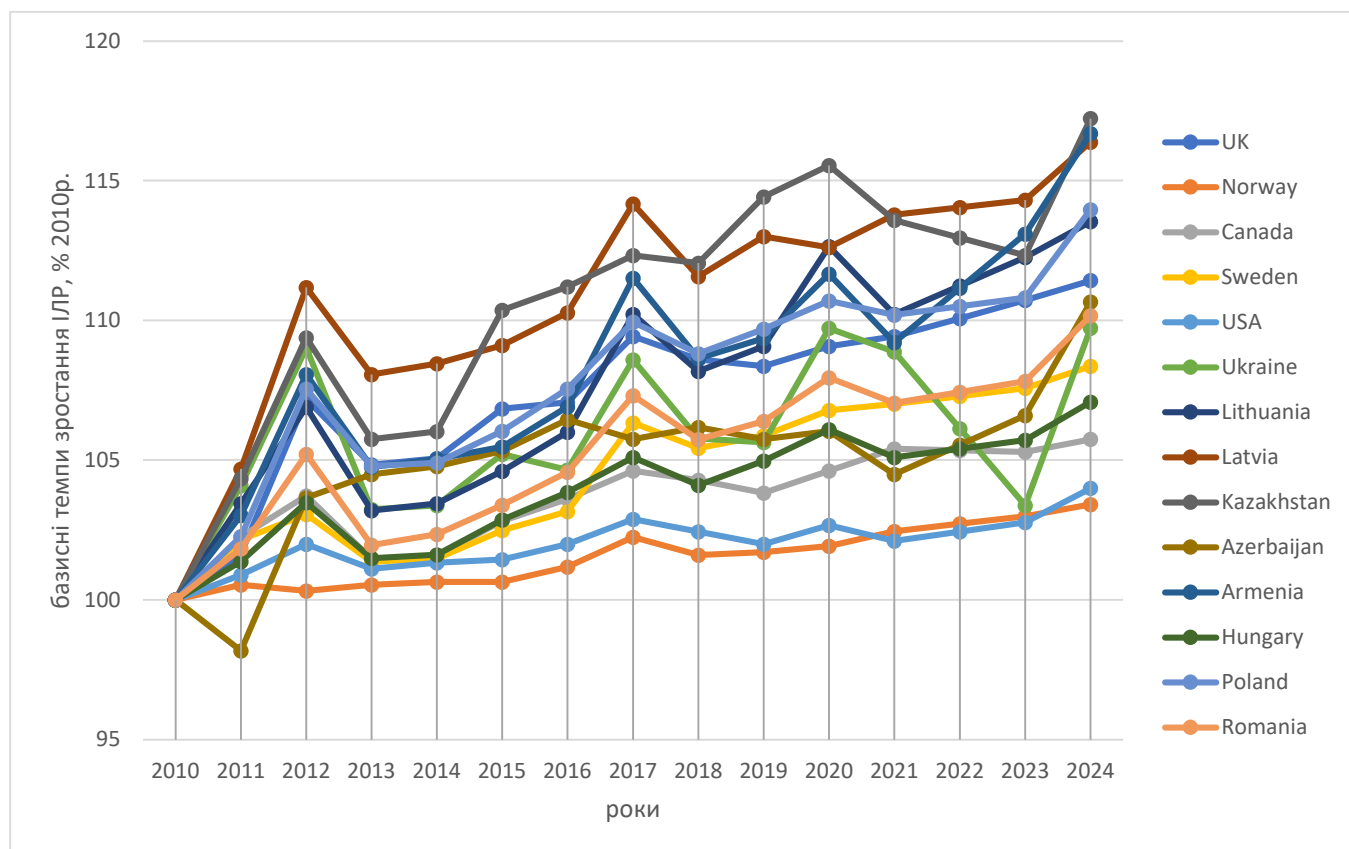

Рисунок. 2.6. Динаміка ВВП на особу (в постійних цінах за ПКС) України і країн, обраних для порівняння*

* - Побудовано автором за даними [155]

Динаміка показника ІЛР України більш волатильна ніж у більшості країн вибірки, проте виражено позитивна і навіть в 2024р., на тлі катастрофічних втрат від воєнних дій сягає майже на 10% вищого рівня, ніж в базовому році, при цьому випереджаючи за темпами зростання п'ять з тринадцяти країн, включених у вибірку крім України. А, наприклад, за період 2010 – 2020рр. за темпами зростання ІЛР Україна випереджала вісім з тринадцяти інших країн у вибірці.

Таким чином, навіть на тлі зростання протягом ретроспективного періоду розриву між економічною ефективністю України і країн, обраних для порівняння,

Україні вдається підтримувати показники тривалості життя та середньої кількості накопичених років навчання на значно вищому рівні, ніж можна розраховувати за досягнутого рівня економічної ефективності. Тобто Україна позиціонується вище тренду, заданого глобальною залежністю «ВВП на душу населення – показники тривалості життя й освітнього рівня населення», що може свідчити про порівняно високу суспільну ефективність освіти й медицини – провідних галузей, що забезпечують реалізацію цілей сталого розвитку III та IV «міцне здоров'я та благополуччя» та «якісна освіта».

Отже, характеристики міри вирішення завдань досягнення сталого економічного зростання за ретроспективний період переважно далекі від тих, що відповідають потребам і потенціалу українського суспільства, а стосовно блоку завдань досягнення соціальності сталості, незважаючи на усі проблеми в галузях освіти й медицини, оцінювання відповідних результатів з урахуванням економічної стагнації, дозволяє вбачати у них ознаки зростання суспільної ефективності використання вкрай обмеженого ресурсного потенціалу соціальної сфери.

Проте критичної ваги в контексті такої оцінки набуває питання про перспективи такої моделі взаємодії економічної і соціальної складових сталого розвитку в Україні. Чи можливе збереження, подальше відтворення якісно однорідної, спорідненої з ретроспективним періодом системи взаємодії економічної і суспільної (соціальної) компонент зростання і розвитку? Які трансформації впливають з внутрішньої логіки еволюції цієї системи, які імпульси прискорення, можливості й ризики, вбудовані в таку модель соціально-економічної взаємодії? Чи можливо засобами політики, свідомим впливом держави наблизити характеристики взаємодії економічної і соціальної складових суспільного відтворення до бажаних параметрів суспільного добробуту? Адже проведений вище порівняльний аналіз свідчить про вагомий розрив (відставання) фактичних характеристик суспільного добробуту від бажаних і, що особливо важливо – досяжних, виходячи з наявного ресурсного, в тому числі людського потенціалу.

Фундаментальними (визначальними для перспектив нарощення суспільного добробуту у майбутньому) рисами соціально-економічної взаємодії у ретроспективному періоді ми вважаємо, по-перше, звуження масштабів суспільної, зокрема, економічної активності, що проявляється як в скороченні (стагнації) абсолютних показників масштабів економічної діяльності, так і (що нам здається навіть важливішим) у тенденції концентрації вигід і ресурсного потенціалу: осередки зростання не поширюються, набуваючи ролі імпульсів, що спричиняють зростання у пов'язаних галузях, а навпаки, пригнічують зростання інших галузей. По-друге, стагнація структурних змін, що проявляється як в гальмуванні структурних змін, що асоціюються з розвитком, так і в спрощенні та концентрації економічної (галузевої, секторальної, в першу чергу) структури економіки. Останнє явище ми докладніше розглянемо в другому і третьому параграфах цього розділу дисертації, а у цьому торкнемось його лише тією мірою, якою воно проявляється у взаємодії економічного і соціального розвитку.

Дві описані вище фундаментальні риси визначають вагомий, ледь не визначальний вплив бідності, не просто як формально визначеної характеристики міри сталості суспільного розвитку, а головної перешкоди, що накладає обмеження на досяжні значення усіх вагомих характеристик суспільної динаміки. Економічна стагнація (відсутність довгострокового зростання) обмежує набір тих форм суспільної взаємодії, які можуть набувати поширення і визначає спрощення, примітивізацію тих, що реально поширюються. При цьому окремі осередки поєднання провідних технологій, високоякісного людського капіталу, прогресивних форм організації відносин в системі бізнес – суспільство – уряд» заблоковані від поширення – їх «масштабування» просто не можливе в середовищі, яке «розріджене» постійним тиском бідності, недоінвестування, як у розвиток людського капіталу, так і в накопичення фізичного (реального) капіталу і, що найважливіше – у розвиток якості інститутів, поліпшення процедур і правил суспільної взаємодії.

Ілюстрацією і емпіричним підтвердженням наведеної вище теоретичної концепції (центральна роль зв'язки «стагнація масштабів економічної активності

– збереження рівня бідності несумісного з вагомими зрушеннями у якості інститутів та поліпшенні людського капіталу) виступає порівняльна динаміка характеристик масштабів сфери економічної активності і умов відтворення людського потенціалу української економіки (рис. 2.7 та 2.8).

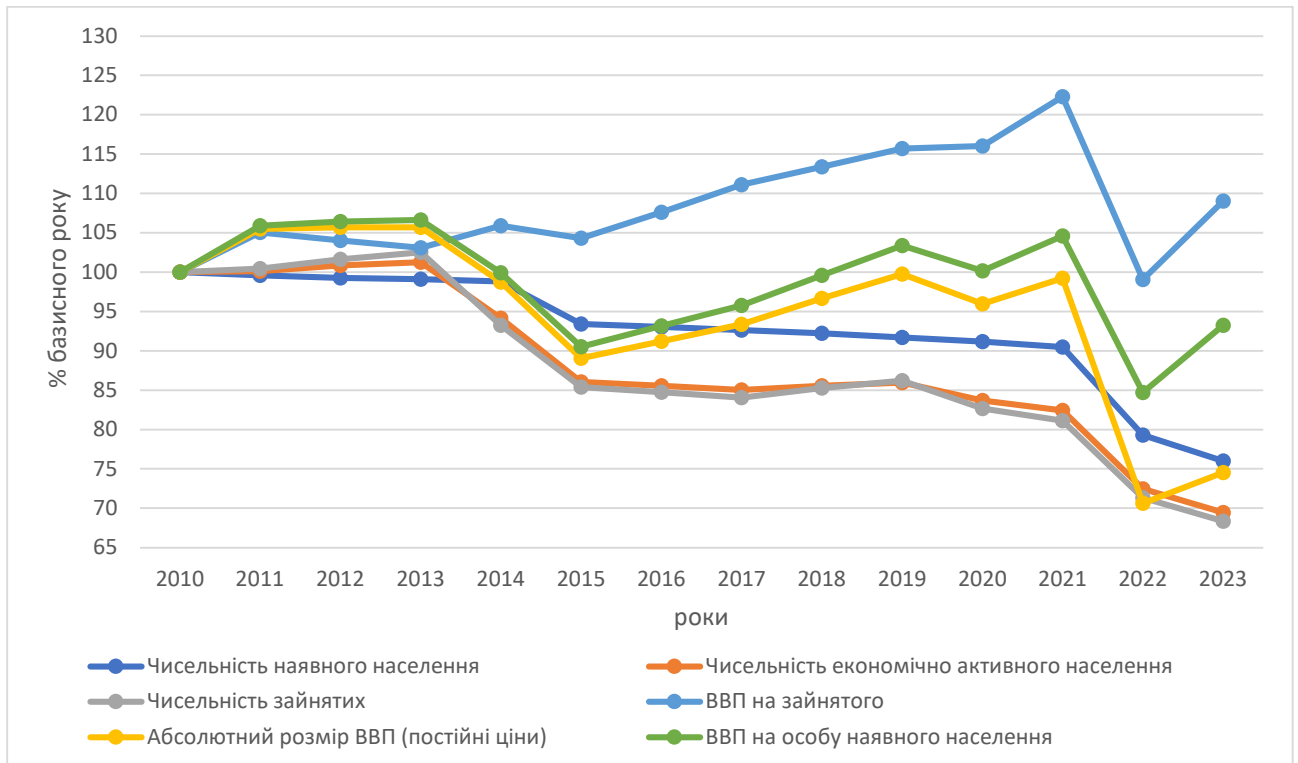

Рисунок 2.7. Динаміка основних економічних (ресурсних) умов сталого розвитку України*

* - Побудовано автором за даними [156]

Дані рисунку 2.8 свідчать, що максимальний абсолютний розмір ВВП (у постійних цінах 2010р.) був досягнутий ще в 2011-му, після цього роки стагнації (по 2013-ий включно), стрімких скорочень (2014-ий, 2015-ий та 2020-ий, ми свідомо не згадуємо катастрофічне падіння 2022р., бо воно спричинене не економічними чинниками) та зростання (найдовше – з 2016 по 2019 роки) вже не дозволили досягнути рівня навіть 2011р. – далеко не кращого за економічними показниками у сучасній історії України. При цьому вагоме скорочення чисельності постійного населення (на 10% за період 2010 – 2021 рр.), та ще більш високі темпи скорочення чисельності економічно активного населення (ще до початку повномасштабного вторгнення практично на 20% порівняно з 2010р.) і зайнятих (більше ніж на 20% вже до початку 2022р.) створювало ілюзорне зростання агрегованої ефективності – дуже помірне зростання ВВП на особу (на

6,6% за період 2010 – 2013рр. та приблизно на 16% за період 2016 – 2019 рр.) і дещо суттєвіше зростання ВВП на зайнятого (в піковий за ретроспективний період 2021 рік досягло 122,3% рівня 2010р). Дещо розмита характеристика «ілюзорний» стосовно зростання питомого показника доданої вартості означає, що така динаміка має трактуватись як результат звуження сфери зайнятості, поступового «відмирання» окремих сфер застосування праці і цілих секторів економіки, а не переважання процесів нарощення ефективності. Отже, економічна стагнація, що супроводжується звуженням масштабів зайнятості обумовлює не подолання бідності, а вбудовування бідності в процеси економічного відтворення.

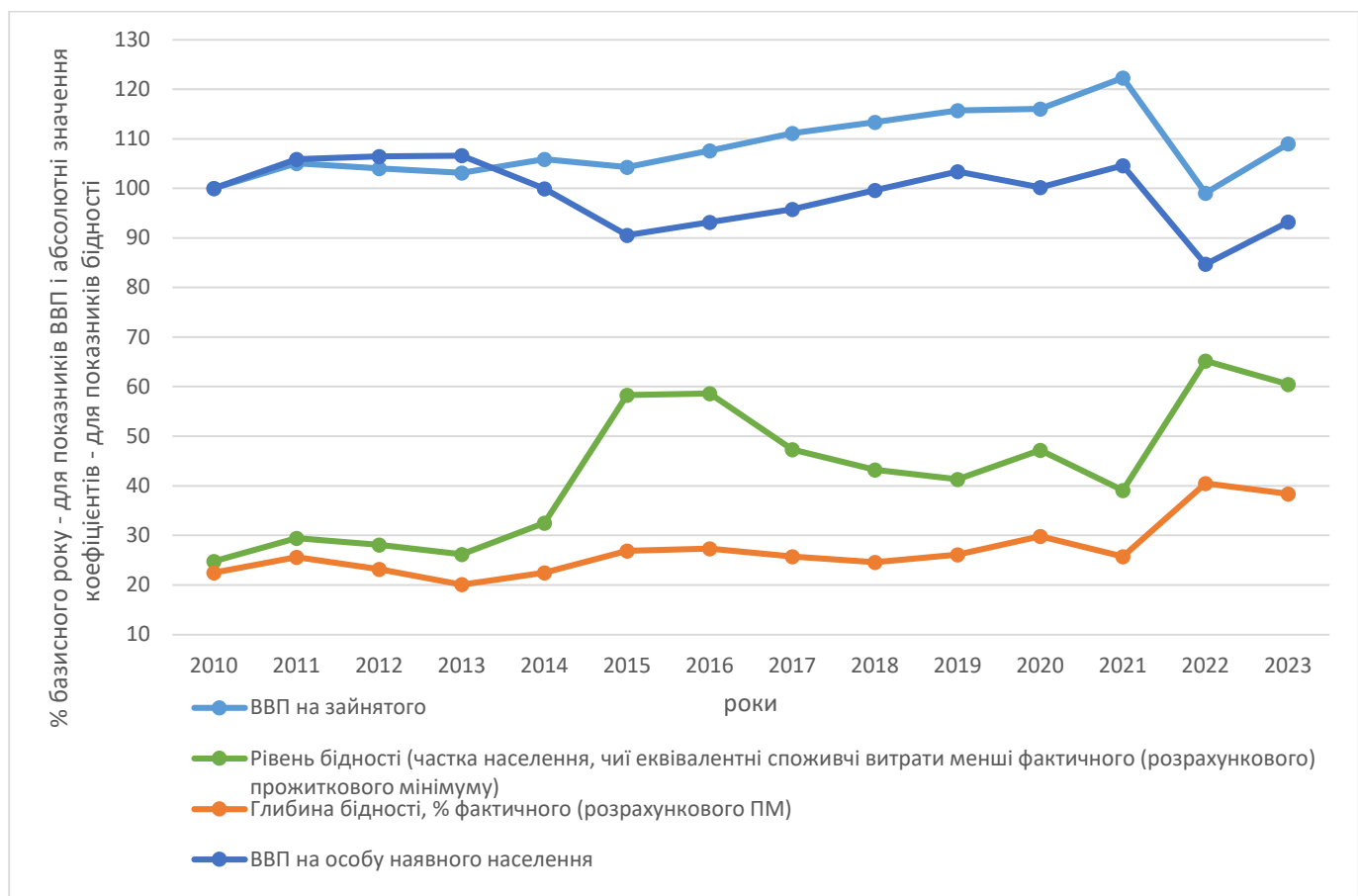

Рисунок 2.8. Динаміка економічних умов подолання бідності і базових показників її поширеності й глибини*

* - Побудовано автором за даними [156]

Дані рисунку 2.8 свідчать, що максимальний абсолютний розмір ВВП (у постійних цінах 2010р.) був досягнутий ще в 2011-му, після цього роки стагнації (по 2013-ий включно), стрімких скорочень (2014-ий, 2015-ий та 2020-ий, ми

свідомо не згадуємо катастрофічне падіння 2022р., бо воно спричинене не економічними чинниками) та зростання (найдовше – з 2016 по 2019 роки) вже не дозволили досягнути рівня навіть 2011р. – далеко не кращого за економічними показниками у сучасній історії України. При цьому вагоме скорочення чисельності постійного населення (на 10% за період 2010 – 2021 рр.), та ще більш високі темпи скорочення чисельності економічно активного населення (ще до початку повномасштабного вторгнення практично на 20% порівняно з 2010р.) і зайнятих (більше ніж на 20% вже до початку 2022р.) створювало ілюзорне зростання агрегованої ефективності – дуже помірне зростання ВВП на особу (на 6,6% за період 2010 – 2013рр. та приблизно на 16% за період 2016 – 2019 рр.) і дещо суттєвіше зростання ВВП на зайнятого (в піковий за ретроспективний період 2021 рік досягло 122,3% рівня 2010р). Дещо розмита характеристика «ілюзорний» стосовно зростання питомого показника доданої вартості означає, що така динаміка має трактуватись як результат звуження сфери зайнятості, поступового «відмирання» окремих сфер застосування праці і цілих секторів економіки, а не переважання процесів нарощення ефективності. Отже, економічна стагнація, що супроводжується звуженням масштабів зайнятості обумовлює не подолання бідності, а вбудовування бідності в процеси економічного відтворення.

За даними, зображеними на рис. 2.9 навіть періоди зростання ВВП і питомого ВВП на особу не супроводжуються вагомим скороченням поширеності та глибини бідності, а в періоди скорочення ВВП, навіть за збереження позитивної динаміки питомого ВВП (завдяки випередженню темпів скорочення населення порівняно з темпами скорочення ВВП) масштаби бідності зростають дуже вагомо. Глибина бідності дещо менш варіативна, проте, так само, ще до катастрофічного поглиблення бідності з початком повномасштабного вторгнення, вона переважно зростає (зокрема не опускається нижче рівня досягнутого ще в 2013р.).

Динаміка абсолютних і питомих показників ВВП та показників поширеності й глибини бідності (рис. 2.10) також красномовно свідчить про слабку реакцію і поширеності, і глибини бідності на позитивні прирости ВВП чи ВВП на особу.

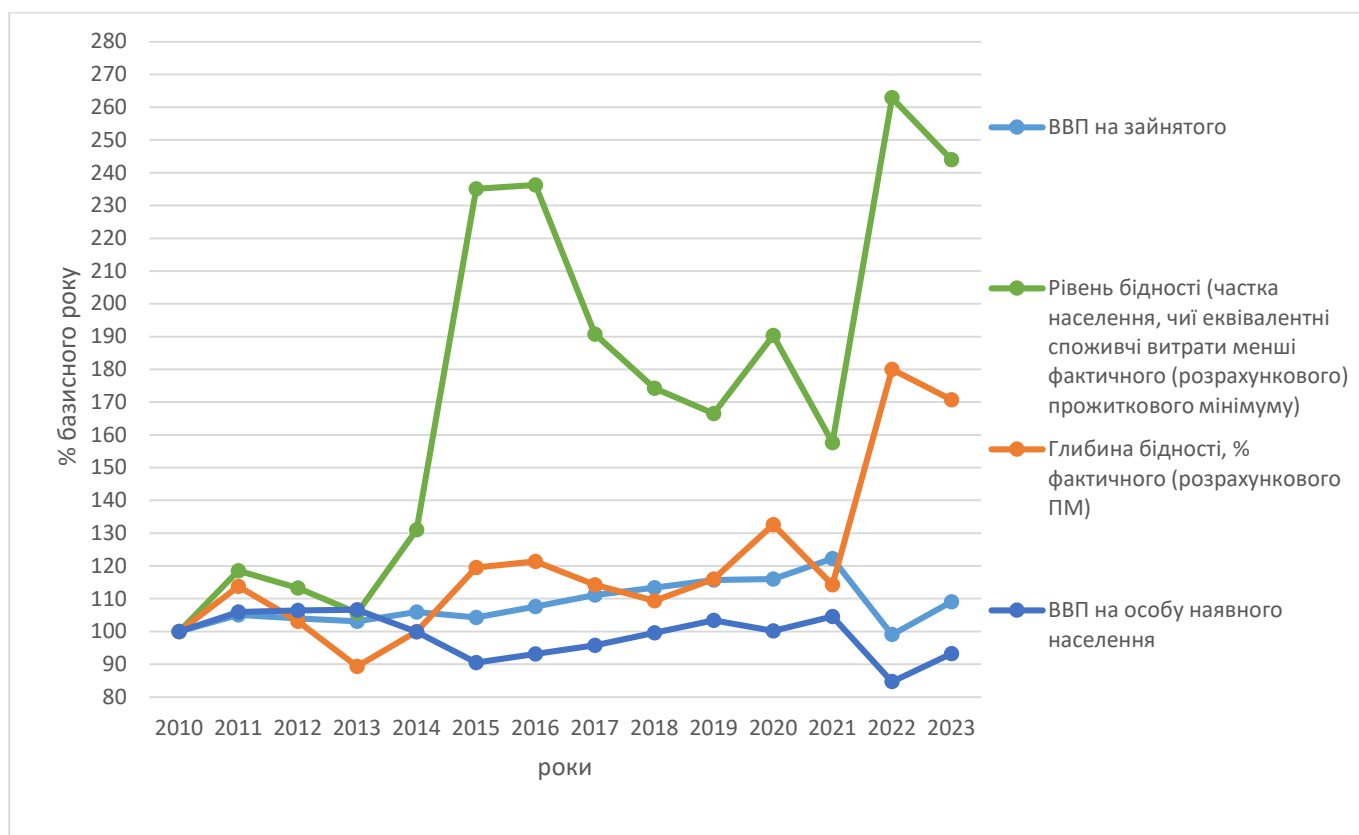

Рисунок 2.9. Динаміка базових індикаторів поширеності й глибини бідності*

* - Побудовано автором за даними [156]

Показники рівня й глибини бідності мають найбільшу варіативність на графіках, наведених на рис. 2.9 та 2.10, отже, суспільні компенсатори (в економіках з невисоким національним доходом та слабким розвитком фінансової інфраструктури це, переважно, а у випадку України майже виключно, важелі державної соціальної політики), що мають пом'якшувати наслідки негативної макроекономічної динаміки і перетворювати позитивну економічну динаміку на зростання добробуту широких верств населення, в Україні діють вкрай слабо.

Наприклад, рівень бідності, що сягає довоєнного піку в 2015 – 2016 рр. вагомо скорочується із зростанням абсолютного та питомого розміру ВВП, проте вже не опускається (навіть не наближається) до мінімального значення 2013р. а з

початком пандемії, а потім і повномасштабної війни поновлює збільшення вже з нового рівня, що майже в 1,7 рази вищий за показник базисного (2010-го) року.

Показник глибини бідності також залишається вищим за мінімальний для ретроспективного періоду рівень 2013р. на тлі усіх змін як абсолютного, так і питомого ВВП, при цьому в 2021р., на тлі найвищих показників питомого ВВП глибина бідності на 14% (в 1,14 рази) більша за глибину бідності базисного (2010-го) року.

Отже, по-перше, бідність в Україні, на відміну від країн ЄС, чи розвинутих ангlosаксонських країн, нерозривно пов'язана з двома головними чинниками – низькою ефективністю (яка у свою чергу детермінується відставанням у запровадженні досягнень НТП у господарську практику й стагнацією відповідних структурних змін) й інституціональними факторами, серед яких важливу роль відіграє недосконала, традиційно підпорядкована найпримітивнішим (і тому породжуючим вагомі руйнівні побічні наслідки для економіки) методам забезпечення фінансової стабільності, а не стимулюванню розвитку завдяки накопиченню й ефективному використанню людського капіталу.

Яскравим прикладом таких інституціональних умов виступає трансформація системи базових соціальних стандартів в Україні, зокрема функціонування одночасно двох прожиткових мінімумів – офіційного і «фактичного», або «розрахункового» [157]. Вагомі претензії до функціональності можна сформулювати і щодо другого з них, проте він має значно менший вплив на функціонування системи соціального захисту й забезпечення соціальних компонент сталого розвитку. Проте перший, тобто «офіційний» прожитковий мінімум є кричущим прикладом порушення базових вимог сталості як за своїм абсолютним розміром, що ніяк не задовольняє вимогам навіть фізіологічного відтворення людського потенціалу, так і за процедурою його формування, що передбачає ігнорування економічної доступності базових товарів і послуг й врахування лише наявного обсягу бюджетних ресурсів. При цьому, теза про те, що масштаби таких бюджетних ресурсів (що у рутинних довоєнних умовах

визначались, переважно, податковими надходженнями) можуть вагомо зростати в разі розширення бази оподаткування, а база оподаткування перебуває у хронічній стагнації значною мірою саме через занижені соціальні стандарти і руйнування механізмів накопичення людського капіталу, вперто відкидається представниками державної бюрократії, як неприйнятна концептуальна основа реформування державної політики. Отже «офіційний» прожитковий мінімум, що використовується в якості бази для розрахунків багатьох соціальних стандартів і виплат, тобто має фундаментальний вплив на систему норм соціального захисту і політики разом з багатьма іншими інституціонально закріпленими характеристиками соціальної сфери (такими як безальтернативне соціальне страхування через відсутність конкурентних ринків послуг з пенсійного і медичного страхування, руйнування системи профспілкового представництва, мінімальна поширеність взаємодії освіти, науки й бізнесу тощо) по суті вбудовують у механізми економічного відтворення передумови концентрації вигід від зростання і відповідно, вступають в пряму суперечність з принципами його сталості.

Так само руйнівний вплив на соціальну складову сталості економічного відтворення в Україні спричинили інституціональні зрушення в системі оплати праці. Зокрема відмова від фундаментального принципу визначення ставок мінімального рівня оплати праці, що описує такі ставки як оплату «простої, некваліфікованої праці, здійснюваної в нормальних умовах» [158], що недвозначно виключало врахування доплат і надбавок для порівняння фактичного розміру винагороди працівників з розміром мінімальної зарплати. Відповідно, лише тарифна частина зарплати некваліфікованої праці має бути не нижче мінімальної зарплати, за умови виконання повної норми праці. Проте чинна (запроваджена задовго до початку війни) Єдина тарифна сітка, що слугує основою організації оплати праці в бюджетному секторі, передбачає, що ледь не третина нижчих тарифних ставок вагомо менші за розміри мінімальної зарплати [159]. Така ситуація не лише позбавляє соціальний норматив мінімальної зарплати здатності виконувати базову функцію в бюджетному секторі, проте і

створює вкрай негативний вплив на загальний рівень оплати праці, занижуючи «альтернативну цінність ресурсу праці» для комерційного сектору економіки. Важливість такого негативного впливу «інституціональної зарплати» в економіках з низькою якістю інститутів (зокрема державної соціальної політики) підкреслюється як вагома перешкода для розвитку в численних дослідженнях, що базуються на двосекторних моделях економічного розвитку [160 – 162].

Наведені приклади ми розглядаємо як прояви згаданої вище концептуальної рамки пояснення властивих для української економіки протягом ретроспективного періоду нестабільності зростання і високої концентрації вигід від нього, що блокувало для України можливість реалізовувати ті моделі розвитку, що спираються на високу забезпеченість людським капіталом. Отже, в Україні роками реалізується соціальна політика, фундаментальною основою якої стало ігнорування базових (підкреслимо – навіть фізіологічних) економічних умов нормального відтворення людського потенціалу на користь спрощеного, примітивного бачення «достатності фінансових ресурсів бюджету» та «запобігання інфляційного тиску». В результаті такої політики заниження рівня оплати праці й загалом фінансового забезпечення відтворення людського потенціалу економіки стає сутнісною рисою національної моделі економічного відтворення і структурні зрушення, що відбуваються на тлі такого інституціонального забезпечення фіксують траєкторію далеку від необхідної для забезпечення сталості. Адже поширеність бідності (по суті, вбудованої в національні механізми економічного зростання) обмежує професійну, просторову, соціальну мобільність широких верств населення, а це, у свою чергу, блокує структурні зміни, без яких зростання не перетворюється на розвиток. Відповідно, в межах такої моделі взаємодії економічних і соціальних компонентів економічного відтворення інвестування у розвиток людського потенціалу не набуває ролі провідного чинника отримання конкурентних переваг для національного виробника і поступово монополізується державним бюджетом, а значить – втрачає ефективність. По суті ми описали формування замкненого кола, в якому бідність значної частини населення виступає вагомим

обмеженням доступної для національної економіки моделі розвитку, зокрема, унеможлиблює наближення до траєкторії сталого зростання.

2.2. Ресурсне забезпечення освіти і медицини як важливий фактор відтворення бідності в Україні

Ще один вимір бідності полягає у хронічній неспроможності економіки і державної політики забезпечити гідне фінансування основних галузей соціальної сфери, які визначають суспільну ефективність, одержувану від інвестицій в людський капітал. Це ще одна «опорна конструкція» моделі «зростання без розвитку», яка формує внутрішні обмеження на тривалість та суспільну результативність такого зростання в Україні [163 – 164].

На рис. 2.10 ми відобразили основні показники ресурсного забезпечення освіти, що нагадаємо, в моделі сталого розвитку виконує роль провідного джерела конкурентних переваг та взаємодіє з комерційним сектором економіки не як «джерело фінансового тягаря», а сфера освоєння найбільш ефективних, як з позицій суспільного добробуту, так і з позицій комерційної прибутковості, інвестицій [165 – 168].

Як свідчить рисунок, реальні обсяги бюджетного забезпечення освіти скорочувались протягом ретроспективного періоду навіть швидше за чисельність населення, зокрема й тих вікових груп, що формують основний попит на освітні послуги. Ми розраховували питомі бюджетні видатки на освіту в розрахунку на особу віком 3 – 30 років і враховуючи, що чисельність цієї вікової групи в Україні скорочується швидше за загальну чисельність такий показник демонструє кращу динаміку, тобто повільніше скорочення, ніж показник у розрахунку на особу загальної чисельності населення.

Постійне спадання реальних масштабів ресурсного забезпечення освіти ніяк не вписується в концепцію сталого розвитку [163 – 168] і прямо суперечить принципам людського розвитку [49 – 50; 163 – 168]. В Україні ж процеси згорання ресурсного забезпечення освіти відбуваються на тлі скорочення

чисельності населення (при цьому зменшуються і питомі показники бюджетного фінансування освіти в розрахунку на особу загальної чисельності населення та населення тих вікових категорій, що виступають основними споживачами освітніх послуг).

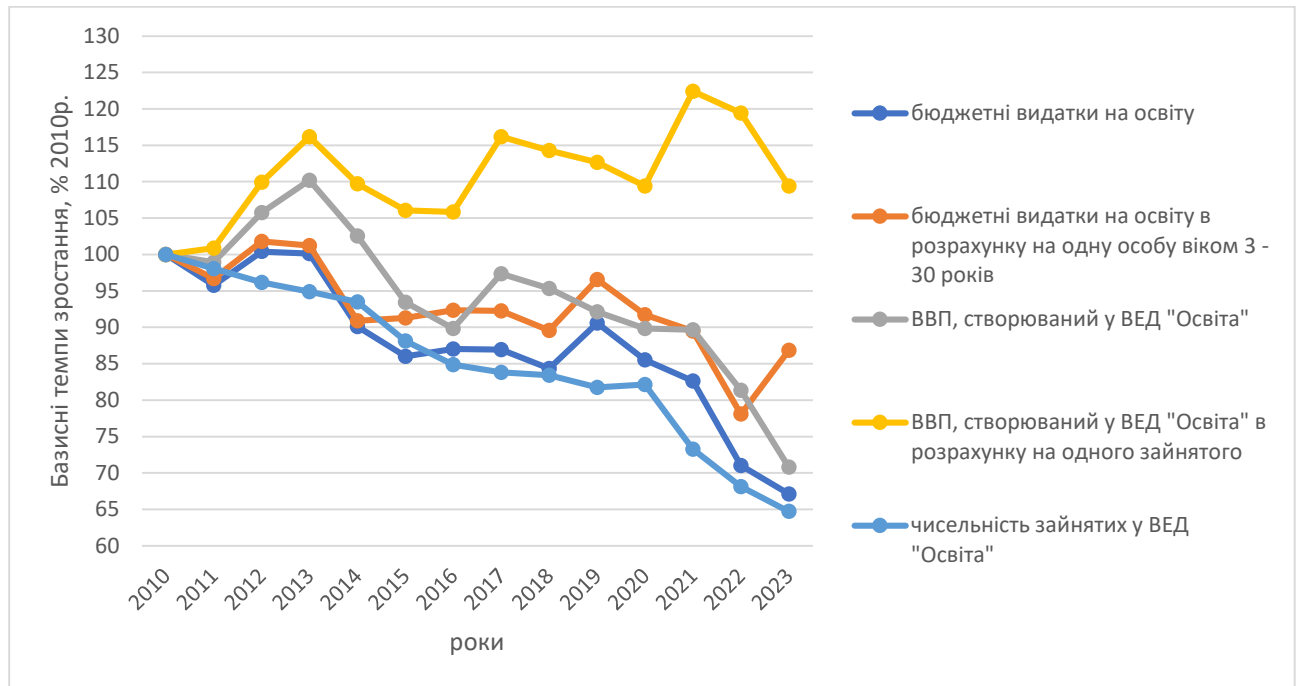

Рисунок 2.10. Динаміка бюджетного забезпечення освіти та безпосереднього внеску галузі в створення доданої вартості української економіки*

* - Побудовано автором за даними [156]

Це створює додатковий тиск на галузь (скорочується попит, погіршуючи умови подолання монополії бюджетного фінансового забезпечення) та підвищує її залежність від бюджетного фінансування, що негативно впливає на сприйнятливість освітніх установ до інновацій та їх схильність розвивати власний персонал, роблячи ставку на здатність якісніше задовольняти потреби споживачів, а не вибудовувати специфічні відносини з державними органами, відповідальними за розподіл бюджетних коштів.

При цьому суспільна оцінка цінності послуг, що надаються освітніми установами (вкрай занижена, через негативний вплив явного переважання бюджетного фінансування, яке за ринкового ціноутворення могло б формувати лишню нижню межу ціноутворення – ціну пропозиції [169]) демонструє кращу динаміку, порівняно з усіма іншими включеними до рисунку показниками.

Це свідчить про хронічне недофінансування освіти з огляду на її суспільну цінність. Підтвердженням цієї тези виступають і дані рис. 2.11.

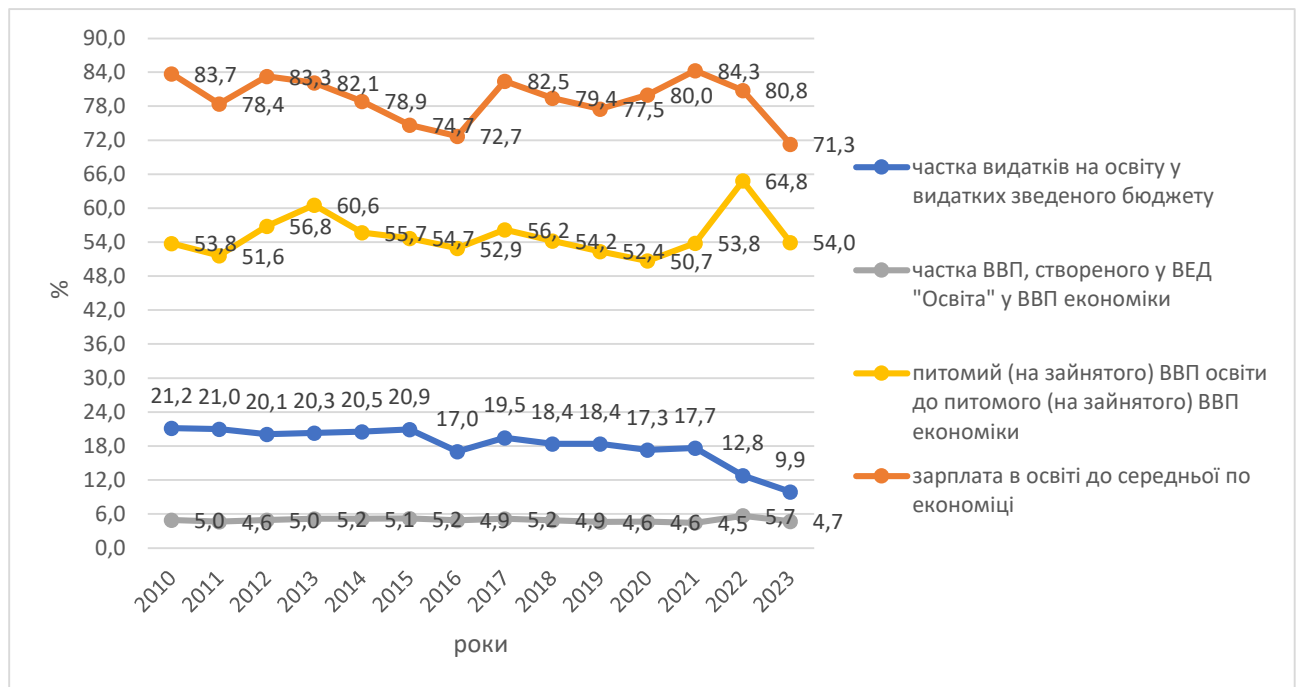

Рисунок 2.11. Співвідношення економічних показників освіти з середніми по економіці та бюджетною сферою*

* - Побудовано автором за даними [156]

Зокрема, зарплата в освіті нижча середньої по економіці протягом усього ретроспективного періоду, і більшість років цього періоду вона також нижче, ніж в базовому періоді – лише в 2021р. вона перевищила значення 2010р. усього на 0,6 в.п. А відношення питомого (на зайнятого) ВВП, створеного в освіті до загального питомого (на зайнятого) ВВП економіки переважну кількість років була вище, ніж зафіксована в базовому (2010-му) році. При цьому важливо, що співвідношення двох наведених вище показників (графік відношення освітнього ВВП на зайнятого розташований нижче графіка відношення зарплати в освіті до середньої по економіці) не може тлумачитись як ознака нижчої суспільної ефективності витрат на оплату праці в освіті, порівняно з середнім по усіх ВЕД рівнем. Адже по-перше, чинна методика оцінки ВВП освіти вагомо занижує суспільну цінність створюваних освітою благ – відсутність ринкових цін на значну частку освітніх продуктів веде до оцінки за розмірами витрат, що часто вагомо нижчі за цінність створюваних продуктів для споживачів. Ринкове ціноутворення теоретично мало б забезпечити рівноважну ціну в проміжку між

ціною попиту (верхня межа) і ціною пропозиції (нижня межа на основі виробничих витрат і нормального прибутку), відповідно, оцінка внеску освіти в суспільний добробут мала б зрости. Так, наприклад, послуги шкільної освіти, що надаються бюджетними освітніми закладами оцінюються лише за розмірами бюджетного фінансування, що традиційно нижче ринкової оцінки аналогічних послуг, надаваних на комерційній основі.

По-друге, для освітньої галузі властива значно вища питома вага витрат на оплату праці в складі ВВП порівняно з середніми по економіці показниками: для освіти частка витрат на оплату праці (разом з внесками на соціальне страхування) у ВВП наближається до 90%, коли середня по економіці близька до 50%.

Отже, не лише приватні, а й бюджетні витрати на освіту мають потенціал перетворитись з «соціального тягаря» на інвестиційну рушійну силу розвитку і зростання, при цьому саме бюджетні витрати, через спрямованість на фінансування загальнодоступної освіти сприяють вирівнюванню розподілу запасів людського капіталу і, відповідно – зменшенню нерівності доходів (ціль 10 «скорочення нерівності» [121;137]).

Проте ретроспективний період не виявив тенденцій щодо реалізації того потенціалу, що має освіта як джерело нарощення продуктивності й доходів і значною мірою, саме через стратегічний пріоритет доступності освіти. Але доступність (розширення доступу) закономірно означає зменшення впливу на продуктивність та понижує економічну цінність освіти: бюджетне фінансування витрачається на благо, що має низьку віддачу як інвестиційний ресурс. Отже стратегія розвитку освіти протягом ретроспективного періоду ігнорує такий важливий аспект освіти як джерело обґрунтованої (виправданої з точки зору суспільного добробуту) диференціації доходів і соціальної мобільності. В Умовах України саме він має бути задіяний для наближення до траєкторії сталого розвитку: освіта як вагомий чинник соціальної мобільності (принципово – диференціація освіти має стати вагомим чинником диференціації доходів), чого не спостерігалось протягом ретроспективного періоду.

При цьому пріоритет доступності, що негативно впливає на економічну цінність освіти протягом усього ретроспективного періоду був закладений саме в державну політику: від регулювання цін на освітні послуги ВИШів до непрозорих механізмів розподілу обсягів державного замовлення і квот на навчання за контрактом. А традиційно високий рівень безробіття серед випускників ВИШів та низький рівень працевлаштування за набутою спеціальністю, які насправді є закономірним наслідком надмірного державного втручання, всупереч базовим положенням економічної теорії (перша теорема економіки суспільного добробуту [18;48;49]) тлумачились як підстава для «удосконалення механізмів визначення обсягів і структури державного замовлення» [170 – 172], яке протягом усього ретроспективного періоду закономірно було вирішальним чинником структурної розбалансованості ринку праці та зниження соціально-економічної ефективності освіти.

Безпосереднім наслідком обтяжливого і неефективного державного регулювання освіти стало випередження темпів згортання ресурсного потенціалу галузі, порівняно з темпами скорочення чисельності населення: і чисельність зайнятих, і бюджетні видатки на освіту скорочуються дуже суттєво, настільки, що навіть за суттєвого зменшення чисельності населення знижуються і питомі видатки на освіту в розрахунку на особу населення віком 3 – 30 років (рис. 2.11). При цьому частка освіти у ВВП залишається майже сталою, на рівні близько 5% і вагомо скорочується лише з початком повномасштабного вторгнення росії. Отже навантаження на ресурсний потенціал галузі явно зростає, вона зберігає приблизно сталий безпосередній внесок у суспільні економічні результати, проте безумовно виявляється неспроможною генерувати імпульси для розвитку в умовах, коли суспільство ігнорує потреби освіти, припускаючи поступове розмивання її ресурсного потенціалу. За таких умов, збереження (тим більше поліпшення) глобальної конкурентоспроможності освіти (звісно, не стосовно окремих, зразкових і яскраво нетипових освітніх закладів, а стосовно загальнодоступної – типової освіти), стає недосяжним, враховуючи динамічне поліпшення ресурсних умов освітньої галузі практично у всіх європейських

країнах [173-174] та несприятливу початкову позицію України – традиційне відставання якості ресурсного забезпечення освітньої сфери України від розвинутих країн.

Отже, без зростання гнучкості освітньої галузі, автономності освітніх закладів, без усунення апріорі неефективного державного регулювання, що десь на тридцятому році незалежності(!) нарешті спромоглось запровадити у вищій освіті принцип «гроші ходять за студентом» – із запізненням як мінімум у 20 років, блокуючи протягом усього цього періоду задіяння механізмів ринкового врегулювання структури освітніх послуг, які, звісно також не можуть дати позитивних результатів миттєво, проте на відміну від рішень державної бюрократії, хоча б теоретично можуть функціонувати як чинник сприяння, а не перешкоджання розвитку та забезпечувати ефективність інвестування в людський капітал й алокації ресурсів праці.

Узагальнюючи результати проведеного стосовно освіти аналізу відзначимо, що в Україні протягом ретроспективного періоду не спостерігалось соціальних передумов сталості, коли зростання породжує поліпшення освітнього рівня населення та покращує умови розвитку високотехнологічних галузей (ланок у глобальних ланцюжках створення вартості), які одержують конкурентні переваги завдяки високій забезпеченості кваліфікованими ресурсами праці, відповідно, зростання доходів, економічної і соціальної ефективності набуває компліментарності з розвитком ресурсного потенціалу освіти.

Далекі від сприятливих ресурсні умови виконання суспільних функцій властиві й для другої провідної галузі соціальної сфери, відповідної за перетворення економічного зростання у добробут населення та формування запасів людського капіталу, що забезпечать сталість економіки та її резильєнтність до внутрішніх чи зовнішніх збурень – галузі охорони здоров'я (рис. 2.12).

До 2019 року і абсолютні масштаби бюджетного фінансування, і питомі показники бюджетних витрат на особу вагомо коливались (що само по собі є вкрай негативним явищем і прямо суперечить принципам соціальної сталості),

проте утримувались навколо рівня базисного року. Єдиною важливою характеристикою ресурсного забезпечення охорони здоров'я, що зазнала катастрофічного скорочення вже в період 2010 – 2019 років – це чисельність зайнятих в галузі. Вона скоротилась більше ніж на чверть вже на 2021р. Показово, що глобальна пандемія не зупинила тенденцію до скорочення чисельності працівників галузі.

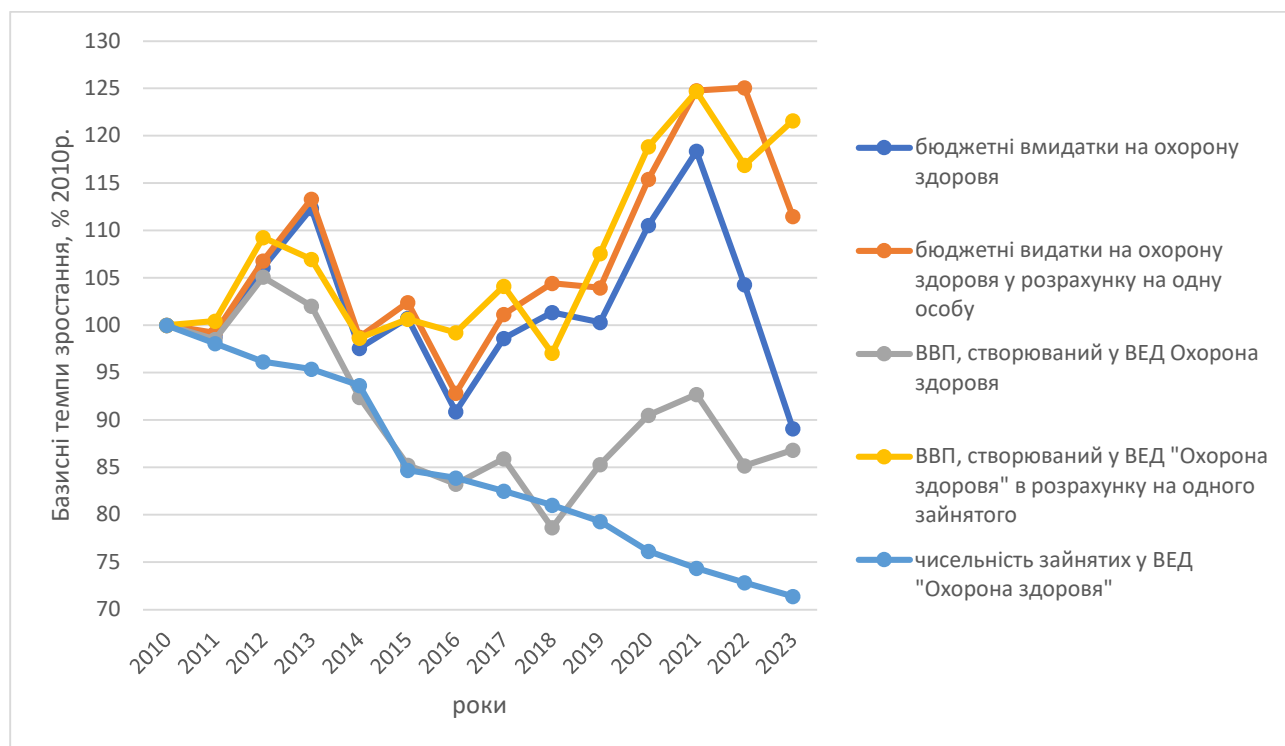

Рисунок 2.12. Динаміка бюджетного забезпечення охорони здоров'я та її безпосереднього внеску в створення доданої вартості української економіки*

* - Побудовано автором за даними [156]

До 2018-го року включно також досить динамічно скорочувався і ВВП, створюваний в охороні здоров'я (хоча питомий показник – на одного зайнятого залишався приблизно на рівні базисного року).

З 2019р. починається радикальне поліпшення ресурсних умов функціонування охорони здоров'я, проте оцінка суспільної ефективності розширення масштабів фінансування вкрай ускладнене, як через унікальні умови глобальної пандемії COVID-19, так і через початок повномасштабного вторгнення (рис. 2.13).

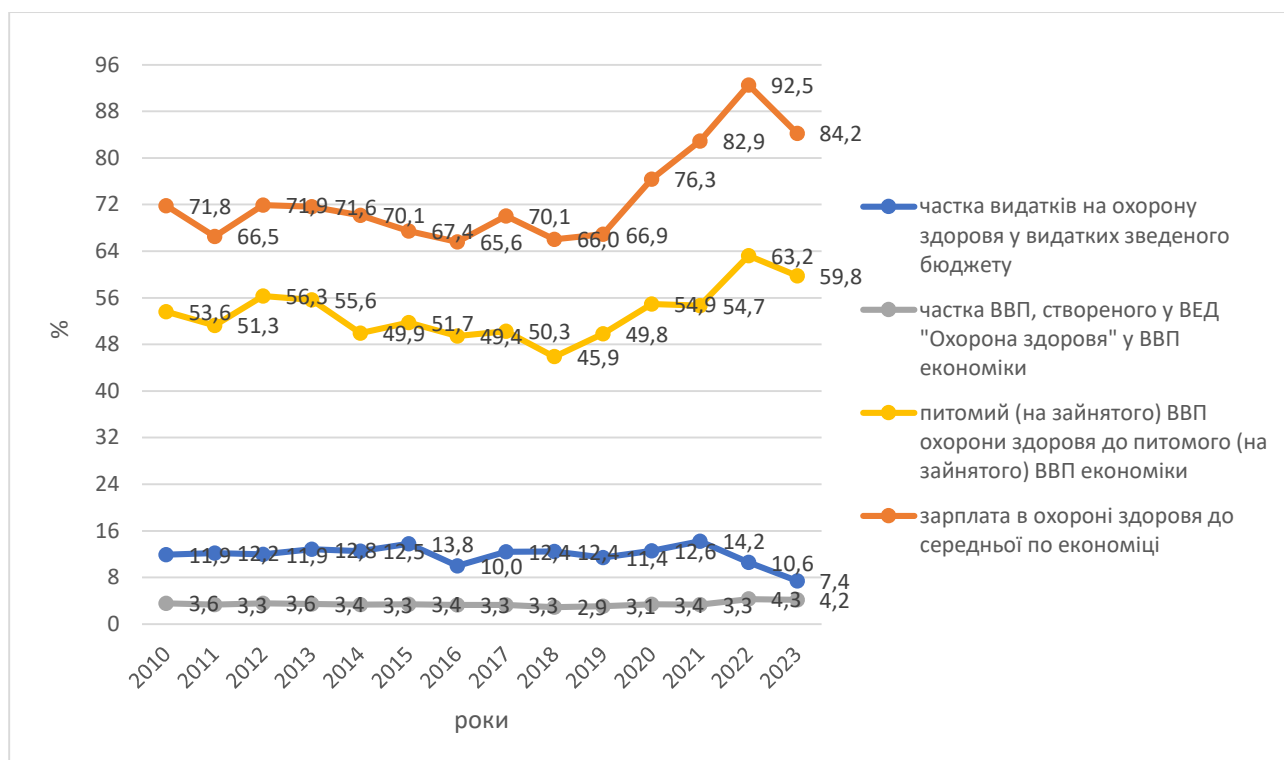

Рис. 2.13. Співвідношення економічних показників охорони здоров'я з середніми по економіці та бюджетній сфері*

* - Побудовано автором за даними [156]

Хоча навіть після трьох років зростання (три роки поспіль зростання реальної зарплати – явище абсолютно унікальне для сучасної історії української охорони здоров'я) зарплата в галузі так і не досягла середнього по економіці рівня. Варто зважити, що медична галузь, так само як і освіта, характеризується дуже високим середнім кваліфікаційним рівнем зайнятих, отже, якщо порівнювати рівень оплати на одиницю кваліфікації, то рівень оплати праці в цих провідних галузях соціальної сфери України виявиться ще більш заниженим.

Отже, і стосовно охорони здоров'я, в Україні спостерігаються вкрай несприятливі економічні умови для функціонування медичної галузі як сфери перетворення економічного зростання на поліпшення забезпеченості економіки людським капіталом, формування «запасу міцності», вираженого в адаптивності, мобільності, резильєнтності населення, як запоруки сталості економічного зростання і розвитку.

При цьому, реформа в галузі охорони здоров'я [176] протягом ретроспективного періоду забезпечила дещо кращі результати як щодо динаміки ресурсного забезпечення галузі, так і щодо суспільної ефективності

використання цього забезпечення порівняно з ситуацією в освіті й ключ до пояснення цієї відмінності (рис. 2.14), ми вбачаємо саме у випередженні темпів сегментації медичної галузі порівняно з галуззю освіти.

Зокрема саме в сфері охорони здоров'я взаємодія між комерційним і бюджетним секторами галузі демонструє дуже помірні, непевні, але все таки ознаки компліментарності щодо розвитку їх ресурсного потенціалу [176 – 183], що проявляється в спорідненості динаміки доданої вартості, генерованої в двох цих секторах медичної галузі [177]. Така компліментарність досягається завдяки скороченню впливу державного регулювання (досі неефективно роздуту, що вагомо шкодить розвитку необхідних інститутів галузевого саморегулювання та захисту прав споживачів медичних послуг), поки катастрофічно недостатньому, але все таки помітному в кращі роки ретроспективи розвитку медичного страхування [184 – 187] і наявності попиту, що додатково стимулюється згортанням масштабів надання бюджетних медичних послуг.

Питомий ВВП охорони здоров'я на зайнятого, виражений як відсоток ВВП економіки на зайнятого починаючи з 2019 року постійно зростає і у 2020 році вперше за ретроспективний період перевищив аналогічний показник освіти, при тому, що проблема недооцінки створюваних галуззю благ, що надаються на неринковій основі властива для охорони здоров'я навіть більшою мірою, ніж для освіти. Ще більше проблема недооцінки благ, створюваних в охороні здоров'я загострилась з початком повномасштабної війни: жертвна робота бойових медиків не має аналогу, що міг би бути використаний для оцінки її економічної цінності, проте вартість отримання таких послуг на комерційній основі підніме економічну оцінку створюваного медичною галуззю ВВП у рази.

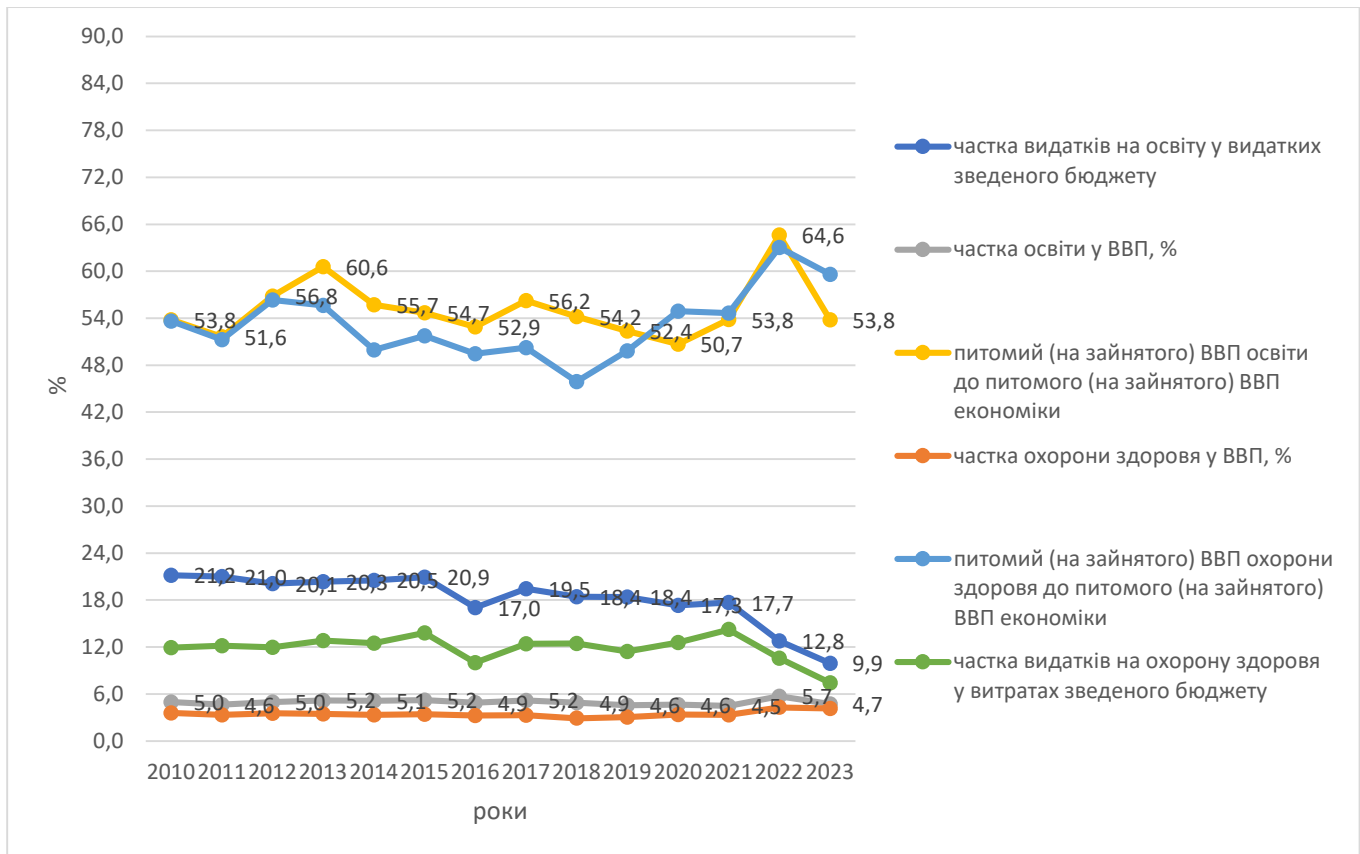

Рис. 2.14. Порівняння бюджетного забезпечення та безпосереднього внеску в створення доданої вартості української економіки освіти і охорони здоров'я*

* - Побудовано автором за даними [156]

За такої моделі більш платоспроможні споживачі, оплачуючи послуги надавані на комерційній основі побічно, сприяють поліпшенню рівня медичного забезпечення в бюджетному секторі охорони здоров'я. Водночас, бюджетний сектор опиняється, з одного боку – під тиском конкуренції з комерційним за ресурси, з іншого – одержує можливості долучення до кращого досвіду та вигідної кооперації, вилучаючи вигоди від зростання попиту на комерційні послуги охорони здоров'я.

2.3 Оцінювання екологічних, структурних й інституціональних умов сталості української економіки

Одним з вагомих трендів розвитку інституціонального забезпечення економічного розвитку в останній третині XX та на початку XXI ст. стало

зростання вагомості екологічних аспектів функціонування національних економічних систем і посилення глобальної складової регулювання таких аспектів. Забезпечення чутливості національних господарських систем, національних регуляторних політик і національного бізнесу до екологічних наслідків економічної діяльності стала вагомим компонентом становлення постіндустріальної моделі економіки та рисою, за мірою прояву якої можна оцінювати наближення країни до моделі розвитку, що вважалась взірцем сталості і прогресу [188 – 189]. Така сприйнятливість політики, суспільства та великого бізнесу до унормування екологічних аспектів господарювання зумовлювався низкою як спільних для усіх країн факторів (їх вплив практично не залежав від особливостей національної моделі економіки, її галузевої структури, специфіки політики чи корпоративного управління в країні) так і специфічних, що діяли в особливих для кожної країни формах. Зокрема в Україні такі особливості зумовлювались як специфікою національної структури економіки (переважання в структурі ВВП дуже енергоємних видів діяльності було вагомим фактором у рази вищої за розвинуті країни і навіть середньої по світу енергомісткості національного виробництва), так і специфікою національної системи інститутів, що регламентували прийняття рішень та взаємодію основних акторів соціально-економічного і політичного життя [190-191].

Для української економіки, що тривалий час характеризувалась гіпертрофованим розвитком видобувної промисловості, енергетики та важкої індустрії, системна криза 90-их років XX ст, а потім і нестабільне зростання 2000-их мали суперечливий вплив на взаємодію господарської і екологічної систем. З одного боку, кризові скорочення, що протягом 90-их виявились найбільш радикально стосовно важкої індустрії, саме завдяки таким структурним змінам вагомо зменшили антропогенне навантаження на екосистему. Свідченням цього стало зокрема виражене позиціонування України як нетто-продавця квот на викиди CO₂ протягом 2009 – 2012 років (загальний обсяг надходжень до бюджету від продажу квот на викиди CO₂ за ці роки досяг 470 млн. євро [192 С. 1]). Можливості продажу квот були забезпечені вибором 1990 року як базисного

в Кіотському протоколі, що зробило поточні (в 2000-ні роки) масштаби забруднення значно нижчими ніж ті, що спостерігались на тлі в рази більших масштабів промислового виробництва.

Проте екологічні характеристики розвитку не розглядались керівництвом бізнесу як пріоритетні, як в 90-ті, так і в 2000-ні роки [190], екологічні норми та заходи, спрямовані на їх дотримання (перевищення) сприймалися лише як штучні, зовнішні обмеження, а не компонент конкурентоспроможності бізнесу, не засіб отримання прихильності споживачів, чи умова долучення до бізнес-екосистем, що формуються навколо екологічно значущих програм та інновацій [190-191].

Важливою передумовою такої ситуації була традиційно занижена економічна оцінка природних ресурсів: земельних, водних, повітряних, корисних копалин, біологічних екосистем суші й водних басейнів [190 – 191]. Специфічність і штучно створена, інституційно обумовлена неповнота ринків природних ресурсів в Україні десятиліттями дозволяла вилучати від їх господарського використання рентні доходи, що були високо сконцентровані в руках тих, хто мав адміністративні важелі впливу. Відсутність (інституціональна заблокованість) нормальної економічної ринкової конкуренції за можливість залучати природні ресурси (зокрема й енергетичні – через роками здійснювану державну політику заниження ціни, й доступу до квот на шкідливі викиди – через велике соціальне навантаження на «містоутворюючі» підприємства добувної, енергетичної промисловості й металургії) робила їх джерелом санкціонованого державою накопичення адміністративної ренти. А остання, у свою чергу спричиняла руйнівний обернений вплив на якість інституційного середовища, забезпечуючи економічні передумови відтворення традиційної, нажалі схеми формування великого бізнесу в Україні навколо використання «спільних, загальнонародних» ресурсів: адміністративне обмеження доступу на ринок нових гравців, утворення гібридних «адміністративно -бізнесових альянсів», що уможливлювали концентрувати вигоди, які вилучались з часто виснажливого, руйнівного для природного потенціалу України господарського використання

ресурсів виведених за межі ринкового обігу, або із надмірною його регуляцією [193].

Яскравим, агрегованим проявом такої загальної моделі природокористування в Україні був і залишається показник енергомосткості ВВП. До тієї самої вибірки країн, що ми використовували для міжнародних порівнянь в першому параграфі цього розділу ми додали показники по усіх країнах загалом (рис. 2.15).

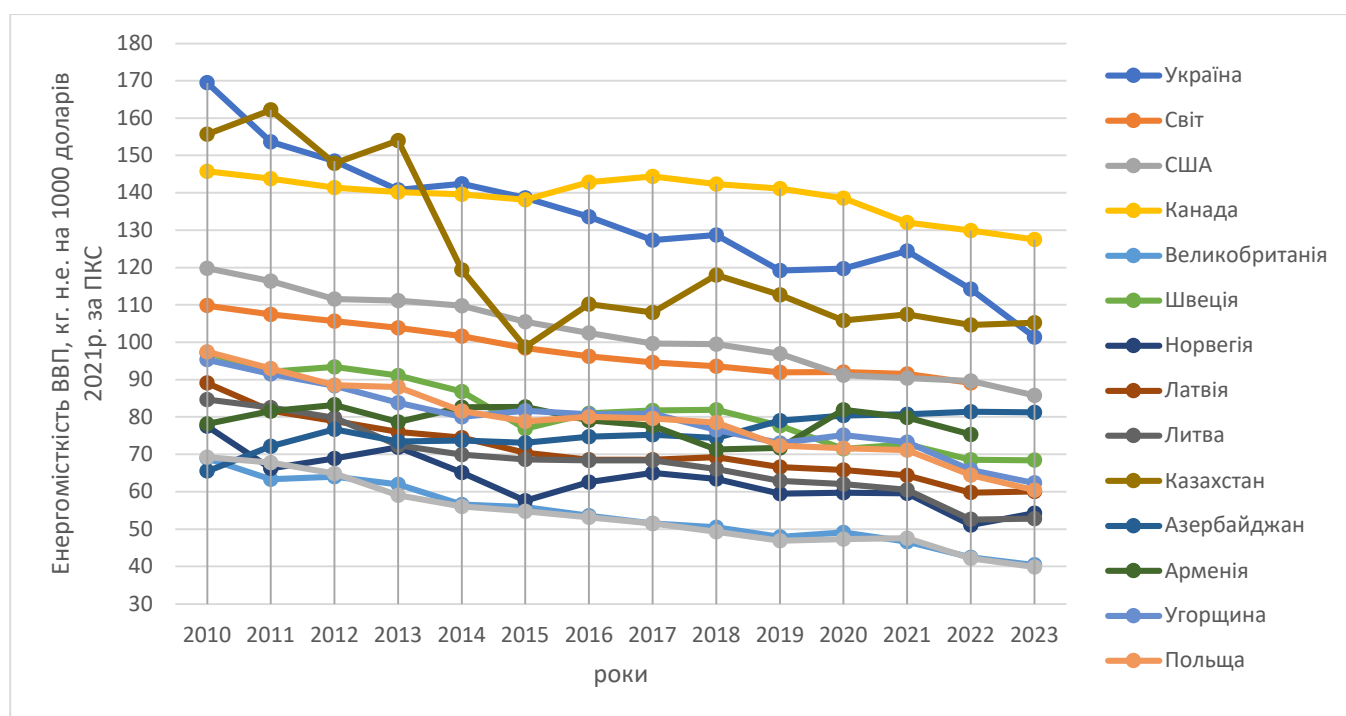

Рисунок 2.15. Показники енергомосткості ВВП України та країн, обраних для порівняння*

* - Побудовано автором за даними [194]

На початок ретроспективного періоду Україна характеризується найвищою енергомосткістю ВВП, витрачаючи на тисячу доларів за ПКС (у фіксованих цінах 2021р.) близько 170 кг нафтового еквіваленту, в останній рік, включений до ретроспективного періоду – скоротила енергоємність ВВП до рівня нижче Канади (починаючи з 2015 року) і на 2023р. на одиницю незмінної вартості ВВП витрачала вже 101,4 кг н.е. (нафтового еквівалента), тобто скоротила енергомосткість ВВП майже на 40% (рис. 2.16).

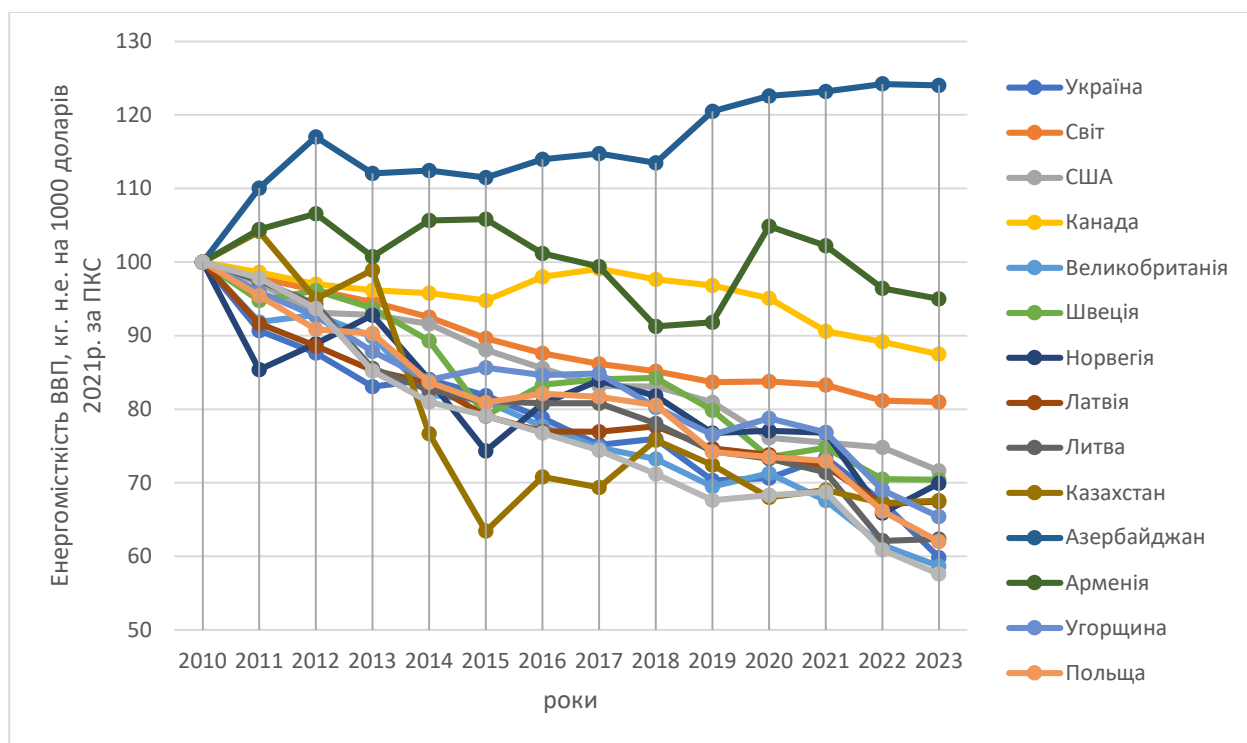

Рисунок 2.16. Динаміка показників енергомосткості ВВП України та країн, обраних для порівняння*

* - Побудовано автором за даними [194]

Отже за характером динаміки енергомосткості ВВП в Україні після 2014 року превалюють ті самі тенденції, що властиві для розвинутих та більшості постсоціалістичних країн у вибірці: енергомосткість спадає навіть вищими темпами, ніж у середньому в світі. Ряд динаміки по даних «світ у цілому» (четвертий зверху на рисунку 2.15) фіксує скорочення енергомосткості в 2023 році порівняно з базисним 2010-им на 20% і переважна більшість країн у вибірці (десять з чотирнадцяти не рахуючи даних по світу в цілому) розташовані нижче ряду «світ у цілому». Вище цього ряду серед країн вибірки лише Азербайджан, Вірменія і Канада. Позиція першої з цих країн концептуально легко пояснюється – вона експортер енергетичних ресурсів і також досить виразний приклад кейсу «прокляття високої забезпеченості природними ресурсами» [132 – 135]. Ця концепція передбачає, що висока питома вага доходів від експорту енергоносіїв пригнічує розвиток власного високотехнологічного виробництва, інноваційної інфраструктури, гальмує зростання попиту на працю високої кваліфікації та підвищує вірогідність формування потужних економіко-політичних альянсів, що

орієнтуються на обмеження конкуренції та вилучення ренти, замість розвитку людського капіталу та інноваційної активності [132 – 135].

Згадана концепція здається нам дуже корисною для пояснення суспільно-економічних процесів в Україні, зокрема й причин блокування наближення українського суспільства до моделі сталого розвитку і в тому числі – дуже помірної сприйнятливості бізнесу до вбудовування екологічних пріоритетів в стратегії розвитку та формального, не адаптованої до пріоритетів й обмежень розвитку національної моделі економіки політики сприяння сталому розвитку, зокрема системи державних стимулів до екологізації національного виробництва. В термінах наведених на рис. 2.14 та 2.15 показниках, саме ця концепція пояснює, чому стосовно України простежуються два виразно відмінних періоди: до 2015р. і після нього. До 2015р. темпи скорочення енергомісткості ВВП в Україні вагомо коливались і етапи зростання енергомісткості вагомо компенсували досягнення етапів скорочення, а показники України не випереджали середні по світу на навіть по вибірці (рис. 2.17). А ось вже починаючи з 2015р. темпи скорочення енергомісткості ВВП вагомо підвищуються і починають випереджати середньосвітові. Ключ до пояснення цього «зламного моменту динаміки», що супроводжувався болісними соціальними втратами але має критичне значення для гармонізації моделі функціонування української економіки з принципами сталості – припинення постачання енергоресурсів з росії за заниженими цінами і диверсифікація джерел їх отримання.

Адже тривалий час (саме до 2015 року), одним з головних, чи не визначальним чинником, що впливав на формування національної моделі розвитку (на галузеву структуру економіки і розподіл виробництва і зайнятості між підприємствами різних масштабів, поширені бізнес-моделей, більшою чи меншою мірою заснованих на розвитку людського капіталу, на вертикальну і міжгалузеву інтеграцію як основу поширення інновацій, чи штучного заниження бази оподаткування й виведення капіталу за кордон через офшори) був доступ до штучно здешевлених енергоресурсів, що постачались «братнім народом» за цінами значно нижчими середньоевропейських. Саме цей механізм був головним

фактором експортної конкурентоспроможності «класичних» стовпів українського експорту – металургії та хімічної промисловості, а дешевизна родючої землі та праці – визначальним фактором експортних переваг сільського господарства. На нашу думку, саме опора на ці фактори конкурентоспроможності й були визначальними умовами, що блокували наближення національної економіки до моделі сталості – більше того, робили внутрішні механізми і пропорції економічного відтворення несумісними з принципами сталого розвитку. Адже дешевизна природних ресурсів, що закономірно поєднується з неекономічними (переважно адміністративними) важелями обмеження доступу до їх господарського використання прямо, безпосередньо суперечить принципам сталого розвитку, є прямою антитезою сталості, як мінімум з двох фундаментальних причин.

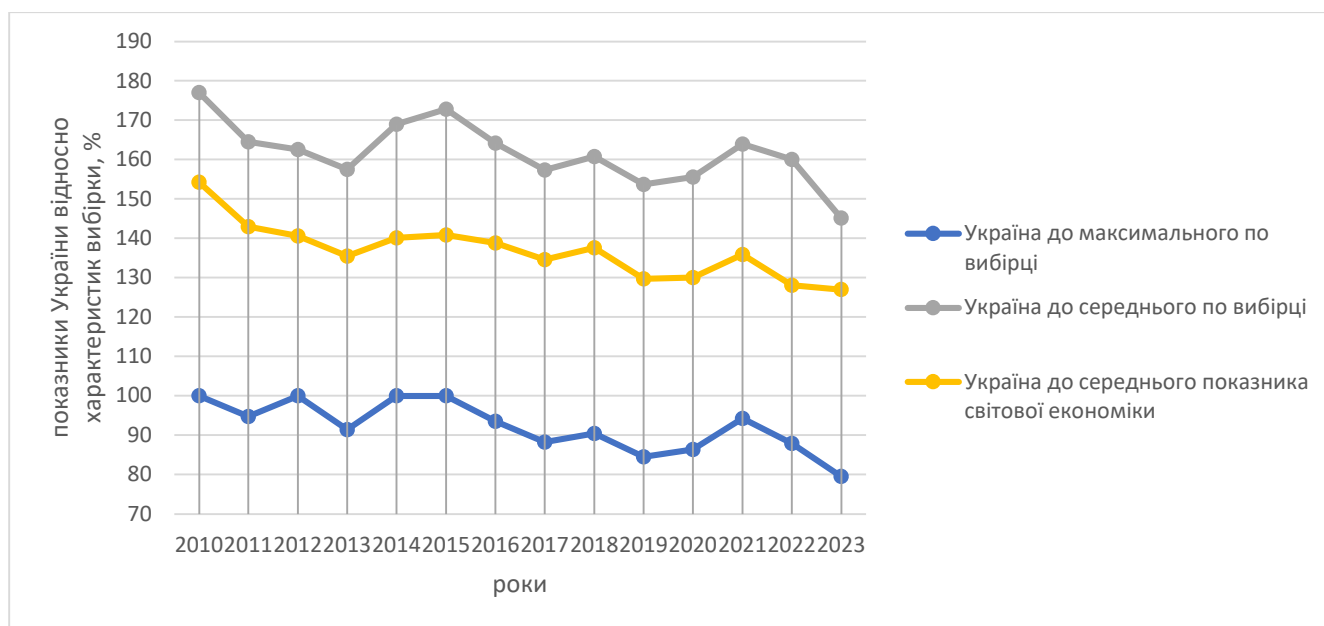

Рисунок 2.17. відношення показників енергомінливості ВВП України до показників вибірки й світу*

* - Побудовано автором за даними [194]

Перша, пов'язана з дешевизною природних ресурсів, землі, водних ресурсів, корисних копалин, квот на забруднення тощо (яка виступає характеристикою національної системи відносних цін) і полягає в тому, що дешевизна (штучна, інституціонально закріплена, неринкова) вимикає фундаментальні механізми обмеження виснажливого природокористування. Ці механізми описані ще в мейнстрімній роботі [42]: якщо розширення виробничої потреби в ресурсі

випереджає темпи зростання потужності системи його відтворення (а тим більше, якщо наявний запас ресурсу є абсолютно обмеженим), то закономірним результатом зростання відносної рідкості ресурсу стає його подорожчання. А це подорожчання, в свою чергу, сприяє акумуляції більших обсягів ресурсів на створення технологій, що дозволятимуть отримувати бажаний набір благ з меншими витратами такого відносно рідкісного й тому дорожчого ресурсу. Отже відносно рідкісний ресурс стихійно витісняється з економічного кругообігу в силу подорожчання, яке стимулює розвиток технологій, що дозволяють отримати аналогічно цінні для споживачів результати за заміщення дефіцитного ресурсу тими, чиї запаси менш обмежені. Саме цей механізм і блокувався в Україні штучною дешевизною залучення природних ресурсів до господарського використання.

Дуга причина прямої суперечності здешевлення доступу до природних ресурсів з принципами сталого розвитку пов'язана з тим, що адміністративні, а не економічні важелі нормування доступу сприяють концентрації вигід від господарського використання природних ресурсів. Захищені від економічної конкуренції адміністративними бар'єрами привілейовані виробники не зацікавлені інвестувати ні в розвиток виробничої бази, ні, тим більше – в розвиток людського капіталу, адже ні перше, ні друге не є значущим фактором їх конкурентоспроможності [24]. Їх доступ до критично необхідних природних ресурсів обумовлюється лише їх участю в альянсі з владними структурами і одержанням адміністративних послуг, що закриті для потенційних конкурентів. Саме на відтворення такого альянсу (як вирішальної конкурентної переваги) і витрачаються високі прибутки, породжувані обмеженим доступом до господарського використання природних ресурсів – ситуація, поширена і навіть типова для України [195]. Звідси пряма суперечність базових принципів економічної політики в Україні, що реалізовувались протягом тривалого періоду (помітні тенденції щодо їх трансформації спостерігаються лише після 2015р.) з фундаментальними принципами сталого розвитку, по-перше, оскільки вигоди від такого використання високо сконцентровані, що прямо суперечить цілям 8 та 10

[196], а по-друге, оскільки пригнічує інвестиційну й інноваційну активність бізнесу, що прямо суперечить цілям 8 та 9, а оскільки стосується й схильності бізнесу інвестувати в розвиток людського капіталу, то й цілям 3 та 4 (залишаючи освіту й охорону здоров'я на утриманні лише державного чи місцевих бюджетів й позбавляючи їх інституціональної якості, що формується лише в умовах активного співробітництва з інноваційно активним бізнесом).

Нажаль, Україна, протягом тривалого періоду демонструвала яскравий приклад блокування дії цих стихійних чинників обмеження виснажливого використання природних ресурсів: штучне заниження цін на природні ресурси роками «санкціонувало» неефективне і занадто інтенсивне їх використання. Певні зміни почали відбуватись лише з 2015р. і супроводжувались болісними соціальними втратами (у попередньому параграфі цього розділу ми згадували вагоме зростання частки видатків домогосподарств на комунальні послуги, що звели просто до рівня статистичної похибки й до цього катастрофічно недостатні середні витрати на освіту й медицину, культуру й рекреацію), але стали основою запуску фундаментальних економічних механізмів зниження енергомісткості ВВП.

Відповідно до викладеного вище, справді фундаментальні рушійні сили наближення української економіки до ознак (рис) сталості за критерієм екологічних аспектів господарської діяльності можна розділити на дві якісно відмінні групи: стихійні, ринкові за природою, що запускаються ринковими механізмами ціноутворення і виражають адаптацію економічних суб'єктів до запровадження досягнень НТП (самі темпи НТП, які в сучасних моделях економічного зростання [196 – 199] вже інкорпоровані в систему факторів економічної динаміки ми поки тлумачимо як експліцитні, задані за межами економіки) і ті, що виражають суспільний консенсус, усвідомлені, узгоджені та легітимізовані в чинних у певному суспільстві інститутах та підкріплені достатньо дієвими системами стимулів (заохочень і санкцій), щоб вбудувати (додати) ці фактори до мотивів діяльності економічних агентів.

Тобто коли ми кажемо, наприклад, про цілі групи 12 «відповідальне виробництво і споживання», чи 7 «доступна і чиста енергія», чи «безпосередньо екологічні» цілі 14 та 15 «збереження екосистем суходолу й водних басейнів», то реально дієві мотиви для економічних агентів нести додаткові витрати на зменшення негативного впливу на екологію, обмежувати споживання чи досягнення своїх комерційних цілей заради дотримання екологічних норм виникають в межах двох головних каналів мотивації.

По-перше, перетворення екологічної чутливості на органічний компонент менеджменту, що спрямований на досягнення комерційних цілей бізнесу. Цей процес обумовлений як удорожчанням природних ресурсів в міру зростання їх відносної рідкості, так і появою «масового споживача» зацікавленого й здатного фінансувати своїми витратами якісне оновлення стосунків з виробниками споживчих благ. Тому ця рушійна сила може бути задіяна лише по досягненні певного рівня доходності національного виробництва, відповідно – певної структури споживчих видатків і способу життя типового представника широких верств населення. Саме тому, ситуація в Україні якісно (виділення наше – МК) відрізняється від тієї, що властива для розвинутих економічних систем, формуючи вагомі обмеження і виклики для державної політики, оскільки ні активного розширення постіндустріального сектору економіки (з певними обладійливими виключеннями, які докладніше розглянемо далі в цьому параграфі), ні вагшого зростання доходів населення (як показано в попередньому параграфі цього розділу) в Україні не спостерігається.

Значення описаних вище тенденцій для розуміння можливостей і обмежень забезпечення екологічної стійкості зростання в Україні, певною мірою аналогічне ролі законів Енгеля [107], що описують закономірні зміни структури споживчих видатків в міру зростання доходів населення й формування мікроекономічних передумов залучення масових споживчих видатків до фінансування соціальної сфери. В основі законів Енгеля теза про спадну еластичність попиту за доходом на товари першої необхідності (у першу чергу – продукти харчування). Відповідно, із зростанням доходів, все менша частка

додаткових економічних можливостей домогосподарств витрачається на харчування та інші товари першої необхідності, формуючи необхідні економічні можливості (надлишок доходу понад задоволення першочергових потреб), що може використовуватись на придбання благ, споживання яких якісно відрізняється за економічним ефектом від споживання благ першої необхідності [107-108]. Витрати на такі блага (освіта, медицина, транспорт, зв'язок, культура, рекреація) формують економічні передумови зростання соціальної, професійної і просторової мобільності населення.

Аналогічно виглядає і процес розширення потреб масового споживача і перетворення екологічної чутливості бізнесу на потужний фактор реалізації комерційних цілей, на джерело ринкової влади і прихильності споживачів: він не запускається, поки не сформована критична маса достатньо заможних, освічених споживачів, готових оплачувати своїми споживчими витратами додаткові (понад законодавчо встановлені норми) програми захисту екології бізнесу. В основі обох (і законів Енгеля, що описують закономірну трансформацію структури споживчих видатків, і закономірності зростання пріоритетності екологічної чутливості бізнесу як фактору прихильності масового споживача) ті самі фундаментальні закономірності еволюції людських потреб, сформульовані ще в «піраміді Маслоу». Аналогію між законом Енгеля й закономірністю вбудовування екологічної чутливості в систему факторів конкурентних переваг бізнесу можна продовжити і на рівні формальних моделей. Формальне вираження закону Енгеля полягає в тому, що зростання реального доходу супроводжується скороченням частки витрат на харчування (в більш сучасному трактуванні – й інших товарів першої необхідності). Аналогічно можна стверджувати, що зростання реального доходу домогосподарств супроводжується зменшенням питомої ваги товарів, виготовлення яких супроводжується критичним тиском на екологічну ситуацію. Такі товари набувають статусу «меншовартісних товарів» й споживачі охоче звільняються від них, в міру розширення своїх економічних можливостей та появи ширшого кола товарів замінників (дорожчих, проте «екологічніших»).

Підкреслимо вкрай важливий для нашого дослідження аспект сформульованої гіпотези: не можна розраховувати на гармонійне включення екологічної чутливості до системи комерційних пріоритетів бізнесу, до досягнення певного рівня доходів, структури споживання та способу життя домогосподарств. Ця теза має критичне значення для оцінювання перспектив «екологізації» бізнесу в Україні.

Друга рушійна сила імплементації політики чутливості до екологічних наслідків господарської діяльності в процедури менеджменту бізнес організацій – це процес свідомого, інституціонального регулювання, коли йдеться про формування зовнішніх щодо бізнесу обмежень і вимог, заохочень і санкцій, що реалізують певну легітимну державну і навіть ширше – суспільну політику. Дія цих рушійних сил наближення бізнесу і домогосподарств до рис сталого розвитку за екологічними компонентами виражається у формуванні інституціональної структури, здатної реалізовувати виявлення колективних потреб і захист групових та суспільних інтересів щодо збереження довкілля. При цьому, державні механізми адміністративного й економічного впливу доповнюються дієвою системою судового захисту інтересів населення на комерційних засадах». Обидві групи чинників ми відобразили нижче на рис. Д.1 Додатку Д.

Навіть за умови, що галузева структура економіки динамічно змінюється в міру формування постіндустріальної моделі розвитку (що значно зменшує гостроту суперечності між економічним зростанням і обмеженням антропогенного впливу на природне середовище) сприйнятливість бізнесу до імпульсів щодо вбудовування екологічних наслідків господарювання до системи пріоритетів господарської діяльності стає значно вірогіднішою, завдяки факторам, що ми класифікували до другої групи – інституціональних, які формуються в міру усвідомлення і погодження суспільством певних принципів і правил.

Це, у першу чергу, певні особливості суспільного консенсусу, закріплені у нормах, правилах і захищені потужною системою представницьких інститутів,

що протидіють вилученню ренти через обмеження конкуренції та забезпечують конкурентність кожної позиції на ресурсних і споживчих ринках.

Саме тому, коли йдеться про стратегічні пріоритети формування екологічних норм і вимог до господарської діяльності, про нормативно-правове забезпечення чутливості бізнесу до екологічних аспектів господарювання, важливі не лише безпосередні наслідки застосування певних законодавчих норм (виникнення зобов'язань господарюючих суб'єктів перед державним чи місцевими бюджетами, розміри яких залежать від параметрів природокористування, масштабів забруднення чи альтернативної вартості земельних ділянок [201]), а і вплив як самих нормативно-правових актів, так і практик їх застосування на умови доступу до ринків збуту та ресурсів. Важливо розрізняти важелі маніпулювання економічним навантаженням, що певні екологічні норми прозора і однаково накладають на усіх суб'єктів господарського природокористування і прямі заборони (дозволи), чи нерівність умов щодо застосування таких економічних важелів, що формують штучні адміністративні бар'єри входження в галузь і примушують суспільство миритись з тим рівнем суспільної (зокрема й екологічної) ефективності, який пропонує захищений від конкуренції виробник. Водночас саме конкуренція, яка зробить екологічні характеристики господарської діяльності одним з вагомих чинників конкурентної переваги здатна сприяти поширенню технічних рішень, що забезпечать вищу суспільну ефективність, зокрема менші втрати (вищу компенсацію) за вплив на природні умови.

По-друге, висока наділеність економіки людським капіталом (завдяки високій ефективності функціонування соціальної сфери) та висока спроможність господарюючих одиниць й регуляторних інституцій до «коеволюції» [202] на основі вилучення вигід від запровадження інновацій – вирішальні фактори формування постіндустріальної структури економіки, що супроводжується витісненням матеріального виробництва за територіальні межі національної економіки і посиленням спеціалізації на інформаційному виробництві [146]. А власне саме цей механізм переносу матеріального виробництва і є справді

вирішальною рушійною силою пом'якшення суперечності між економічним зростанням і обмеженням антропогенного впливу на природне середовище, тобто справді вирішальною умовою екологічної сталості розвитку в провідних країнах, досвід яких намагається запроваджувати Україна [190] виступають саме ці фундаментальні й сприятливі для екологізації господарської діяльності тенденції: зменшення частки матеріального виробництва (а значить скорочення енерго- і матеріаломісткості ВВП, що є основою зниження антропогенного тиску на природу) і зростання середнього рівня доходів, що забезпечує вищу вибірковість, вищу схильність споживачів обирати товари і бренди, що мають додаткову корисність – вироблені з дотриманням принципів екологічної сталості розвитку.

Як бачимо, в фокусі аналізу умов та факторів наближення України до характеристик сталого розвитку протягом усього нашого дослідження опиняються структурні характеристики, зрушення в галузевій, технологічній структурі, витіснення наукоємними виробничими процесами матеріало- й енергоємних, споживчими витратами, що пов'язані з розвитком людського капіталу тих споживчих видатків, що забезпечують лише виживання й спадкову бідність. Це підводить до висновку про критичне значення саме структурних зрушень в суспільно-економічній системі для визначення перспектив наближення до моделі сталого розвитку а звідси – про вагомі недоліки розрізненої та не убудованої до моделі функціонування національної економіки, до національної моделі природокористування й залучення природних ресурсів до господарського обороту, не погоджена з принципами й пріоритетами національної системи (скоріше – систем) відтворення ресурсів спільного доступу сукупності кількісних показників, що передбачені в національних звітах зі сталого розвитку [121].

Нижче ми сконцентруємо фокус дослідження саме на питаннях структурних зрушень в українській економіці, на умовах і характеристиках поширення тих видів економічної активності, для яких властиві м'якші суперечності між нарощенням обсягів виробництва і доходів та посиленням антропогенного тиску

на природу. Ми розглядаємо характеристики цих структурних зрушень як засіб узагальнити та вбудувати в структуру національної моделі економічного відтворення індикатори, визначені як характеристики досягнення цілей сталого розвитку у відповідних звітах [121;137]. Зокрема ці зрушення узагальнюють структурні передумови досягнення цілей 8 (гідна праця й економічне зростання), 9 (індустрія, інновації та інфраструктура) та 12 (відповідальне споживання і виробництво).

Для позиціювання нашого дослідження у вітчизняному науковому дискурсі важливо, що поширені публікації з проблем структурних зрушень та економічних передумов сталого розвитку спираються, переважно, на спостереження за змінами у структурі генерації доданої вартості чи розподілу наявного ресурсного потенціалу (зокрема зайнятих) між різними видами економічної діяльності. Проте зміни, що фіксуються за структурою видів економічної діяльності далеко не завжди можуть трактуватись однозначно в контексті поліпшення чи погіршення економічних передумов наближення до сталості. Наприклад, зростання частки сільського господарства в складі товарного експорту України, що спостерігалось в перші роки після початку повномасштабної війни (рис. 2.18) у першому наближенні важко погодити з принципами сталого розвитку.

Адже якщо йдеться про експорт сировини – стандартного товару, для якого спостерігаються усі властивості «мальтузіанських» видів економічної діяльності [38] і провідну роль у пропозиції відіграють великі агрохолдинги («ефективність» яких тримається на заниженій зарплаті, що значно менша за середню по Україні і більшу частину ретроспективного періоду – найнижча серед усіх видів економічної діяльності та ігноруванні інтересів тисяч «пайовиків», що замість гідної орендної плати одержують за гектари наданої холдингу землі жалюгідні виплати), то справді, такі тенденції скоріше віддаляють Україну від моделі сталого розвитку, ніж наближають до неї. Проте, якщо б в складі експорту зростала частка готової харчової продукції (брендованої, захищеної від виснажливої «мальтузіанської» конкуренції), чи унікальних біологічно чистих

виробництв, які не просто відповідали б санітарним вимогам розвинутих країн, а формували б нові стандарти доступності для екологічно чистої продукції, якщо б провідну роль у виробництві відігравали не великі агрохолдинги, а фермерські господарства, що характеризуються і вищими зарплатами і долученням ширшого кола учасників виробництва до розподілу змішаного доходу й прибутків від підприємництва й власності), то зв'язок таких тенденцій з цілями сталого розвитку можна було б трактувати як позитивний. Отже, відстеження структурних змін лише за даними про розподіл ресурсного забезпечення і результатів господарювання між видами економічної діяльності не дає можливості сформувати інформаційну базу для надійної емпіричної перевірки гіпотез стосовно структурних тенденцій і факторів наближення української економіки до моделі сталого розвитку.

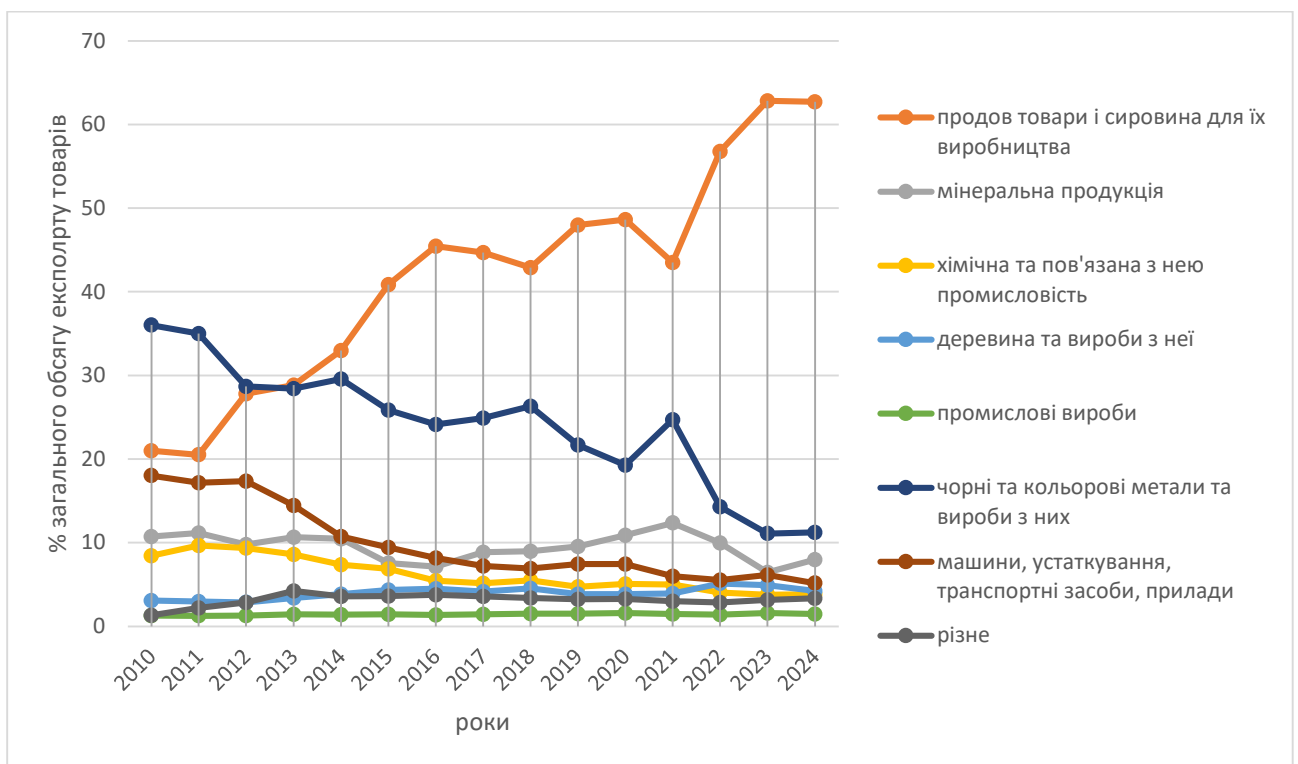

Рисунок 2.18 – Товарна структура українського експорту*

* - Побудовано автором за даними [203]

Відповідно нам важливо не просто виявити певні структурні зміни, а зрозуміти характер поведінкових зрушень, що відбуваються на тлі позитивних і негативних коливань масштабів економічної активності: чи супроводжується

процеси згортання масштабів позитивним відбором і перерозподілом ресурсів до осередків їх більш ефективного використання («більш ефективного» – не лише з огляду на їх комерційну прибутковість, а і з урахуванням їх відповідності принципам сталого розвитку і впливу на внесок відповідних суб'єктів господарювання, секторів економіки і галузей у досягнення ЦСР. Зокрема, чи мають більш інноваційно активні підприємства (сектори, галузі, види економічної діяльності) переваги щодо здатності переносити періоди негативних макроекономічних умов? Чи випереджають темпи розширення виробничого потенціалу високотехнологічних підприємств середні темпи зростання по економіці в періоди макроекономічного поживлення? Як ці тенденції позначаються на структурі попиту на працю і схильності домогосподарств і бізнесу інвестувати в розвиток людського капіталу та на ефективність цих інвестицій? Чи загострює зростання (чи стагнація) проблему нерівності та наскільки ті моделі введення бізнесу, що поширюються в процесі адаптації до макроекономічних тенденцій та здійснюваної державної політики, відповідають принципам сталого розвитку та поліпшують результати щодо досягнення ЦСР на національному рівні? Щоб підпорядкувати аналіз пошуку відповідей на ці питання, для оцінювання структурних зрушень в українській економіці ми використовуємо базу характеристик господарської діяльності підприємств, що наводиться Держстатом України, зокрема дані про «Показники діяльності підприємств, згруповані за спеціальними агрегаціями, передбаченими у Регламенті (ЄС) 2020/1197» [204].

Ознакою позитивних щодо досягнення ЦСР тенденцій ми обрали зростання частки підприємств, які здійснюють виробництво «з використанням технологій високого та середньовисокого рівня» у загальній чисельності зайнятих, у загальній вартості реалізованої продукції та сумі генерованої доданої вартості. Відповідно, скорочення частки таких підприємств – ознака негативних щодо наближення української економіки до моделі сталого розвитку тенденцій.

Так само, зростання частки підприємств, що здійснюють виробництво «з використанням технологій низького та середньонизького рівня» у загальній

чисельності зайнятих, у загальній вартості реалізованої продукції та сумі генерованої доданої вартості тлумачиться як негативні структурні зміни.

Для забезпечення порівнюваності розмірів вартісних характеристик діяльності українських підприємств за різні роки усі показники представлені у постійних цінах – цінах базисного року, при цьому інфляція базисного року не враховувалась (показники 2010р. залучені до розрахунків у фактичних цінах). Для перерахунку номінальних показників у реальні (в цінах базисного року) використані базисні дефлятори ВВП (отримані з даних про дефлятори ВВП відносно попереднього року за правилом «добуток ланцюгових індексів дорівнює базисному»).

Використання єдиного показника дефлятора для різних за галузевим складом груп підприємств поступається у точності розрахунку реальних вартісних значень використанню індексів цін продукції підприємств певних галузей чи секторів економіки. Проте оскільки такі індекси цін не надаються вітчизняною статистикою, ми вимушені користуватись методикою, що ґрунтується на наявних статистичних даних.

Ретроспективний період (2010-2022 роки) характеризується вкрай несприятливими тенденціями щодо відтворення виробничих можливостей, місткості сфери зайнятості та продуктивності праці українських підприємств. Узагальненні дані по усіх групах вітчизняних підприємств зведені до таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Показники чисельності зайнятих, обсягів реалізації продукції та продуктивності праці підприємств України*

Рік	Чисельність зайнятих		Реальні (у постійних цінах) обсяги реалізованої продукції		Продуктивність праці	
	Тис. осіб	% 2010р. (базисні темпи зростання)	Млн. грн. у цінах 2010р.	% 2010р. (базисні темпи зростання)	тис. грн. у цінах 2010р.	% 2010р. (базисні темпи зростання)
2010	7958,3	100,0	3366228,3	100,0	423,0	100,0
2011	7793,1	97,9	3494955,7	103,8	448,5	106,0
2012	7679,7	96,5	3414224,3	101,4	444,6	105,1
2013	7406,5	93,1	3154342,9	93,7	425,9	100,7
2014	6298,5	79,1	2802542,2	83,3	445,0	105,2
2015	5889,7	74,0	2495837,6	74,1	423,8	100,2
2016	5801,1	72,9	2576921,9	76,6	444,2	105,0

2017	5812,9	73,0	2608018,3	77,5	448,7	106,1
2018	5959,5	74,9	2699231,2	80,2	452,9	107,1
2019	6407,5	80,5	2612187,9	77,6	407,7	96,4
2020	6366,1	80,0	2469019,3	73,3	387,8	91,7
2021	6391,7	80,3	2680552,1	79,6	419,4	99,1
2022	5382,4	67,6	1610022,0	47,8	299,1	70,7

* - Побудовано автором за даними [204].

Наведені в таблиці 2.1 розрахунки показують, що загальна для усіх трьох показників динаміка має, переважно негативний характер. Для двох показників (чисельність зайнятих і реальні (в постійних цінах базисного року) обсяги реалізованої продукції) траєкторія динаміки наближається до форми, що в літературі поширено визначають як «u-подібну» криву (рис. 2.19). При цьому «правий край» «u-подібної кривої» розташований суттєво нижче початкової точки – тобто період зростання зайнятості та обсягів виробництва переривається раніше, ніж підприємства встигають досягти показників базисного року.

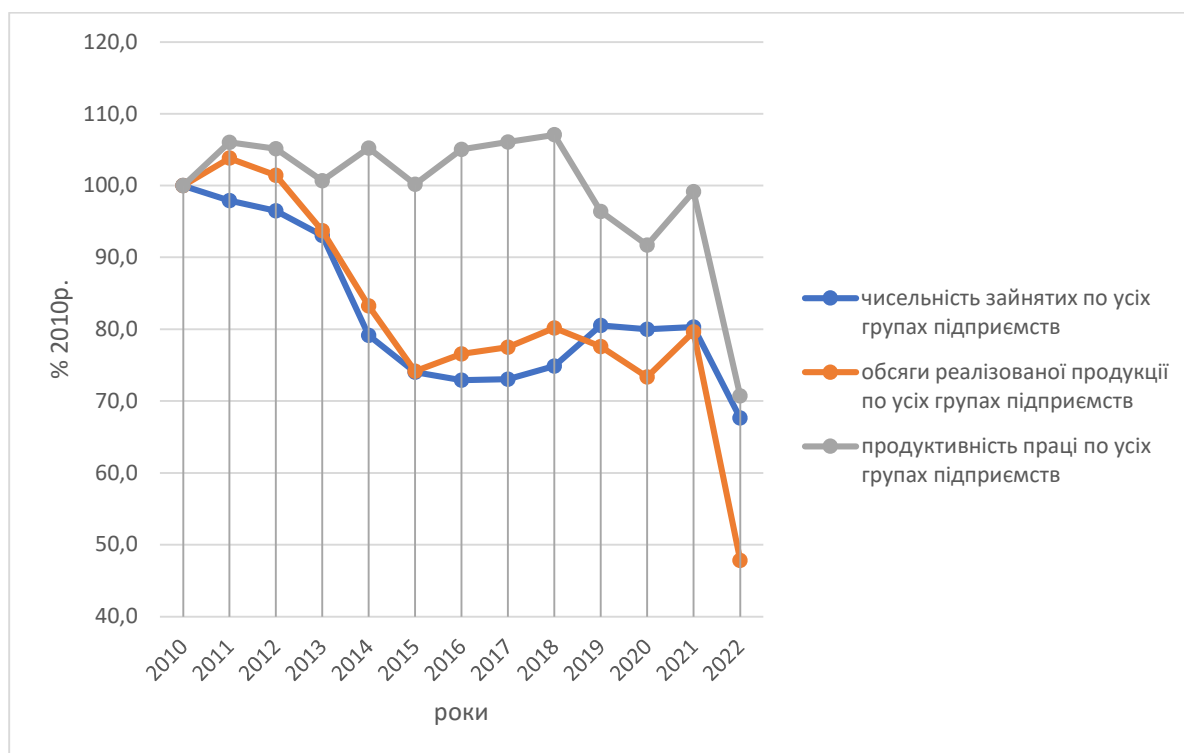

Рисунок 2.19. Динаміка (базисні індекси темпів зростання) чисельності зайнятих, обсягів реалізації продукції й продуктивності праці по усіх групах українських підприємств*

* - Розраховано автором за даними [204].

Графік продуктивності праці наближений до синусоїди – періодичні коливання продуктивності, що апроксимуються, нажаль, негативним трендом, але

до падіння 2022р. продуктивність праці залишалась майже на рівні 2010-го, базисного року.

Ми не враховуємо стрімкий «зрив» 2022р., оскільки показники цього року викривлені впливом зовнішнього, позаекономічного чинника – повномасштабного вторгнення росії, отже система факторів, що визначає ці показники у 2022р. якісно відрізняється від усіх попередніх років. Хоча і у попередні роки ретроспективного періоду вагомі воєнно-політичні чинники та глобальна пандемія вагомо впливали на економічні показники діяльності українських підприємств, проте лише в 2022р. вплив таких чинників став явно домінантним, відповідно, ми не враховуємо цей рік для характеристики загальної динаміки економічних результатів українських підприємств.

Незважаючи на переважно негативну динаміку і чисельності зайнятих, і обсягів виробництва, протягом ретроспективного періоду могли формуватись також певні позитивні, щодо внеску сектору підприємств у становлення національної моделі сталого розвитку, тенденції. Зокрема, якщо б на тлі загальної негативної динаміки місткості сфери докладання праці та обсягів виробництва спостерігались позитивні структурні зміни – формування і розширення осередків більш продуктивної та доходної економічної діяльності, сфери, що могли б стати локомотивами зростання на основі, зокрема опанування новітніх технологічних рішень, створення продукції з високою часткою доданою вартості в ціні та високою часткою оплати кваліфікованої праці – в складі доданої вартості.

Такі тенденції дозволили б трактувати скорочення масштабів економічної діяльності підприємств як елемент процесів реструктурування, вимушені втрати в масштабах, під час якісного оновлення економічної діяльності – досить поширена трактовка складних періодів структурної перебудови національної економіки в літературі присвяченій проблемам національного економічного розвитку та трансформації господарських систем [41;205].

Проте не на користь такої гіпотези свідчить, по-перше – стагнація показників продуктивності праці, по-друге, порівняльний аналіз динаміки економічних показників підприємств, що використовують технології високого та

середньо-високого рівня із аналогічними показниками усередненими по усіх групах підприємств.

Середні по усіх групах підприємств показники продуктивності праці демонструють позитивну динаміку у половині спостережень за ретроспективний період і в половині – динаміка негативна. При цьому виразно простежується обернена залежність з динамікою чисельності зайнятих, що свідчить про специфічний механізм досягнення зростання продуктивності: коли темпи падіння чисельності перевищують темпи падіння обсягів виробництва – зростає продуктивність праці. Це ознака переважання стагнаційних процесів, а не розвитку: зростання продуктивності стає результатом не якісного оновлення виробничих процесів, а просто адаптації виробництв до випередження темпів скорочення чисельності працівників над темпами згорання масштабів виробництва.

Також не дозволяє побачити ознаки посилення внеску підприємств у наближення української національної економіки до моделі сталого розвитку показники чисельності зайнятих, обсягів виробництва та продуктивності праці по підприємствах, що використовують технології високого та середньовисокого рівня (табл. 2.2).

Бачимо, що темпи скорочення зайнятих на таких провідних, щодо технологічного рівня підприємствах навіть вищі за ті, що спостерігались по усіх групах підприємств (рис. 2.20).

Дані рисунка 2.20 свідчать, що після 2018 р. зайнятість на підприємствах, що використовували технології високого та середньовисокого рівня скорочувалась навіть швидше, ніж в середньому по економіці. Відповідно, питома вага зайнятих на підприємствах, що демонструють провідні результати щодо розвитку технологічної бази виробництва (чи не найважливіший важіль наближення національної економіки до моделі сталого розвитку) навіть скорочувалась протягом ретроспективного періоду (табл. 2.2).

У період з 2010 по 2014р. така питома вага зростала, досягнувши 8,4%, проти 7,5% у базисному році, але надалі домінує скорочення і вже у 2021р.

питома вага підприємств, що використовують технології високого та середньовисокого рівня в загальній чисельності зайнятих на українських підприємствах скоротилась до 6,3%.

Таблиця 2.2.

Показники масштабів зайнятості, обсягів реалізації продукції та продуктивності праці по підприємствах, що використовували технології високого і середньовисокого рівня протягом ретроспективного періоду (2010 – 2022рр.)*

Рік	Чисельність зайнятих		Реальні (у постійних цінах) обсяги реалізованої продукції		Продуктивність праці	
	Тис. осіб	% 2010р. (базисні темпи зростання)	Млн. грн. у цінах 2010р.	% 2010р. (базисні темпи зростання)	тис. грн. у цінах 2010р.	% 2010р. (базисні темпи зростання)
2010	600,3	100,0	150920,1	100,0	251,4	100,0
2011	618,5	103,0	188048,4	124,6	304,0	120,9
2012	648,3	108,0	193057,3	127,9	297,8	118,4
2013	623,8	103,9	157269,1	104,2	252,1	100,3
2014	531,2	88,5	123463,0	81,8	232,4	92,4
2015	477,2	79,5	107302,7	71,1	224,9	89,4
2016	459,6	76,6	99782,8	66,1	217,1	86,4
2017	461,9	76,9	95973,4	63,6	207,8	82,6
2018	456,3	76,0	100092,1	66,3	219,4	87,3
2019	442,6	73,7	97634,6	64,7	220,6	87,7
2020	411,9	68,6	86311,1	57,2	209,5	83,3
2021	401,6	66,9	86764,8	57,5	216,0	85,9
2022	331,5	55,2	50591,5	33,5	152,6	60,7

* - Розраховано автором за даними [204].

Ще більш виражена тенденція до випередження темпів скорочення по підприємствах, що використовують технології високого та середньовисокого рівня порівняно із середніми по усіх підприємствах показниками стосовно обсягів випуску і реалізації продукції (рис. 2.21).

Дані рис. 2.21 ілюструють нетривалий період зростання обсягів виробництва і по усіх групах підприємств і по підприємствах, що використовують технології високого та середньовисокого рівня (при цьому значно вищими темпами ніж у середньому по усіх підприємствах), який вже після 2012р. переривається тривалим і масштабним згортанням обсягів реалізації продукції. А вже після 2014р. темпи скорочення обсягів реалізації продукції по підприємствах, що використовують технології високого та середньовисокого

рівня стають вищими за середні по усіх групах підприємств і в результаті питома вага провідних, за застосовуваними технологіями підприємств у загальних обсягах реалізації продукції починає скорочуватись (табл. 2.3), сягаючи в 2021р. 3,2% проти 4,5% у базисному році та проти 5,6% у 2012р., коли така питома вага була максимальною за ретроспективний період.

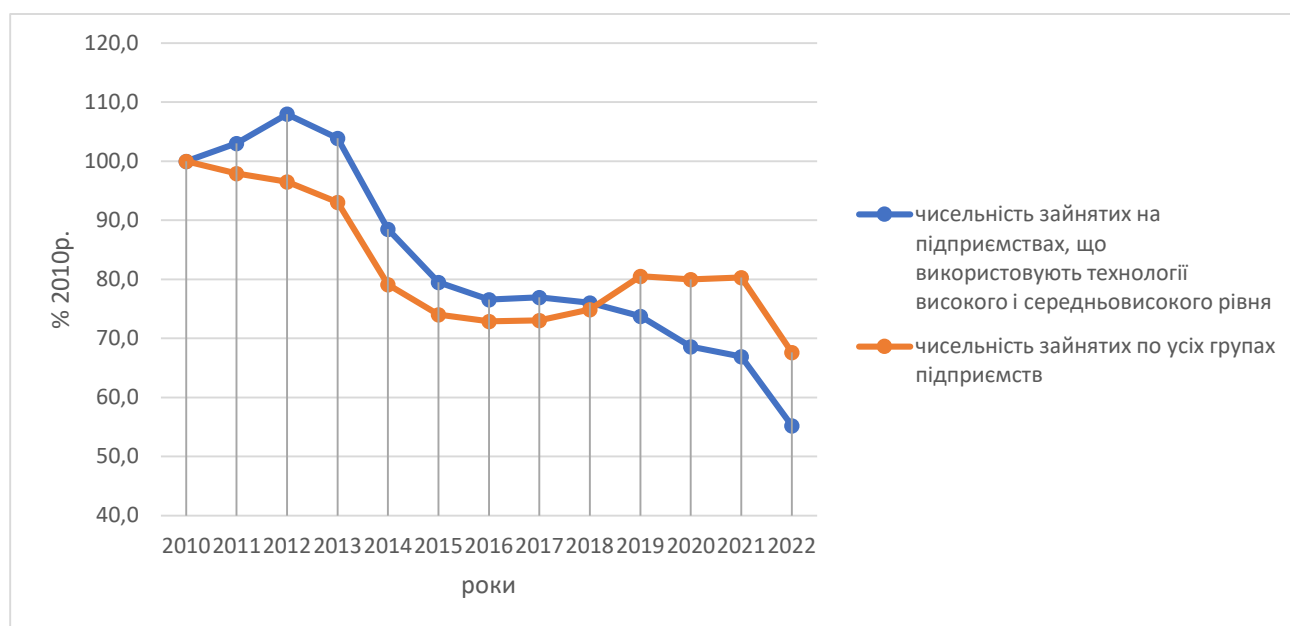

Рисунок 2.20. Динаміка (базисні індекси темпів зростання) чисельності зайнятих, обсягів реалізації продукції й продуктивності праці по підприємствах, що використовували технології високого і середньовисокого рівня*

* - Розраховано автором за даними [204].

Таблиця 2.3.

Показники внеску підприємств, що використовують технології високого та середньовисокого рівня у досягнення цілей сталого розвитку*

Рік	Питома вага підприємств, що використовують технології високого та середньовисокого рівня		Відношення продуктивності праці по підприємствах, що використовують технології високого та середньовисокого рівня до середньої продуктивності по усіх групах підприємств
	В загальній чисельності зайнятих на українських підприємствах	У загальних обсягах реалізації продукції українських підприємств	
2010	7,5	4,5	59,4
2011	7,9	5,4	67,8
2012	8,4	5,6	67,0
2013	8,4	5,0	59,2
2014	8,4	4,4	52,2
2015	8,1	4,3	53,1
2016	7,9	3,9	48,9

2017	8,0	3,7	46,3
2018	7,7	3,7	48,4
2019	6,9	3,7	54,1
2020	6,5	3,5	54,0
2021	6,3	3,2	51,5
2022	6,2	3,1	51,0

* - Розраховано автором за даними [204].

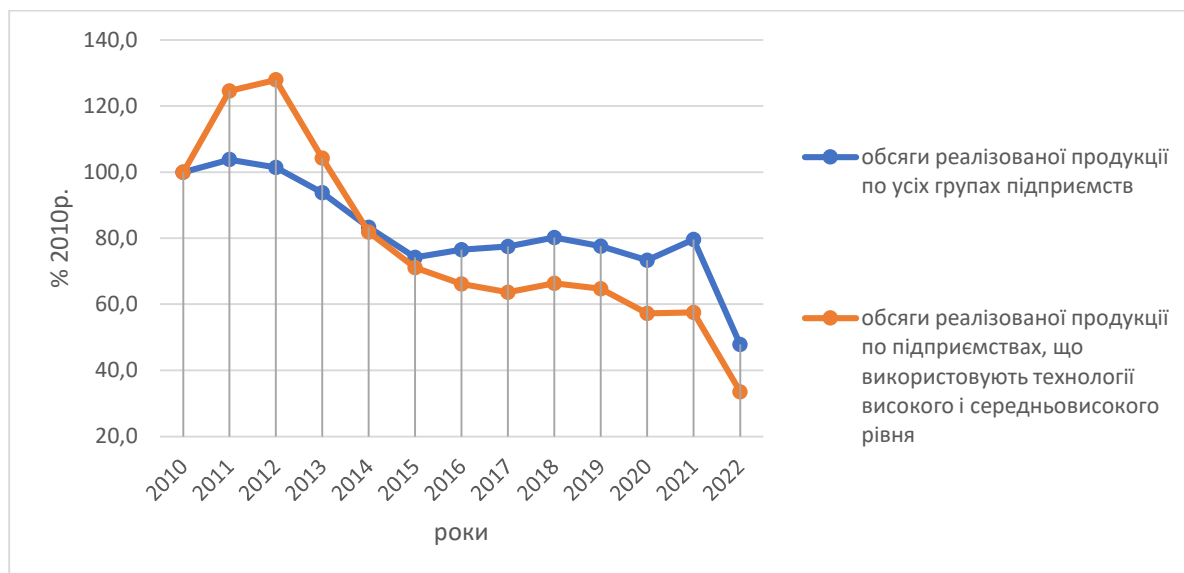

Рисунок 2.21. Темпи зростання реальних обсягів реалізованої продукції по усіх групах підприємств і по підприємствах, що використовують технології високого та середньовисокого рівня*

* - Розраховано автором за даними [204].

Нарешті, третій критерій оцінювання внеску підприємств, що використовують технології високого та середньовисокого рівня у наближення економіки України до моделі сталого розвитку – порівняння рівня продуктивності праці по цій групі підприємств із середньою по усіх групах (рис. 2.22.).

Дані таблиць 2.1. та 2.2. та рисунку 2.22. свідчать, що рівень продуктивності праці (вимірюваний за обсягами реалізованої продукції у постійних цінах 2010р.) по підприємствах, що використовують технології високого та середньовисокого рівня протягом усього ретроспективного періоду залишається нижчим за середній показник по усіх групах підприємств. При цьому, розрив у продуктивності зростає – якщо на початку ретроспективного періоду обсяги реалізованої продукції на зайнятого по підприємствах, що використовують технології високого та середньовисокого рівня дорівнювали 59,4 (у 2010р.) та

67,8% (у 2011р.), то наприкінці ретроспективного періоду вже лише 51,5% (у 2021р.) і 51,0% (у 2022р.).

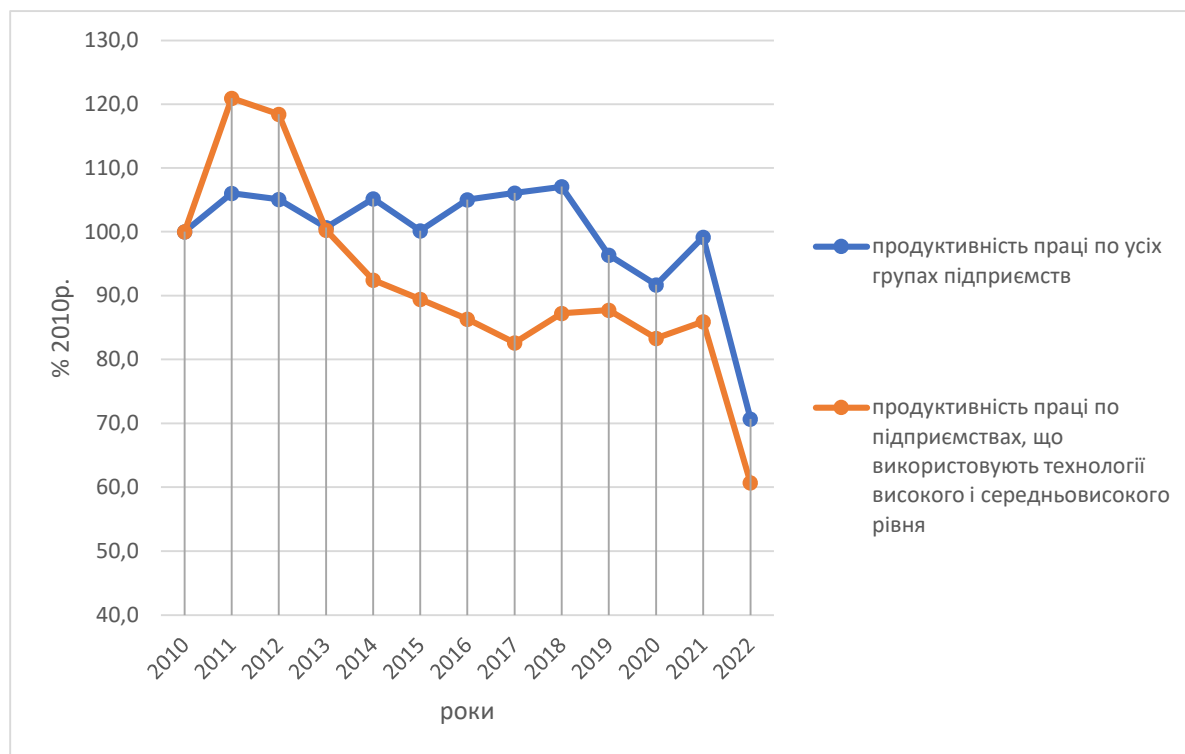

Рисунок 2.22. Темпи зростання реальної (в цінах базисного 2014р.) продуктивності праці по усіх групах підприємств і по підприємствах, що використовують технології високого та середньовисокого рівня*

* - Розраховано автором за даними [204].

Згідно з результатами усіх проведених розрахунків не виявлено жодних ознак наявності позитивних структурних змін у розподілі загальної чисельності зайнятих, обсягів реалізації продукції та співвідношення рівня продуктивності праці між підприємствами з різною технологічною базою виробництва протягом ретроспективного періоду.

Отже ретроспективний період (2010 – 2022рр.) характеризується вагомим скороченням масштабів виробництва українських підприємств, що суперечить фундаментальним ознакам наближення країни до моделі сталого розвитку, проте залишає теоретичну можливість трактувати цей період як час, протягом якого зменшення масштабів супроводжувалось позитивними (за критеріями наближення національної економіки до моделі сталого розвитку) структурними змінами. Однією з ключових таких структурних тенденцій могло бути розширення вагомості підприємств, які демонструють провідні досягнення за

оновленням технологічного рівня виробництва (використовують технології високого та середньовисокого рівня) у загальних обсягах виробництва, місткості сфери зайнятості та у вирішенні завдання підвищення продуктивності. Проте, проведені розрахунки дозволили обґрунтувати, що навіть на тлі загальної тенденції до згортання масштабів виробництва та скорочення чисельності зайнятих, показники групи підприємств, що використовують технології високого та середньовисокого рівня не дозволяють розраховувати на зростання їх внеску як в загальні обсяги виробництва, так і у місткість національної сфери зайнятості: темпи скорочення чисельності зайнятих та зменшення обсягів виробництва і реалізації продукції по таких підприємствах вищі за середні по усіх групах підприємств і, відповідно, питома вага таких провідних за технологічною базою виробництва підприємств, скорочується.

Водночас це демонструє обмеженість сфери застосування традиційної концепції сталого розвитку як системи орієнтирів та пріоритетів для розробки політики. Адже позитивна динаміка десятків ЦСР, зафіксована протягом того самого ретроспективного періоду [121;137] не стала основою досягнення фундаментального принципу сталого розвитку: результати економічного зростання мають перетворюватись на умови його сталості, розподіл і використання додаткових обсягів доходів, генерованих в процесі господарської діяльності має формувати умови для подальшого нарощення виробничого потенціалу на основі залучення широких верств населення до високотехнологічної (відповідно – високопродуктивної і доходної) економічної діяльності. Власне, саме цьому мають сприяти ЦСР стосовно доступних освіти й медицини (загрози щодо спрощеного трактування принципу доступності стосовно освіти ми розглядали в першому параграфі цього розділу дисертації) – забезпечувати ефективність інвестування в людський капітал, надаючи бізнесу конкурентні переваги (основи сталості розширення масштабів господарської активності) завдяки високій забезпеченості якісним людським капіталом. При цьому використання природно-ресурсного потенціалу має обмежуватись з урахуванням інтересів наступних генерацій та властивої ринковому

ціноутворенню недооцінки благ та ресурсів з розмитими правими доступу (ми докладно розглядали цю проблему в теоретичному розділі дисертації). Проте усі ці принципи не закладені в систему ЦСР, що використовується як інституціональне забезпечення національної і міжнародної політики, як мінімум – між досягненням цих цілей і формуванням справді цілісної моделі сталого розвитку наявний розрив, що власне і демонструє поєднання тривалого домінування негативних структурних змін і згортання масштабів господарської діяльності в Україні з вираженим прогресом щодо десятків ЦСР, передбачених національними звітами [121;137], зокрема й тими, що безпосередньо пов'язані зі становленням промисловості й інфраструктури.

Стосовно підприємств безпосередньою формою прояву зв'язку поточних результатів господарської діяльності з формуванням умов виробництва у майбутні періоди виступає інвестиційна діяльність. Це базовий, фундаментальний зв'язок: через інвестування заощадженої частини доходів у розширення (розвиток) виробничих можливостей спосіб використання результатів господарювання поточного періоду формує передумови продовження зростання у майбутньому, тобто забезпечує сталість розвитку. Власне десятки соціально-економічних характеристик інвестування, як щодо приватних так і суспільних цілей розвитку визначають міру наближення фактичних інвестиційних процесів до тих, що вписуються в модель сталого розвитку, проте базова, початкова (і, звісно, недостатня) умова сталості: інвестиційна активність, що дозволяє вирішувати завдання підтримання актуального (конкурентоспроможного) стану виробничої системи та тлі розширення її масштабів.

У свою чергу, розширення чи звуження масштабів інвестування детермінується, якщо прийняти доступність кредитних ресурсів як константу, переважно рівнем прибутковості поточної (операційної) діяльності підприємств. Відповідно, схильність підприємств розширювати інвестування у відповідь на зростання прибутковості своєї діяльності – ключова характеристика економічних передумов підвищення технологічного рівня виробництва, яке у свою чергу, виступає базовою передумовою тих структурних змін, що безпосередньо

наближають національну економічну систему до моделі сталого розвитку, що докладніше буде описана нами в III розділі цієї дисертації.

Відповідно нижче ми здійснимо апробацію інструментів обґрунтованої диференціації бізнесу за ознакою інституціональної та ресурсної готовності імплементувати принципи сталого розвитку в господарську діяльність. Зокрема, реагувати розширенням інвестиційної активності на зростання прибутковості (як мінімум) та компенсувати підвищенням соціальної ефективності інвестиційної діяльності негативні наслідки скорочення прибутку і зменшення ресурсної бази для інвестиційної діяльності.

Представлені нижче матеріали сфокусовані на дослідженні зв'язку між отриманням прибутку українським бізнесом і масштабами інвестицій, що за рахунок власних ресурсів підприємства спрямовують на розширення і підвищення організаційно-технологічного рівня виробництва. Ми виходимо з гіпотези, що вища схильність інвестувати одержувані в результаті операційної діяльності прибутки в капітальні активи є важливою передумовою більшої готовності підприємств впроваджувати технологічні, організаційні, інституціональні зміни, необхідні для імплементации принципів сталого розвитку у господарську діяльність.

Для вітчизняної наукової літератури, що безпосередньо чи побічно торкається проблематики сталого розвитку, властиве виражене домінування концепції, що розглядає інвестиції як «трамплін для майбутніх прибутків», необхідні довгострокові вкладення, поточні витрати, вмотивовані прагненням зростання прибутків у майбутні періоди [206 – 208]. Відповідно, пояснення зв'язку між прибутковістю (масштабами прибутків) підприємств й їх інвестиційною активністю (розмірами інвестицій) передбачають лише одну трактовку: інвестиції забезпечують зростання як абсолютного розміру прибутку, так і рентабельності операційної діяльності, що, власне, виступає необхідною умовою окупності інвестицій [206 – 208].

Ми ж фокусуємось на дослідженні оберненого зв'язку: вища, порівняно з доступними для інвесторів альтернативами, прибутковість певної галузі, чи

окремого бізнесу заохочує інвестиції. Відповідно, врахування доходності (загального потоку вигід) генерованого альтернативними способами використання наявних ресурсів, зокрема вільного від зобов'язань прибутку, вимагає використання принципів та певних інструментів аналізу витрат і вигід [209].

Це споріднює цей компонент нашої дисертації з макроекономічними дослідженнями, що розглядають прибутковість, як фактор подальших «хвиль» розширення економічної активності за межами первинного одержувача додаткових обсягів прибутку [210]. При цьому, наскільки масштабним виявиться таке поширення хвиль додаткових вигід, генерованих первинним зростанням прибутку, залежить від «граничної схильності до заощадження» – частки приросту національного доходу, що спрямовувалась не на споживання (задоволення поточних потреб), а на заощадження – тобто на розширення майбутніх виробничих можливостей [211; 212]. Власне розраховані нами коефіцієнти певною мірою аналогічні: це показники середньої і граничної схильності бізнесу інвестувати одержані прибутки в капітальні активи.

Вихідна гіпотеза нашого дослідження полягає в тому, що зіставлення абсолютних розмірів прибутків, одержаних підприємствами за певний період з розмірами інвестицій, здійсненими за відповідний (не той самий, а з урахуванням часового лагу [213]) період, дозволить оцінювати якою мірою вигоди, генеровані підприємствами для своїх власників перетворюються на інвестиційне забезпечення розширення сфери виробництва. Відповідно, прибутки, одержувані бізнесом, трактуються в нашому дослідженні як не єдине, проте важливе джерело ресурсів для інвестицій та визначальний елемент мотивації до інвестування, як показано в [209; 214].

Ця характеристика (чутливість інвестиційної активності до прибутковості операційної діяльності), на нашу думку є критично важливою для розуміння міри наближення поширеної моделі господарської діяльності до вимог моделі сталого розвитку, що буде докладно розглядатись в III розділі нашої дисертації. Розрив зв'язку «прибутки – інвестиції», недостатня схильність до інвестування є прямою

загрозою (звісно не єдиною, адже ми поки не враховуємо ефективність інвестування) економічним основам сталого розвитку: розширення масштабів виробництва поточного періоду і генерований таким чином приріст доходів мають використовуватись у такий спосіб, щоб сформувати передумови зростання у майбутні періоди та залучити широкі верстви населення до вилучення вигід від нарощення виробничих можливостей. Низька схильність бізнесу інвестувати одержувані прибутки означає стагнацію організаційно-технічного рівня виробництва, а значить – продуктивності праці й доходів – саме те, що ми спостерігаємо за даними ретроспективного періоду в Україні і що ніяк не змінюється незважаючи на усі успіхи у досягненні десятків споріднених ЦСР, зокрема щодо цілі 8 «гідна праця та економічне зростання», цілі 9 «промисловість, інновації та інфраструктура».

База даних для кількісного оцінювання середньої і граничної схильності бізнесу інвестувати одержувані прибутки в капітальні активи була сформована, виходячи з таких концептуальних принципів. По-перше, ми використали спеціальну процедуру (метод ковзної середньої) для забезпечення врахування часового лагу між отриманням прибутків (створенням потенціалу для інвестиційного розширення виробничих можливостей) і періодом здійснення інвестицій за рахунок отриманих (і накопичених) прибутків. З урахуванням галузевої структури вітчизняної економіки (переважання галузей з порівняно нетривалим інвестиційним циклом) та кон'юнктури фінансових ринків, яка підштовхує до скорочення термінів окупності інвестицій, ми обрали термін три роки як достатній для відображення часового лагу, між періодом отримання ресурсів для інвестування і періодом здійснення інвестицій.

По-друге, оскільки підприємства використовують для фінансування інвестицій не лише власні а й залучені ресурси, ми врахували лише ту частку сукупної вартості інвестицій, які відповідають фінансуванню за рахунок власних коштів підприємств (у різні роки ретроспективного періоду це від 61,5% до 70,7%). Отже, для зіставлення з прибутками підприємств використовується лише

та частка інвестицій, фінансування яких здійснюється за рахунок власних джерел підприємств – тобто, переважно, амортизаційних відрахувань і прибутків.

Важливо також, що частка власних коштів серед джерел інвестицій суттєво вища порівняно з країнами ЄС (зі збереженням внутрішньої секторальної диференціації – кредити банків ширше залучаються середнім і великим бізнесом, при цьому останній також має менші фінансові обмеження завдяки залученню фінансування через цінні папери, акції та корпоративні боргові зобов'язання та динаміки залежно від макроекономічної кон'юнктури – в кризові роки частка залученого фінансування спадає і зростає частка власних коштів). Проте в Україні і частка кредитів серед джерел фінансування інвестицій бізнесу стабільно менша (а в кризові роки практично зникає) [196], і глибина фондового ринку непорівнювана з розвинутими країнами (особливо з «англосаксонськими», де корпорації традиційно використовують продаж ЦП як провідну форму залучення ресурсів для інвестування) [215], що вагомо впливає на інвестиційну активність підприємств та її чутливість до розміру прибутків.

По-третє, функціональний зв'язок між розмірами прибутків й розмірами інвестицій ми трактуємо як характеристику перетворення вигід, генерованих для їх власників функціонуванням підприємств, на поштовх для розвитку і генерування (у процесі інвестиційної діяльності та реалізації її господарських цілей) вигід вже в масштабах суспільства – як для власників, так і для ширшого кола одержувачів вигоди – найманих працівників, споживачів, постачальників тощо. Відповідно з такою трактовкою зв'язка «прибуток – інвестиції» ми враховували лише фінансові результати після оподаткування тих підприємств, які отримали прибуток (збитки підприємств, які отримали від'ємні фінансові результати не враховувались для визначення загальної суми прибутків, що формують ресурсну базу і стимули для здійснення інвестицій).

Для оцінки граничної і середньої схильності бізнесу інвестувати отримані прибутки у капітальні активи ми побудували лінійну модель залежності обсягів інвестицій в капітальні активи від розмірів прибутків:

$$I_t = \alpha + \beta + P_t + \varepsilon, \quad (2.1)$$

де:

α – вільний член функції, відбиває автономний обсяг капітальних інвестицій, фінансованих власними ресурсами підприємств, що не залежить від одержуваних протягом трирічного періоду прибутків;

β – коефіцієнт біля змінної «середній за три роки абсолютний розмір чистих прибутків підприємств»; відображає граничний приріст обсягів фінансованих власними ресурсами капітальних інвестицій підприємств, внаслідок зміни абсолютних розмірів прибутків;

P_t – середній за три роки абсолютний розмір чистого прибутку підприємств;

I_t – середній за три роки розмір фінансованих власними ресурсами капітальних інвестицій підприємств;

ε – стохастична складова моделі (відхилення розрахункового значення залежної величини від фактичного);

Для такої функції перша похідна (дорівнює коефіцієнту « β ») характеризує граничну зміну обсягів інвестицій внаслідок мінімальної зміни абсолютного розміру прибутків. Еластичність, що для лінійної функції розраховується за формулою (2.2), характеризує відсоткову (відносну) зміну обсягів фінансованих власними ресурсами підприємств капітальних інвестицій у відповідь на один відсоткову зміну абсолютних розмірів прибутку.

Формула для розрахунку коефіцієнтів еластичності обсягів споживання від доходу:

$$E_i = \frac{\alpha_i \times \bar{x}}{\bar{Y}}, \quad (2.2)$$

де:

E_i – коефіцієнт еластичності залежної змінної від пояснюючої;

$\bar{x}$ – середнє значення факторної змінної;

$\bar{Y}$ – середнє значення залежної змінної;

Для врахування часового лагу ми перерахували динамічні ряди розмірів прибутку та розмірів інвестицій за формулою середньої арифметичної:

$$AVERI_{t-1;t;t+1} = (I_{t-1} + I_t + I_{t+1})/3, \quad (2.3)$$

де:

I_{t-1} ; I_t ; I_{t+1} – значення показника за усі роки трирічного періоду;

$AVERI_{t-1;t;t+1}$ – середнє за трирічний період значення показника

Відповідно, маючи в первинній базі даних 13 показників (з 2011 по 2023р., виражені в постійних цінах для забезпечення порівнянності в динаміці) ми отримали вектори перерахованих значень (де значення за певний рік заміщені середніми за трирічний період) з 11-ти показників.

Таким чином, власне прибутки підприємств не розглядаються як основне, чи тим більше, єдине джерело для фінансування інвестицій, адже накопичені амортизаційні відрахування суттєво впливають власне на масштаби наявних фінансових ресурсів підприємств для інвестування. Проте, саме абсолютні розміри прибутків та операційна рентабельність формують головні механізми мотивації до інвестування.

Ретроспективний період (2011 – 2023рр.) характеризується високою варіативністю абсолютних розмірів як профінансованих власними ресурсами капітальних інвестицій, так і прибутків після оподаткування українських підприємств. Так само високо варіативні й темпи зміни цих показників (рис. 2.23 – 2.26).

З 2012 по 2014р. тенденція скорочення реальних масштабів профінансованих власними коштами інвестицій українських підприємств була домінуючою.

З 2015р. по 2019р. реальні обсяги профінансованих власними ресурсами капітальних інвестицій зростали, при цьому, найбільш виражено по групі середніх підприємств.

Після 2019р. починається період високої волатильності, зумовлений, переважно позаекономічними чинниками – глобальною пандемією COVID-19 та повномасштабним військовим вторгненням росії.

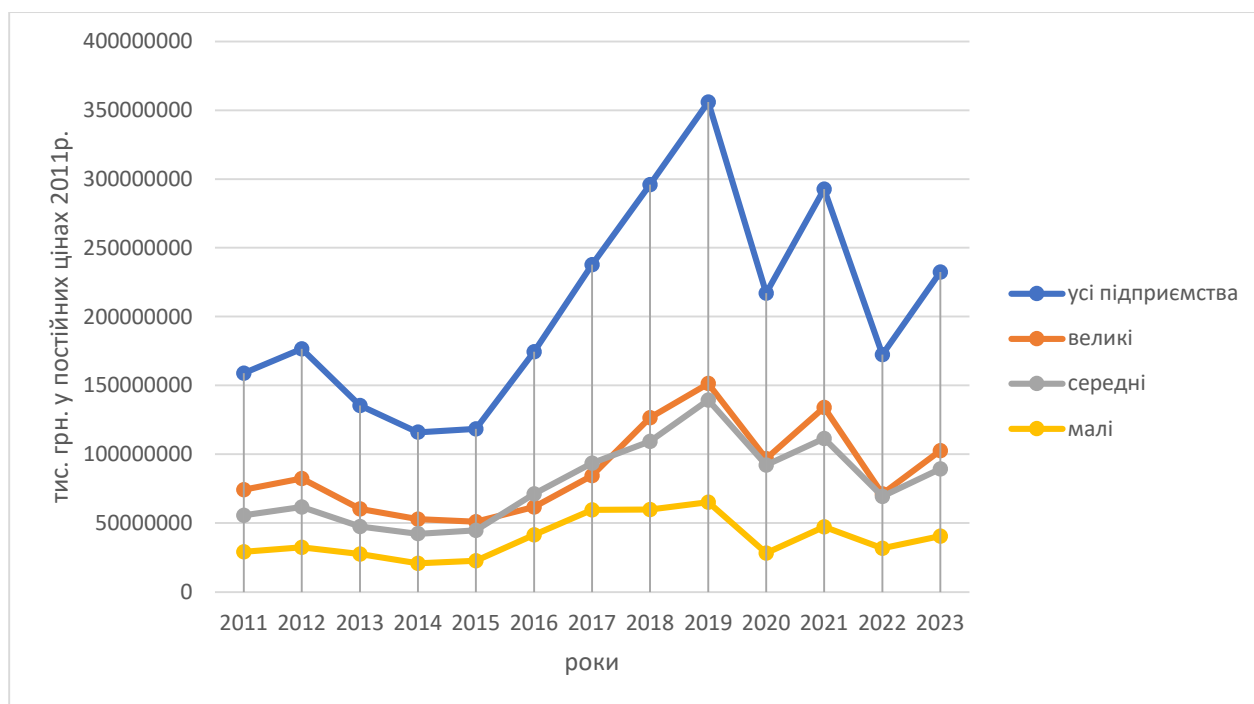

Рисунок 2.23. Абсолютні розміри профінансованих власними ресурсами капітальних інвестицій українських підприємств у постійних цінах за 2011 – 2023рр.*

* - Розраховано автором за даними [216].

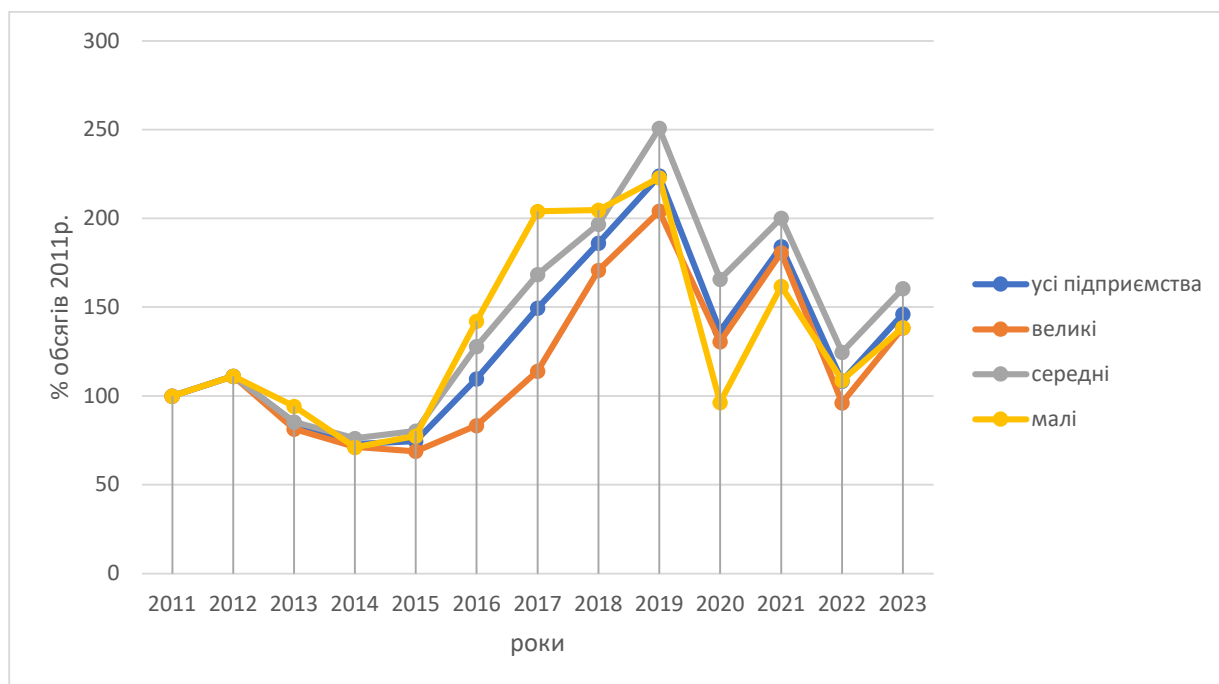

Рисунок 2.24. Базисні темпи зростання реальних обсягів профінансованих власними ресурсами капітальних інвестицій українських підприємств за 2012 – 2023рр.*

* - Розраховано автором за даними [204;216].

Динаміка абсолютних масштабів чистого прибутку українських підприємств переважно споріднена з динамікою інвестицій (рис. 2.3 та 2.4).

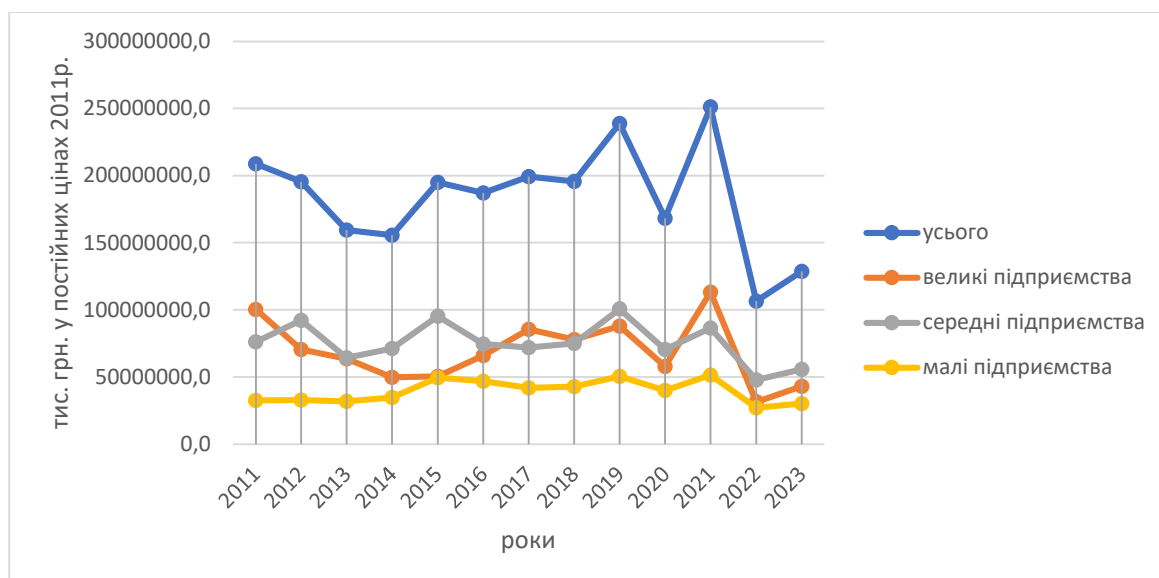

Рисунок 2.25. Абсолютні розміри чистого прибутку українських підприємств у постійних цінах за 2011 – 2023рр.*

* - Розраховано автором за даними [204].

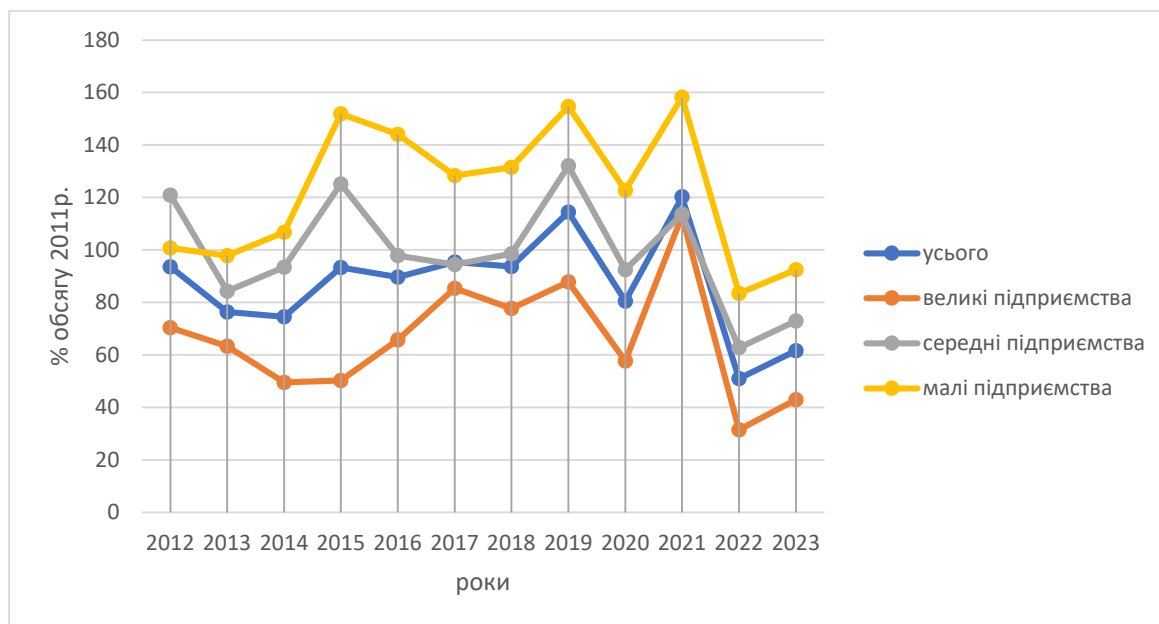

Рисунок 2.26. Базисні темпи зростання реальних обсягів чистого прибутку українських підприємств за 2012 – 2023рр.*

* - Розраховано автором за даними [204].

Так само спостерігається перший короткий період спаду (2011 – 2013рр.) та подальше значно триваліше зростання (2015 – 2019рр.), хоча волатильність і абсолютних розмірів прибутку і темпів їх зміни значно вища, порівняно з показниками капітальних інвестицій. Зокрема загальна тенденція зростання розмірів прибутку після 2014р. двічі переривається, хоча й дозволяючи українським підприємствам за результатами 2019р. отримати прибутки майже на 30% більші за 2014р. (у постійних цінах).

Наведені характеристики динаміки обсягів прибутків та капітальних інвестицій українських підприємств свідчать лише про спорідненість процесів інвестування та вилучення (генерації) прибутків: періоди зростання обсягів інвестування в капітальні активів збігаються з періодами збільшення обсягів прибутків, періоди скорочення інвестицій – з періодами зменшення розмірів прибутків. Проте така узгодженість певною мірою ілюзорна, оскільки і більше поширені у вітчизняній літературі концепції, що тлумачать інвестиції як причину прибутків (відповідно, розширення інвестиційної активності розглядають як причину зростання прибутків та прибутковості [206 – 208]), і концепції, що розглядають прибутки як компонент механізму стимулювання інвестицій [210 – 212], передбачають, що між періодами вилучення прибутків і періодами інвестування існує часовий лаг. Тобто динаміка інвестицій в період t , може бути зумовлена змінами розмірів прибутків, вилучених не у відповідний період, а раніше ($t-1$, чи $t-2$ тощо).

Відповідно, для оцінки і граничної, і середньої схильності українських підприємств інвестувати отримані прибутки ми переходимо до розрахунків із усередненими за три роки показниками (використано метод ковзної середньої, формула 2.3).

На першому етапі ми розрахували показники еластичності інвестицій від прибутків (табл. 2.4).

Таблиця 2.4.

Коефіцієнти еластичності капітальних інвестицій, профінансованих власними ресурсами підприємств, до розмірів їх прибутку

Періоди	Всього	Великі підприємства	Середні підприємства	Малі підприємства
12-14 до 11-13	0,96	0,43	3,85	-4,43
13-15 до 12-14	209,12	1,49	-8,50	-0,84
14-16 до 13-15	1,90	0,59	3,71	1,47
15-17 до 14-16	3,32	0,89	93,61	7,15
16-18 до 15-17	255,64	2,51	-3,06	-5,30
17-19 до 16-18	2,67	3,06	1,99	5,27
18-20 до 17-19	0,47	-0,29	0,71	13,78
19-21 до 18-20	-0,04	0,13	0,13	-1,35
20-22 до 19-21	1,06	0,96	1,00	1,51
21-23 до 20-22	-0,28	-0,25	0,14	-1,26

Розраховано автором за даними [216]

Явне домінування позитивного знаку коефіцієнтів еластичності по загальних для усіх масштабів бізнесу даних (у восьми з десяти розрахованих коефіцієнтів) свідчить на користь відповідності результатів розрахунків теоретично обґрунтованому характеру зв'язку між інвестиціями та прибутками підприємств, проте не заперечує ні гіпотези про первинність прибутку, ні про первинність інвестицій у функціонально пов'язаній парі показників «інвестиції – прибутки» [207 – 213].

Два значення коефіцієнтів, розміри яких явно за межами тренду (в сотні разів більше інших значень) зумовлені випадками дуже стабільних розмірів прибутків, що супроводжувались досить вагомими коливаннями розмірів капітальних інвестицій. Існування таких коефіцієнтів свідчить, що розміри прибутку, вагомий, але не вирішальний фактор динаміки інвестицій: адже навіть стабільність розмірів прибутків не виключає вагомих коливань розмірів інвестицій, тобто інші (крім прибутків) фактори здатні спричиняти суттєві коливання обсягів інвестицій.

Також дуже важливим результатом нам здається більша варіативність коефіцієнтів еластичності, розрахованих за агрегованими даними по усіх групах підприємств, порівняно з аналогічними коефіцієнтами, розрахованими окремо по групах великих, середніх і малих підприємств. Тобто по окремих групах підприємствах спостерігаються більші коливання і розмірів інвестицій, і розмірів прибутків, ніж по загальним даним, що характеризують усі групи підприємств разом. Адже висока еластичність є результатом великого розриву між масштабами коливань факторного і залежного показника, що виникає саме тоді, коли один демонструє майже повну стабільність, а інший – велику амплітуду коливань. На нашу думку, це свідчить про те, що коливання інвестицій і прибутків по роках ретроспективного періоду наближені до «гри з нульовою сумою»: темпи зростання загальних обсягів інвестицій по усіх групах підприємств разом більш стабільні, а великі прирости інвестицій по окремій групі підприємств супроводжуються скороченням приростів по інших. Тобто зв'язок між динамікою інвестицій по групах великих, середніх і малих

підприємств має компенсаторний характер: більші прирости по одній групі компенсуються меншими по інших і сукупні коливання вирівнюються. Ця теза суперечить поширеному серед вітчизняних науковців [217 – 219] баченню взаємопідтримуючого зростання великого та малого і середнього бізнесу. Проте воно скоріше має залишитись ідеалізованим теоретичним баченням ризи, що справді притаманна економічним системам, що розвиваються, проте стосовно України, нажаль, ми не маємо підстав стверджувати про те, що спостерігаємо цю ознаку позитивних тенденцій розвитку на тлі компліментарності розширення малого, середнього і великого бізнесу.

Результати наших розрахунків свідчать скоріше про домінування відносин конкуренції та витіснення між ними: галузь чи економіка в цілому стикається з певним «досяжним темпом розширення інвестицій» і міра реалізації такого потенціалу в межах кожної групи підприємств (великих, середніх і малих) визначається в ході конкуренції між ними, вони ділять між собою наявний для галузі (економіки загалом) потенціал інвестиційного зростання.

Також цей емпіричний результат прямо суперечить принципам сталого розвитку, що передбачають, що розширення інвестиційної активності великого бізнесу має створювати сприятливіші умови для розвитку та розширення виробничого потенціалу малих і середніх підприємств. Відсутність такої компліментарності між показниками інвестиційної активності великих, середніх і малих підприємств є важливим індикатором стратегічних проблем і має враховуватись в якості індикатора результативності (актуальності, відповідності поточним викликам і потребам) стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку, таких як проект «Стратегії розвитку галузей промисловості на основі корисних копалин та компонентів стратегічного та критичного значення» [220], Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України [221] та звісно для створення національних стратегічних рамок для України на період до 2030 року щодо досягнення ЦСР.

Щоб узагальнити тенденції зв'язку між розмірами прибутків і профінансованих власними ресурсами підприємств капітальних інвестицій, ми

вдалились до моделювання з включенням до бази даних залежної й факторної змінної показників по усіх групах підприємств (математичний апарат моделювання описано в розділі статті «методологія»)

Результати моделювання наведені в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

Характеристики зв'язку між усередненими за три роки прибутками й інвестиціями підприємств (за гіпотезою про лінійну залежність)*

	Оцінки параметрів та їх статистичної значущості	
	Кут нахилу	Автономні інвестиції
Значення параметру	1,35	-14394898,89
Стандартна похибка	0,21	13821072,03
t- статистика	6,33 (більше табличного)	1,04 (менше табличного)
	Загальні по моделі	
Коефіцієнт детермінації (R^2)	0,56	
Стандартна похибка залежної змінної	21222308,69	(в межах 30% середнього з відомих значень залежної змінної)
F статистика	40,07 (більше табличного)	

* - Авторські розрахунки

Модель демонструє посередню пояснюючу (пояснює біля 56% варіації залежної змінної) і слабку прогностичну (стандартна похибка залежної змінної в межах 30% від середнього по фактичних спостереженнях значення) здатність.

Зокрема, від'ємний знак показника автономних інвестицій не вимагає трактовки та погодження з положеннями поширених концепцій зв'язку «прибутки – інвестиції бізнесу», проблематика нашого дослідження вимагає концентрації уваги на коефіцієнті кута нахилу (тобто на граничній реакції інвестиційної активності підприємств на зміни прибутків), значущість якого підтверджена значенням t статистики (6,33, що більше табличного значення).

Отже статистична значущість оцінок моделі цілком достатня для виявлення загальних тенденцій та характеру зв'язку між прибутками та інвестиціями. Зокрема, гранична зміна обсягів інвестицій у відповідь на зміну розмірів прибутків більше одиниці (1,35), тобто ми спостерігаємо явище, що можемо трактувати як мультиплікатор: за період трьох років приріст інвестицій перевищує приріст прибутків (на одну гривню додаткових прибутків припадає

1,35 грн. додаткових капітальних інвестицій, фінансованих власними ресурсами підприємств). Такі результати цілком узгоджуються з висновками численних досліджень [222 – 224], щодо того, що амортизаційні відрахування мають величезне значення не лише для підтримання стабільності потоку капітальних інвестицій, а й для досягнення його розширення і відповідності потребам нарощення виробничих потужностей в умовах зростання платоспроможного попиту.

Для оцінки середньої схильності підприємств інвестувати одержані прибутки в капітальні активи ми розраховали коефіцієнт еластичності за формулою (2.2), що на відміну від низки коефіцієнтів, наведених в табл. 2.4, власне узагальнює характер зв'язку, що спостерігався між динамікою прибутків й фінансованих власними ресурсами капітальних інвестицій українських підприємств протягом ретроспективного періоду. Отримане значення – «+1,21», тобто, по-перше, пряма залежність обсягів інвестицій від прибутків (позитивний знак коефіцієнта), по-друге, зміна обсягів прибутків на 1% зумовлює зміну фінансованих власними ресурсами підприємств капітальних інвестицій на 1,21%.

Результати наших розрахунків підтвердили високу чутливість інвестиційної активності бізнесу до розмірів отримуваних прибутків, що свідчить про великий потенціал тих важелів політики сталого розвитку, що заохочують підприємства активно генерувати вигоди для контрагентів та стейкхолдерів своєї діяльності, використовуючи можливості, зумовлені зростанням обсягів прибутків. Зокрема, важливою формою такої генерації можуть бути капітальні інвестиції підприємств у поліпшення енергоефективності виробництва, запровадження ресурсоощадних технологій, розширення участі бізнесу у фінансуванні розвитку людського капіталу тощо. Оскільки гранична і середня схильність бізнесу інвестувати отримані прибутки вище одиниці, можна очікувати, що податкові пільги, виявляться ефективним (з позицій зростання суспільного добробуту) засобом стимулювання інвестиційної активності бізнесу.

Водночас, порівняно висока чутливість інвестиційної активності підприємств до розміру прибутків свідчить і про вагомі ризики для наближення до моделі сталого розвитку. Адже прибуток підприємств традиційно має значно більшу варіативність, ніж додана вартість, отже випадки негативної динаміки розмірів прибутків можуть суттєво знижувати інвестиційну активність, руйнуючі передумови позитивної динаміки в майбутні періоди та посилюючи циклічні коливання. Крім того, це підкреслює залежність структурних зрушень від позитивної динаміки масштабів господарської діяльності: початкова гіпотеза про можливість специфічної моделі національного сталого розвитку, що поєднує скорочення масштабів господарської діяльності з позитивними структурними змінами не одержує емпіричного підтвердження. Це означає, що лише розширення масштабів господарської діяльності як домінуюча в довгостроковій перспективі тенденція дозволяє сподіватись на запуск інвестиційних механізмів оновлення техніко-технологічної бази виробництва та пов'язані з ними позитивні структурні зміни, що у свою чергу – критично необхідні для наближення до моделі сталого розвитку.

Крім того отримані важливі емпіричні свідчення на користь того, що зв'язок між динамікою інвестицій по групах великих, середніх і малих підприємств має компенсаторний характер: більші прирости по одній групі компенсуються меншими по інших і сукупні коливання вирівнюються. Тобто протягом ретроспективного періоду (2011 – 2023pp.) в масштабах усієї національної економіки України між секторами великих, середніх і малих підприємств переважали відносини конкуренції та витіснення: галузь чи економіка в цілому стикається з певним «досяжним темпом розширення інвестицій» і міра реалізації такого потенціалу в межах кожної групи підприємств (великих, середніх і малих) визначається в ході конкуренції між ними, вони ділять між собою наявний для галузі (економіки загалом) потенціал інвестиційного зростання. Як ми вже підкреслювали вище – це принципово суперечить моделі сталого розвитку як фундаментальній узгодженості економічних, соціальних та екологічних аспектів господарської діяльності на основі принципів інклюзії та гармонізації моделей

поведінки, орієнтованих на примноження особистого і суспільного добробуту, досягнення цілей комерційного і суспільного розвитку.

Висновки до розділу 2

Фундаментальними (визначальними для перспектив нарощення суспільного добробуту у майбутньому) рисами соціально-економічної взаємодії у ретроспективному періоді ми вважаємо, по-перше, звуження масштабів суспільної, зокрема, економічної активності, що проявляється як в скороченні (стагнації) абсолютних показників масштабів економічної діяльності, так і (що нам здається навіть важливішим) у тенденції концентрації вигід і ресурсного потенціалу.

Відповідно, центральне питання для нашого дослідження: чи сумісне наближення до цілей сталого розвитку, як комплексний, системний процес, що ґрунтується на внутрішніх рушійних силах розвитку та структурований (інституціонально регламентований) згідно із внутрішньою логікою соціально-економічних трансформацій, з довгостроковою тенденцією звуження масштабів національної економіки, з відставанням від трендів соціально-економічного розвитку, заданих не лише країнами світовими лідерами, а й середніми показниками по глобальній економіці. Якщо сумісний, то у чому специфічність такого процесу та які вимоги до стратегічного забезпечення управління (регулювання) цим процесом, нарешті, якою мірою система індикаторів ЦСР, поширена як основа індикативного регулювання здатна виконувати свої функції, адекватно відображаючи специфіку української моделі наближення до сталості розвитку.

Для емпіричного обґрунтування відповіді на ці питання, проведено порівняльний аналіз взаємодії економічної та соціальної компонент сталого розвитку в Україні та країнах, що представляють ЄС (як вираження цілей і орієнтирів для України щодо сталого розвитку) та інших постсоціалістичних

країнах (використані як база для порівняння результатів, що досягаються за схожих стартових умов реформування).

Виявлено, що радикально гірші показники економічних умов сталого розвитку, властиві для України (ВВП на особу у цінах за ПКС в Україні приблизно в 5(!) разів менший за максимальний по вибірці та в 2,5 рази менший за середній по вибірці) контрастують з групою показників людського розвитку, пов'язаних з функціонуванням освіти й медицини (значення ІЛР України протягом усього ретроспективного періоду перебувають в межах 75 – 82% від максимального значення ІЛР по вибірці і близькі 90% до середнього значення ІЛР по вибірці) при тому, що загальна варіативність показників ІЛР по вибірці не на багато менша за варіативність показників ВВП на особу.

Отже в умовах радикального відставання України за економічними (ресурсними) можливостями мірою компенсується функціонуванням соціальної сфери, що протягом тривалого періоду давала можливість досягати (скоріше – зберігати) порівнювані з обраними для порівняння країнами результати щодо освіти і охорони здоров'я населення, маючи радикально менші ресурсні можливості.

Обидві провідні галузі соціальної сфери перебувають в умовах наростаючого розриву між ресурсними можливостями і вимогами до інституціональної якості, при цьому демонструючи якісно відмінні тенденції щодо суспільної ефективності використання явно недостатнього для виконання затребуваних суспільством завдань ресурсного потенціалу.

Стосовно освіти стратегічною настановою стало «збереження стандартної державної пропозиції», а інституціональне забезпечення (і державне регулювання, як провідний компонент і фактор такого забезпечення) освіти було підпорядковано збереженню централізації та стандартизації, що мали забезпечити провідну роль держави у формуванні моделі розвитку галузі (як передбачено зокрема і в «Стратегії розвитку науки і освіти до 2030 року»). В результаті потенціал глобальної конкурентоспроможності, що мала українська наукова й освітня сфера був переважно змарнований (про що свідчить зокрема

катастрофічне падіння показників України в показниках PISA), а комерційний сектор освіти перебуває, значною мірою, в секторі неформальної економіки, чи залишаючись в ролі допоміжного і не самостійного стосовно бюджетних (державних) освітніх установ.

Інша ситуація спостерігається в охороні здоров'я, де сегментація між секторами бюджетного і комерційного (ринкового) фінансування зайшла значно далі, порівняно з освітою і медична галузь поступово починає вилучати вигоди від їх взаємодії. Зокрема, незважаючи на критичне бюджетне недофінансування медична галузь зберігає адаптивність на тлі катастрофічних викликів воєнного часу та навіть нарощує глобальну конкурентоспроможність, що, здавалось би, вкрай малоймовірно в умовах нерозвинутих механізмів страхового фінансування медицини і домінування «out pocket» витрат домогосподарств, як головного джерела фінансування комерційного сектору медицини.

Довгострокова стагнація доходів і платоспроможного попиту, а не дефіцит заощаджень й інвестицій були головними обмеженнями наближення української економіки до моделі сталого розвитку протягом ретроспективного періоду. Хоч реальна (у постійних цінах 2010р.) заробітна плата за офіційною статистикою і зросла в Україні більше ніж в два рази у 2024р. порівняно з 2010 (на 200,08%), проте визначальний внесок в це зростання зробило скорочення сфери тіньової зайнятості та включення до звітності сектору високооплачуваної праці, що роками перебував в тіні. Водночас, ВВП на особу (основний показник ресурсних можливостей для сталого розвитку) в 2020-му році майже дорівнював 2010-му, а ВВП на зайнятого (провідний показник економічної ефективності національного виробництва) повернувся до рівня 2010-го в 2022 році.

У поєднанні з катастрофічним скороченням чисельності зайнятих (більше ніж на 30% за 2010 – 2023 роки) такі виражено несприятливі макроекономічні умови водночас підвищують навантаження на систему соціального захисту та позбавляють ресурсів для розвитку систему відтворення людського капіталу, а вона, відповідно, не продукує імпульсів підвищення ефективності, що обмежує податкову базу: на тлі стагнації масштабів національного виробництва

формується класична «пастка низької продуктивності», вихід з якої державна економічна політика України завжди шукала акцентуючи на забезпеченні короткострокової фінансової стабільності, за ігнорування вимог довгострокового розвитку і розширення національного виробничого потенціалу.

В результаті, теоретично доступний «розвиток на тлі скорочення масштабів національного виробництва», не був реалізований в Україні і фундаментальними (визначальними для перспектив нарощення суспільного добробуту у майбутньому) рисами соціально-економічної взаємодії у ретроспективному періоді стали, як звуження масштабів економічної активності, так і концентрація вигід і ресурсного потенціалу, тобто спрощення та концентрація (галузевої і секторальної) структури економіки.

Рушійні сили досягнення комплексу екологічних ЦСР в Україні вагомо відрізняються від розвинутих країн, переважно – через тривалий період блокування дії ринкових механізмів стимулювання бізнесу до запровадження енергоощадних технологій. При цьому фундаментальні умови, необхідні для поширення чутливості бізнесу до екологічних наслідків своєї діяльності, зокрема високу та захищену інституціонально (через законодавчі норми і практики організації захисту групових інтересів у політиці) конкурентність ресурсних і споживчих ринків; убудована в цілу низку напрямів та важелів соціально-економічної політики підтримка структурних змін, пов'язаних з формуванням постіндустріальної структури економіки та вилученням переваг від зростання питомої ваги нематеріального виробництва. Бо саме механізм переносу матеріального виробництва за межі національної економіки є справді вирішальною рушійною силою пом'якшення суперечності між економічним зростанням і обмеженням антропогенного впливу на природне середовище, тобто справді вирішальною умовою екологічної сталості розвитку в провідних країнах, досвід яких намагається запроваджувати Україна.

Панівна в Україні протягом більшої частини ретроспективного періоду стратегія, що ґрунтується на пріоритеті захисту економічного добробуту широких верств населення через обмеження інфляції (обґрунтовувана тезою

«інфляція – головний чинник зниження добробуту одержувачів соціальних трансфертів») мала побічний негативний вплив на добробут через вагомий негативний вплив на цінову еластичність національної пропозиції. Стагнація інвестиційної діяльності підприємств та вкрай негативні якісні характеристики інвестування (стагнація високо та середньо-високотехнологічного виробництва) спричинені руйнівною для високотехнологічних виробництв фінансовою політикою (завищені ставки кредитування та майже повна відсутність довгострокових кредитів за наявності величезних, незадіяних в національній економіці заощаджень) заблокували структурні зміни, необхідні для підвищення доходності національного виробництва та його здатності реагувати на підвищення цін (а по суті на товарні дефіцити) розширенням національної пропозиції та нарощенням доходів від експорту, а не поглибленням залежності від зовнішніх джерел – імпорту як споживчих товарів, так і технологій. В результаті, стратегія захисту від бідності через придушення інфляції (зокрема через трагічне відставання соціальних стандартів і стагнацію внутрішнього масового попиту) стала чи не головною причиною укорінення бідності в модель відтворення національного виробничого потенціалу – через усунення широких верств населення від інвестування в людський капітал, монополію бюджету на фінансування соціальної сфери, стагнацію попиту на кваліфіковану працю (через витіснення з національної економіки високотехнологічних виробництв).

Чутливість інвестиційної активності бізнесу до розмірів отримуваних прибутків виразно зростала протягом усього ретроспективного періоду, що свідчить про великий потенціал тих важелів політики сталого розвитку, що заохочують підприємства дотримуватись вимог моделі сталого розвитку, в тому числі інвестувати у поліпшення енергоефективності виробництва, запровадження ресурсоощадних технологій, розширення участі бізнесу у фінансуванні розвитку людського капіталу тощо із використанням економічних стимулів. Адже чутливість інвестиційної активності бізнесу до можливостей розширення прибутків висока і зростає з часом, що свідчить, що потенціал

економічного стимулювання до інвестиційної підтримки бізнесом сталого розвитку далекий від вичерпання.

Найбільша чутливість інвестиційної активності бізнесу до розмірів прибутку спостерігається для великих підприємств, а найменша – для малих. Наведене свідчить про те, що саме стосовно великих підприємств можна очікувати найбільш інтенсивної реакції на застосування важелів економічного, наприклад, податкового, заохочення до поширення енергоощадних технологій, запровадження безвідходного виробництва, мінімізації карбонового сліду виробничої діяльності, інших завдань вбудовування пріоритетів сталого розвитку в цілі комерційної діяльності бізнесу.

Основні результати розділу опубліковано в наукових працях автора: [244, 247, 248, 252, 253]

Розділ 3

РОЗРОБКА І АПРОБАЦІЯ ІНСТРУМЕНТІВ ПРОГНОЗУВАННЯ ДОСЯГНЕННЯ УКРАЇНОЮ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

3.1. Концептуальні основи і методи операціоналізації моделі досягнення Україною цілей сталого розвитку

Ґрунтуючись на висновках розділу 2, ми прагнемо розробити систему характеристик сталості, що формуватимуть єдину систему, узгоджену і наскрізну – від макрорівня (що тлумачиться як визначальний щодо характеристик мікрорівня – надалі ми докладніше обґрунтуємо такий вибір) до мікрорівня та акцентуватиме увагу на структурних й інституціональних чинниках наближення фактичних характеристик функціонування господарської системи суспільства до моделі сталості. При цьому перші (структурні чинники) тлумачаться нами як важливі індикатори ефективності політики, а другі (інституційні) – як провідні важелі впливу політики на сталість функціонування економічної системи.

Відповідно, ми виходимо з обґрунтованої в розділі 2 тези про принципову суперечність, що формується протягом тривалого періоду в Україні: суперечність між домінуванням процесів згортання, скорочення масштабів суспільної господарської активності – з одного боку, і фундаментальними, сутнісними принципами сталого розвитку – з іншого (Додаток Е, рис. Е.1). Під процесами скорочення масштабів суспільної господарської активності ми розуміємо як довгострокову демографічну динаміку (явно недооцінену в системі показників міри досягнення цілей сталого розвитку [225 – 226]) так і економічну, пов'язану з характеристиками масштабів створення суспільного продукту, генерації доходів та їх розподілу, масштабів і структури інвестиційної діяльності, ресурсного забезпечення соціальної сфери та державної пропозиції суспільних благ.

Наведена Додатку Е, рис. Е.1 модель (ToC – Theory of Change) відображає, по суті взаємодію первинних (ресурсних) факторів розвитку з інституціональними та структурними: в короткостроковому періоді саме

первинні (ресурсні) фактори, що характеризують абсолютні масштаби національного виробництва (їх індикатори – чисельність зайнятих, абсолютні розміри ВВП) визначають можливості (сприятливість умов) для інституціонального реформування й позитивних структурних зрушень, що необхідні для досягнення сталості – тобто мають вирішальний вплив на форму вирішення фундаментальних суперечностей руху національної економіки. Але стосовно довгострокового періоду вже інституціональні й структурні характеристики, тобто ті самі компоненти форми вирішення первинної суперечності, що були детерміновані динамікою абсолютних показників, набувають ролі факторів, детермінант та здатні забезпечити довгострокову сталість зростання й розвитку.

Тому, первинними, детермінуючими факторами, що визначають загальні межі варіативності показників сталості розвитку на короткостроковий період (два – три роки) виступають показники чисельності населення, його соціально-демографічної структури і рівня продуктивності праці (питомих доходів, генерованих національною господарською системою). Саме вони визначають ті межі досяжного, той потенціал, що надалі, певною мірою – вже залежно від інституціональних і структурних чинників – реалізує національна економіка в процесі свого функціонування та які фіксуються в досягнутих, фактичних показниках якості, рівня життя, екологічної ситуації, соціальної сталості.

Операціоналізація авторської концепції взаємодії ресурсних та інституціональних і структурних факторів наближення української національної економіки до сталості розвитку як цілісної системи збалансованих відносин між секторами і галузями економіки, що проявляється в узгодженості (не суперечливості) рівноважних станів товарних, фінансово-грошових ринків, пропорцій відтворення ресурсного потенціалу секторів і галузей економіки відображена на рис. Ж.1 Додатку Ж.

Важливо, що, якщо стосовно короткострокового періоду функцію первинної детермінанти можливостей досягнення цілей сталого розвитку виконують саме показники чисельності населення (з урахуванням частки економічно активного,

а серед економічно активних – зайнятого населення) і рівня продуктивності праці, то стосовно довгострокової перспективи розподіл ролей між групами чинників змінюється: структурні та інституціональні чинники набувають значення детермінанти, первинного фактору, а чисельність, економічна активність і зайнятість населення, рівень продуктивності праці стають залежними показниками, які формуються під впливом якості інститутів та структурних зрушень – змін питомої ваги видів економічної діяльності та секторів економіки, які диференціюються за сприйнятливістю до принципів сталого розвитку та внеском в наближення національної економіки до траєкторії сталого розвитку.

Запропонована теоретична база дозволяє формально виразити первинні детермінанти наближення національної економіки до траєкторії сталого розвитку у вигляді мультиплікативного рівняння, яке уможливить врахувати вплив низки демографічних і соціально-економічних факторів:

$$ЧН \times ЧЕА \times ЧЗ \times ПП = ДВ, \quad (3.1)$$

де:

ЧН – чисельність населення;

ЧЕА – частка економічного активного населення (рівень економічної активності, визначений до загальної чисельності населення);

ЧЗ – частка зайнятих (рівень зайнятості, визначений до чисельності економічного активного населення);

ПП – продуктивність праці, оцінена за валовою доданою вартістю чи ВВП на зайняту особу;

ДВ – абсолютний розмір доданої вартості чи ВВП, як узагальнюючий показник економічних (ресурсних) умов розвитку;

При цьому традиційні методи факторного аналізу, зокрема індексний аналіз дозволяє працювати з цією формулою і як з функціональною залежністю та будувати функції, що містять стохастичну складову (формула 3.2), і як з формулою прямого розрахунку та додавати до бази даних не лише фактичні дані про розміри факторних і залежних показників, а і дані про розміри впливу (абсолютного і

відносного) кожного з включених до моделі чинників на цільовий показник – фонд нової вартості, генерованої за звітний період економікою, що може бути основою споживання, накопичення через заощадження й інвестування та від розподілу якого залежить динаміка структурних чинників наближення до траєкторії сталого розвитку.

Зокрема, перетворення запропонованого нами базового алгоритму (формула 3.1) на лінійну стохастичну функцію із використанням звичайного інструментарію МНК [227], уможлиблює отримати дуже зручну для роботи з наявною базою даних математичну специфікацію через лінійну функцію:

$$ДВ = ДВ_{\alpha} + ЧЗ \times ПП + \varepsilon, \quad (3.2)$$

де:

$ДВ_{\alpha}$ – умовно автономний (незалежний від варіації факторної змінної) розмір доданої вартості (ВВП), що визначається як коефіцієнт функції в результаті моделювання;

ε – випадкова (стохастична) складова, що відображає вплив не врахованих в моделі факторів (після побудови оцінюється за залишками моделі)

Така форма функції означає трансформацію класичної виробничої мультиплікативної функції Кобба-Дугласа [228], вбудованої в більшість сучасних моделей економічного зростання [41;229] за збереження її фундаментальної властивості: загальний результат, абсолютний розмір доданої вартості розглядається як результат двох груп чинників. По-перше, обсягів залучених до економічної діяльності ресурсів (в первинній формі функції Кобба-Дугласа чисельність зайнятих і обсяги фізичного капіталу). По-друге – ефективності їх використання, міри їх виробничої віддачі (еластичності випуску за відповідним фактором), що в функції Кобба-Дугласа виражалась коефіцієнтами ступеню змінних, які характеризували обсяги залучення людського ресурсу і фізичного капіталу.

В запропонованій нами формі дія цих чинників узагальнена як стосовно фізичного так і стосовно людського капіталу в спеціальну змінну – показник

продуктивності праці, що відбиває виробничу ефективність інвестування як в людський, так і у фізичний капітал.

При цьому, показники економічної ефективності ми розглядаємо в межах нашої моделі в двох контекстах. З одного боку, це вираження агрегованої економічної ефективності і передумова зростання добробуту – тобто фактор добробуту, його детермінанта. З іншого боку, це прояв здатності суспільства перетворювати приріст добробуту на рушійну силу подальшого зростання ефективності. Такий другий контекст означає, що ми формуємо важливу сутнісну умову сталості, яка за духом, за ідеологією дуже близька до робіт представників римського клубу [13;14;32], але не сформульована ними явно та у вигляді формального функціонального зв'язку. Адже розгляд економічної ефективності не як мети, а лише інструменту досягнення більш значущих цілей, що описуються в категоріях не економіки, але етики – чи не головний посил звіту Римського клубу, що набув великого розголосу в умовах загострення суперечностей викликів та проблем, властивих трансформаціям постіндустріальної епохи [230-232]. Так само таке тлумачення зв'язку «добробут – продуктивність», з наданням ролі фактору саме рівню добробуту (коли останній відображає доступність та кість освіти й медицини як фундаментальних складових добробуту) відповідає і принципам теорії людського капіталу, що власне стала теоретичною основою обґрунтування ставлення до споживчих витрат домогосподарств (певних їх компонентів) як до важливого (критично важливого в умовах постіндустріального суспільства) різновиду інвестицій, що формують передумови зростання продуктивності суспільного виробництва в майбутньому. Нарешті власне безпосередньо прикладний, політизований аспект концепції сталого розвитку, виражений в програмних документах міжнародних організацій [1-5], також виходить з пріоритетів рівності та боротьби з бідністю в контексті сталості з тих саме міркувань: протидія концентрації доходів і вигід від зростання і зменшення бідності забезпечують задіяння механізмів поліпшення якості людського капіталу, що у свою чергу, перетворює розширення споживання домогосподарств на чинник подальшого підвищення продуктивності і формує те

саме «коло позитивних ефектів», що і забезпечує сталість, стійкість зростання на основі постійного перетворення його цілей на умови і навпаки.

Подальша трансформація запропонованого алгоритму дозволяє вийти на узагальнюючий фундаментальний показник економічного потенціалу сталого розвитку суспільства, що буде враховувати ті тенденції, що протягом ретроспективного періоду були закладені усіма основними показниками сталості: демографічними, що виступають вираженням переважно соціально-економічних чинників та формують домінантні економічні умови наближення до сталості; соціальними – що виражають здатність суспільства використовувати наявні ресурсні можливості для поліпшення добробуту широких верств населення, зокрема шляхом фінансування доступної медицини; нарешті прямі показники економічної ефективності (продуктивності праці), що виражають безпосередні економічні можливості для забезпечення добробуту населення.

В такому трансформованому алгоритмі, по-перше, фактичні показники заміщаються очікуваними (прогнозованими) значеннями, що уможливлюють визначати віддалений вплив продовження (послаблення / посилення / зміни) тенденцій, що спостерігались стосовно включених до моделі факторів протягом ретроспективного періоду. А по-друге, алгоритм насичується факторними показниками, що уможливлює провести комплексний факторний аналіз для забезпечення обґрунтованості прогнозування та визначення обумовленості сценарних прогнозів.

Зокрема, перша група показників – демографічні та характеристики економічної активності, що уможливлюють виразити вплив двох детермінуючих факторів чисельності зайнятих – першого фундаментального обмеження, що задає досяжний рівень наближення до цілей сталого розвитку. Так, чисельність зайнятих для цілей моделювання й оцінювання факторного впливу виражається аналогічно з формулою 3.4:

$$ЧЗ = ЧН \times ЧЕА \times ЧЗ, \quad (3.2)$$

де:

ЧН – чисельність населення;

ЧЕА – частка економічного активного населення (рівень економічної активності, визначений до загальної чисельності населення);

ЧЗ – частка зайнятих (рівень зайнятості, визначений до чисельності економічного активного населення);

При цьому ми свідомо відмовляємось від класичних методів демографічного прогнозування для визначення очікуваної чисельності населення за допомогою «перестановки по вікових групах» [233] через явне домінування механічних факторів чисельності, в першу чергу міграційних. Крім того, ми не акцентуємо увагу на показниках народжуваності та смертності як важелях чи індикаторах ефективності державної політики (важелів впливу на демографічні умови досягнення цілей сталого розвитку), тому для визначення очікуваних і прогнозованих значень чисельності населення ми застосуємо авторську модель, яка надає роль головного драйверу динаміки чисельності економічно активного населення в Україні розриву в рівні доходів на душу населення між Україною і середнім по країнах ЄС рівнем та розриву в рівні безробіття (визначених по методології МОП середніх по країнах ЄС і українським ринком праці).

Специфікація моделі має вигляд:

$$ЧЕАН = \frac{ВВП_{пкУ}}{ВВП_{пкЄС}} + \frac{РБ_{ЄС}}{РБ_{У}} + \varepsilon, \quad (3.2)$$

де:

ЧЕАН – чисельність економічно активного населення в Україні;

ВВП_{пкУ} – питомий (на зайняту особу) ВВП України

ВВП_{пкЄС} – питомий (на зайняту особу) середній по країнах ЄС ВВП;

РБ_У – рівень безробіття в Україні;

РБ_{ЄС} – рівень безробіття, середній по країнах ЄС;

Відповідно, ми виходимо з припущення, що зростання розриву між середнім рівнем доходів в країнах пріоритетних реципієнтах зовнішніх міграційних потоків України і українською сферою зайнятості та зменшення (набуття від’ємних значень) розривом між рівнем безробіття по країнах ЄС і Україною

виступають вирішальними чинниками динаміки чисельності економічно активного населення.

Переваги від використання цієї моделі в процесі прогнозування наближення економіки України до моделі сталого розвитку полягають в тому, що вона уможливорює зробити саме економічні характеристики первинними в процесі прогнозування, тобто зробити алгоритми прогнозування чутливими саме до важелів економічної політики та збільшити їх цінність як інструменту прогнозного забезпечення розробки важелів державного сприяння сталому розвитку української економіки в період повоєнного відновлення.

Крім того, саме така модель найбільш адекватна для умов, коли масштаби природного приросту населення непорівнювані з масштабами потенціалу повернення українців, які виїхали за межі країни після початку повномасштабного вторгнення. За оцінками МОМ станом на 2025р. за межами України перебуває біля 5,9 млн. її громадян [234]. При цьому абсолютний природний приріст населення набуває від'ємних значень вже більше 20-ти років, що не уможливорює розраховувати на міграційні чинники поповнення населення ні у короткостроковій, ні середньостроковій перспективі.

Відповідно, міра використання потенціалу повернення громадян України, які перебувають за межами країни визначає такий масштаб приросту чисельності економічно активного населення (при цьому, вже підготовлених, освічених, працездатних громадян, які сприйняли досвід і традиції соціально-трудових відносин, поширені в європейських країнах), що абсолютно недосяжний за рахунок змін тенденцій щодо природного приросту населення України.

Крім того, запропонована модель має ще одну важливу властивість: вона використовує в якості факторних показників відносні розриви між українськими і середніми по групі європейських країн показниками, що відображає важливий методологічний принцип. У багатьох аспектах функціонування економічної системи важливі не лише власне абсолютні розміри індикаторів функціонування національної господарської системи, навіть не лише їх пропорції та співвідношення, що визначають внутрішню узгодженість різних груп

параметрів, а і відношення національних показників до тих, що демонструють інші країни, визначаючи таким чином відносну привабливість національних ринків праці, національних сфер вкладання капіталу і підприємницьких здібностей. Дотримання саме цього методологічного принципу є важливим для забезпечення відповідності логіки моделі умовам глобалізованого господарського середовища і високої вагомості впливу економічних результатів країн, з якими національна економіка взаємодіє в межах конкуренції за ресурси, ринки збуту, погодження принципів і політики регулювання, організації наскрізних (інтернаціональних і глобальних) ланцюжків створення вартості.

Отже перший опорний показник, що визначає потенціал досягнення цілей сталого розвитку в нашій моделі – абсолютний розмір ВВП, генерований в процесі функціонування економічної системи, а система чинників, що визначатиме це перше обмеження: чисельність економічно активного населення і чисельність населення України, частка зайнятого населення в складі загальної чисельності населення України та питомий розмір ВВП на зайняту особу.

Абсолютний показник, що прямо залежить від чисельності зайнятих – важливе методичне положення нашої моделі досягнення цілей сталого розвитку. Для України, що є однією з небагатьох країн в світі, яка демонструє негативні довгострокові тенденції чисельності населення і обсягів суспільного продукту, значення загальних масштабів економічної активності, ті обмеження, що накладаються саме загальним масштабом господарської системи є, на нашу думку, чи не одним з найбільш недооцінених факторів того потенціалу, що має суспільство в досягненні цілей сталого розвитку і який недостатньо враховується в процесі вибору важелів та пріоритетів державної політики сприяння сталому розвитку суспільства.

Адже саме ефект масштабу (здіяння якого вимагає достатньо місткого ринку збуту) є основою високої ефективності та конкурентоспроможності (для початку – на внутрішньому ринку, а надалі – і на міжнародних та глобальних ринках) сучасної індустрії. Ми вбачаємо головну причину такого значення цього ефекту у тому, що лише великий масштаб уможливорює виділяти достатнє

фінансування для розвитку власної інженерії, наукових досліджень та проектно-конструкторських робіт – джерел конкурентних переваг високого рівня, одержання яких є необхідною умовою сталості економічної ефективності. Відповідно, скорочення чисельності населення, а значить скорочення внутрішнього попиту, а отже і зменшення масштабу діяльності кожного з виробників, що поділятимуть між собою наявну платоспроможність споживачів на певному галузевому ринку збуту негативно впливають на вірогідність поширення тих моделей розвитку бізнесу, що асоціюються зі сталим розвитком економіки на засадах інклюзії, людиноцентричності, міцного зв'язку зростання особистого і суспільного добробуту, розвитку сильних інститутів суспільного контролю за бізнес-середовищем.

Ми не стверджуємо, що можна визначити певну «межу масштабу національного виробництва і внутрішнього платоспроможного попиту», перетнувши яку в бік зменшення чисельності населення і його платоспроможності країна втрачає шанси на наближення до моделі сталого розвитку. Проте не можна й ігнорувати той факт, що в міру зменшення масштабу національної економіки відбувається вагоме скорочення вірогідності наближення до такої моделі в силу дії стихійних факторів, як результату адаптаційних процесів в яких актори самостійно наближаються до сталих моделей розвитку, а конкурентний відбір заохочує самі тих, хто організовує бізнес та інвестує в такий спосіб, що не створює суперечності між цілями окремого бізнесу (чи галузі) і цілями розвитку усієї економіки в цілому, зокрема і цілями сталого розвитку. А це формує додаткове навантаження на політику, на коригуючий вплив держави, на інститути, які ті, що мають реалізовувати декларовані державою цілі (цілі сталого розвитку) так і ті, що забезпечують реальну підконтрольність держави інтересам широких верств населення а не привілейованих груп впливу [63].

Отже розширення загальних масштабів господарської активності – основа і необхідна умова будь якого позитивного сценарію наближення до моделі сталого розвитку, що ми врахуємо як в процесі обґрунтування сценарного прогнозування, так і для якісного оцінювання тієї бази, тих історичних тенденцій, що

сформувались в період домінування довгострокової тенденції до згортання масштабів економічної активності в Україні та які визначають стартові умови нового етапу реформ, основні перепони і обмеження, з якими стикаються суспільство і уряд, прагнучи наблизитись до моделі сталого розвитку.

Без подолання тенденції до скорочення чисельності економічно активного населення і зайнятих сталість зростання і розвитку залишатимуться недосяжними, незалежно від зусиль з інституціонального реформування, як стосовно державної політики та механізмів її реалізації так й інститутів саморегулювання галузей, ринків та секторів економіки. Безумовно, інституціональні зміни впливатимуть на досягнення щодо суспільного добробуту загалом і наближення до цілей сталого розвитку зокрема, проте лише в тих межах, лише у тому «коридорі доступних значень», що визначитиметься динамікою чисельності зайнятих та продуктивністю їх праці.

Крім того, саме чисельність населення а також рівні економічної активності та зайнятості мають критичне значення для вирішення проблеми величезного фінансового навантаження, що негативно позначатиметься на можливостях зростання, заощадження і накопичення ресурсного потенціалу в Україні в повоєнний період. Адже економічне навантаження з відновлення зруйнованого майна та погашення заборгованості, що формується в процесі воєнних дій лягатиме на населення України і на кожную окрему зайняту людину – тим більше, чим менша така загальна чисельність і тим менше – чим більша чисельність зайнятих, між якими поділяється таке навантаження. Суми заощаджень та інвестицій, необхідних для відновлення і перебудови зруйнованих об'єктів нерухомості, енергетичної, транспортної та виробничої інфраструктури практично не залежать від чисельності населення (відновлення функціональності й цілісності енергетичної, транспортної, телекомунікаційної інфраструктури країни з населенням 25 і 35 млн. осіб коштуватиме приблизно однаково), а от середнє (питоме) навантаження на репрезентативного зайнятого українця різнитиметься майже в два рази, залежно від наближення фактичної чисельності повоєнної України до одного з наведених вище орієнтирів.

Так само вирішення критично важливого для України завдання зменшення масштабів тіньової економіки (ще одна справді фундаментальна умова сталості для України, що практично не знайшла відображення в канонічних цілях сталого розвитку [121;137]) виглядає малоімовірним за умов надмірного фінансового навантаження на «білий» сектор економіки. А таке навантаження, як ми показали вище, за визначених масштабах руйнувань воєнного періоду обсягів потреби в інвестиціях та фінансових ресурсах для обслуговування зовнішньої заборгованості, задається саме чисельністю населення. Відповідно, в разі, коли вона суттєво зменшиться, підтримувати нормальний режим життєдіяльності населення, поєднувати бажаний (навіть просто необхідний для утримання в країні мобільних громадян) рівень споживання з необхідним для виконання усіх інвестиційних і боргових зобов'язань рівнем податкового навантаження може стати фізично неможливо.

Отже на першому етапі ми визначаємо перспективи щодо динаміки базових обмежень зростання та наближення до бажаних індикаторів досягнення цілей сталого розвитку: чисельності населення, чисельності зайнятих та продуктивності праці.

В якості вимірювача рівня продуктивності праці ми обрали показник ВВП на зайняту особу в постійних міжнародних доларах 2021р. приведених за паритетом купівельної спроможності. Це забезпечує не лише порівнюваність показників в динаміці за достатньо тривалий період, а й створює можливість для міжнародних порівнянь, що, як вже було зауважено вище, критично важливо в межах нашого бачення оцінювання сталості: в умовах зростання залежності національної економіки від параметрів функціонування глобалізованого господарського середовища змістовні характеристики сталості можуть бути отримані лише з урахуванням відношення до міжнародних трендів, орієнтирів та індикаторів, що задаються країнами партнерами і конкурентами, формуються в процесі діяльності ТНК та глобальних ланцюжків створення вартості.

Основи прогнозування задаються характеристиками за ретроспективний період і характер обмежень, з якими стикатиметься українська економіка в

процесі повоєнного відновлення. Розрахунки для оцінки вагомості факторів, що визначатимуть базові обмеження досягнення цілей сталого розвитку на прогнозований період для України наведені в таблицях 3.1 – 3.3 Додатку 3.

За даними таблиці 3.1 в останній до повномасштабного вторгнення рік ВВП України (в постійних цінах) був меншим за показник 2010р. на 13,6%. При цьому зменшення на 9,5% абсолютного розміру ВВП було обумовлено скороченням населення та ще 9,3% – скороченням частки зайнятих в загальній чисельності населення. А зростання питомого ВВП на особу обумовило збільшення ВВП на 5,3%. Відповідно, наведений часовий зріз демонструє вагоме обмеження можливостей наближатись до траєкторії сталого розвитку через домінування тенденції до скорочення чисельності населення і рівня його економічної активності. Останнє, у свою чергу – результат низки демографічних і соціально-економічних факторів (зменшення частки економічно активного населення, подовження періоду навчання, загострення структурних диспропорцій на ринку праці тощо), що формують, по суті – резерви поліпшення показника і повернення до значень, досягнутих у період, обраний в якості бази порівняння.

Також для прогнозування важливо розуміння, що ті результати, які досягались щодо десятків цілей сталого розвитку (ЦСР) протягом ретроспективного періоду, зокрема й вагомі позитивні зрушення щодо показників включених до національних звітів з ЦСР [121;137] є, по-перше, показниками періоду стагнації – вони досягнуті в несприятливих ресурсних умовах для людиноцентричної трансформації господарської сфери та наростаючого дефіциту ресурсів для реалізації політики. Для ресурсів реалізації політики ефект масштабу особливо важливий, бо скорочення чисельності населення і в першу чергу – економічно активної частини населення зумовлює зменшення бази оподаткування, зростання податкового тиску, необхідного для одержання сталого розміру бюджетних ресурсів і, відповідно, зростання стимулів до тінізації економічної діяльності.

По-друге, ми спостерігаємо, по суті, емпіричне підтвердження недосконалості, розрізненості, безсистемності показників досягнення ЦСР:

вагома позитивна динаміка досягнута по десятках показників ЦСР не стала запорукою запобігання стагнації та відтоку населення ще до початку повномасштабного вторгнення. Зараз ми залишаємо за межами безпосереднього фокусу дослідження співвідношення між узагальнюючою, агрегованою оцінкою змін в добробуті населення і окремими складовими добробуту й аналогічно – окремими цілями в системі цілей сталого розвитку й наближенням суспільства до моделі сталого розвитку, формуванням нової якості суспільних відносин, а лише підкреслюємо методологічну цінність нашого підходу до прогнозування: не від окремих цілей, до агрегованих показників і загального результату, а від базових, пріоритетних і визначальних для усіх інших показників, від міри подолання фундаментальних обмежень – до міри реалізації того потенціалу, що створений цими фундаментальними досягненнями у кожній із сфер, де вони мають втілитись в окремі аспекти добробуту і сталості. Саме це здається нам критично важливим в діалектиці взаємодії різних цілей сталого розвитку: їх різноманітність забезпечує саме перетворення приросту ресурсних можливостей, нарощення масштабів суспільного виробництва (адже ми не розглядаємо в цьому дослідженні найбільш радикальні відгалуження концепції сталого розвитку [235-236], що наполягають на свідомому обмеженні масштабів і темпів приросту масштабів господарської діяльності й суспільного продукту як застосовні для умов сучасної України) на передумову подальшого розвитку завдяки підтриманню внутрішнього балансу у процесах використання додаткових ресурсних можливостей. Проте, коли такого приросту ресурсних можливостей немає, при цьому навіть в досить довгостроковій ретроспективі (ми розглядаємо період після 2010 року, тобто майже 15 років, але так само масштаби національного виробництва сучасної України поступаються навіть показникам 1990 року – лічені країни в світі досі не перевершили масштаби свого національного виробництва у XX ст.), то й досягнення в окремих сферах, часто дуже фрагментарні, мають принципово іншу природу і не стають органічною частиною системної сталості. Адже, як свідчить проведений аналіз, досягнення позитивних результатів по десятках ЦСР не гарантує власне бажаних для

суспільства змін в агрегованих показниках і досягнення фундаментальних, пріоритетних цілей сталого розвитку: розширення та зростання комфортності й безпечності сфери функціонування суспільства, постійне перетворення результатів зростання на його передумови завдяки інклюзивності моделі зростання й широкому доступі до вилучення вигід від нього за гармонізації соціальних і екологічних відносин.

Так само вагома негативна динаміка загальних розмірів генерації нової вартості в процесі функціонування національної економіки спостерігається якщо розглядати менш довготривалу перспективу (2015р. обирається в якості базового), але врахувати кризу спричинену повномасштабним вторгненням (оцінюється динаміка до 2023р.), як показано в таблиці 3.2 Додатку 3.

Скорочення масштабів господарської діяльності на 14,5% за такого оцінювання було обумовлено зменшенням загальної чисельності населення (внесок у скорочення становив -18,6%) та зниженням частки зайнятих в загальній чисельності населення (додало ще -1,6% скорочення загальних розмірів ВВП). Зростання продуктивності праці в постійних цінах обумовило збільшення річних обсягів доданої вартості національної економіки на 5,6%, чого виявилось недостатньо для досягнення позитивної динаміки цього базового показника.

Показова стабільність внесків досліджуваних факторів: скорочення чисельності домінує, зменшення рівня зайнятості посилює негативну динаміку, а зростання продуктивності виявляється недостатнім для компенсації негативного впливу цих факторів. Як буде показано нижче, радше навіть зростання продуктивності було результатом випередження темпів скорочення чисельності зайнятих над темпами зростання масштабів національного виробництва, бо структурні зміни, що відбувались протягом ретроспективного періоду не уможливають спостерігати позитивні структурні зміни. Відповідно, це ще один вагомий чинник резервів, що має бути врахований в прогнозуванні: ми покажемо значення цих резервів для прогнозування далі в межах цього параграфу дисертації.

Нарешті, найбільш узагальнююча характеристика ретроспективних передумов прогнозування фундаментальних основ досягнення ЦСР (починаючи з 2010 року і за врахування кризи, спричиненої повномасштабним вторгненням – по 2023р.) дає оцінку, що вже радикально не узгоджується з баченням сталого розвитку (табл. 3.3). Всі три враховані фактори спричиняють вагомий негативний вплив на масштаби національного виробництва: скорочення чисельності населення зменшує загальні річні обсяги доданої вартості на 24%, зменшення рівня зайнятості – на 7,9%, нарешті навіть рівень продуктивності набуває негативного впливу на абсолютні розміри ВВП і обумовлює скорочення ще на 3,3%, що в комплексі скоротило обсяги національного виробництва на 35,1%.

Отже стосовно базового обмеження усіх груп показників досягнення ЦСР за попередні 15 років сформувались величезні резерви відновлювального (швидкого, заснованого на поверненні до раніше досягнутих результатів, по суті на відновленні вже сформованих осередків генерування доходів) зростання. Це значить, що реалізація цих резервів залежить меншою мірою від подолання ресурсних обмежень (ресурси наявні й лише розосередженні, позбавлені організаційних і технологічних зв'язків), а від інституційних умов, що мають забезпечити адекватність таких організаційно-технічних та соціально-економічних форм поєднання ресурсів новим умовам та новим завданням – специфічним для різних секторів економіки та осередків національного виробництва.

Отже, ця вагомість, критичність саме інституціональних обмежень, з якими стикатиметься національна економіка на етапі відновлювального зростання – ще одна важлива риса нашої авторської моделі міри досягнення ЦСР на національному рівні.

3.2. Прогнозування первинних (ресурсних) можливостей України щодо досягнення цілей сталого розвитку

Прогнозування по першій секції моделі здійснюється на основі трьох базових показників: прогнозована чисельність населення (визначається як функція двох розривів між показниками України і середніми по Європейському союзу – розрив щодо ВВП на душу населення і розрив щодо рівня безробіття, обидва розриви визначенні за логікою «більше позитивне значення розриву – менша чисельність населення України); очікуваний за трендом рівень зайнятості й очікуваний за трендом рівень продуктивності праці (ВВП на зайняту особу).

Функція для прогнозування загальної чисельності населення одержана з даних Світового банку [155] за 1991 – 2024 рр. про розміри ВВП на особу в Україні та у середньому по ЄС, про рівень безробіття в Україні та в середньому по ЄС та про чисельність населення в Україні. Результати моделювання наведені в таблиці 3.4.

Прогнозовані значення чисельності населення та частки зайнятих (рівня зайнятості, що визначаються за трендом для ретроспективного періоду 2010 – 2024рр.) дозволяють одержати прогнозовані значення чисельності зайнятих. Поєднання цих показників з прогнозованими показниками продуктивності праці (визначаються також за трендом періоду 2010 – 2024рр.) дозволяє визначити прогнозоване значення першого опорного показника системи упорядкованих характеристик досягнення ЦСР – абсолютних обсягів ВВП.

Таблиця 3.1.

Результати моделювання залежності чисельності населення України від розриву з середнім показником по ЄС за рівнем питомого ВВП на особу і за рівнем безробіття ($N = 25$)

Параметр моделі	Значення, одержане в результаті моделювання	Формальна оцінка надійності
a_0 (вільний елемент моделі – «автономна чисельність, незалежна від впливу включених до моделі факторів)	50248271,28	Стандартна помилка 4888929,576, тобто 9,7% значення оцінки параметра
a_1 (коефіцієнт при першій змінній – відображає граничну чутливість чисельності до розриву за питомим ВВП)	-29352,6794	Стандартна помилка, 25189,82671, тобто 85,8% значення оцінки параметра
a_2 (коефіцієнт при другій змінній – відображає граничну	-40616,0337	Стандартна помилка, 26842,47813, тобто 66,1% значення оцінки параметра

чутливість чисельності до розриву за рівнем безробіття)		
R – коефіцієнт детермінації, показує частку варіації залежної змінної, що пояснюється набором факторних	0,63	F критерій = 10,11 (більше табличного для рівня значущості 0,01)

* - Побудовано автором

Результати розрахунків за базовим варіантом (збереження тенденцій, що спостерігались протягом ретроспективного періоду) наведені в таблиці 3.5.

Як свідчать дані таблиці, переважно позитивний тренд щодо продуктивності праці виявляється недостатнім щоб компенсувати негативний вплив більш впливового чинника – скорочення чисельності населення й частки зайнятих в складі цієї чисельності. В результаті, уповільнення темпів зростання ВВП у 2025, порівняно з 2024 р. (приріст скоротився до 1,8% проти 2,9 в 2024р.) перетворюється на вагоме падіння в 2026р., що спричиняється вагомим скороченням чисельності зайнятих і рівня продуктивності праці, порівняно з роком, щодо якого наявні очікувані дані – 2025-им.

Описаний в таблиці 3.2 базовий варіант прогнозу за логікою своєї побудови, за процедурами використаними для прогнозування відображає продовження тих самих тенденцій, що сформувались протягом ретроспективного періоду з наданням вирішальної ваги серед чинників динаміки залежного показника динаміці чисельності населення – згідно з оцінками, отриманими нами в таблицях 3.1. – 3.3. Додатку 3.

Таблиця 3.2.

Результати прогнозування за базовим варіантом (збереження тенденцій, властивих для ретроспективного періоду)*

Роки		Продуктивність праці (питомий ВВП на зайнятого), постійних доларів за ПКС	Чисельність зайнятих	ВВП у постійних доларах за ПКС	Темп зростання абсолютних розмірів ВВП
Дані ретроспективного періоду	2010	37858,5	18436,5	697979002,1	
	2011	39982,2	18516,2	740317551,7	6,07
	2012	40064,2	19261,4	771691932,6	4,24
	2013	40102,5	19314,2	774548373,8	0,37
	2014	37122,0	18073,3	670917059,7	-13,38
	2015	33665,1	16443,2	553561199,5	-17,49

	2016	34764,1	16276,9	565851879,0	2,22
	2017	35835,7	16156,4	578976427,0	2,32
	2018	36994,8	16360,9	605268946,0	4,54
	2019	38113,5	16578,3	631857093,8	4,39
	2020	38230,1	15915,3	608443654,6	-3,71
	2021	40308,3	15610,0	629213123,9	3,41
	2022	32753,2	13678,1	447999744,2	-28,80
	2023	36044,3	13112,7	472639730,2	5,50
	2024	35723,9	13614,0	486346282,3	2,9
Очікувані	2025	37968,2	13039,9	495100515,4	1,8
Прогноз	2026	35873,9	12950,5	464585451,4	-6,2
	2027	36290,7	12195,4	442580086,6	-4,7
	2028	36781,9	11917,8	438359213,4	-1,0

* - Побудовано автором

Як бачимо, потенціал нарощення продуктивності праці, за умови збереження тенденцій властивих для ретроспективного періоду, виявляється недостатнім для компенсації негативних тенденцій щодо чисельності населення і частки зайнятих (рівня зайнятості).

Нижче ми наводимо розрахунки, що показують вимоги до темпів зростання продуктивності праці, необхідних для забезпечення хоча б 5% темпів зростання абсолютних розмірів ВВП за збереження тенденцій до скорочення чисельності зайнятих (табл. 3.3).

Таблиця 3.3.

Результати прогнозування і оцінки необхідних темпів зростання продуктивності праці для компенсації негативних тенденцій чисельності зайнятих*

Рік	Продуктивність праці (питомий ВВП на зайнятого, постійних доларів за ПКС)	Чисельність зайнятих	ВВП	Темпи зростання ВВП	Цільове значення ВВП (для забезпечення 5% темпів приросту на рік)	Необхідний темп приросту продуктивності праці
2025 (очікувані)	37968,23	13039,86	495100515,4	1,8	-	-
2026	40141,74	12950,5	519855541,2	5	519855541,2	5,72
2027	44758,52	12195,4	545848318,3	5	545848318,3	11,50
2028	48091,21	11917,79	573140734,2	5	573140734,2	7,45

* - Побудовано автором

Як свідчать дані таблиці 3.3, лише в першому прогнозованому році порівняно невелике перевищення темпів зростання продуктивності праці над

цільовим темпом зростання ВВП дозволяє компенсувати негативний вплив скорочення чисельності зайнятих. Надалі, необхідні для забезпечення бажаної динаміки ВВП (щорічні прирости не менше 5%) темпи зростання продуктивності праці на рівні 11,5% (у другому році прогнозованого періоду) та 7,5% (для третього року). Проте, досягнення таких темпів зростання має невисоку вірогідність, враховуючи, що за весь ретроспективний період перевищення рівня в 5% приросту продуктивності спостерігалось лише одного разу – в 2023р. на 10,1%, але зважимо – після катастрофічного падіння 2022-го року на 18,7% (класичний випадок відновлювальних високих темпів зростання – через повернення до втрачених раніше показників, завдяки адаптації до обставин, що зумовили втрати).

Наведене свідчить, що позитивна динаміка абсолютних обсягів ВВП в прогнозованому періоді є малоімовірною за збереження тих самих структурних й інституціональних умов, що формували тренди ретроспективного періоду, тобто без вагомих і дієвих змін в системі мотивів, стимулів, що визначають поширені моделі господарської поведінки, в розподільчих відносинах, в процедурах і стереотипах прийняття рішень. Це означає, що потрібні зміни настільки фундаментальні, що вони мають забезпечити оновлення характеристик господарської діяльності на мікрорівні – характеристики діяльності репрезентативного підприємства мають змінюватись, відповідно з пріоритетами сталого розвитку, інакше завдяки лише кон'юнктурним змінам, використанню вкрай обмежених і нестійких тимчасових можливостей, створюваних пільгами, режимом найбільшого сприяння в регулюванні міжнародної торгівлі, доступом до пільгових кредитних ресурсів тощо – наближення до виконання цілей сталого розвитку та утвердження сталості як моделі суспільного функціонування й розвитку стає малоімовірним.

Більше того, результати базового прогнозу первинних детермінант досягнення ЦСР визначають збереження несприятливих макроекономічних умов для інституціональних і структурних змін (ми наводили вище у цьому розділі теоретичне обґрунтування та описували механізм впливу абсолютних розмірів

доданої вартості, масштабів господарської діяльності на умови наближення до цільових значень ЦСР). А це значить запускають чергове коло «несприятливі макро- умови для структурних й інституціональних змін – стагнація якісних показників економічної і соціальної ефективності – погіршення макроекономічної динаміки». В наступному параграфі цього розділу ми продовжимо прогнозування, що реалізує нашу авторську модель наближення національної економіки до бажаних значень ЦСР стосовно трьох агрегованих базових груп цілей, що сформульовані з урахуванням специфічності застосованих в Україні механізмів задоволення потреб в освіті та медичних послугах: 1) подолання бідності, поліпшення доступності та якості медицини й освіти (соціальний блок цілей і завдань сталого розвитку, що був виділений в п.2.1 цієї дисертації); 2) сприяння позитивним структурним змінам щодо екологічних наслідків господарської діяльності та усуненню (пом'якшенню) критичної залежності від абсолютно обмежених ресурсів; 3) поширення моделей розвитку бізнесу, що засновані на активізації інноваційної діяльності та забезпечують зростання питомої ваги високотехнологічного виробництва і розширюють попит на висококваліфіковану працю.

В межах цього параграфу ми обґрунтуємо два альтернативні щодо базового сценарії прогнозування первинних обмежень сталого розвитку – чисельності зайнятих і рівня продуктивності праці.

В основі сценаріїв три концептуальні положення.

По-перше, ми враховуємо, що тенденції ретроспективного періоду (2010 – 2024рр.) насичені негативними шоками, які, як показано в II розділі, не супроводжуються позитивними структурними змінами, тобто в процесі скорочення загальних масштабів економічної активності вищі показники адаптивності демонструють зовсім не ті осередки виробництва, сектори і галузі економіки, що досягли кращої узгодженості з пріоритетами і завданнями сталого розвитку. Зокрема, як ми обґрунтували в II розділі, ні у чисельності зайнятих, ні в загальних обсягах ВВП не зростає частка тих видів економічної діяльності, для яких властиві вищі за середні показники інноваційної активності чи рівня оплати

праці, а також не відбувається ні зміцнення ресурсної бази, ні розширення представництва високотехнологічних видів діяльності. Відповідно, базовий прогноз, що відображає результати екстраполяції домінуючих тенденцій ретроспективного періоду сприймається як гірший і обидва альтернативні прогнози будуються виходячи з припущень про позитивні зміни.

По-друге, диференціація між базовим прогнозом і двома альтернативними, стосовно первинних обмежень сталого розвитку (чисельності зайнятих і рівня продуктивності праці), а також між двома альтернативними задається мірою прояву рушійних сил позитивних змін, що ми обґрунтували ще в процесі аналізу в II розділі цієї дисертації та уточнили в процесі аналітичної підготовки прогнозування в III розділі. Стосовно чисельності населення це масштаби повернення громадян України, які залишили її межі після початку повномасштабного вторгнення. Стосовно рівня зайнятості (коефіцієнт, що визначає міру реалізації масштабів повернення у прирості чисельності зайнятих) – характеристики інклюзії ринку праці й сфери зайнятості в Україні. Опорний документ, на який ми спирались у процесі прогнозування – стратегія демографічного розвитку України до 20230 року [237]. Нарешті, стосовно рівня продуктивності праці (питомого розміру ВВП на зайняту особу) – характеристики функціонування соціальної сфери (як сфери, відповідальної за освоєння інвестицій у людський капітал), подолання фінансових обмежень щодо розширення інвестиційної діяльності підприємств та вирівнювання привабливості «білого» і неформального секторів економіки, що має водночас, якісно розширити базу оподаткування, відповідно дозволити знизити податковий тиск на сумлінних платників податків та активізувати зусилля підприємств щодо задіяння інноваційних (організаційно-технологічних) чинників одержання конкурентних переваг на внутрішньому і зовнішніх ринках [223 – 224].

Нарешті, по-третє, визначення кількісних значень включених до моделі прогнозованих показників за різними сценаріями відбувається шляхом використання тих самих залежностей, що були використані для отримання базового сценарію, але параметри функцій, що використовуються для

прогнозування визначаються з використанням модифікованих баз даних. З даних ретроспективного періоду ми обираємо проміжки, яким властиві позитивні тенденції: ми свідомо «вирізаємо» з ретроспективи періоди позитивних змін і розраховуємо коефіцієнти моделей на основі даних лише цих періодів (залишаючи незмінними кількість спостережень, завдяки введенню штучних змінних, що виражають просто проміжні значення між вибраними фактичними значеннями). Це власне дозволяє отримати прогнози, що виражають випадок домінування тих тенденцій, що реально спостерігались в ретроспективі, але мали недостатню тривалість (поширеність) щоб визначити тренд за весь ретроспективний період (який став основою базового сценарію прогнозу).

Відповідно, перший альтернативний варіант прогнозу (обмежено позитивний) було розраховано на базі наступних функціональних залежностей.

По-перше, трансформовані (перерахована по даних періодів з кращою для України динамікою) трендові значення рівня продуктивності праці. По-друге, очікувані та прогнозні значення чисельності населення, розраховані виходячи з припущення про вагоме підвищення інтенсивності повернення громадян, які перебувають за межами України і досягнення показника повернення за прогнозований період 30% громадян, які перебувають за межами України станом на 2025р (5,9 млн. осіб, за даними МОМ [234]). По-третє, динаміка рівня зайнятості задана показниками до падіння 2020 – 2024 років (тренд перерахований для даних періоду лише 2010 – 2019 років). Результати моделювання базових (абсолютних) обмежень досягнення ЦСР за обмежено позитивним сценарієм наведено в таблиці 3.4

Таблиця 3.4.

Результати прогнозування за обмежено позитивним сценарієм (протягом прогнозованого періоду досягається повернення 30% громадян, які перебувають за межами України, рівень зайнятості за трендом даних до спаду 2020 – 2024рр та продуктивність праці за трансформованим трендом)*

Роки	Продуктивність праці (питомий ВВП на зайнятого),	Чисельність зайнятих	ВВП у постійних доларах за ПКС	Темп зростання абсолютних розмірів ВВП
------	--	----------------------	--------------------------------	--

		постійних доларів за ПКС			
Базовий	2024	35723,9	13614,0	486346282,3	2,9
Очікувані	2025	37968,2	13039,9	495100515,4	1,8
Прогноз	2026	39487,0	13173,1	520164199,3	5,062343
	2027	41461,3	13439,5	557217702,1	7,123424
	2028	43949,0	13705,9	602358774,6	8,101155

* - Побудовано автором

Наведені в таблиці 3.4 показники первинних обмежень можливостей досягнення ЦСР свідчать про критичне значення масштабів повернення населення та рівня зайнятості, що буде досягнутий за умов вагомого розширення пропозиції праці (очікуваний загальний приріст зайнятості за прогнозований період розбитий по роках у пропорції 0,2/0,4/0,4). В основі обмежено позитивного сценарію реалізація близько 30% потенціалу повернення населення, яке перебуває за межами України за умови досягнення показників рівня зайнятості в межах 37 – 38% загальної чисельності населення у поєднанні з відновленням кращих за ретроспективний період темпів зростання продуктивності праці на зайнятого.

В основу прогнозування за позитивним сценарієм покладено припущення про реалізацію до 80% потенціалу повернення населення, яке перебуває за межами України та досягнення показників рівня зайнятості, що відповідають максимальному значенню, яке спостерігалось протягом ретроспективного періоду та перевищення кращих, зафіксованих протягом ретроспективного періоду показників темпів зростання продуктивності праці (табл. 3.5).

Таблиця 3.5.

Результати прогнозування за позитивним сценарієм (протягом прогнозованого періоду досягається повернення 80% громадян, які перебувають за межами України, рівень зайнятості на рівні максимального значення за ретроспективний період та продуктивність праці за трансформованим трендом)*

Роки		Продуктивність праці (питомий ВВП на зайнятого), постійних доларів за ПКС	Чисельність зайнятих	ВВП у постійних доларах за ПКС	Темп зростання абсолютних розмірів ВВП
Базовий	2024	35723,9	13614,0	486346282,3	2,9
Очікувані	2025	37968,2	13039,9	495100515,4	1,8

Прогноз	2026	39486,96	13443,06	530825678,85	7,22
	2027	42251,05	14249,46	602054721,98	13,42
	2028	46053,64	15055,86	693377304,67	15,17

** - Побудовано автором*

Наведені в таблиці 3.5 результати розрахунків свідчать, що міра реалізації потенціалу зростання чисельності зайнятих (що у свою чергу, детермінована мірою реалізації потенціалу повернення населення та підвищення рівня зайнятості) має найбільший вплив на прогнозовані показники абсолютних розмірів ВВП, що формують первинні (ресурсні) обмеження. Це пов'язано з порівняно високою варіативністю цього показника протягом ретроспективи – великі коливання протягом ретроспективного періоду дозволяють прогнозувати вагомий вплив очікуваної динаміки на значення залежної змінної, а міра реалізації потенціалу повернення населення, яке перебуває за межами України, набуває значення вирішального (стратегічного) чинника визначення тих ресурсних обмежень, які визначатимуть досяжні характеристики інституціональних і й структурних змін в короткостроковій перспективі.

3.3. Прогнозування впливу структурних й інституціональних чинників на міру реалізації ресурсних можливостей економіки України щодо досягнення цілей сталого розвитку

Комплексне оцінювання убудованості соціальних компонентів сталого розвитку в процеси економічного відтворення в Україні вимагає акцентування уваги на чотирьох кількісних показниках на першому рівні – вони розглядаються як інструментальні показники, що відображають ресурсні умови людського розвитку та накопичення соціального капіталу.

На першому рівні (інструментальні показники) два безпосередньо відображають гостроту проблеми бідності та ті обмеження щодо можливості брати участь в фінансуванні розвитку (в першу чергу – через приватні інвестиції в людський капітал) для українських домогосподарств. Це показники рівня (поширеності) і глибини бідності. Два інших характеризують ресурсні

можливості бюджетних освіти й медицини – обсяги бюджетних видатків на освіту й медицину. Всі вони розглядаються як залежні від абсолютних розмірів ВВП, а точніше – їх динаміка розглядається як залежна від динаміки абсолютних розмірів ВВП.

На другому рівні (цільовий показник) використовується один з трьох визначальних індикаторів людського розвитку – очікувана тривалість життя при народженні. Цей показник розглядається як опосередкована (через інструментальні показники першого рівня) функція ресурсних можливостей економіки (абсолютні розміри ВВП) та якості інститутів, що регламентують використання цього потенціалу і забезпечують надання пріоритетності людському розвитку, як фундаментальній основі й компоненті ЦСР.

Основою прогнозування першого показника (рівень бідності) стала функція виду $Y = \alpha_0 + \alpha_1 \times GDP$, що для бази даних за 2010 – 2024рр. виявила непогану пояснюючу здатність (табл. 3.6).

Для прогнозування другого показника (глибина бідності) використана аналогічна функція, що за базою даних 2010 – 2024рр. виявила добрі формальні оцінки пояснюючої здатності (табл. 3.7).

Аналогічні функції залежності для третього і четвертого показників наведені в таблицях 3.8 та 3.9.

Таблиця 3.6.

Результати моделювання залежності рівня бідності від абсолютних розмірів ВВП в постійних цінах ($N = 15$)*

Параметр моделі	Значення, одержане в результаті моделювання	Формальна оцінка надійності
a_0 (вільний елемент моделі – «автономний» рівень бідності, незалежний від розміру ВВП)	124,264	Стандартна помилка 8,0178, тобто 6,45% значення оцінки параметра
a_1 (коефіцієнт при першій змінній – відображає граничну чутливість рівня бідності до розміру ВВП)	-1,30068E-07	Стандартна помилка, , тобто 9,74% значення оцінки параметра
R – коефіцієнт детермінації, показує частку варіації залежної змінної, що пояснюється набором факторних	0,898	F критерій = 105,23 (більше табличного для рівня значущості 0,01)

* - Побудовано автором

Таблиця 3.7.

Результати моделювання залежності глибини бідності від абсолютних розмірів ВВП в постійних цінах ($N = 15$)*

Параметр моделі	Значення, одержане в результаті моделювання	Формальна оцінка надійності
a_0 (вільний елемент моделі – «автономний» рівень бідності, незалежний від розміру ВВП)	57,57	Стандартна помилка 5,62, тобто 9,8% значення оцінки параметра
a_1 (коефіцієнт при першій змінній – відображає граничну чутливість рівня бідності до розміру ВВП)	-4,88033E-08	Стандартна помилка, 8,8817E-09, тобто 18,2% значення оцінки параметра
R – коефіцієнт детермінації, показує частку варіації залежної змінної, що пояснюється набором факторних	0,72	F критерій = 30,19 (більше табличного для рівня значущості 0,01)

* - Побудовано автором

Таблиця 3.8.

Результати моделювання залежності бюджетних витрат на освіту від абсолютних розмірів ВВП в постійних цінах ($N = 15$)*

Параметр моделі	Значення, одержане в результаті моделювання	Формальна оцінка надійності
a_0 (вільний елемент моделі – «автономний» розмір бюджетних витрат на освіту, незалежний від розміру ВВП)	24032,50	Стандартна помилка 5468,78, тобто 22,8% значення оцінки параметра
a_1 (коефіцієнт при першій змінній – відображає граничну чутливість бюджетних витрат на освіту до розміру ВВП)	7,37912E-05	Стандартна помилка, 8,64811E-06, тобто 11,7% значення оцінки параметра
R – коефіцієнт детермінації, показує частку варіації залежної змінної, що пояснюється набором факторних	0,86	F критерій = 72,81 (більше табличного для рівня значущості 0,01)

* - Побудовано автором

Таблиця 3.9.

Результати моделювання залежності бюджетних витрат на охорону здоров'я від абсолютних розмірів ВВП в постійних цінах ($N = 15$)*

Параметр моделі	Значення, одержане в результаті моделювання	Формальна оцінка надійності
a_0 (вільний елемент моделі – «автономний» рівень бюджетних витрат на охорону здоров'я, незалежний від розміру ВВП)	37715,13	Стандартна помилка 6003,74, тобто 15,9% значення оцінки параметра
a_1 (коефіцієнт при першій змінній – відображає граничну чутливість бюджетних витрат на	1,31514E-05	Стандартна помилка, 9,49407E-06, тобто

охорону здоров'я до розміру ВВП)		72,2% значення оцінки параметра
R – коефіцієнт детермінації, показує частку варіації залежної змінної, що пояснюється набором факторних	0,14	F критерій = 1,92 (менше табличного для рівня значущості 0,05)

** - Побудовано автором*

За результатами моделювання ми отримали інструменти, що дозволяють визначити прогнозовані значення наступного опорного показника в нашій моделі – середньої очікуваної тривалості життя при народженні. При цьому, важливо, що очікувана тривалість життя при народженні у свою чергу, впливає на прогнозовану чисельність населення та рівень економічної активності, що за певної якості ринку праці детермінує і чисельність зайнятості – одне з двох базових абсолютних обмежень досягнення ЦСР в нашій моделі. Це важливе методологічне положення нашої моделі: показники абсолютні показники ресурсних (економічних) результатів і демографічних умов визначають досяжні межі коливання («вірогідний коридор») показників соціального й екологічного блоків (якісних показників, безпосередньо пов'язаних з добробутом населення), а останні, у свою чергу, спричиняють обернений вплив на економічні результати і демографію, формуючи цілісну системну модель, де інструментальні по суті показники (ВВП, чисельність населення і зайнятих, економічна ефективність) спочатку розглядаються як фактори суспільного добробуту, а потім як функція здатності суспільства перетворити приріст добробуту на приріст виробничих можливостей, зберігаючи при цьому достатні інвестиції (як у формі обмеження інтенсивності використання так і компенсації спожитого потенціалу) у відтворення екологічного середовища, та дотримуючись принципів соціальної солідарності та інклюзії. Саме у цьому перевага нашої моделі над багатьма досить формальними, на наш погляд роботами [238 – 240], що зосереджуються на наборі визначених в національних звітах індикаторів [240], не звертаючи при цьому уваги на системні відносини, що опосередковуються і розкриваються не через міру наближення до планових значень окремих показників, а через співвідношення між різними показниками. Відповідно, саме домінування відносин компліментарності / конкурентності / нейтральності між різними

групами показників перебуває у фокусі уваги нашого дослідження, що й відображено як в логічній схемі моделі, так і в логічному зв'язку між розрахунками прогнозованих показників.

Відповідно, надалі ми провели моделювання залежності показника очікуваної тривалості життя при народженні від набору інструментальних показників (рівня бідності та бюджетних витрат на охорону здоров'я).

В результаті отримана функція, що має посередню пояснюючу і прогностичну здатність, проте демонструє трактовні знаки коефіцієнтів при факторних змінних (від'ємний – для коефіцієнта при змінній «рівень бідності», що відповідає логіці впливу – зростання рівня бідності супроводжується скорочення очікуваної тривалості життя і додатний – для коефіцієнта при бюджетних витратах на охорону здоров'я). Характеристики функції наведено в таблиці 3.10.

Таблиця 3.10.

Результати моделювання залежності очікуваної тривалості життя від бюджетних витрат на охорону здоров'я та рівня бідності (N = 15)*

Параметр моделі	Значення, одержане в результаті моделювання	Формальна оцінка надійності
a_0 (вільний елемент моделі – «автономна» очікувана тривалість життя, незалежна від впливу включених до моделі факторів)	85,79	Стандартна помилка 43,38, тобто 50,6% значення оцінки параметра
a_1 (коефіцієнт при першій змінній – відображає граничну чутливість очікуваної тривалості життя до бюджетних витрат на охорону здоров'я)	0,08	Стандартна помилка 0,03, тобто 39,8% значення оцінки параметра
a_2 (коефіцієнт при другій змінній – відображає граничну чутливість очікуваної тривалості життя до рівня бідності)	-1,51	Стандартна помилка, 4,00, тобто 264,2% значення оцінки параметра
R – коефіцієнт детермінації, показує частку варіації залежної змінної, що пояснюється набором факторних	0,43	F критерій = 4,12 (менше табличного для рівня значущості 0,05)

* - Побудовано автором

Описана вище функція далека від ідеалу, як за формальними оцінками надійності, так і за відповідністю теоретичним основам пояснення суспільних досягнень щодо компонентів людського розвитку загалом і тривалості життя зокрема. Проте наша модель є лише є першим наближенням до розробки

методологічно виваженого інструментарію прогнозного забезпечення стратегування сталого розвитку, адаптованого як до специфіки суспільної ситуації (соціально-економічної та військово-політичної) так і до інформаційного забезпечення розробки державної економічної політики в Україні.

З використанням цієї функції та прогнозованих значень інструментальних показників (рівня бідності й витрат на охорону здоров'я) проведено прогнозування очікуваної тривалості життя. Це дало можливість сформувати блок прогнозованих показників по соціальним компонентам моделі сталого розвитку.

Власне результати прогнозних розрахунків наведені в таблиці И.1 Додатку И.

Результати прогнозування характеристик соціальних компонентів моделі сталого розвитку демонструють високі розриви між тенденціями прогнозованого періоду і останніх років ретроспективи й очікуваних показників базового року прогнозування. Це досить поширена ситуація, зумовлена вагомим відхиленням базових років прогнозування (на які припадає шок від почату повномасштабного вторгнення) від довгострокового тренду. Зокрема по ресурсного забезпеченню охорони здоров'я базовий сценарій прогнозу на 2026 – 2028рр. передбачає по суті стагнацію бюджетної компоненти ресурсного забезпечення охорони здоров'я – дуже помірні темпи скорочення бюджетних витрат. Нагадаємо, усі показники як ретроспективного періоду так і прогнозу представлені в постійних цінах, тому йдеться про стагнацію саме реальної купівельної спроможності, що означає вагому зміну тенденції, порівняно з скороченням навіть номінальних бюджетних витрат на медицину в 2025р. порівняно з 2024р.

Так само злом динаміки порівняно з 2024 – 2025рр. прогнозовано і стосовно бюджетних витрат на освіту і науку: зростання 2024р. суттєво уповільнилось в 2025р. а на прогнозований період змінюється тенденцією до скорочення масштабів бюджетного ресурсного забезпечення.

Негативний злам динаміки порівняно з періодом 2024 – 2025 рр. спрогнозовано за базовим варіантом і стосовно поширеності й глибини бідності:

за базовим прогнозом вони стабільно зростатимуть щорічно, що суперечить тенденції 2024р. і посилює негативну тенденцію 2025р.

Причина такого зламу динаміки типова: останні роки у сформованій базі даних вагомо відрізняються від тренду і прогноз, що відображає тенденцію, в яку вписується найбільша кількість спостережень демонструє злам, порівняно з останніми (нетиповими) роками ретроспективи. У випадку України це пояснюється початком повномасштабного вторгнення (2022р.) і поступовою адаптацією економіки до умов воєнного часу (2023 – 2025 рр.).

Проте загальна тенденція, сформована ще в роки до початку повномасштабної війни, виявляється в базовому варіанті прогнозу доволі виразно: умови для накопичення людського капіталу, для вирішення соціальних проблем і завдань сталого розвитку погіршуються. Базовий варіант прогнозу передбачає зростання поширеності бідності й набуття критичних значень, що вкрай обмежуватиме спроможність домогосподарств формувати додатковий попит на продукцію вітчизняного виробництва (кращі умови знову одержуватиме низькоякісний але дешевий імпорт), брати участь в процесах розвитку людського капіталу інвестуючи в освіту й медицину та сприяючи розвитку їх комерційних секторів, а завдяки цьому – сприяти зростанню інноваційної активності та ефективності використання ресурсного потенціалу по обох секторах соціальних галузей.

Так само не передбачається за базовим прогнозом і поліпшення ресурсних умов функціонування бюджетних секторів освіти і медицини, що ніяк не відповідає тим масштабним і критично важливим завданням, що мають вирішуватись в процесі реформування цих галузей. З урахуванням того, що базовий прогноз передбачає порівняно стабільну чисельність населення (скорочення чисельності зайнятості зумовлюватиметься зростанням частки економічно неактивного населення), прогнозується скорочення і розміру питомих показників бюджетних витрат у розрахунку на особу (та, імовірно, на пацієнта та на учня / студента).

На тлі таких негативних тенденцій явно відрізняється характер прогнозу щодо очікуваної тривалості життя, як інтегрального показника сприятливості умов для розвитку людського капіталу. Помірне зростання (до 75,1 років проти 74,5 років в 2024р.) не виглядає елементом цілісного прогнозу на тлі явної стагнації чи навіть помітного погіршення усіх інших показників соціальних компонент сталого розвитку. Причини такого характеру прогнозу також технічні: база даних сформована з довгострокових трендів даних Світового банку [155], які в останні роки суттєво відрізняються від показників внутрішньої статистики України [237]. Зокрема «Стратегія демографічного розвитку України до 2030 року» виходить з базових значень очікуваної тривалості життя при народженні в 2021р. 69,8 років і 64,1 роки – в 2024р. Проте в базі даних Світового банку показники за аналогічні роки дорівнюють 71,6 та 73,5 років відповідно. З урахуванням трагічного впливу війни, прогнозована за базовим варіантом очікувана тривалість життя на 2030 рік в згадуваній Стратегії становить лише 70 років [237, С. 14].

Відповідно, ми скоригували прогноз за даними внутрішньої статистики і отримали показники базового варіанту прогнозу, що здаються нам значно більш вірогідними: 2025р. – 64,0, 2026р. – 64,0, 2027р – 64,5, 2028р. – 65,5 років.

Тому, для обґрунтування зворотного впливу соціальних і демографічних показників на темпи економічного зростання в Україні ми будемо використовувати в якості базового варіанту саме ці показники очікуваної тривалості життя.

Результати прогнозування характеристик соціальної компоненти сталого розвитку за обмежено позитивним сценарієм (у якості базового показника прогнозування використовуються прогнозовані обсяги ВВП за обмежено позитивним сценарієм) наведені в таблиці К.1 Додатку К, а за позитивним сценарієм – в таблиці К.2 Додатку К.

Як свідчать результати розрахунків (табл. К.2 Додатку К) лише справдження позитивного прогнозу (що передбачає масове повернення громадян, які перебувають за кордоном та досягнення вищих темпів зростання продуктивності

праці, ніж фіксувались протягом ретроспективного періоду) уможливило розраховувати на вагоме скорочення поширеності бідності та зменшення її глибини на 2028 рік: рівень бідності скорочується до близько третини населення, а глибина – до рівня менше чверті фактичних еквівалентних споживчих витрат домогосподарств на особу. Навіть за обмежено позитивним сценарієм ці показники залишаються на рівні, що залишатиметься вагомим обмеженням можливостей зростання та використання економічних переваг ефекту масштабу для внутрішнього виробництва – поширеність бідності на рівні близько половини чисельності населення і глибина – близько третини розміру питомих еквівалентних споживчих витрат домогосподарств.

Другий компонент сталого розвитку за нашою моделлю – структурні зміни, що безпосередньо пов'язані з цілями 8 «Гідна праця та економічне зростання», зокрема індикатори «Частка експорту товарів з використанням у виробництві технологій високого та середньовисокого рівня», «Частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці», «Частка доданої вартості за витратами виробництва суб'єктів середнього та малого підприємництва» та з ціллю 9 «Промисловість, інновації та інфраструктура», в першу чергу з такими індикаторами досягнення цієї цілі як «Частка доданої вартості за витратами виробництва підприємств, які належать до високотехнологічного сектору переробної промисловості», «Частка доданої вартості за витратами виробництва підприємств, які належать до середньовисокотехнологічного сектору переробної промисловості», «Частка працівників, зайнятих на підприємствах, які належать до високо та середньо-високотехнологічних секторів переробної промисловості».

Саме ці характеристики, на нашу думку, мають критичне значення для визначення характеру оберненого впливу структурних й інституціональних показників на динаміку первинних абсолютних обмежень сталого розвитку – на показники масштабів національного виробництва (створення доданої вартості – ВВП), які розглядаються як функція чисельності зайнятих і рівня продуктивності праці (питомої доданої вартості на зайнятого працівника). У свою чергу, ці показники, на нашу думку, у довгостроковій перспективі залежать саме від

характеру структурних зрушень, що описують динаміку технологічного рівня виробництва та інноваційну активність підприємств.

Відповідно, перші інструментальні показники, що використовується для операціоналізації нашої моделі сталого розвитку – частка підприємств, що використовують технології високого і середньовисокого рівня у загальних обсягах доданої вартості, створеної в економіці і в загальній чисельності зайнятих в економіці.

Для прогнозування використовуються однотипні лінійні функції, що зв'язують характеристики структурних зрушень (показники частки високотехнологічного виробництва в загальних обсягах економічної активності, що виступають залежними змінними) із первинним абсолютним обмеженням сталого розвитку – обсягами ВП у постійних цінах.

Результати моделювання стосовно показника «частка підприємств, що використовують технології високого і середньовисокого рівня у загальних обсягах доданої вартості» наведені в таблиці 3.11, а стосовно показника «частка підприємств, що використовують технології високого і середньовисокого рівня у загальній чисельності зайнятих» – в таблиці 3.12.

Таблиця 3.11.

Результати моделювання залежності частки підприємств, що використовують технології високого і середньовисокого рівня у загальних обсягах доданої вартості від абсолютних розмірів ВВП в постійних цінах ($N = 15$)^{*}

Параметр моделі	Значення, одержане в результаті моделювання	Формальна оцінка надійності
a_0 (вільний елемент моделі – «автономна» частка підприємств, що використовують технології високого і середньовисокого рівня у ВВП, незалежна від впливу включених до моделі факторів)	0,13	Стандартна помилка 1,90, тобто 1478%% значення оцінки параметра
a_1 (коефіцієнт при першій змінній – відображає граничну чутливість частки підприємств, що використовують технології високого і середньовисокого рівня у ВВП до абсолютних розмірів ВВП у постійних цінах)	8,32181E-09	Стандартна помилка 3,04995E-09, тобто 36,7% значення оцінки параметра

R – коефіцієнт детермінації, показує частку варіації залежної змінної, що пояснюється набором факторних	0,36	F критерій = 7,44 (більше табличного для рівня значущості 0,05)
---	------	--

* - Побудовано автором

Таблиця 3.12.

Результати моделювання залежності частки підприємств, що використовують технології високого і середньовисокого рівня у загальній чисельності зайнятих від абсолютних розмірів ВВП в постійних цінах ($N = 15$)*

Параметр моделі	Значення, одержане в результаті моделювання	Формальна оцінка надійності
a_0 (вільний елемент моделі – «автономна» частка підприємств, що використовують технології високого і середньовисокого рівня у зайнятості, незалежна від впливу включених до моделі факторів)	1,63	Стандартна помилка 0,83, тобто 50,9% значення оцінки параметра
a_1 (коефіцієнт при першій змінній – відображає граничну чутливість частки підприємств, що використовують технології високого і середньовисокого рівня у зайнятості до абсолютних розмірів ВВП у постійних цінах)	5,94399E-09	Стандартна помилка 1,33305E-09, тобто 22,4% значення оцінки параметра
R – коефіцієнт детермінації, показує частку варіації залежної змінної, що пояснюється набором факторних	0,60	F критерій = 19,9 (більше табличного для рівня значущості 0,01)

* - Побудовано автором

Перша функція не виявила суттєвої функціональної залежності між розмірами ВВП і часткою підприємств, що використовують технології високого і середньовисокого рівня (коефіцієнт детермінації лише 0,36, а стандартні похибки параметрів зависокі, особливо стосовно вільного коефіцієнта функції). Це свідчення відсутності як тенденції до поліпшення структури національного виробництва в періоди скорочення (в такому разі коефіцієнт при розмірах ВВП мав би від'ємний знак), так і тієї ж тенденції як реакції на макроекономічне зростання, адже варіативність ВВП у постійних цінах значно вища за варіативність частки високотехнологічних підприємств. Іншими словами, технологічний розвиток, якісне поліпшення технологічної бази виробництва, як масове, типове явище, поширений важіль поліпшення конкурентних позицій в українській економіці заблоковане: ні в періоди згортання масштабів економічної діяльності, ні в періоди зростання, коли створюються додаткові ресурсні

можливості для розвитку, технологічна структура національного виробництва не поліпшується. Враховуючи досить високу чутливість інвестиційної активності українського бізнесу до розмірів прибутків, виявлену нами в 2 розділі дисертації, такий характер залежності, як показано в таблиці 3.14 свідчить про дуже низький рівень розвитку інноваційної інфраструктури, необхідність комплексних і масштабних змін для подолання блоків (явищ «path dependence» розвитку через інерційність суспільних інститутів [241]), що розривають зв'язок між українським бізнесом і комплексом науково-технічних розробок та фінансово-управлінського супроводу господарського запровадження технологічних інновацій. Повільна стагнація технологічного рівня, що спостерігається протягом ретроспективного періоду зберігає домінування і за базовим сценарієм прогнозу (табл. Л.1 Додатку Л).

Друга функція (табл. 3.12) також не дала підстав вбачати наявності ознак певних позитивних тенденцій щодо поширеності високотехнологічного (технології високого і середньовисокого рівня) виробництва в Україні. Незважаючи на дещо вищу пояснюючу здатність функції щодо частки високотехнологічних підприємств у загальній чисельності зайнятих, порівняно з їх представленістю в загальних обсягах доданої вартості економіки, значно нижча варіативність залежної змінної, порівняно з факторною визначає характер залежності і стосовно функції, представленої в таблиці. 3.12. Вкрай низька еластичність залежної змінної від факторної свідчить про мінімальні перспективи зростання частки високотехнологічного сектору в сукупному попиті на працю української економіки, що власне відображено і в прогнозі за базовим сценарієм (табл. Л.1 Додатку Л).

Обґрунтовані за першими двома функціями негативні тенденції (відсутність ознак розширення представництва високотехнологічних виробництв) можна було б вважати пов'язаними з обмеженістю обраних для операціоналізації показників. Зокрема, відсутність розширення частки сектору у зайнятості можна пояснити великою здатністю високотехнологічного капіталу до заміщення праці,

адже для високотехнологічних галузей властиві високі темпи витіснення праці капіталом (в частині фізичної праці та праці середньої кваліфікації [231 – 232]).

Навіть стосовно стагнації частки високотехнологічного виробництва у ВВП можна було висловити припущення, що українські підприємства сектора обирають стратегію нішевого розвитку – обмежують зростання обсягів виробництва на користь більш рентабельних продуктів, конкуруючи в тих сферах, які не привабливі для глобальних гравців, що мають явну перевагу щодо ефекту масштабу.

Проте третя функція (табл. 3.13) спростовує таку можливість. Адже вища інвестиційна місткість розвитку високотехнологічного виробництва є його важливою рисою. А значить випереджаючі темпи розвитку високотехнологічного сектору обов'язково мають позначатись на присутності високотехнологічних виробництв у загальному обсязі капітальних інвестицій. Але результати моделювання і щодо частки сектору в капітальних інвестиціях не виявили ні позитивної тенденції (частка поступово скорочувалась аж до 2024 року, коли відчутному її підвищенню сприяли вагомі військові замовлення та міжнародна кооперація у воєнній сфері), ні помітної еластичності такої частки до розміру ВВП.

Отже, за базовим сценарієм і прогноз щодо динаміки технологічного рівня національного виробництва, частки цього сектору в загальних масштабах зайнятості й інвестиційної активності дає, переважно, негативні показники динаміки й свідчить про відсутність внутрішніх (структурних) імпульсів до розвитку для сценаріїв, які передбачають збереження тих самих інституційних умов та обмежень, що домінували протягом ретроспективного періоду (табл. Л.1 Додатку Л).

Таблиця 3.13.

Результати моделювання залежності частки підприємств, що використовують технології високого і середньовисокого рівня у загальних обсягах капітальних інвестицій від абсолютних розмірів ВВП в постійних цінах ($N = 15$)^{*}

Параметр моделі	Значення, одержане в результаті моделювання	Формальна оцінка надійності
-----------------	---	-----------------------------

а ₀ (вільний елемент моделі – «автономна» частка підприємств, що використовують технології високого і середньовисокого рівня у капітальних інвестиціях, незалежна від впливу включених до моделі факторів)	1,57	Стандартна помилка 1,05 тобто 67,1% значення оцінки параметра
а ₁ (коефіцієнт при першій змінній – відображає граничну чутливість частки підприємств, що використовують технології високого і середньовисокого рівня у капітальних інвестиціях до абсолютних розмірів ВВП у постійних цінах)	4,27867E-09	Стандартна помилка 1,68956E-09, тобто 39,5% значення оцінки параметра
R – коефіцієнт детермінації, показує частку варіації залежної змінної, що пояснюється набором факторних	0,33	F критерій = 6,41 (менше табличного для рівня значущості 0,05)

* - Побудовано автором

Це одне з центральних обмежень сталого розвитку для української економіки – нездатність забезпечити рух по сходах «технологічної драбини», який є запорукою позитивних змін в структурі попиту на працю (зростання частки висококваліфікованої та гідно оплачуваної праці), і, як наслідок, підвищення соціально-економічної ефективності функціонування соціальної сфери, яка з джерела податкового тягара для бізнесу перетворюється на пріоритетне джерело головних конкурентних переваг, позбуваючись монополії бюджетного фінансування; зменшення залежності від кон'юнктури сировинних ринків (згідно з принципом Пребіша-Зінгера [132], що передбачає погіршення умов торгівлі для експортерів сировини, порівняно з експортерами продукції переробної промисловості); нарешті зменшення тиску на екологію, завдяки спеціалізації на інформаційному виробництві (інжиніринг, менеджмент, маркетинг) і поступовому винесенні матеріального виробництва (головного джерела шкоди для екології) за межі національної економіки. Відповідно, прогнозовані показники частки підприємств, що використовують технології високого і середньо-високого рівня, в складі ВВП, зайнятості та капітальних інвестицій мають бути центральним показником для визначення оберненого впливу структурних й інституціональних характеристик національної економіки на темпи зростання ВВП.

Результати прогнозування за обмежено позитивним і позитивним сценаріями наведено в таблицях М.1 та М.2 Додатку М.

Результати прогнозування підтверджують важливу особливість ретроспективного періоду – слабку еластичність вагомості (внеску) підприємств, що використовують технології високого і середньовисокого рівня у загальних масштабах економічної активності (як вимірювану часткою у ВВП, так і часткою в чисельності зайнятих і в загальних обсягах капітальних інвестицій) до динаміки абсолютного розміру ВВП. Варіативність ВВП значно вище варіативності усіх трьох використаних нами характеристик представленості підприємств високого (середньовисокого) технологічного рівня в національній економіці України. Це додаткове емпіричне свідчення переважання негативних тенденцій динаміки структурних (якісних) характеристик національної економіки України протягом ретроспективи. Це свідчить, що, по-перше, включені в ретроспективу роки економічного зростання і позитивної динаміки абсолютних розмірів ВВП та навіть питомого ВВП на зайнятого не характеризуються (і не спричиняються) власне «серцевиною» сталого розвитку – розвитком технологічної структури національного виробництва, створенням конкурентних переваг високого рівня, тих процесів, що у звітах з глобальної конкурентоспроможності позначаються терміном, що навіть досі не має українського відповідника – «софістикацією» національної економіки [149].

Так само і включені до ретроспективи роки згортання масштабів національного виробництва не супроводжувались «виживанням технологічно більш досконалих виробництв, навпаки – негативна макроекономічна динаміка супроводжувалась примітивізацією національної сфери зайнятості.

Третій компонент сталого розвитку за нашою моделлю – показники впливу господарської діяльності на екологічну ситуацію.

Центральний показник нашої авторської методики операціоналізації моделі сталого розвитку – енергомісткість ВВП України. Вже до цього показника прив'язуються показники частки відновлювальної енергетики у витратах первинної енергії та обсягів викидів CO₂. За бажання і необхідності, перелік

характеристик екологічних наслідків господарської діяльності, що враховуються в моделі та прогнозуються на основі функціонального зв'язку з енергомісткістю національного виробництва можна розширювати, наближаючи його до повного переліку ЦСР, що враховуються у відповідних групах звітів зі сталого розвитку. Ми вважаємо обґрунтованою, поширену в літературі з проблематики енергоефективності та сталого розвитку методологію, що спирається на функціональний зв'язок між динамікою абсолютного розміру і питомого ВВП (доданої вартості), енергомісткості національного виробництва і цілої низки інструментальних цілей, що згадуються в Національних звітах з досягнення ЦСР, у тому числі ціль 7-ма «Доступна та чиста енергія», зокрема індикатори «технологічні витрати електричної енергії в розподільчих електромережах», «втрати тепла в тепломережах», «частка імпорту первинних енергоресурсів»; ціль 11 «Сталий розвиток міст і громад», зокрема «Обсяг викидів у атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами викидів» та «Кількість міст, у яких середньорічні концентрації основних забруднюючих речовин в атмосферному повітрі перевищують середньодобові гранично допустимі концентрації», ціль 13 «Пом'якшення наслідків зміни клімату», індикатор «обсяги викидів парникових газів» тощо.

Але саме в цьому елементі моделі особливо важливе не механістичне, формальне прогнозування, а врахування контексту, внутрішньої, специфічної логіки розвитку енергоефективності української економіки, що нерозривно пов'язана зі структурними змінами в економіці. В II розділі ми вже описували важливість механізмів ринкового ціноутворення для забезпечення ефективної мотивації до запровадження енергозберігаючих технологій та обґрунтовували важливість масштабної системи державних субсидій, спрямованих на зниження цін на енергоносії, для стабілізації явно недостатнього рівня інвестування в енергоефективність секторів домогосподарств та нефінансових підприємств. Відповідно і в межах операціоналізації моделі наближення української економіки до траєкторії сталого розвитку критичне значення має саме характер зв'язку між динамікою національного виробництва і його енергомісткістю. Тому сама

функція (формально – лише інструмент прогнозування), що отримана за базою даних ретроспективного періоду важливіша для змістовної трактовки, ніж прогнозовані значення енергомисткості. Результати моделювання залежності енергомисткості ВВП від його розміру наведені в таблиці 3.14.

Таблиця 3.14.

Результати моделювання залежності енергомисткості ВВП від його абсолютного розміру ($N = 15$)*

Параметр моделі	Значення, одержане в результаті моделювання	Формальна оцінка надійності
a_0 (вільний елемент моделі – «автономний» рівень енергомисткості, незалежний від розміру ВВП)	51,42	Стандартна помилка 21,41, тобто 41,6% значення оцінки параметра
a_1 (коефіцієнт при першій змінній – відображає граничну чутливість енергомисткості до розміру ВВП)	1,30543E-07	Стандартна помилка, 3,38568E-08, тобто 25,94% значення оцінки параметра
R – коефіцієнт детермінації, показує частку варіації залежної змінної, що пояснюється набором факторних	0,55	F критерій = 14,9 (більше табличного для рівня значущості 0,05)

* - Побудовано автором

Аналогічні моделі (з абсолютними розмірами ВВП в якості єдиної пояснюючої змінної) розроблені стосовно частки ВДЕ в складі кінцевого споживання енергії та обсягів викидів CO₂.

Результати прогнозування (на основі значень ВВП базового варіанту прогнозу) показників екологічних компонентів моделі сталого розвитку України наведені в таблиці Н.1 Додатку Н.

Результати прогнозування відбивають ті самі тенденції, що склались протягом ретроспективного періоду: частка ВДЕ в складі кінцевого споживання енергії має обернений зв'язок з абсолютними розмірами ВВП, а обсяги викидів CO₂ – прямий зв'язок, що свідчить на користь тези про відсутність позитивних структурних зрушень щодо диверсифікації джерел постачання енергії і стимулів до посилення чутливості національного виробництва до екологічних наслідків господарювання.

Важливі також, на нашу думку, і результати моделювання залежності енергомисткості ВВП від його абсолютних розмірів – вони підтверджують тезу,

сформульовану нами стосовно обсягів викидів CO₂ та певною мірою, підтверджену відсутністю виразного позитивного зв'язку між динамікою абсолютних розмірів ВВП і часткою відновлювальних джерел енергії в енергобалансі України (частками в кінцевому споживанні і виробництві первинної енергії).

Ми акцентуємо увагу на тому, що в отриманій функції коефіцієнт при розмірах ВВП має додатний знак. Такий результат, отриманий за достатньо тривалу ретроспективу (2010 – 2024 рр.) принципово відрізняється від домінуючої тенденції для переважної більшості країн ЄС (зокрема і включених до вибірки, що аналізувалась в II розділі цієї дисертації). Для розвинутих країн властиве виражена обернена залежність між розмірами ВВП і його енергомісткістю, вона простежується як стосовно окремих країн так і стосовно середніх даних по ЄС [242 – 243].

Це свідчення того, що в країнах ЄС одночасно відбуваються два процеси: економічне зростання, розширення виробничих можливостей суспільства (економічна складова сталого розвитку) і зниження енергомісткості національного господарства (екологічна складова сталого розвитку).

Саме це поєднання економічного зростання з поліпшенням екологічних характеристик господарської діяльності і є головною рисою моделі сталого розвитку: зростання поєднується з структурними й інституціональними змінами, що забезпечують випередження темпів розвитку високотехнологічних, енергоефективних галузей, достатні стимули для інвестування у енергозберігаючі технології, поступове витіснення енергомістких, малоефективних виробництв, секторів та галузей. Принципово інший характер зв'язку між економічним зростанням і енергомісткістю ВВП спостерігається в Україні, що й відобразили результати моделювання через позитивний знак коефіцієнта при розмірах ВВП: варіація енергомісткості ВВП обумовлюється коливаннями його розміру не через позитивні структурні зміни, а через вищу вразливість найбільш енергомістких галузей до негативних зовнішніх і внутрішніх шоків. Саме тому протягом ретроспективного періоду і домінує

пряма залежність: скорочення ВВП поєднуються із скороченням енергомосткості саме через вищі розміри втрат в металургії, хімічній промисловості, комунальному господарстві: скорочення їх питомої ваги в роки несприятливої макроекономічної кон'юнктури забезпечує скорочення енергомосткості ВВП. При цьому періоди зростання супроводжуються не позитивними структурними змінами, що мали б забезпечити підвищення питомої ваги високотехнологічного і більш ефективного щодо енерговитрат виробництва, а зростанням тих самих енергозалежних виробництв, домінування яких загострює суперечність між цілями економічного й екологічного блоків ЦСР.

Відповідно, в межах сценарного прогнозування, ми відмовились від формального відображення зв'язку «ВВП – енергомосткість ВВП» для прогнозу за позитивним сценарієм, оскільки дані ретроспективного періоду не дозволяють отримати обернену залежність між динамікою ВВП в постійних цінах і показником енергомосткості. А саме такий характер залежності і є основою позитивного сценарію щодо екологічних аспектів сталості, як за емпіричними даними розвинутих країн [242-243], так і за результатами нашого дослідження, зокрема стосовно структурної компоненти сталості, адже зростання частки підприємств, що використовують технології високого і середньо високого рівня, супроводжується також і збільшенням частки нематеріального виробництва у ВВП, а цей процес є безпосереднім чинником скорочення його енергомосткості.

Тому стосовно екологічних аспектів сталості обмежено позитивний прогноз виконано за функцією, описаною в таблиці Н.1 Додатку Н (відповідно, вона відображає прямий зв'язок між абсолютними розмірами ВВП і його енергомосткістю, як домінуюча тенденція ретроспективного періоду), а позитивний – розраховано на ґрунті коефіцієнтів еластичності енергомосткості ВВП від його абсолютних розмірів, але за припущення про обернений зв'язок між абсолютними розмірами ВВП і його енергомосткістю, що відповідає сутності позитивного сценарію та не суперечить тезі про позитивні структурні зміни, якими супроводжується зростання доданої вартості національної економіки.

Результати прогнозування наведені в табл. П.1 та П.2 Додатку П. Наведені в таблицях результати прогнозування свідчать, що обмежено позитивний сценарій (розраховано виходячи зі збереження характеру зв'язку між абсолютними розмірами ВВП і основними показниками інтенсивності господарського впливу на природне середовище, що сформувався протягом ретроспективного періоду) передбачає нарощення основних показників навантаження господарської діяльності на природне середовище – хоча темпи зростання енергомісткості ВВП та викидів CO₂ і відстають від темпів зростання ВВП, але залишаються позитивними. Центральна причина такої ситуації за обмежено позитивним сценарієм – недостатні темпи розширення постіндустріального (інформаційного) сектору в складі ВВП та загальної чисельності зайнятих.

Лише в межах позитивного сценарію, що передбачає найбільш динамічні структурні зміни та вихід на етап розвитку, який передбачає винесення тих компонентів матеріального виробництва, що не пов'язані з високими і середньовисокими технологіями за межі національної економіки зі спеціалізацією національного виробництва на створенні інформаційного (інженерного, програмного, дизайнерського) забезпечення й управлінсько-координаційних функціях, вдається подолати пряму залежність обсягів ВВП і показників інтенсивності природокористування.

Ми вкотре спостерігаємо ключову роль структурних змін для забезпечення сталості розвитку української економіки та емпіричне підтвердження неможливості подолання економічних обмежень дієвості політики, спрямованої на інституціональні трансформації згідно з пріоритетами сталості. Без відповідних базових структурних змін та досягнення необхідного рівня економічної ефективності інституціональні реформи, весь комплекс інституціонального забезпечення сталості матимуть декларативний характер та залишатимуться зовнішнім (певною мірою, штучним) неорганічним компонентом господарського середовища, детермінованого рівнем економічної ефективності та структурою економіки, що вагомо обмежують сприйнятливість поширених моделей організації бізнесу до принципів сталого розвитку.

Висновки до розділу 3

В авторському підході до операціоналізації моделі сталого розвитку первинними детермінуючими факторами, що у короткостроковому періоді визначають загальні межі варіативності усього комплексу індикаторів ЦСР виступають показники чисельності населення, його соціально-демографічної структури і рівня продуктивності праці (питомих доходів, генерованих національною господарською системою). Саме вони визначають ті межі досяжного, той потенціал, що надалі, певною мірою – вже залежно від інституціональних і структурних чинників – реалізує національна економіка в процесі свого функціонування та які фіксуються в досягнутих, фактичних показниках якості, рівня життя, екологічної ситуації, соціальної сталості – зокрема й тих, що використовуються як індикатори досягнення ЦСР.

Стосовно довгострокової перспективи розподіл ролей між групами чинників змінюється: структурні та інституціональні чинники набувають значення детермінанти, первинного фактору, а чисельність, економічна активність і зайнятість населення, рівень продуктивності праці стають залежними показниками, які формуються під впливом якості інститутів та структурних зрушень – змін питомої ваги видів економічної діяльності та секторів економіки, які диференціюються за сприйнятливістю до принципів сталого розвитку та внеском в наближення національної економіки до траєкторії сталого розвитку.

Така система показників, відповідає загальній логіці моделі сталого розвитку та дозволяє аналізувати як внесок соціально-демографічних й економічних факторів у формування ресурсних передумов сталого розвитку так і детермінанти міри реалізації таких передумов у поліпшенні структурного й інституціонального блоків індикаторів ЦСР в короткостроковій перспективі та оцінювати довгострокові перспективи розширення масштабів національного виробництва та зростання його ефективності.

Довготривала тенденція зменшення масштабів національного виробництва вагомо знижує вірогідність поширення моделей організації бізнесу, що відповідають принципам сталого розвитку та зменшує дієвість (і досяжність) політики, що заохочує бізнес до врахування соціальних і екологічних пріоритетів у своїй діяльності. Таке зменшення схильності бізнесу до імплементації принципів сталого розвитку формує додаткове навантаження як на державну політику, на важелі державного коригуючого впливу, на весь комплекс інститутів, що забезпечують узгодження комерційних цілей бізнесу із завданнями суспільного розвитку та забезпечення його сталості.

Без подолання тенденції до швидкого скорочення ємності національної сфери докладання праці зусилля з інституціонального реформування, регуляторного спонукання до узгодження моделей розвитку бізнесу з принципами сталості залишатимуться не убудованими до механізмів ринкового (комерційного) відбору, зовнішньою, поширено формальною характеристикою – компонентом звітності, аналогом податкового тягаря, що сутнісно суперечить принципам сталого розвитку як моделі відтворення національної економіки, що передбачає укорінення принципів сталості в механізми ринкової мотивації, на тлі перетворення дотримання таких принципів у важливий чинник конкурентної переваги та умову долучення до функціонування інститутів самоорганізації бізнесу та колективного захисту його інтересів. Відповідно, інституціональні зміни, реформи органів влади та процедур розробки й реалізації політики можуть впливати на міру використання наявного ресурсного потенціалу для поліпшення суспільного добробуту і наближення до цілей сталого розвитку, проте лише в тих межах, лише у тому «коридорі доступних значень», що детерміновано динамікою чисельності зайнятих та продуктивністю їх праці – масштабами національного виробництва .

Для України, саме чисельність населення а також рівні економічної активності та зайнятості мають критичне значення для вирішення проблеми величезного фінансового навантаження, що негативно позначатиметься на можливостях зростання, заощадження і накопичення ресурсного потенціалу в

повоєнний період. Адже питоме (на особу) економічне навантаження з відновлення економіки й погашення заборгованості, що формується в процесі воєнних дій буде тим більшим, чим менша така загальна чисельність населення, зокрема зайнятих, між якими поділяється це навантаження. Цей фундаментальний ефект масштабу для України настільки потужний, що практично детермінує потенціал багатьох, на перший погляд, інституціональних реформ, наприклад, таких як зменшення масштабів тіньової економіки, розвиток небюджетного пенсійного страхування, розвиток охорони здоров'я на основі медичного страхування тощо – усі ці реформи і програми критично залежать від загального масштабу, від загальної «економічної спроможності населення», що визначається загальною чисельністю і часткою населення, чиї доходи достатні, щоб брати участь в програмах реформування.

Зокрема за період до початку повномасштабного вторгнення (2010 – 2021 рр.) скорочення чисельності населення і зниження рівня зайнятості обумовили майже 80% загального скорочення обсягів доданої вартості (в постійних цінах), що спостерігалось в економіці України. Отже, саме ці фактори детермінували вкрай несприятливі умови для здійснення реформ, що традиційно вважаються ключовими для запуску позитивних структурних зрушень в економіці та для оновлення поширених моделей економічної поведінки: реформування пенсійної системи (основного джерела податкового тягаря на особисті доходи, навантаження на фонди соціального захисту та загалом усього комплексу проблем бідності), створення конкурентного ринку медичного страхування, розвиток комерційних секторів освіти й медицини.

Якщо ж враховувати і період після початку повномасштабного вторгнення, то ці два фактори (скорочення чисельності населення і рівня зайнятості) обумовили близько 85% загального скорочення доданої вартості, що спостерігалось в Україні за період 2010 – 2023рр.

За результатами сценарного прогнозування, базовий варіант прогнозу первинних (ресурсних) можливостей досягнення ЦСР (розраховується на основі екстраполяції тенденцій, що домінували протягом ретроспективного періоду)

передбачає збереження несприятливих ресурсних умов для наближення України як до окремих ЦСР, так і до моделі сталого розвитку як цілісної узгодженої системи взаємопідтримуючих характеристик економічного відтворення.

Зокрема, у першому прогнозованому році (2026р.) порівняно невеликі темпи зростання продуктивності праці дозволяють компенсувати негативний вплив скорочення чисельності зайнятих і одержати хоча б 5-ти відсоткові темпи приросту річних абсолютних обсягів ВВП. Проте надалі, необхідні для забезпечення щорічних приростів ВВП не менше ніж на 5% темпи зростання продуктивності праці сягають 11,5% (у другому році прогнозованого періоду) та 7,5% (для третього року). Проте, досягнення таких темпів зростання має невисоку вірогідність, враховуючи, що за весь ретроспективний період перевищення рівня в 5% приросту продуктивності спостерігалось лише одного разу – в 2023р. (на 10,1%, після катастрофічного падіння 2022-го року на 18,7%).

Наведене свідчить, що позитивна динаміка абсолютних обсягів ВВП в прогнозованому періоді за збереження тих самих структурних й інституціональних тенденцій, що домінували в ретроспективі виявляється малоюмовірною. Отже, без вагомих змін в системі мотивів, стимулів, що визначають поширені моделі господарської поведінки, в розподільчих відносинах, в процедурах і стереотипах прийняття рішень. Це означає, що потрібні зміни настільки фундаментальні, що вони мають забезпечити оновлення характеристик господарської діяльності на мікрорівні – характеристики діяльності репрезентативного підприємства мають змінюватись, відповідно з пріоритетами сталого розвитку, інакше завдяки лише кон'юнктурним змінам, використанню вкрай обмежених і нестійких тимчасових можливостей, створюваних пільгами, режимом найбільшого сприяння в регулюванні міжнародної торгівлі, доступом до пільгових кредитних ресурсів тощо – наближення до виконання цілей сталого розвитку та утвердження сталості як моделі суспільного функціонування й розвитку стає малоюмовірним.

Більше того, результати базового прогнозу первинних детермінант досягнення ЦСР визначають збереження несприятливих ресурсних умов для

інституціональних і структурних змін, отже, запускають чергове коло «несприятливі ресурсні умови для структурних й інституціональних змін – стагнація якісних показників економічної і соціальної ефективності – погіршення макроекономічної динаміки».

Результати сценарного прогнозування дозволили емпірично обґрунтувати вирішальну роль для формування необхідного ресурсного забезпечення наближення національної економіки до моделі сталого розвитку таких факторів: стосовно чисельності населення – це масштаби повернення громадян України, які залишили її межі після початку повномасштабного вторгнення; стосовно рівня зайнятості – характеристики інклюзії сфери зайнятості, еластичності попиту та мобільності пропозиції праці; стосовно рівня продуктивності праці (питомого розміру ВВП на зайняту особу) – характеристики функціонування соціальної сфери (як сфери, відповідальної за освоєння інвестицій у людський капітал), подолання фінансових обмежень щодо розширення інвестиційної діяльності підприємств та вирівнювання привабливості «білого» і неформального секторів економіки, що має водночас, якісно розширити базу оподаткування, відповідно дозволити знизити податковий тиск на сумлінних платників податків та активізувати зусилля підприємств щодо задіяння інноваційних (організаційно-технологічних) чинників одержання конкурентних переваг на внутрішньому і зовнішніх ринках.

Також за результатами прогнозування ресурсного забезпечення наближення національної економіки до моделі сталого розвитку обґрунтовано межі вірогідної варіативності темпів зростання абсолютних обсягів ВВП на період 2026 – 2028 років: від скорочення зі середньорічним темпом 3,9% (за збереження тенденцій, що домінували протягом ретроспективного періоду) до зростання із середньорічним темпом 11,8% (у випадку, коли забезпечуються повернення 80% громадян, які перебувають за межами України, рівень зайнятості, що дорівнює максимальному значенню, досягнутому за ретроспективний період та продуктивність праці, що відповідає тренду, сформованому за динамічним рядом, з якого виключені значення з найбільшими темпами скорочення).

На ґрунті прогнозних даних про ресурсні умови наближення національної економіки України до моделі сталого розвитку обґрунтовано прогнозні показники поширеності (рівня) бідності (від 63,8% – 67,2% за базовим сценарієм прогнозу до 55,2% – 34,1% – за позитивним сценарієм) та глибини бідності (від 37,9% – 39,8% за базовим сценарієм прогнозу до 31,7% – 23,7% – за позитивним сценарієм).

Варіативність прогнозних показників бюджетних витрат на освіту й науку за сценаріями прогнозування досягає 33,3% (відмінність між показниками за базовим і позитивним варіантом прогнозування), що свідчить про середню еластичність бюджетних витрат на освіту до динаміки ВВП в ретроспективному періоді та є ознакою наявності помірних резервів поліпшення ресурсного забезпечення бюджетного сектору освітньої сфери в Україні.

Варіативність прогнозних показників бюджетних витрат на охорону здоров'я за сценаріями прогнозування досягає усього 7,7%, що є свідченням низької еластичності бюджетних витрат на освіту до динаміки ВВП в ретроспективному періоді та є ознакою наявності вагомих резервів поліпшення ресурсного забезпечення бюджетного сектору охорони здоров'я в Україні.

Прогноз за базовим сценарієм щодо динаміки технологічного рівня національного виробництва, частки цього сектору в загальних масштабах зайнятості й інвестиційної активності дає, переважно, негативні показники динаміки й свідчить про відсутність внутрішніх (структурних) імпульсів до розвитку для сценаріїв, які передбачають збереження тих самих інституційних умов та обмежень, що домінували протягом ретроспективного періоду.

Лише справдження позитивного сценарію прогнозу ресурсних умов наближення української національної економіки до моделі сталого розвитку дозволяє очікувати зростання частки підприємств, що використовують технології високого та середньовисокого рівня у ВВП національної економіки до 6% у 2028 році, що свідчить про вкрай низьку еластичність показників внеску високотехнологічного сектору економіки до динаміки абсолютних розмірів ВВП.

На нашу думку, це емпіричне підтвердження одного з центральних обмежень сталого розвитку для української економіки – нездатність забезпечити рух по сходах «технологічної драбини», який є запорукою позитивних змін в структурі попиту на працю (зростання частки висококваліфікованої та гідно оплачуваної праці), і, як наслідок, підвищення соціально-економічної ефективності функціонування соціальної сфери, яка з джерела податкового тягара для бізнесу перетворюється на пріоритетне джерело головних конкурентних переваг, позбуваючись монополії бюджетного фінансування; зменшення залежності від кон'юнктури сировинних ринків (згідно з принципом Пребіша-Зінгера)); нарешті зменшення тиску на екологію, завдяки спеціалізації на інформаційному виробництві (інжиніринг, менеджмент, маркетинг) і поступовому винесенні матеріального виробництва (головного джерела шкоди для екології) за межі національної економіки.

Результати прогнозування індикаторів екологічної складової сталого розвитку за базовим сценарієм відбивають ті самі тенденції, що склались протягом ретроспективного періоду: частка ВДЕ в складі кінцевого споживання енергії має обернений зв'язок з абсолютними розмірами ВВП, а обсяги викидів CO_2 – прямий зв'язок, що свідчить на користь тези про відсутність позитивних структурних зрушень щодо диверсифікації джерел постачання енергії і стимулів до посилення чутливості національного виробництва до екологічних наслідків господарювання.

Ми акцентуємо увагу на тому, що в отриманій функції коефіцієнт при розмірі ВВП має додатний знак. Такий результат, отриманий за достатньо тривалу ретроспективу (2010 – 2024 рр.) принципово відрізняється від домінуючої тенденції для переважної більшості країн ЄС (зокрема і включених до вибірки, що аналізувалась в II розділі цієї дисертації). Для розвинутих країн властиве виражена обернена залежність між розмірами ВВП і його енергомісткістю, вона простежується як стосовно окремих країн так і стосовно середніх даних по ЄС.

Відповідно, результати сценарного прогнозування екологічних компонентів сталого розвитку підтверджують ключову роль структурних змін для забезпечення сталості розвитку української економіки та критичну важливість подолання економічних обмежень дієвості політики, спрямованої на інституціональні трансформації згідно з пріоритетами сталості. Без відповідних базових структурних змін та досягнення необхідного рівня економічної ефективності інституціональні реформи, весь комплекс інституціонального забезпечення сталості матимуть декларативний характер та залишатимуться зовнішнім (певною мірою, штучним) неорганічним компонентом господарського середовища, детермінованого рівнем економічної ефективності та структурою економіки, що вагомо обмежують сприйнятливість поширених моделей організації бізнесу до принципів сталого розвитку.

Основні результати розділу опубліковано в наукових працях автора: [245, 246, 249, 250].

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено нове наукове завдання, що полягає в теоретичному й емпіричному обґрунтуванні принципів і методичних підходів до стратегування сталого розвитку національної економіки, а також у розробленні аналітичного інструментарію оцінювання та прогнозування результатів реалізації стратегічних пріоритетів державної економічної політики в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення.

Система індикаторів досягнення ЦСР функціонує як критично важливий елемент інформаційно-аналітичного забезпечення розробки й оцінювання політики вже у формі інституціолізованого стандарту, і таке функціонування закономірно зумовлює розрив між безпосередньо прикладним набором критеріїв та індикаторів й власне теоретичною, концептуальною основою їх розробки – науковою програмою, що була присвячена вираженню (і для концепції сталого розвитку, майже завжди – формалізації) комплексу системних структурних змін, що мають об’єктивні рушійні сили. Відповідно, для цілей нашого дослідження було критично важливо спиратись не просто на набір критеріїв та індикаторів, що функціонують вже більшою мірою згідно закономірностей розвитку бюрократичних механізмів генерації політики, а на концептуальне бачення сталого розвитку як системи відносин, де певні кількісні пропорції та характеристики виражають ту якість суспільних відносин, що відповідає викликам і можливостям постіндустріального високотехнологічного суспільства.

Теоретично обґрунтованим та відповідним викликам постіндустріальної, глобалізованої економіки ми вважаємо розуміння сталого розвитку як процесу нарощення вартісних показників масштабів національного виробництва, що відповідає комплексу вимог стосовно джерел ресурсів, які використовуються в національному виробництві; стосовно пропорцій і принципів їх розподілу між сферами використання у виробництві; стосовно розподілу вигід (благ і можливостей), що продукуються в процесі національного виробництва та співвідношення особистих, колективних і суспільних потреб, що

задовольняються у процесі споживання, а також щодо відношення між вартісними показниками результатів й натуральними (умовно-натуральними) показниками ресурсного забезпечення національного виробництва.

Ми виділяємо два фундаментальні – первинні компоненти сталого розвитку, що визначають ресурсні можливості й межі для досягнення позитивних структурних й інституціональних змін та три комплекси критеріїв, що дозволяють контролювати й оцінювати відповідність фактичних характеристик взаємодії соціальної, економічної й екологічної систем в процесі господарського життя суспільства.

Перший – зростання продуктивності національного виробництва (з акцентом оцінювання на технологічний, ресурсоощадний аспект ефективності, проте з урахуванням також і важливості зростання доходності – як необхідній економічній умові поширення ресурсоощадних виробничих практик), що втілює виробничий компонент сталого розвитку.

Другий – розширення кола бенефіціарів зростання економічної ефективності та якісне оновлення потреб і мотивації участі в національному виробництві, що втілює розподільчо-споживчий компонент сталого розвитку.

У свою чергу, перший компонент (виробничий) ми розглядаємо в нерозривній єдності з рухом національної економіки по сходах технологічного розвитку, що в сучасних умовах передбачає становлення постіндустріальної, наукоємної, інформаційно насиченої моделі економіки та випереджаючі темпи розвитку нематеріального (інформаційного) виробництва і сфери послуг.

Зв'язок між виробничим і соціальними компонентами сталого розвитку забезпечують переваги, що в глобальній конкуренції одержують суспільства, які досягають кращих характеристик інклюзивності сфери економічної активності.

Остання забезпечує постійну конкуренцію на основі прозорих ринкових механізмів відбору тих осередків використання ресурсного потенціалу, що здатні створювати цінніші для споживачів блага з меншими витратами ресурсів. Відповідно, інноваційність стає іманентною рисою господарської діяльності, а

попит на високо кваліфіковану працю динамічно розширюється, забезпечуючи поширення вигід від запровадження інновацій на широкі верстви населення..

Власне саме інклюзія, конкурентність та іманентність інновацій забезпечують зв'язок між виробничою і розподільчо-споживчою ефективністю і формують власне економічний зміст сталого розвитку як моделі суспільно-економічного відтворення, а не просто набору розрізнених індикаторів із сумнівною компліментарністю.

Критично важливі, на нашу думку, відношення між компонентами (елементами) сталого розвитку (яка б внутрішня структуризація критеріїв, цілей та індикаторів не застосовувалась – на соціальний, економічний і екологічний блоки, на цілі щодо різних секторів і галузей, на структурні, інституціональні та ресурсні цілі, на цілі щодо ефективності й справедливості тощо) та ефект компліментарності між відповідними напрямками політики, що виражають державне сприяння досягненню окремих цілей. Зокрема, критично важливими проблемами стратегування сталого розвитку в Україні є реалізація окремих комплексів заходів державного впливу без необхідного урахування побічних, опосередкованих наслідків для умов (структурних, ресурсних, інституціональних) досягнення інших цілей сталого розвитку. Так, ще від 90-их фінансова стабілізація та обмеження інфляції досягались такими (доступними за наявної інституціональної якості) методами, що побічним наслідком мали позбавлення бізнесу доступу до кредитування й вимивання високотехнологічних видів діяльності з національного виробництва; державна політика підпорядкована забезпеченню доступності освіти здійснюється у такий спосіб, що, водночас, вкрай несприятливо впливає на ефективність інвестування в людський капітал; державні програми підтримки сільськогосподарського виробництва реалізуються такими важелями, що лєвова частка вигід одержується великими агрохолдінгами, а середні й малі фермерські господарства позбавляються можливостей розвитку; перелік можна продовжувати десятками аналогічних прикладів. Поширеність такої проблеми є ознакою її виникнення на

стратегічному рівні прийняття рішень: сталість розвитку не досягається, коли для досягнення одних ЦСР обираються методи, руйнівні для досягнення інших.

Як результати аналізу досягнень України стосовно трьох основних блоків ЦСР у ретроспективному періоді, так і результати прогнозування первинних ресурсних можливостей, що Україна матиме для поліпшення результатів щодо ЦСР у майбутньому свідчать, що позитивна динаміка абсолютних обсягів ВВП в прогнозованому періоді є малоймовірною за збереження тих самих структурних й інституціональних умов, що формували тренди ретроспективного періоду, тобто без вагомих і дієвих змін в системі мотивів, стимулів, що визначають поширені моделі господарської поведінки, в розподільчих відносинах, в процедурах і стереотипах прийняття рішень. Це означає, що потрібні зміни настільки фундаментальні, що вони мають забезпечити оновлення характеристик господарської діяльності на мікрорівні – характеристики діяльності репрезентативного підприємства мають змінюватись, відповідно з пріоритетами сталого розвитку, інакше завдяки лише кон'юнктурним змінам, використанню вкрай обмежених і нестійких тимчасових можливостей, створюваних пільгами, режимом найбільшого сприяння в регулюванні міжнародної торгівлі, доступом до пільгових кредитних ресурсів тощо – наближення до виконання цілей сталого розвитку та утвердження сталості як моделі суспільного функціонування й розвитку стає малоймовірним.

Більше того, результати базового прогнозу первинних детермінант досягнення ЦСР визначають збереження несприятливих макроекономічних умов для інституціональних і структурних змін, відповідно свідчать про високу вірогідність чергового кола «несприятливі макроекономічні умови для структурних й інституціональних змін – стагнація якісних показників економічної і соціальної ефективності – погіршення макроекономічної динаміки».

Водночас, результати аналізу зв'язків між динамікою первинних (ресурсних) умов досягнення ЦСР і змінами таких індикаторів свідчить, що поведінкові, фундаментальні зміни у поширених (виділення наше –) моделях

господарської поведінки, паттернах поведінки домогосподарств, щільно детерміновані досягнутим рівнем продуктивності й доходів. Йдеться про певну аналогію законів Енгеля щодо розвитку поведінкових паттернів, як в сфері особистого споживання (наприклад, надання переваги торговельним маркам, що дотримуються додаткових екологічних вимог до виробництва своєї продукції, чи реалізують соціально значущі програми), так і в сфері підприємницької поведінки (схильність бізнесу інвестувати в розвиток людського капіталу працівників), що виражають свідоме, добровільне наближення до моделі поведінки, яка узгоджується з принципами сталого розвитку. Становлення і поширення таких паттернів обумовлюється зростанням доходів: як домінування витрат на харчування в складі споживчих витрат закономірно долається в міру зростання доходів, так і схильність до врахування екологічних пріоритетів у виборі постачальників благ набувається закономірно в міру зростання купівельної спроможності споживача, аналогічно й моделі підприємницької поведінки набувають властивостей, що узгоджуються з вимогами сталого розвитку в міру зростання продуктивності праці і доходності. А якісні, «етапні» трансформації супроводжують рух по сходах «технологічної драбини» й обумовлюються вагомими зрушеннями в структурі національної економіки.

Проте в Україні протягом 2010 – 2021 років зростання продуктивності не набуло значення домінуючої тенденції (приріст ВВП на особу в постійних цінах дорівнював усього 4,6% за 12 років), технологічна структура національного виробництва не поліпшувалась, а навпаки, відбувалась її примітивізація, зростання реальної платоспроможності широких верств населення зумовлювалось лише доступом до глобального прогресу, а не приростом національної економічної ефективності, отже економічних передумов для поширення моделей економічної поведінки, які відповідають принципам сталого розвитку (особливо, коли стандарти таких моделей формують вже країни, що активно вилучають вигоди від розвитку постіндустріального, інформаційного сектору економіки) в Україні не сформовано.

Відповідно, Україна опиняється в ситуації додаткового інституціонального навантаження на процеси реформування: інституціональні зміни мають замінювати (компенсувати) негативний вплив стагнації абсолютних обсягів національного виробництва, державна політика одержує невласливе для неї навантаження – компенсувати несприятливі макроекономічні умови, тобто компенсувати програти, що породжує імплементація принципів сталого розвитку в практику господарського управління, замість того щоб заохочувати до отримання вигід від такої імплементації.

Ще одним фактором, що обмежує вибір доступних форм реформування та посилює тиск на його інституціональне забезпечення є високий рівень поширеності й глибини економічної бідності – не просто як формально визначеної характеристики міри сталості суспільного розвитку, а головної перешкоди, що накладає обмеження на досягні значення усіх вагомих характеристик суспільної динаміки. Як показали наші розрахунки, поширеність та глибина бідності дуже чутливі до динаміки ВВП, при цьому більш чутливі до скорочення, що свідчить про те, що тягар економічної стагнації перекладається в першу чергу – на широкі верстви населення, ні прибутки, ні інвестиції бізнесу не демонструють такої негативної чутливості до несприятливої динаміки валової доданої вартості як показники поширеності бідності й негативні зрушення в структурі споживчих видатків домогосподарств.

Стосовно бізнесу відсутність довгострокового зростання обмежує набір тих форм суспільної взаємодії, які можуть набувати поширення і визначає спрощення, примітивізацію тих, що реально поширюються. При цьому окремі осередки поєднання провідних технологій, високоякісного людського капіталу, прогресивних форм організації відносин в системі бізнес – суспільство – уряд» заблоковані від поширення – їх «масштабування» просто не можливе в середовищі, яке «розріджене» постійним тиском бідності, недоінвестування, як у розвиток людського капіталу, так і в накопичення фізичного (реального) капіталу і, що найважливіше – у розвиток якості інститутів, поліпшення процедур і правил суспільної взаємодії.

Описана вище суперечність в прихованій (імпліцитній) формі вагомо впливає на вибір доступних важелів вирішення поточних стратегічних завдань воєнного часу (у прихованій – бо умови воєнного часу радикально змінюють систему мотивації та важелів, що може застосовувати уряд регулюючи ефективність використання ресурсів по пріоритетних програмах розвитку військово-промислового потенціалу) проте набуде критичного значення в період повоєнного відновлення. Це знову підкреслює стратегічну важливість людиноцентричності зростання й розвитку, що часто опиняється за межами пріоритетів поширених програмних та аналітичних документів зі сталого розвитку України, проте є визначальною і прогностичною розрахунки дозволили обґрунтувати економічний механізм формування тих обмежень, які зберігатимуться для досягнення Україною ЦСР, у випадку, якщо пріоритети людиноцентричності не забезпечать конкурентоспроможності України щодо привабливості сфери докладання праці порівняно з країнами ЄС, де перебуває переважна частка населення, яке виїхало за межі України після початку повномасштабного вторгнення.

За результатами прогнозування, обґрунтовано, що вирішальним фактором міри наближення України до бажаних значень індикаторів і соціального, і екологічного і структурно-інституціонального блоків ЦСР в період повоєнного відновлення буде реалізація потенціалу повернення близько 6 млн. громадян України, які залишили країну після початку повномасштабного вторгнення. Саме масштаби повернення у поєднанні з досягнутим рівнем зайнятості визначають здатність скористатись ефектами масштабу, що є критично значущими для запуску механізмів економічного зростання, які, у свою чергу – мають сформувати сприятливі умови для розвитку інституціонального забезпечення досягнення сталості й позитивних структурних зрушень в економіці, що в комплексі мають забезпечити наближення до траєкторії сталого розвитку в довгостроковій перспективі. Відповідно, критичне значення «конкуренції за економічну активність населення» яку Україна буде вести з країнами ЄС створює водночас і виклики, вирішальні для можливостей суспільного розвитку і

можливості – бо привабливість національної економіки як сфери економічної активності ніколи раніше не була настільки безпосереднім фактором продовження існування країни, як в умовах повоєнного відновлення, що може змінити традиційно несприятливий для імплементації принципів сталого розвитку баланс сил між суспільною елітою і широкими верствами населення, змінити рівноважні умови не декларативного, а фактичного суспільного договору, що проявляється в характеристиках розподілу вигід і витрат від використання ресурсного потенціалу національної економіки.

Результати, які досягались щодо десятків цілей сталого розвитку (ЦСР) протягом ретроспективного періоду, зокрема й вагомі позитивні зрушення щодо показників включених до національних звітів з ЦСР, мають трактуватись, в першу чергу – як показники періоду стагнації, оскільки вони досягнуті в несприятливих ресурсних умовах для поширення людиноцентричної трансформації господарської сфери та за наростаючого дефіциту ресурсів для реалізації політики.

Значною мірою, позитивна динаміка десятків показників ЦСР, досягнута Україною в умовах тривалої стагнації масштабів національного виробництва та несприятливих для поширення людиноцентричних моделей організації бізнесу структурних зрушень, свідчить, як би парадоксально це не звучало, про обмеження щодо прикладної значущості такої широкої системи показників та є, по суті, емпіричним підтвердженням слабкої органічності, низької цілісності індикаторів ЦСР, що не виконують ні завдання декомпозиції глобальних цілей сталого розвитку по факторах, по окремих підсистемах їхнього досягнення, ні завдання досягнення компліментарності наближення до різних цілей. Дуже висока варіативність динаміки по індикаторах ЦСР, як між групами так і навіть в межах певних груп (по різних індикаторах виконання певних завдань) є емпіричним свідченням слабкої компліментарності як завдань, так і окремих компонентів їх виконання.

Показово, на нашу думку, що виразна позитивна динаміка досягнута по десятках показників ЦСР в Україні не стала запорукою запобігання стагнації та відтоку населення ще до початку повномасштабного вторгнення.

Саме виходячи з такого недоліку поширених систем індикаторів досягнення ЦСР ми запропонували удосконалення методичних підходів до прогнозування характеристик розвитку суспільства: не від окремих цілей, до агрегованих показників і загального результату, а від базових, пріоритетних і визначальних (обмежуючих, детермінуючих характеристик) для усіх інших показників, від міри подолання фундаментальних обмежень – до міри реалізації того потенціалу, що створений цими фундаментальними досягненнями у кожній із сфер, де вони мають втілитись в окремі аспекти добробуту і сталості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. United Nations Sustainable Development Group (UNSDG). *Leaving No One Behind: A UNSDG Operational Guide for UN Country Teams*. New York: UNSDG, 2022. 161 p.
2. United Nations Development Programme (UNDP). *What Does It Mean to Leave No One Behind? A UNDP Discussion Paper and Framework for Implementation*. New York: UNDP, 2018. 12 p.
3. United Nations Development Programme (UNDP) and United Nations Children's Fund (UNICEF). *SDG Acceleration Toolkit*. New York: UNSDG, updated ed.
4. United Nations Development Programme (UNDP). *Programming Principles*. UNDP Social and Environmental Standards Toolkit. New York: UNDP. URL: <https://ses-toolkit.info.undp.org/programming-principles>.
5. United Nations Development Programme (UNDP). *Human Rights and SDG Systems Integration: Beyond Linkages, Data and Efficiency to Leave No One Behind*. New York: UNDP, 2024. 8p.
6. World Commission on Environment and Development. *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press, 1987. 300 p.
7. Daly, Herman E. *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*. Boston: Beacon Press, 1996. 158 p.
8. Sachs, Jeffrey D. *The Age of Sustainable Development*. New York: Columbia University Press, 2015. 544 p.
9. Raworth, Kate. *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist*. White River Junction: Chelsea Green Publishing, 2017. 384 p.
10. Stiglitz, Joseph E., Amartya Sen, and Jean-Paul Fitoussi. *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Paris, 2009. 299 p.
11. Галабурда М. К. Методологія аналізу економічної динаміки і постсоціалістична трансформація. *Суспільство, економіка та економічна наука в*

XXI столітті : зб. матеріалів II міжнар. наук.–практ. конф., м. Київ, 21–22 квіт. 2017 р. Київ, 2017. С. 61–62.

12. Malthus, R. (1798). An essay on the principle of population. London. 134 p. URL: <http://www.esp.org/books/malthus/population/malthus.pdf>

13. Colombo U. The Club of Rome and sustainable development. *Futures*. 2001. Vol. 33, no. 1. P. 7–11. URL: [https://doi.org/10.1016/S0016-3287\(00\)00048-3](https://doi.org/10.1016/S0016-3287(00)00048-3).

14. Onuf N. G. Reports to the club of rome. *World politics*. 1983. Vol. 36, no. 1. P. 121–146. URL: <https://doi.org/10.2307/2010178>.

15. Mihailov N., Sakelarieva L. Environmental alarmism: the Club of Rome and its critics. *Studia ecologiae et bioethicae*. 2016. Vol. 14, no. 4. P. 129–145. URL: <https://doi.org/10.21697/seb.2016.14.4.07>.

16. Meadows, Donella H., Dennis L. Meadows, Jørgen Randers, and William W. Behrens III. *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books, 1972. 211p.

17. Meadows D. H., Randers J., Meadows D. L. The limits to growth: the 30–year update. London : Earthscan, 2009. 338 p.

18. Hicks J. R. The foundations of welfare economics. *Economic journal*. 1939. No. 49. P. 696–712.

19. Hicks J.R. The Valuation of Social Income *Economica*. 1940. Vol. 7, May. P. 105–124.

20. Стігліц Дж. Е. Економіка державного сектора / пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. Київ : Основи, 1998. 854 с.

21. Nordhaus W. D. Resources as a constraint on growth. *Papers and proceedings of the eighty–sixth annual meeting of the american economic association*. 1974. Vol. 64, no. 2. P. 22–26.

22. Piketty Thomas. Capital in the Twenty–First Century. Harvard University Press, 2014. 704 p.

23. Paul Krugman and Anthony J. Venables Globalization and the Inequality of Nations. *The Quarterly Journal of Economics*. 1995. Vol. 110. No. 4. P. 857–880. URL: <https://www.jstor.org/stable/2946642>

24. Acemoglu D., Robinson J. A. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. Crown Publishers, 2012. 579 p.
URL: https://ia800606.us.archive.org/15/items/WhyNationsFailTheOriginsODaronAcemoglu/Why-Nations-Fail_-The-Origins-o-Daron-Acemoglu.pdf
25. North D. C., Weingast B. R., Wallis J. J. Violence and social orders: a conceptual framework for interpreting recorded human history. Cambridge New York : Cambridge University Press, 2009. 328 p.
26. Остром Е. Управляючи загальним: еволюція інститутів колективної діяльності. Видавництво: ІРІСЕН; Соціум, Серія: Економіка, 2016, 447с.
27. Kuznets S. (1955) Economic growth and income inequality. *American Economic Review*. Vol. 65. No 1. P. 1 – 30.
28. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі. Київ : Основи, 2001. 670 с.
29. Samuelson P. A. The pure theory of public expenditure. *The review of economics and statistics*. 1954. Vol. 36, no. 4. P. 387–389.
30. Coase R. H. The problem of social cost. *Journal of law and economics*. 1960. No. 3. P. 1–44.
31. Marshall A. Principles of economics. 8th ed. London : The Macmillan Company, 1920. 865 p.
32. The Club of Rome. Annual Report 2024. Winterthur: The Club of Rome, 2024. 20 p.
33. Smith Adam. An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. 2018. Vol. 1. URL: <https://www.econlib.org/library/Smith/smWN.html>.
34. Історія економічних вчень : Навч. посіб. / ред. В. В. Кириленко. Тернопіль : Екон. думка, 2007. 233 с.
35. Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку: дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / пер. з англ. В. Старка. Київ: Вид. дім «Києво–Могилянська академія», 2011. 242 с.
36. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / пер. з англ. В. Ружицький, П. Таращук. Київ : Основи, 1995. 528 с.

37. Porter M. E. The competitive advantage of nations. London : Macmillan, 1998. 855 p.
38. Reinert Erik S. How Rich Countries Got Rich And Why Poor Countries Stay Poor. Spartacus. 2005. 250 p.
39. Moore J. F. Business ecosystems and the view from the firm. *The antitrust bulletin*. 2006. Vol. 51, no. 1. P. 31–75. URL: <https://doi.org/10.1177/0003603x0605100103>.
40. Romer P. M. Endogenous technological change. *Journal of political economy*. 1990. Vol. 98, no. 5, Part 2. P. S71–S102. URL: <https://doi.org/10.1086/261725>.
41. Раух Дж.Е., Джеральд М. М., Філіпенко А. Основні проблеми економіки розвитку. Київ: Либідь. 2003р. 688с.
42. Solou R.M. The Economics of Resources or Resources of Economics. *The American Economic Review*, vol. 64, No 2, May, 1974. P. 1– 14.
43. Ткаченко О.В., Полях С.С., Романовська Л.В., Гайдак І.Г., Нікітченко А.О. Виклики для сталого розвитку оборонної промисловості України в умовах війни та в період повоєнної відбудови. *Ефективна економіка*. 2025. № 9. URL: <https://nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/7600>.
44. Ткаченко О., Лісняк І., Загребельний Д. Теоретичні основи політики соціально–економічного відновлення України. *Вчені записки*. 2024. № 35(2). С. 220–232. URL: [https://vz.kneu.ua/archive/2024/35\(2\).19](https://vz.kneu.ua/archive/2024/35(2).19).
45. Економічні наслідки поступової відмови від використання вугілля в Україні до 2030 року / М. Пройс та ін. ; ред.: П. Баум, О. Р. Алієва. Київ : 7БЦ, 2021. 140 с.
46. Weizsäcker, E. U. von, Wijkman, A. 2018. Come On! Capitalism, Shorttermism, Population and the Destruction of the Planet. Cham: Springer. 232 pp.
47. Deaton A., Muellbauer J. Economics and consumer behavior. Cambridge University Press, 1980. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511805653>.
48. Radner D.B. Noncash income, equivalence scales and the measurement of economic well-being, *Review of Income and Wealth*. 1997. Vol. 43, P. 71–88.

49. Sen A. Well-Being, Agency and Freedom: The Dewey Lectures 1984. *The Journal of Philosophy*. 1985. Vol. 82. No. 4. P. 169–221.
50. Sen A. Development as Capability Expansion. *Journal of Development Planning*. 1989. Vol. 19. P. 41–58
51. Deaton A. Health, inequality, and economic development. *Journal of economic literature*. 2003. Vol. 41, no. 1. P. 113–158. URL: <https://doi.org/10.1257/jel.41.1.113>.
52. Deaton, A. The Great Escape: Health, Wealth, and the Origins of Inequality. Princeton, NJ: Princeton University Press. 2013. 265 p.
53. Coase R. H. The lighthouse in economics. *The journal of law and economics*. 1974. Vol. 17, no. 2. P. 357–376. URL: <https://doi.org/10.1086/466796>.
54. Krugman, Paul R., Maurice Obstfeld, and Marc J. Melitz. *International Economics: Theory and Policy*. 9th ed. Boston: Pearson Education, 2012. 736 p.
55. Столярчук Я. М. Глобальні асиметрії економічного розвитку. М–во освіти і науки України, Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. унт ім. В. Гетьмана». Київ. КНЕУ. 2009. 302 с.
56. Лук'яненко Д. Г., Поручник А. М., Колот А. М. Глобальна економіка XXI століття: людський вимір : монографія. Київ : КНЕУ, 2008. 420 с.
57. Polterovich, Victor; Popov, Vladimir and Tonis, Alexander (2007). Economic Policy, Quality of Institutions, and Mechanisms of Resource Curse. Online at <http://mpira.ub.uni-muenchen.de/22454/> MPRA Paper No. 22454.
58. Balcerzak A. P., Pietrzak M. B. Quality of institutions for knowledge-based economy within new institutional economics framework. multiple criteria decision analysis for european countries in the years 2000–2013. *Economics & sociology*. 2016. Vol. 9, no. 4. P. 66–81. URL: <https://doi.org/10.14254/2071-789x.2016/9-4/4>.
59. Forrester, Jay W. *World Dynamics*. 2nd ed. Cambridge, MA: Wright–Allen Press, 1973. 82 p.
60. Meadows, Donella H., Dennis L. Meadows, Jørgen Randers, and William W. Behrens III. *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books, 1972. 211 p.

61. Claudia Olivetti. The Female Labor Force and Long-run Development: The American Experience in Comparative Perspective. *NBER working paper series*. Boston University and NBER. 2013. P. 1–50.

62. Chesnais J.–C. The demographic transition: stages, patterns, and economic implications: a longitudinal study of sixty-seven countries covering the period 1720–1984. Oxford [England] : New York : Clarendon Press ; Oxford University Press, 1992. 633 p.

63. Б'юкенен, Джеймс М., Масгрейв, Річард А. Суспільні фінанси і суспільний вибір: Два протилежних бачення держави: Пер. з англ. Київ: Вид. дім «КМ Академія». 2004. 175 с.

64. Pigou A. C. The Economics of Welfare. London. Macmillan. 1918. 1019 p.

65. Krugman P.R. Increasing returns, monopolistic competition, and international trade. *Journal of International Economics*. 1979. № 9. P. 469–479.

66. Ткаченко О., Дробязко М. Трансформація механізмів та рушійних сил циклічності в умовах становлення постіндустріального суспільства. *Вчені записки*. 2018. Вип. 19. С. 99–113.

67. Harberger A.C. Monopoly and Resource Allocation. *American Economic Review*. 1954. Vol. 44(2). P. 77 – 87.

68. Plott, C. R., and R. A. Meyer. The Technology of Public Goods, Externalities, and the Exclusion Principle. In *Economic Analysis of Environmental Problems*. ed. E. S. Mills. New York. Columbia University Press. 1975. P. 65–94.

69. Tom Tietenberg, Michael Grubb, Axel Michaelowa, Byron Swift and ZhongXiang Zhang International Rules for Greenhouse Gas Emissions Trading: Defining the principles, modalities, rules and guidelines for verification, reporting and accountability. United Nations Conference On Trade And Development. 125 p.

70. Stiglitz J. Towards a New Paradigm for Development: Strategies, Policies, and processes. Prebisch Lecture at UNCTAD. Geneva. 1998. 19 October. P 57 – 93

71. Sing M. Are Combination Gas and Electric Utilities Multiproduct Natural Monopolies? *Review of Economics and Statistics*. 1987. P. 392–398.

72. Yatchew A. Scale Economies in Electricity Distribution: A Semiparametric Analysis. *Journal of Applied Econometrics*. 2000. Vol. 15. No 2. P. 187–210.

73. Directive (EU) 2024/1711 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 amending Directives (EU) 2018/2001 and (EU) 2019/944 as regards improving the Union's electricity market design (Text with EEA relevance). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202401711.

74. Kopsakangas–Savolainen M., Svento R. Modern energy markets. London : Springer London, 2012. URL: <https://doi.org/10.1007/978-1-4471-2972-1>.

75. Demsetz, H. Toward a Theory of Property Rights. *American Economic Review*. 1967. Vol. 62: pp. 347–59.

76. Buseti S., Pacchi C. Institutional capacity for EU cohesion policy: concept, evidence and tools that matter. *DisP – the planning review*. 2014. Vol. 50, no. 4. P. 16–28. URL: <https://doi.org/10.1080/02513625.2014.1007657>.

77. DG NEAR Addressing capacity development in planning/programming, monitoring and evaluation A Guidance note December 2017. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2018-10/dg_near_guidance_note_-_addressing_capacity_development_in_programming_me.pdf.

78. European Union, ESF (2011), Institutional capacity. Public administrations and services in European Social Fund 2007–2013, Bruxelles, EU, http://ec.europa.eu/employment_social/esf/docs/tp_institutional_en.pdf.

79. Stigler George J. The Economics of Information. *Journal of Political Economy*. 1961. Vol. 69. № 3, June. – P. 213–225.

80. Pui Sun Tam, Pui I Tam Rethinking stock market integration: Globalization, valuation and convergence. SFB 649 Discussion Paper 2012–052. July 5, 2012. 55 p.

81. Agénor P.R. (2003). Benefits and Costs of International Financial Integration: Theory and Facts. *World Economy*, 26(8), P. 1089–1118.

82. Keynes J.M. A Monetary Theory of Production. The Collected Writings of John Maynard Keynes. London. Macmillan. 1973. Vol.XIII. P. 408–411.

83. Кейнс Дж. М. Тракта́т про грошову реформу: «Загальна теорія зайнятості, процента та грошей» : реферат – дайджест. Київ : АУБ, 1999. – 189с.
84. Polanyi K. On belief in economic determinism. *The sociological review*. 1947. A39, no. 1. P. 96–102. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-954x.1947.tb02267.x>.
85. Vančura, Matěj. Polanyi's Great Transformation and the concept of the embedded economy. *IES Occasional Paper*. Charles University in Prague, Institute of Economic Studies (IES), Prague. 2011. No. 2/2011. 54 p.
86. André Gorz. Critique of Economic Reason. London; New York. Verso. 1989. P. 39–50.
87. Bentham, Jeremy. *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Oxford: Clarendon Press, 1907. 162 p.
88. Economics and morality conflicts in the public goods using / V. Kyrylenko et al. *Economics. Ecology. Socium*. 2023. Vol. 7, no. 1. P. 26–34. URL: <https://doi.org/10.31520/2616-7107/2023.7.1-3>.
89. Voltaire. *Candide, ou l'optimisme* [Електронний ресурс]. 1759. 147 с.
90. Словник сучасної економіки Макміллана / Пер. з англ. Київ. АртЕк. 2000. 640 с.
91. Offe C. Some Contradiction of the Modern Welfare State. *Critical Social Policy*. 1982. Vol. 2 . № 5. P. 25 – 34
92. Fukuyama, F. The end of history and the last man. Penguin Books. 2012. 464 p.
93. Coase R. H. The nature of the firm. *Economic*. 1937. Vol. 4. Is. 16. P. 386–405. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1468-0335.1937.tb00002.x>.
94. Галабурда М. Фінансове забезпечення економічної політики в Україні : дис. к. е. н.: спец. 08.01.01. Київ, 2003. 278 с.
95. Малий І. Й. Теорія розподілу суспільного продукту : Монографія. Київ : КНЕУ, 2000. 248 с.
96. Ястремська О.О. Методологія стратегування розвитку підприємств за моделлю економічних відносин економіки вражень. *Проблеми економіки*. 2025. №

- 1(63). С. 269–280. URL:
https://www.problecon.com/article/?year=2025&abstract=2025_1_0_269_280.
97. Iastremska O. (2023). Genesis of the Concept and Process of Strategizing at Enterprises. *Проблеми економіки*, 4(58), 165–174. URL:
https://www.problecon.com/article/?year=2023&abstract=2023_4_0_165_174.
98. Галушка З. Крос–секторальні партнерства як інструмент управління інноваціями для досягнення цілей сталого розвитку. *Сталий розвиток економіки*. 2026. № 1(58). С. 652–657. URL:
<https://economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/1771>.
99. Ємельяненко Л.М. Реалізація форсайт–проектів в стратегуванні економічного розвитку на національному та регіональному рівні. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2024. № 3(75). С. 29–41. URL:
<https://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/775>.
100. Niskanen W. A., Jr. Bureaucracy and Representative Government. Aldine–Atherton, 1971. 241 p.
101. Buchanan J.M. How Can Constitutions Be Designed so that Politicians Who Seek to Serve „Public Interest” Can Survive? *Constitutional Political Economy*. 1993, vol. 4 (1). P. 1 – 6.
102. Downs A. An Economic Theory of Democracy. – New York: Harper & Row, 1957. – 389 p.
103. Heyne, Paul; Peter J. Boettke; David L. Prychitko. *The Economic Way of Thinking*. 13th ed. Boston: Pearson, 2022. 44 p.
104. Ястремський О. І., Гриценко О. Г. Основи мікроекономіки. К. Знання. Прес. 2007, 579с.
105. Ідеальний шторм: чому 2025 рік став для фармацевтичного ринку найважчим за весь час його існування? URL:
<https://biz.liga.net/ua/all/article/idealnyy-shtorm-chomu-2025-rik-stav-dlia-farmatsevychnoho-rynku-nayvazhchym-za-ves-chas-yoho-isnuvannia>.

106. Кудінова А., Верба Д. Проблеми соціальної сфери в Україні: результати дефіциту ресурсів та неефективного державного регулювання. *Україна: аспекти праці*. 2014, № 3. С. 34 – 41.
107. А.В.Кудінова, Д.В.Верба Структура споживчих видатків домогосподарств як чинник і наслідок соціально–економічних процесів в Україні (2016). *Статистика України*. No 2. С.80–88.
108. Lisniak I., Tkachenko O., Kulaga I. Financial stabilization and household well-being: income policy in Ukraine as a means of resolving contradictions. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 2025. №5(64), 89–99. URL: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/4845>.
109. Колядич О. І. Соціальна структура сталого розвитку: стратегічні напрями підвищення стійкості в Україні. *Актуальні питання економічних наук*. 2025. № 17. С. 75–95. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17917518>.
110. Buchanan J. M. Rent–Seeking and Profit Seeking. Toward a Theory of the Rent–Seeking Society. College Station, TX: Texas A&M University Press. 1980. 367 p.
111. Buchanan J. M., Tullock G. The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy. Liberty Fund, Inc. 1999. 384 p.
112. Niskanen W. A., Jr. Bureaucracy and Representative Government. Aldine–Atherton. 1971. 241 p.
113. Stigler G. Theory of Regulation. *Bell Journal*. 1971. p. 3 – 21.
114. Веймер Д. Л., Вайнінг Е. Р. Аналіз політики: концепції і практика: Пер. з англ. І. Дзюб, А. Олійник. / Наук. ред. О. Кілієвич. Київ. Основи. 1998. 654с.
115. Clements K. W., Qiang Y. The economics of global consumption patterns. 2003. P. 21–37. URL: <https://doi.org/10.22004/AG.ECON.43272>.
116. Clements K. W., Wu Y., Zhang J. Comparing international consumption patterns. *Empirical economics*. 2005. Vol. 31, no. 1. P. 1–30. URL: <https://doi.org/10.1007/s00181-005-0012-y>.
117. Соціальна економіка: Навч. посіб. /Кол. авт. О.О.Беляєв, М.І.Диба, В.І.Кириленко, О.М.Комяков, О.В.Сінельник. Київ. КНЕУ. 2005. 312с.

118. Savchenko M., Artymovych A., Ohrenchuk A. International marketing strategies for enterprises on the foreign market. *Scientific notes*. 2023. No. 32. P. 172–184. URL: https://doi.org/10.33111/vz_kneu.32.23.03.15.108.114.
119. Типи стратегій виходу на зовнішній ринок. URL: <https://buklib.net>
120. Буркова Л.А., Поросла П.В. Антикризове державне управління: удосконалення понятійно–категоріального апарату та класифікації видів криз. *Збірник наукових праць «Вчені записки»*. 2022. № 29(4). С. 58–66. http://doi.org/10.33111/vz_kneu.29.22.04.04.026.032
121. Цілі сталого розвитку. Моніторинговий звіт. 2020. UNDP. Україна. <https://www.unicef.org/ukraine/media/11481/file/SDG%20Ukraine%20Monitoring%20Report%202020%20ukr.pdf>
122. Ємельяненко Л.М., Пантасенко В.В. Розвиток людського капіталу в системі стратегування післявоєнної відбудови України. *Трансформаційна економіка*. 2025. № 2(11). С. 48–56. URL: <https://transformations.in.ua/index.php/journal/article/view/179>
123. Grossman P. Government and Economic Growth: A Non–linear Relationship. 1988. Vol. 56 (February). P. 193–200
124. Karras G. The Optimal Government Size: Further International Evidence on the Productivity of Government Services. *Economic Inquiry*. 1996. Vol. 34 (April). P. 193–203.
125. Landau D. Government Expenditure and Economic Growth: A Cross–Country Study. *Southern Economic Journal*. 1983. Vol. 49 (January). P. 783–792.
126. Верба Д.В., Лопух К.В., Михайлюк М.А., Мельник О.М. Залежність споживання благ «розкоші» та «першої необхідності» від доходів українських домогосподарств. *Збірник наукових праць «Вчені записки»*. 2023. № 31(2). С. 29–45. http://doi.org/10.33111/vz_kneu.31.22.02.03.019.025.
127. Верба Д.В., Кудінова А.В., Ткаченко О.В., Самійленко А.П. Оцінювання добробуту українських домогосподарств за допомогою побудови кривих енгеля на основі статистики споживчих видатків. *Збірник наукових праць «Вчені записки»*. 2023. № 30(1). С. 15–31. http://doi.org/10.33111/vz_kneu.31.23.01.02.012.018.

128. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення Постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.2000 № 656 Редакція від 11.11.2016, підстава – 780–2016–п Постійна адреса: <https://zakon.rada.gov.ua/go/656-2000-%D0%BF>.

129. Лібанова Е. М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу. Умань. Видавець «Сочінський М.М.». 2020. 456 с.

130. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку галузей промисловості на основі корисних копалин та компонентів стратегічного та критичного значення та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2026–2028 роках»

131. Кабінет міністрів України. Розпорядження від 15 листопада 2024 р. № 1163–р. Київ Про схвалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках.

132. Prebisch, Raúl. *The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems*. New York: United Nations, 1950. 66 p.

133. Hirschman, Albert O. *The Strategy of Economic Development*. New Haven: Yale University Press, 1958. 116 p.

134. Sachs J. D., Warner A. M. The curse of natural resources. *European economic review*. 2001. Vol. 45, no. 4-6. P. 827–838. URL: [https://doi.org/10.1016/s0014-2921\(01\)00125-8](https://doi.org/10.1016/s0014-2921(01)00125-8).

135. Bravo–Ortega, Claudio, and José De Gregorio. The Pattern of Specialization and Economic Growth: The Resource Curse Hypothesis Revisited. *Structural Change and Economic Dynamics*. 2011. Vol. 22. no. 2. P. 151–161.

136. Giuliani, Alfonso, and Hervé Baron. The CAP (Common Agricultural Policy): A Short History of Crises and Major Transformations of European Agriculture. *Forum for Social Economics*. 2025. Vol. 54. no. 1. P. 68–94.

137. The Sustainable Development Goals Report 2025, Country profiles. Ukraine. URL: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2025/>

138. Червоний Д. Особливості формування аграрних ринків в умовах функціонування національної економіки України. *Економіка та суспільство*. 2023. № 58. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-58-1>.

139. Prospects and real possibilities of financial support for the agricultural sector of the Ukrainian economy / M. V. Kalinchyk et al. *Scientific messenger of LNU of veterinary medicine and biotechnologies*. 2025. Vol. 27, no. 105. P. 98–105. URL: <https://doi.org/10.32718/nvlvet-e10515>.

140. Гуторова О. О. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій в Україні. Актуальні проблеми інноваційної економіки. 2016. № 4. С. 68–73. URL: <https://apie.org.ua/uk/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8-%D1%82%D0%B0-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B8-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83-%D1%81%D1%96%D0%BB/>.

141. Державна служба статистики України. Офіційний портал. Статистична інформація. Середня заробітна плата за видами економічної діяльності за місяць у 2024 році. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

142. Кириленко В., Верба Д., Ніколаєнко Д. Аналітка гендерно дезагрегованих показників ринку праці української енергетики. *Збірник наукових праць «Вчені записки»*. 2024. № 35(2). С. 247–266. http://doi.org/10.33111/vz_kneu.35.24.02.21.145.151.

143. Coleman, James S. Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*. 1988. Vol. 94. P. S95–S120.

144. Adner R. Match your innovation strategy to your innovation ecosystem. *Harvard Business Review*. 2006. Vol. 84. No. 4. P. 98–107. URL: <https://hbr.org/2006/04/match-your-innovation-strategy-to-your-innovation-ecosystem>.

145. Williamson, Oliver E. *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting*. New York: Free Press, 1985. P. 442 – 444.

146. Глобальний економічний розвиток: тенденції, асиметрії, регулювання: монографія / Д. Лук'яненко, В. Колесов, А. Колот, Я. Столярчук та ін. ; під наук. ред. проф. Д. Лук'яненка, О. Поручника, В. Колесова. Київ : КНЕУ, 2013. 466 с. URL: https://kneu.edu.ua/ua/science_kneu/scientific_schools/ustv/ustv_praci/ustv_prazi/gertar/.

147. Olson, Mancur. *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups, With a New Preface and Appendix*. Rev. ed. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971. 27 p.

148. Tullock G. The fundamentals of rent-seeking. URL: [http:// www.gmu.edu](http://www.gmu.edu).
Загол. з екрана.

149. World Economic Forum. The Global Competitiveness report. Special Edition 2020. Електрон. Ресурс. Режим доступу: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2020.pdf.

150. Haq, Mahbub ul. *Reflections on Human Development*. New York. Oxford University Press. 1995. 28 p.

151. United Nations Development Programme. *Human Development Report 1990*. New York. Oxford University Press. 1990. 141 p.

152. United Nations Development Programme. *Human Development Report 2010: The Real Wealth of Nations – Pathways to Human Development*. New York. UNDP. 2010. 260 p.

153. United Nations Development Programme. *Human Development Report 2023/2024: Breaking the Gridlock*. New York. UNDP. 2024. 324 p.

154. Human Development reports. Documentation and downloads. URL: <https://hdr.undp.org/data-center/documentation-and-downloads>

155. World Bank. Open data. електронний ресурс. URL: <https://data.worldbank.org/>.

156. Державна служба статистики України. Офіційний портал. Статистична інформація. Зібрані дані про ВВП; дефлятори ВВП; дані обстеження доходів та

умов життя домогосподарств; чисельність населення; бюджетне фінансування та економічні результати освіти й охорони здоров'я. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

157. Міністерство соціальної політики України. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Державна служба статистики України. Наказ від 03.02.2017 № 178/147/31 Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0281-17#Text>.

158. Кодекс законів про працю України Затверджується Законом № 322–VIII від 10.12.71 ВВР, 1971, додаток до № 50, ст. 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

159. Кабінет міністрів України. Постанова від 30 серпня 2002 р. № 1298 Київ Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1298-2002-%D0%BF#Text>

160. Fei, John C. H., and Gustav Ranis. *Development of the Labor Surplus Economy: Theory and Policy*. Homewood, IL: Richard D. Irwin, 1964. 343 p.

161. Cai, Fang, and Dewen Wang. Lewis Turning Point in China. *China Economic Journal*. 2008. Vol. 1, no. 1. P. 4–16.

162. Analisis empiris atas teori dualistik ekonomi lewis: studi kasus indonesia / A. K. Hubbansyah et al. *Jurnal ekonomi dan kebijakan pembangunan*. 2023. Vol. 12, no. 1. P. 1–22. URL: <https://doi.org/10.29244/jekp.12.1.2023.1-22>.

163. Кудінова А., Верба Д. 15 років зростання без розвитку: що блокує соціально–економічний прогрес України? *Україна: аспекти праці*. 2015. Вип. 7. С. 3 – 10.

164. Ємельяненко Л.М., Пантасенко В.В. Адаптація світового досвіду економічного стратегування відновлення України. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2025. № 1(77). С. 29–41. URL: <https://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/917>.

165. Ткаченко О.В., Полях С.С., Романовська Л.В., Гайдак І.Г., Нікітченко А.О. Виклики для сталого розвитку оборонної промисловості України в умовах

війни та в період повоєнної відбудови. *Ефективна економіка*. 2025. № 9. URL: <https://nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/7600>.

166. Ткаченко О., Лісняк І., Загребельний Д. Теоретичні основи політики соціально–економічного відновлення України. *Вчені записки*. 2024. № 35(2). С. 220–232. URL: [https://vz.kneu.ua/archive/2024/35\(2\).19](https://vz.kneu.ua/archive/2024/35(2).19)

167. Колядич О.І. Циркулярна економіка і продуктивність: макроекономічні ефекти переходу. *Актуальні проблеми сталого розвитку*. 2025. Т. 2. № 9. С. 42–50. URL: <https://journals.csr.com.ua/index.php/sustainability/uk/article/view/280>.

168. Кирилюк В.В., Колядич О.І., Шевчук О.В. Якість життя населення України: стан, тенденції, перспективи. *Бізнес Інформ*. 2024. №7. С. 328–334. URL: https://www.business-inform.net/article/?year=2024&abstract=2024_7_0_328_334

169. Alfred Marshall. Principles of Economics. 8th ed. 1890. URL: <https://oll.libertyfund.org/title/marshall-principles-of-economics-8th-ed>.

170. Рахункова Палата. ЗВІТ про результати аналізу формування, розміщення і виконання державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою. 11 серпня 2015р. електронний ресурс. Режим доступу: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2015/zvit_1-5_2015/ZVIT_20150811_No_1_5.pdf

171. Мороз С. А. Вдосконалення механізмів державного управління якістю вищої освіти на рівні функціонування системи внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності. *Аспекти публічного управління*. 2017. Т.5. №10. С. 13–21.

172. Савченко В. А. Механізм формування державного замовлення на підготовку фахівців і робітників. *Соціально–трудова відносина: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 83–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2014_1_12.

173. Eurostat. Sustainable development in the European Union Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context 2023 edition. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-flagship-publications/w/ks-04-23-184>.

174. OECD Indicators. Education at a Glance 2025. Report. URL: https://www.oecd.org/en/publications/education-at-a-glance-2025_1c0d9c79-en.html.

175. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2025 р. № 34–р. URL: <https://healthstrategy2030.com.ua/678a78863aba8941337252.pdf>.

176. Основи економіки охорони здоров'я / В. Ждан та ін. Полтава : ВДНЗ УМСА, 2017. 119 с.

177. L. Synyayeva, D. Verba, A. Yachucs, I. Verkhovod, D. Aleksandrov. "Resources of Educational and Healthcare Industries and Population Welfare: Comparative Analysis in Post-socialist and OECD Countries", WSEAS Transactions on Business and Economics, Vol.18, 2020, pp. 531–542.

178. Літвак А.І. Підприємництво в охороні здоров'я. Газета «Новини медицини та фармації» 7–8 (499–500) 2014. URL: <https://www.mif-ua.com/archive/article/38392>.

179. Карлаш В. В. Державне регулювання сучасним станом охорони здоров'я України. *Інвестиції: практика та досвід*. № 1/2020, с. 161. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/1_2020/28.pdf.

180. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». К.: НІСД, 2017. С. 388–392.

181. Лехан В. М., Гінзбург В. Г., Борвінко Е. В. Порівняльна характеристика моделі Семашка та моделі, започаткованої в рамках реформи системи охорони здоров'я в Україні. *Медицина сьогодні і завтра*. 2013. № 4. С. 99–105.

182. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 років. Стратегічна дорадча група з питань реформування системи охорони здоров'я в Україні. 2015. 41 с.

183. Карлаш В. В. Механізми державного регулювання у сфері охорони здоров'я населення України : автореф. дис. канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Харків, 2020. 23 с.

184. Кризина Н. П. Державна політика України в галузі охорони здоров'я: механізми формування та реалізації. 2014. 208 с.

185. Paziieva A. Current state of development of health insurance in ukraine and its place in the social protection system. *"Scientific notes of the University"KROK".* 2021. P. 36–46. URL: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2021-64-36-46>.

186. Міщенко Д., Міщенко Л. Фінансування охорони здоров'я в Україні: проблеми та напрями їх вирішення. *Економічний простір*. 2016. № 106. С. 168–177.

187. Бойко О., Хижинська Г. Апробація зарубіжного досвіду активізації медичного страхування в Україні. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 27. С. 93–97.

188. Hryniv, L. Physical (Negentropy) Function of Sustainable Economy. Problems of Evaluations. *Environmental Accounting – Sustainable Development Indicators*. Prague. EMAN, 2009. 115 p.

189. Берзіна С. В., Яреськовська І. І. Системи екологічного управління: сучасні тенденції та міжнародні стандарти : підручник. Київ : Ін-т екол. упр. та збаланс. природокористування, 2017. 134 с.

190. Швиданенко Г. О., Криворучкіна О. В., Матукова Д. Г. Розвиток підприємства на еколого–економічних засадах : монографія. Київ. КНЕУ. 2017. 184 с.

191. Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України : наукова доповідь. НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ. 2022. 305 с. URL: <http://ief.org.ua/wpcontent/uploads/2022/12/Vidnovlennja-ta-reconstruksjapovojennoj-economiky.pdf>.

192. Всеукраїнська громадська організація «Національний екологічний центр України» НЕЦУ. Огляд використання коштів, отриманих у рамках міжнародної торгівлі квотами в Україні URL: https://climategroup.org.ua/wp-content/uploads/2007/02/analiz_szi_2012-fin.pdf.

193. World Bank Group. Можливості залучення приватного сектору до зеленої та стійкої відбудови України Секторальні оцінки. URL: <https://www.ifc.org/content/dam/ifc/doc/2023/synthesis-report-private-sector-opportunities-for-a-green-resilient-reconstruction-ukraine-uk.pdf>.

194. Державна служба статистики України. Офіційний портал. Статистична інформація. Енергоємність ВВП (витрати первинної енергії на одиницю ВВП). URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

195. Виклики та наслідки агропродовольчої спеціалізації України у світовій економіці : колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук Шубравської О.В. ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ. 2023. 254 с. URL: <http://ief.org.ua/wpcontent/uploads/2023/03/Vyklyky-ta-naslidky-ahroprodovol'choi-spetsializatsiiUkrainy>.

196. Виклики майбутнього для промислового розвитку України : наукова доповідь / за ред. д-ра екон. наук Л.В. Дейнеко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ. 2022. 184 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/06/Vyklyky-majbutnjogo-dlja-promyslovogorozvytku.pdf>

196. Romer, Paul M. Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*. 1986. Vol. 94. no. 5. P. 1002–1037.

197. Romer, Paul M. Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*. 1990. Vol. 98. no. 5. Part 2. P. 71–102.

198. Галушка З. Теорія економічного розвитку Йозефа Шумпетера як концептуальна основа адаптивної економіки в умовах ВАНІ-світу. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. 2025. № 2. С. 30–36. URL: <https://journals.chnu.chernivtsi.ua/index.php/econom/article/view/252>

199. Галушка З., Жук Н. Підходи до визначення соціоекономічної парадигми як концептуальної моделі економічного розвитку. *Економічний простір*. 2024. № 193. С. 8–12. URL: <https://economic-prostir.com.ua/article/193-pidhody-do-vyznachennya-soczioekonomichnoyi-paradygmy-yak-konceptualnoyi-modeli-ekonomichnogo-rozvytku/>.

200. Iastremska O., Rudych A., Bumane I., Hazukin A., Zdolnyk V., Kukhta P. Management of innovative development of enterprises in the conditions of digitalization: strategy modeling. *Naukovyi visnyk natsionalnoho hirnychoho universytetu*. 2024. № 2. P. 194–200. URL:

<https://nvngu.in.ua/index.php/en/archive/on-the-issues/1907-2024/content-2-2024/6877-194>.

201. Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земельних ділянок: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2021 р. № 1147. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2021-%D0%BF#Text>.

202. Колот А.М. Екосистемність як імператив стійкого людиновимірного розвитку : препринт. Київ : КНЕУ, 2024. 52 с. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4afe0c0e-af4f-45c8-a322-1cb4ad233dd7/content>.

203. Державна служба статистики України. Офіційний портал. Статистична інформація. Товарна структура експорту. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

204. Державна служба статистики України. Офіційний портал. Статистична інформація. Діяльність підприємств. Показники діяльності суб'єктів господарювання, згруповані за спеціальними агрегаціями, передбаченими у Регламенті (ЄС) № 2020/1197 від 30.07.2020 про європейську статистику підприємств за 2010–2024 роки. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

205. Adelman I. Fallacies in Development Theory and Their Implications for Policy. *Frontiers of Development Economics*, Oxford University Press. 2001. P. 103–134. URL: <https://dokumen.tips/documents/working-paper-no-887-fallacies-in-development-theory-and-in-development-theory.html?page=1>.

206. Гук О., Мохонько Г., Шендерівська Л. Тенденції інвестування в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. № 29. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-35>.

207. Караван, Н. А. Класифікація інвестицій та обґрунтування вибору критеріїв їх ефективності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 1, 13–17.

208. Koreniuk, P., Kopyl, O. Conceptual approaches and methods for determining the investment attractiveness of the national economy. *Economic journal of Lesia Ukrainka Eastern European National University*. 2018. Т. 14, № 2, 56–62.

209. Magni, C.A. Investment Decisions. Net Present Value and Bounded Rationality, *Quantitative Finance*. 2009. Vol. 9. No.8. P. 967–979.

210. Franco Modigliani and Merton H. Miller. The cost of capital, corporation finance and the theory of investment. *The American Economic Review*. 1958. No. 6. 268 p.

211. Papaioannou S. Public investment multipliers in EU countries: does the efficiency of public sector matter?. *SSRN electronic journal*. 2016. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2755247>.

212. Scandizzo, P. L., & Pierleoni, M. R. Short and Long–Run Effects of Public Investment: Theoretical Premises and Empirical Evidence. *Theoretical Economics Letters*. 2020. No. 10, P. 834–867. <https://doi.org/10.4236/tel.2020.104050>.

213. Analisis empiris atas teori dualistik ekonomi lewis: studi kasus indonesia / A. K. Hubbansyah et al. *Jurnal ekonomi dan kebijakan pembangunan*. 2023. Vol. 12, no. 1. P. 1–22. URL: <https://doi.org/10.29244/jekp.12.1.2023.1-22>.

214. Myers, S., and N. Majluf. Corporate Financing and Investment Decisions When Firms Have Information that Investors do not Have. *Journal of Financial Economics* 1984. No. 2. P. 187–221.

215. Allen, Franklin, and Douglas Gale. *Comparing Financial Systems*. Cambridge, MA: MIT Press. 2000. 520 p.

216. Державна служба статистики України. Офіційний портал. Статистична інформація. Діяльність підприємств. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

217. Дмитренко Н.В. Критерії визначення та місце малих підприємств в структурі ринкової економіки. *Вісник Донецького державного університету економіки і торгівлі*. 2007. № 1. С. 204–208.

218. Білорус О.Г. Фінансові та грошово–кредитні чинники інвестиційно–інноваційного розвитку малого та середнього бізнесу. *Банківська справа*. 2014. № 1. С. 14–18.

219. Пукало О. Теоретичні проблеми та перспективи розвитку малого бізнесу в Україні. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2017. № 4. С. 31–37.

220. Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України Про схвалення Стратегії розвитку галузей промисловості на основі корисних копалин та компонентів стратегічного та критичного значення та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2026–2028 роках» URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail/9f13e388-f5d6-447c-ae6f-f46b09a98d7a?isSpecial=true>.

221. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 червня 2021 року «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2021#Text>

222. Resilience, Reconstruction, Recovery: The Path Ahead for Ukraine. April 1, 2024. URL: <https://cepa.org/comprehensive-reports/resilience-reconstruction-recovery-the-path-ahead-for-uk>

223. Луніна І.О. Публічні фінанси в макроекономічній політиці зростання : монографія. НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ. 2020. 440 с.

224. Луніна І. О., Бондарук Т. Г. Публічні фінанси та міжбюджетні відносини: навч. посіб. Київ: ДП «Інформ.–аналіт. агентство», 2019. 304 с.

225. Cruz M., Ahmed S.A. On the impact of demographic change on economic growth and poverty. *World Development*, 105, 95–106, https://econpapers.repec.org/article/eeewdevel/v_3a105_3ay_3a2018_3ai_3ac_3ap_3a95-106.htm.

226. Пищуліна О. Оцінка ролі демографічного фактору для економічного зростання та повоєнного відновлення. Центр Разумкова. Аналітична доповідь Травень 2023 р. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/05/22/2023-MATRA-I-KVARTAL-7.pdf>.

227. Наконечний С. І., Терещенко Т.О., Романюк Т. П. Економетрія: Підручник. вид. 3-тє, доп. та перероб. Київ. КНЕУ, 2004. 520 с.

228. Charles W. Cobb, Paul H. Douglas. A Theory of Production. *American Economic Review*. 1928. Vol. 18, No. 1. P. 139–165.

229. Robert M. Solow. Technical Change and the Aggregate Production Function. *Review of Economics and Statistics* 39, no. 3 (1957): 312–320.
230. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting. N.Y, 1973. 512p.
231. Drucker P.F. Post-Capitalist Society. N.Y., 1993. 486 p.
232. Sakaiya T. The Knowledge-Value Revolution or A History of the Future. Tokyo-N.Y. 1991. 296 p.
233. Стеценко С.Г. Демографічна статистика: підруч. Київ. Вища школа. 2005. 415 с.
234. MOM Україна. Повернення додому з-за кордону. Тенденції, чинники та виклики реінтеграції серед осіб, які повернулися в Україну з-за кордону липень 2025 року. URL: file:///C:/Users/1/Downloads/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0_%D0%9C%D0%9E%D0%9C_%D0%9F%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D1%8F%20%D0%B4%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D1%83%20%D0%B7-%D0%B7%D0%B0%20%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D1%83_%D0%BB%D0%B8%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D1%8C%202025.pdf.
235. Daly, H. E. *Steady-State Economics*. San Francisco: W. H. Freeman and Company, 1977. 302 p.
236. Daly, H. E. *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*. Boston: Beacon Press, 1996. 158 p.
237. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text>.
238. Резнікова О.О., Ковалівська С.В. Щодо удосконалення координації та моніторингу імплементації цілей сталого розвитку України. Аналітична записка. Серія «Національна безпека». №5/2019.
239. Pyshnograiev I., Tkachenko I. Analysis and forecasting the level of the sustainable development in the European context. *System research and information*

technologies. 2022. No. 4. P. 21–33. URL: <https://doi.org/10.20535/srit.2308-8893.2022.4.02>.

240. Вимірювання досягнення цілей сталого розвитку регіонами України: вибір індикаторів та визначення базових рівнів. Київ. 2019.– 276 С.

241. North, Douglass C. *Understanding the Process of Economic Change*. Princeton: Princeton University Press, 2005. 200 p.

242. Filipović, Verbič & Radovanović/Determinants of energy intensity in the European Union: A panel data analysis. *Energy*. 2015. Vol. 92. P. 547–555.

243. Petrović, Filipović & Radovanović. *Underlying causal factors of the European Union energy intensity*. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2018. Vol. 89. P. 216–227.

244. Kotenok M., Kyrylenko V. Poverty as a critical constraint to sustainable development in ukraine. *Financial And Credit Activity: Problems Of Theory And Practice*. 2025. Vol. 2, Iss. 61. P. 460–471. URL: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/4661>.

245. Кириленко В.І., Котенок М.Г. Оцінювання чутливості інвестиційної активності українських підприємств до розміру прибутків як фактору наближення до моделі сталого розвитку бізнесу. *Економічний простір*. 2025. № 199. С. 198–206. URL: <https://economic-prostir.com.ua/article/199-oczynuvannya-chutlyvosti-investychnoyi-aktyvnosti-ukrayinskyh-pidpryyemstv-do-rozmiru-prybutkiv-yak-faktoru-nablyzhennya-do-modeli-stalogo-rozvytku-biznesu/>.

246. Котенок М. Прибутки й інвестиції українських підприємств в контексті політики сталого розвитку. *Сталий розвиток економіки*. 2025. № 1(52). С. 93–101. URL: <https://economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/1153>.

247. Котенок М. Оцінювання структурних змін в економіці України у контексті стратегування сталого розвитку. *Економіка та суспільство*. 2024. № 69. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5150>.

248. Кириленко В., Котенок М. Оцінка масштабів і глибини бідності в контексті аналітичного забезпечення політики сталого розвитку в Україні. *Вчені записки*. 2024. № 37. P. 72–86. URL: [https://vz.kneu.ua/archive/2024/37\(4\).07](https://vz.kneu.ua/archive/2024/37(4).07).

249. Котенок М. Інвестиційна активність та прибутки українських підприємств у контексті сталого розвитку. Фінансові інструменти сталого розвитку економіки : матер. 7-ої міжнар. наук.-практ. конф., м. Чернівці, 10 квіт. 2025 р. Чернівці, 2025. С. 548–550. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/12288>.

250. Котенок М. Інвестиційна активність українських підприємств в контексті стратегування сталого розвитку. Прогнозування економічних процесів: світовий досвід та вітчизняні реалії : Матеріали науково-практ. конф., м. Одеса, 28–29 берез. 2025 р. Одеса, 2025. С. 15–19. URL: <https://molodyivchenyi.ua/omp/index.php/conference/catalog/book/134/1967/4110-1>.

251. Котенок М. Теоретичні основи аналізу зв'язків між структурними змінами в економіці та її сталим розвитком. Економіка та інновації: взаємодія, виклики, перспективи : матеріали науково-практ. конф., м. Ужгород, 20 берез. 2025 р. Ужгород, 2025. С. 63–65.

252. Котенок М. Структурні зміни в українській економіці в контексті сталого розвитку. Сталий економічний розвиток, ефективне управління та фінансово-правові механізми в умовах глобальних трансформацій : зб. тез доп. міжнар. науково-практ. конф., м. Ізмаїл, 28 лют. 2025 р. Ізмаїл, 2025. С. 17–20. URL: <https://www.economics.in.ua/2025/02/28.html>.

253. Кириленко В., Котенок М. Енергетична галузь в контексті сталого розвитку: світові тенденції та сучасні особливості. Сталий розвиток: виклики та реалії здійснення (Україна-світ) : зб. матеріалів Всеукр. науково-практ. конф. здобувачів і молодих вчен., м. Івано-Франківськ, 22 трав. 2024 р. Івано-Франківськ, 2024. С. 69–71. URL: <https://nung.edu.ua/news/stalyy-rozvytok-vyklyky-ta-realiyi-zdiysnennya-ukrayina-svit>.

254. Котенок М. Сталий розвиток під час війни: особливості та виклики. Perspectives of contemporary science: theory and practice : The 4th International scientific and practical conference, м. Lviv, 26–28 трав. 2024 р. Lviv, 2024. С. 1398–1404. URL: <https://sci-conf.com.ua>.

Додаток А

Рисунок А.1. Фундаментальні відмінності теоретичної бази концепції сталого розвитку від конвенціональної економічної теорії (складено автором на ґрунті [2 – 8;12;17;19 – 27])

Додаток Б

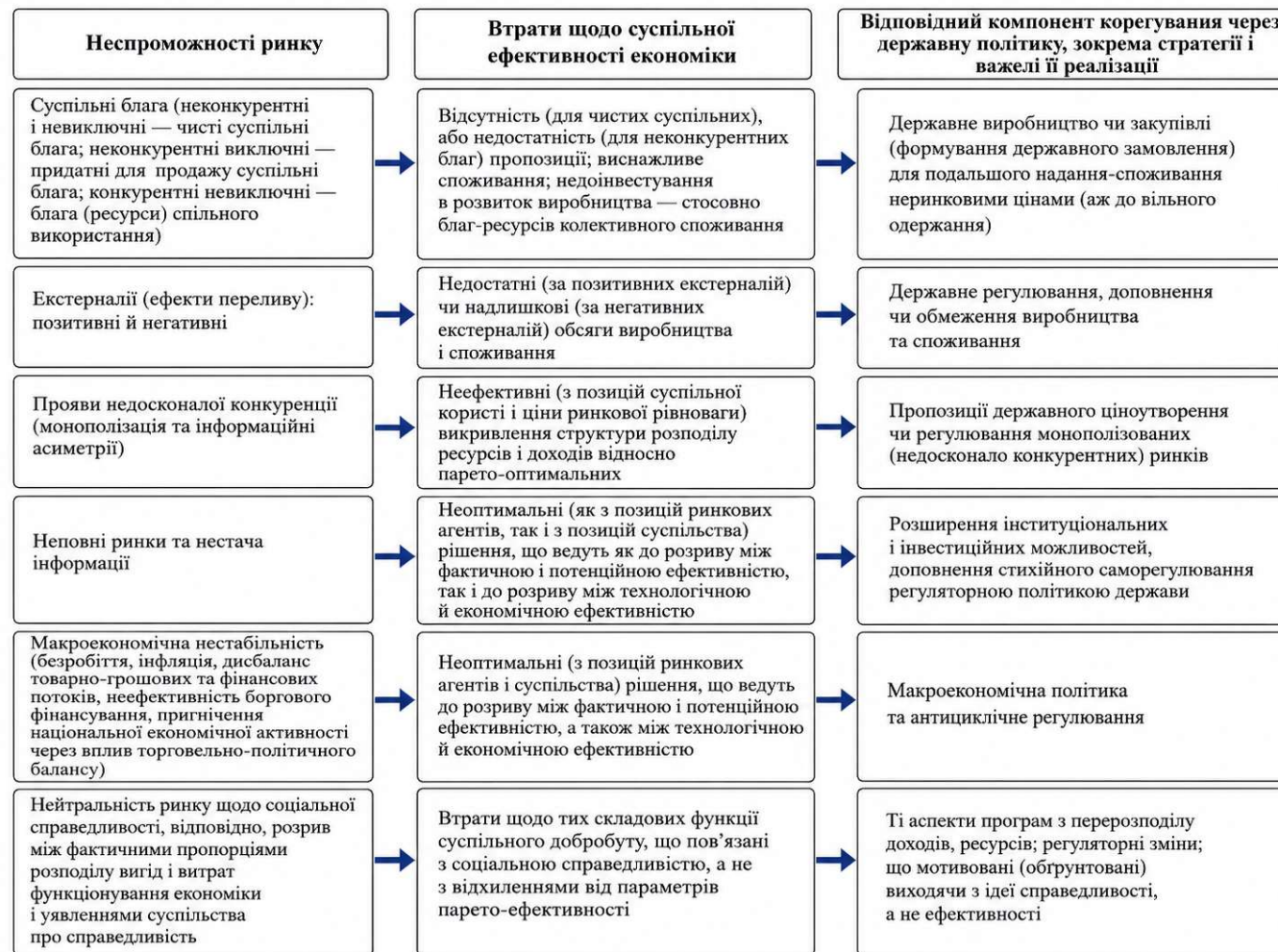

Рисунок Б.1. Основні компоненти теорії державного втручання — як виправлення «провалів та неспроможностей» ринку

Побудовано автором за узагальненням [20;29;63]

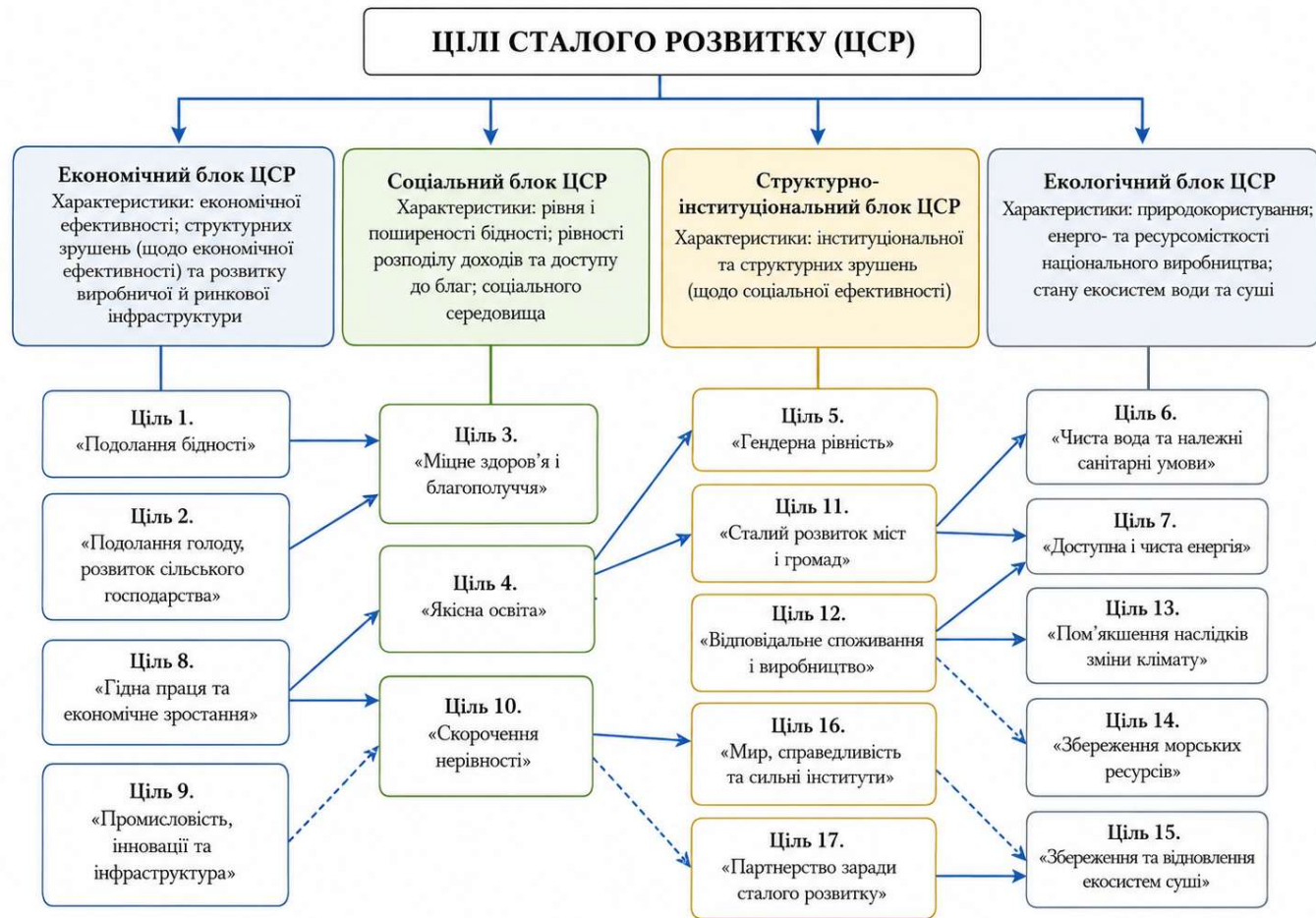

Рисунок В.1. Групування цілей сталого розвитку за функціональними блоками, компліментарність яких є ключовою умовою цілісності відповідної політики*

* - Розроблено автором на ґрунті узагальнення [1 – 8; 121; 137]

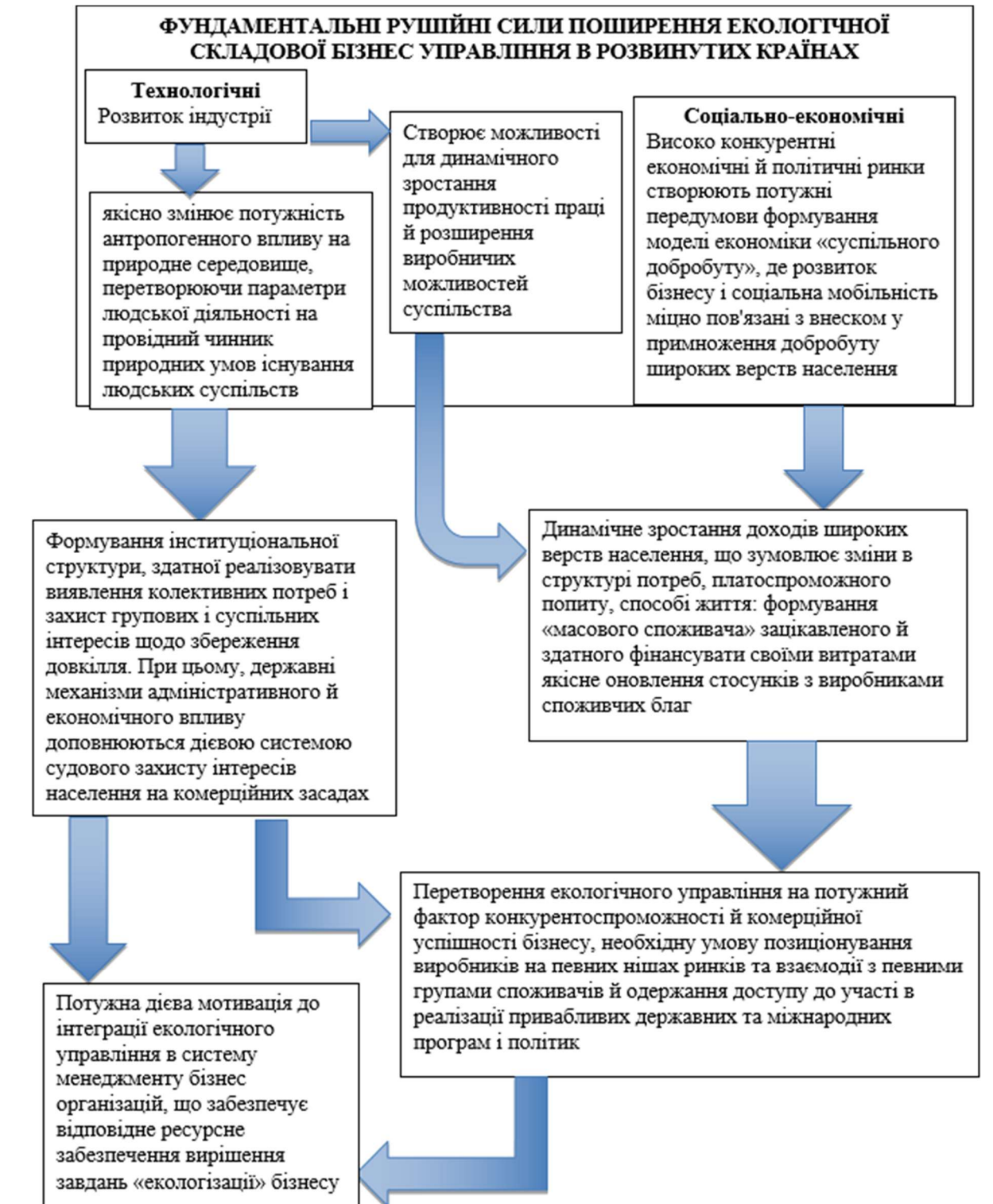

Рисунок Д.1. Логіка гармонійної екологізації економічного розвитку

Побудовано автором за узагальненням [195 – 200]

Рисунок Е.1. Логіка впливу стратегування сталого розвитку на вирішення ключових суперечностей руху національної економіки України (побудовано автором)

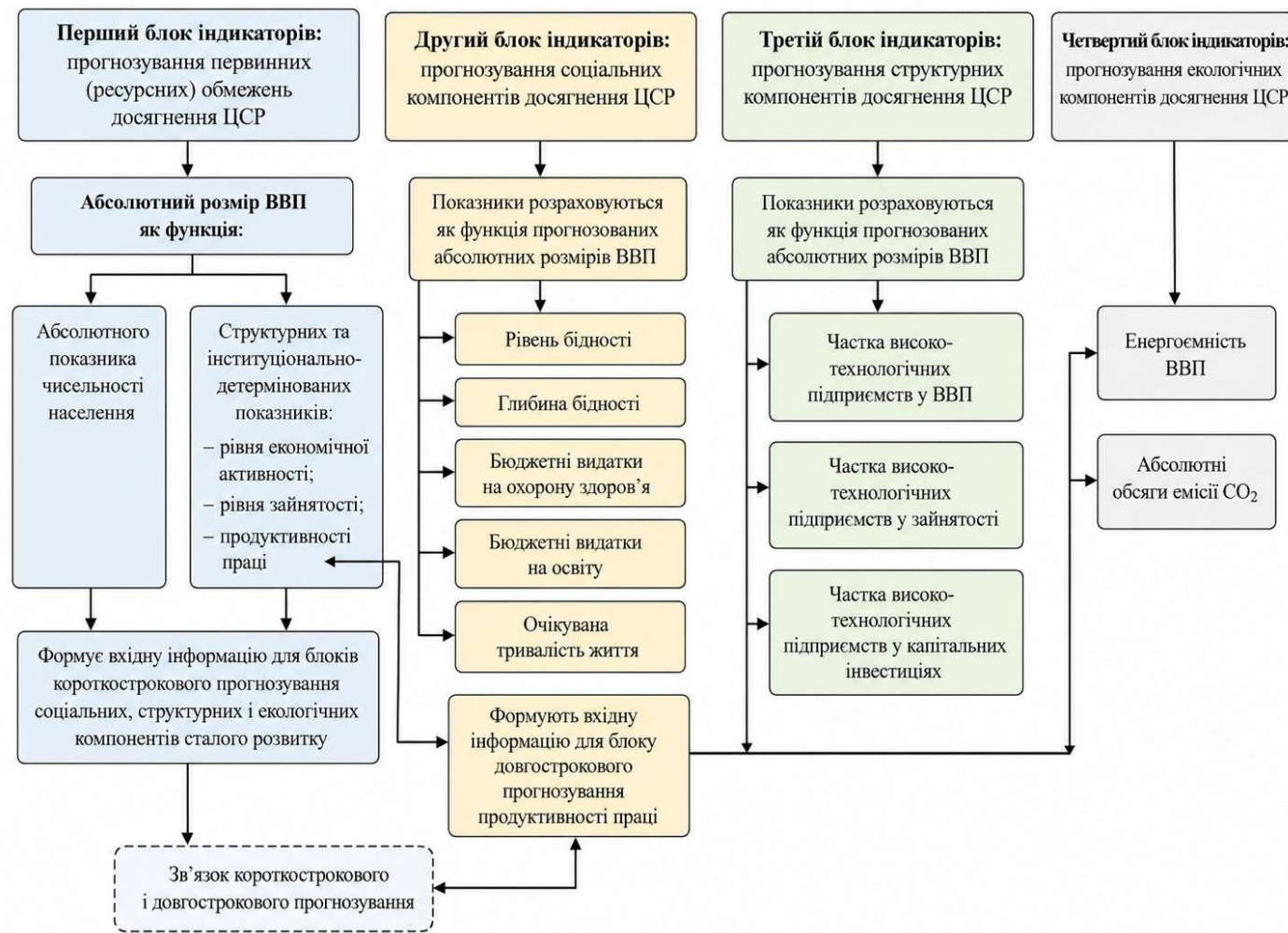

Рисунок Ж.1. Операціоналізація (визначення індикаторів) концепції прогнозування досягнення Україною ЦСР*

* - побудовано автором

Додаток 3

Таблиця 3.1.

Оцінка вагомості обмежень, з якими стикатиметься українська економіка в процесі наближення до цілей сталого розвитку (довга ретроспектива до початку повномасштабної війни)

	Чисельність населення		Рівень зайнятості (частка зайнятих в загальній чисельності населення)		Продуктивність (річний ВВП) на одного зайнятого, в доларах за ПКС в цінах базового року		Річний обсяг доданої вартості		Оцінка впливу фактору	
	2010	2021	2010	2021	2010	2021	2010	2021	постійних доларів за ПКС	Відносна %
Факт. значення	45782,60	41418,70	0,40	0,36	37858,54	40308,34	697979002,12	602903873,06	-95075129,06	-13,62
Вплив зміни чисельності населення							697979002,12	631449129,04	-66529873,08	-9,53
Вплив зміни рівня зайнятості							631449129,04	566261564,21	-65187564,84	-9,34
Вплив зміни рівня продуктивності							566261564,21	602903873,06	36642308,86	5,25
Сума оцінок впливу трьох факторів									-95075129,06	-13,62

* - Побудовано автором

Таблиця 3.2.

Оцінка вагомості обмежень, з якими стикатиметься українська економіка в процесі наближення до цілей сталого розвитку (з урахуванням кризи через початок повномасштабного вторгнення)

	Чисельність населення		Рівень зайнятості (частка зайнятих в загальній чисельності населення)		Продуктивність (річний ВВП) на одного зайнятого, в доларах за ПКС в цінах базового року		Річний обсяг доданої вартості		Оцінка впливу фактору	
	2015	2023	2015	2023	2015	2023	2015	2023	постійних доларів за ПКС	Відносна %
Факт. значення	42759,70	34792,60	0,37	0,36	33665,05	36044,33	529955264,29	452877273,29	-77077991,01	-14,54
Вплив зміни чисельності населення							529955264,29	431212576,45	-98742687,85	-18,63
Вплив зміни рівня зайнятості							431212576,45	422982988,17	-8229588,28	-1,55
Вплив зміни рівня продуктивності							422982988,17	452877273,29	29894285,12	5,64
Сума оцінок впливу трьох факторів									-77077991,01	-14,54

* - Побудовано автором

Таблиця 3.3.

Оцінка вагомості обмежень, з якими стикатиметься українська економіка в процесі наближення до цілей сталого розвитку (найдовша ретроспектива з урахуванням кризи через початок повномасштабного вторгнення)

	Чисельність населення		Рівень зайнятості (частка зайнятих в загальній чисельності населення)		Продуктивність (річний ВВП) на одного зайнятого, в доларах за ПКС в цінах базового року		Річний обсяг доданої вартості		Оцінка впливу фактору	
	2010	2023	2010	2023	2010	2023	2010	2023	постійних доларів за ПКС	Відносна %
Факт. значення	45782,60	34792,60	0,40	0,36	37858,54	36044,33	697979002,12	452877273,29	-245101728,83	-35,12
Вплив зміни чисельності населення							697979002,12	530430835,07	-167548167,05	-24,00
Вплив зміни рівня зайнятості							530430835,07	475671880,05	-54758955,02	-7,85
Вплив зміни рівня продуктивності							475671880,05	452877273,29	-22794606,76	-3,27
Сума оцінок впливу трьох факторів									-245101728,83	-35,12

Додаток И

Таблиця И.1.

Результати прогнозування характеристик соціальних компонентів сталого розвитку за базовим сценарієм

Рік	Поширеність і глибина бідності				Ресурсне забезпечення охорони здоров'я		Ресурсне забезпечення освіти і науки		Очікувана тривалість життя	
	Частка населення з еквівалентними питомими витратами меншими за розрахунковий (фактичний) прожитковий мінімум	Темпи приросту поширеності бідності	Глибина бідності (відношення середніх фактичних витрат бідного населення до фактичного прожиткового мінімуму)	Темп приросту глибини бідності	Бюджетні витрати (в цінах 2010р.)	Темпи приросту у бюджетних витрат на ОЗ	Бюджетні витрати (в цінах 2010р.)	Темпи приросту бюджетних витрат на освіту і науку	років	Темпи приросту очікуваної тривалості життя
2024	59,1	-2,3	35,4	-7,8	52187,1	30,1	59173,5	10,2	64,1	-12,7
2025	59,9	1,3	36,7	3,7	44226,4	-15,3	60566,6	2,4	74,5	16,2
2026	63,8	6,6	37,9	3,3	43825,1	-0,9	58314,8	-3,7	74,9	0,5
2027	66,7	4,5	39,2	3,4	43535,7	-0,7	56691,0	-2,8	75,1	0,3
2028	67,2	0,8	39,8	1,5	43480,2	-0,1	56379,5	-0,5	75,1	0,1

* - Побудовано автором

Додаток К

Таблиця К.1.

Результати прогнозування характеристик соціальних компонентів сталого розвитку за обмежено позитивним сценарієм

Рік	Поширеність і глибина бідності				Ресурсне забезпечення охорони здоров'я		Ресурсне забезпечення освіти і науки		Очікувана тривалість життя	
	Частка населення з еквівалентними питомими витратами меншими за розрахунковий (фактичний) прожитковий мінімум	Темпи приросту поширеності бідності	Глибина бідності (відношення середніх фактичних витрат бідного населення до фактичного прожиткового мінімуму)	Темп приросту глибини бідності	Бюджетні витрати (в цінах 2010р.)	Темпи приросту у бюджетних витрат на ОЗ	Бюджетні витрати (в цінах 2010р.)	Темпи приросту бюджетних витрат на освіту і науку	років	Темпи приросту очікуваної тривалості життя
2024	59,1	-2,3	35,4	-7,8	52187,1	30,1	59173,5	10,2	64,1	-12,7
2025	59,9	1,3	36,7	3,7	44226,4	-15,3	60566,6	2,4	64,0	-0,16
2026	56,61	-5,45	32,1801	-3,66	44556,00	0,75	62416,03	3,05	64,0	0,00
2027	51,79	-8,51	30,37177	-5,62	45043,31	1,09	65150,26	4,38	64,5	0,78
2028	45,92	-11,34	28,16873	-7,25	45636,97	1,32	68481,27	5,11	65,5	1,55

* - Побудовано автором

Таблиця К.2.

Результати прогнозування характеристик соціальних компонентів сталого розвитку за позитивним сценарієм

Рік	Поширеність і глибина бідності				Ресурсне забезпечення охорони здоров'я		Ресурсне забезпечення освіти і науки		Очікувана тривалість життя	
	Частка населення з еквівалентними питомими витратами меншими за розрахунковий (фактичний) прожитковий мінімум	Темпи приросту поширеності бідності	Глибина бідності (відношення середніх фактичних витрат бідного населення до фактичного прожиткового мінімуму)	Темп приросту глибини бідності	Бюджетні витрати (в цінах 2010р.)	Темпи приросту у бюджетних витратах на ОЗ	Бюджетні витрати (в цінах 2010р.)	Темпи приросту бюджетних витрат на освіту і науку	років	Темпи приросту очікуваної тривалості життя
2024	59,1	-2,3	35,4	-7,8	52187,1	30,1	59173,5	10,2	64,1	-12,7
2025	59,9	1,3	36,7	3,7	44226,4	-15,3	60566,6	2,4	64,0	-0,15
2026	55,22	-7,76	31,66	-5,22	44696,21	1,06	63202,76	4,35	64,3	0,47
2027	45,96	-16,78	28,18	-10,98	45632,97	2,10	68458,83	8,32	65,9	2,49
2028	34,08	-25,85	23,73	-15,81	46833,99	2,63	75197,63	9,84	67,0	1,67

* - Побудовано автором

Додаток Л

Таблиця Л.1.

Результати прогнозування структурних передумов наближення до моделі сталого розвитку за базовим сценарієм

Рік	ВВП		Частка підприємств, які використовують технології високого і середньовисокого рівня у загальних обсягах ВВП		Частка підприємств, які використовують технології високого і середньовисокого рівня у загальній чисельності зайнятих		Частка підприємств, які використовують технології високого і середньовисокого рівня у загальних обсягах інвестицій	
	Постійних доларів за ПКС	Темпи зростання, % попередньо го року	% загального обсягу	Темпи зростання , % попередньо го року	% загальної чисельно сті	Темпи зростання , % попереднього року	% загального обсягу	Темпи зростання , % попередньо го року
2025 (очікувані)	495100515,4	1,8	4,25	-38,60	4,58	9,20	3,32	-33,84
2026	464585451,4	-6,2	3,99	-5,98	4,39	-3,96	3,12	-6,16
2027	442580086,6	-4,7	3,81	-4,58	4,26	-2,98	2,97	-4,74
2028	438359213,4	-1,0	3,78	-0,92	4,24	-0,59	2,94	-0,95

Додаток М

Таблиця М.1.

Результати прогнозування структурних передумов наближення до моделі сталого розвитку за обмежено позитивним сценарієм

Рік	ВВП		Частка підприємств, які використовують технології високого і середньовисокого рівня у загальних обсягах ВВП		Частка підприємств, які використовують технології високого і середньовисокого рівня у загальній чисельності зайнятих		Частка підприємств, які використовують технології високого і середньовисокого рівня у загальних обсягах інвестицій	
	Постійних доларів за ПКС	Темпи зростання, % попередньо го року	% загального обсягу	Темпи зростання , % попередньо го року	% загальної чисельно сті	Темпи зростання , % попереднього року	% загального обсягу	Темпи зростання , % попередньо го року
2025 (очікувані)	495100515,4	1,8	4,25	-38,60	4,58	9,20	3,32	-33,84
2026	520164199,3	5,06	4,46	4,91	4,73	3,26	3,80	14,31
2027	557217702,1	7,12	4,77	6,92	4,95	4,66	3,95	4,18
2028	602358774,6	8,10	5,14	7,88	5,21	5,43	4,15	4,89

* - Побудовано автором

Таблиця М.2.

Результати прогнозування структурних передумов наближення до моделі сталого розвитку за позитивним сценарієм

Рік	ВВП		Частка підприємств, які використовують технології високого і середньовисокого рівня у загальних обсягах ВВП		Частка підприємств, які використовують технології високого і середньовисокого рівня у загальній чисельності зайнятих		Частка підприємств, які використовують технології високого і середньовисокого рівня у загальних обсягах інвестицій	
	Постійних доларів за ПКС	Темпи зростання, % попередньо го року	% загального обсягу	Темпи зростання , % попередньо го року	% загальної чисельно сті	Темпи зростання , % попереднього року	% загального обсягу	Темпи зростання , % попередньо го року
2025 (очікувані)	495100515,4	1,8	4,25	-38,60	4,58	9,20	3,32	-33,84
2026	530825678,8	7,22	4,55	7,00	4,79	4,64	3,84	15,68
2027	602054722	13,42	5,14	13,04	5,21	8,84	4,15	7,94
2028	693377304,7	15,17	5,90	14,79	5,75	10,42	4,54	9,43

* - Побудовано автором

Додаток Н

Таблиця Н.1.

Результати прогнозування екологічних компонентів моделі сталого розвитку за базовим сценарієм

Рік	ВВП		Енергомісткість ВВП		Частка ВДЕ в кінцевому споживанні енергії		Обсяги викидів CO ₂	
	Постійних доларів за ПКС	Темпи зростання, % попередньо го року	кг нафтового еквіваленту на тис. доларів за ПКС	Темпи зростання , % попередньо го року	% загально го обсягу	Темпи зростання , % попереднього року	млн. тон	Темпи зростання , % попереднього року
2025 (очікувані)	495100515,4	1,8	116,05	0,99	11,10	0,91	123,30	15,24
2026	464585451,4	-6,2	112,07	-3,43	10,23	-7,83	106,26	-13,82
2027	442580086,6	-4,7	109,19	-2,56	10,81	5,67	93,97	-11,57
2028	438359213,4	-1,0	108,64	-0,50	10,92	1,03	91,61	-2,51

* - Побудовано автором

Додаток П

Таблиця П.1.

Результати прогнозування екологічних компонентів моделі сталого розвитку за обмежено позитивним сценарієм

Рік	ВВП		Енергомісткість ВВП		Частка ВДЕ в кінцевому споживанні енергії		Обсяги викидів CO ₂	
	Постійних доларів за ПКС	Темпи зростання, % попередньо го року	кг нафтового еквіваленту на тис. доларів за ПКС	Темпи зростання , % попередньо го року	% загально го обсягу	Темпи зростання , % попереднього року	млн. тон	Темпи зростання , % попереднього року
2025 (очікувані)	495100515,4	1,8	116,05	0,99	11,10	0,91	123,30	15,24
2026	520164199,3	5,062343	119,32	2,82	8,77	-21,03	137,30	18,31
2027	557217702,1	7,123424	124,16	4,05	7,79	-11,15	158,00	15,07
2028	602358774,6	8,101155	130,05	4,75	6,60	-15,28	183,21	15,96

* - Побудовано автором

Таблиця П.2.

Результати прогнозування екологічних компонентів моделі сталого розвитку за позитивним сценарієм (розраховано за коефіцієнтами еластичності з припущення про обернений зв'язок абсолютних обсягів ВВП і його енергомосткості)

Рік	ВВП		Енергомосткість ВВП		Частка ВДЕ в кінцевому споживанні енергії		Обсяги викидів CO ₂	
	Постійних доларів за ПКС	Темпи зростання, % попередньо го року	кг нафтового еквіваленту на тис. доларів за ПКС	Темпи зростання , % попередньо го року	% загально го обсягу	Темпи зростання , % попереднього року	млн. тон	Темпи зростання , % попереднього року
2025 (очікувані)	495100515,4	1,8	116,05	0,99	11,10	0,91	123,30	15,24
2026	530825678,8	7,22	117,1	0,90	12,1	9,01	124,2	0,73
2027	602054722	13,42	115,0	-1,79	14,2	17,36	124,1	-0,08
2028	693377304,7	15,17	112,2	-2,43	16,8	18,31	120,0	-3,30

* - Побудовано автором

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

за темою дисертації Котенка Михайла Григоровича
«Стратегування сталого розвитку національної економіки»

У наукових фахових виданнях України

1. Kotenok M., Kyrylenko V. Poverty as a critical constraint to sustainable development in Ukraine. *Financial And Credit Activity: Problems Of Theory And Practice*. 2025. Vol. 2, Iss. 61. P. 460–471. URL: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/4661> (всього 1,3 д.а., особисто автору належить 0,7 д.а.: запропоновано методичний підхід до оцінювання бідності як критичного обмеження сталого розвитку; здійснено емпіричний аналіз поширеності й глибини бідності та концентрації споживчих витрат домогосподарств України; обґрунтовано висновки щодо впливу бідності на формування ресурсних передумов сталого розвитку).

2. Кириленко В.І., Котенок М.Г. Оцінювання чутливості інвестиційної активності українських підприємств до розміру прибутків як фактору наближення до моделі сталого розвитку бізнесу. *Економічний простір*. 2025. № 199. С. 198–206. URL: <https://economic-prostir.com.ua/article/199-oczinyuvannya-chutlyvosti-investychnoyi-aktyvnosti-ukrayinskyh-pidpryyemstv-do-rozmiru-prybutkiv-yak-faktoru-nablyzhennya-do-modeli-stalogo-rozvytku-biznesu/> (всього 0,9 д.а., особисто автору належить 0,45 д.а.: апробовано інструментарій оцінювання чутливості інвестиційної активності українських підприємств до розміру прибутків; запропоновано врахування часового лагу між приростом прибутку та інвестиційною активністю; доведено наявність тенденції до зростання чутливості інвестиційної активності бізнесу до прибутків як передумови наближення до моделі сталого розвитку бізнесу).

3. Котенок М. Прибутки й інвестиції українських підприємств в контексті політики сталого розвитку. *Сталий розвиток економіки*. 2025. № 1(52). С. 93–101. URL: <https://economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/1153> (0,9 д.а.).

4. Котенок М. Оцінювання структурних змін в економіці України у контексті стратегування сталого розвитку. *Економіка та суспільство*. 2024. № 69. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5150> (0,9 д.а.).

5. Кириленко В., Котенок М. Оцінка масштабів і глибини бідності в контексті аналітичного забезпечення політики сталого розвитку в Україні. *Вчені записки*. 2024. № 37. Р. 72–86. URL: [https://vz.kneu.ua/archive/2024/37\(4\).07](https://vz.kneu.ua/archive/2024/37(4).07) (всього 1,2 д.а., особисто автору належить 0,6 д.а.: апробовано інструментарій оцінювання масштабів і глибини бідності в контексті аналітичного забезпечення політики сталого розвитку; розраховано показники поширеності бідності, мікро- та макроекономічної глибини бідності, а також індекси концентрації споживчих видатків домогосподарств; обґрунтовано висновок про блокування економічних механізмів участі домогосподарств у формуванні ресурсної бази сталого розвитку України).

В інших наукових виданнях

6. Котенок М. Інвестиційна активність та прибутки українських підприємств у контексті сталого розвитку. Фінансові інструменти сталого розвитку економіки : матер. 7-ої міжнар. наук.-практ. конф., м. Чернівці, 10 квіт. 2025 р. Чернівці, 2025. С. 548–550. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/12288> (0,2 д.а.; форма участі – дистанційна).

7. Котенок М. Інвестиційна активність українських підприємств в контексті стратегування сталого розвитку. Прогнозування економічних процесів: світовий досвід та вітчизняні реалі : Матеріали науково- практ. конф., м. Одеса, 28–29 берез. 2025 р. Одеса, 2025. С. 15–19. URL: <https://molodyivchenyi.ua/omp/index.php/conference/catalog/book/134/1967/4110-1> (0,3 д.а.; форма участі – дистанційна).

8. Котенок М. Теоретичні основи аналізу зв'язків між структурними змінами в економіці та її сталим розвитком. Економіка та інновації: взаємодія, виклики, перспективи : матеріали науково-практ. конф., м. Ужгород, 20 берез. 2025 р. Ужгород, 2025. С. 63–65 (0,2 д.а.; форма участі – дистанційна).

9. Котенок М. Структурні зміни в українській економіці в контексті сталого розвитку. Сталий економічний розвиток, ефективне управління та фінансово-правові механізми в умовах глобальних трансформацій : зб. тез доп. міжнар. науково-практ. конф., м. Ізмаїл, 28 лют. 2025 р. Ізмаїл, 2025. С. 17–20. URL: <https://www.economics.in.ua/2025/02/28.html> (0,2 д.а.; форма участі – дистанційна).

10. Кириленко В., Котенок М. Енергетична галузь в контексті сталого розвитку: світові тенденції та сучасні особливості. Сталий розвиток: виклики та реалії здійснення (Україна-світ) : зб. матеріалів Всеукр. науково-практ. конф. здобувачів і молодих вчен., м. Івано-Франківськ, 22 трав. 2024 р. Івано-Франківськ, 2024. С. 69–71. URL: <https://nung.edu.ua/news/stalyy-rozvytok-vyklyky-ta-realiyi-zdiysnennya-ukrayina-svit> (всього 0,2 д.а., особисто автору належить 0,1 д.а.; форма участі – дистанційна).

11. Котенок М. Сталий розвиток під час війни: особливості та виклики. Perspectives of contemporary science: theory and practice : The 4th International scientific and practical conference, м. Lviv, 26–28 трав. 2024 р. Lviv, 2024. С. 1398–1404. URL: <https://sci-conf.com.ua> (0,3 д.а.; форма участі – дистанційна).

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА**

проспект Берестейський, 54/1, м. Київ, 03057, e-mail: office@kneu.edu.ua
Тел.: +38 (044) 456-50-55, +38 (044) 371-61-19. Код згідно з ЄДРПОУ: 02070884

11.06.2026 № 01/13-697

На № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана засвідчує, що результати дисертаційного дослідження Котенка Михайла Григоровича на тему «Стратегування сталого розвитку національної економіки», поданого на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 Економіка, було використано в освітньому процесі.

Результати дисертаційного дослідження було використано у викладанні та методичному забезпеченні навчальних дисциплін кафедри економічної теорії «Сталий розвиток (Sustainable development)» та «Економіка сталого розвитку (науково-дослідний семінар)». Зокрема, наукові положення, висновки та аналітичні підходи дисертації застосовано для посилення змістових компонентів, пов'язаних із теоретико-методологічними засадами стратегування сталого розвитку, аналізом ресурсних, структурних та інституціональних обмежень досягнення Цілей сталого розвитку, адаптацією системи індикаторів сталого розвитку до умов воєнного часу та повоєнного відновлення, оцінюванням компліментарності економічної, соціальної та екологічної складових розвитку, а також із застосуванням методичних підходів до прогнозування індикаторів сталого розвитку та обґрунтування стратегічних пріоритетів державного регулювання.

Результати дисертації було імплементовано до змістового наповнення робочих програм зазначених освітніх компонентів, планів семінарських занять, аналітичних завдань, тематики індивідуальних дослідницьких та курсових робіт, а також методичних рекомендацій до самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Використання результатів дослідження сприяло посиленню науково-методичного забезпечення освітньої програми «Економічна аналітика» у частині досягнення цілей сталого розвитку, що є важливим з огляду на оцінювання якості освітньої програми, зокрема за критеріями, пов'язаними з урахуванням і реалізацією Цілей сталого розвитку в освітньому процесі.

Проректор з науково-педагогічної роботи

Анатолій КОЛОТ

007301

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Асоціація "Українське ґрунтове партнерство" засвідчує, що результати дисертаційного дослідження **Котенка Михайла Григоровича** на тему **«Стратегування сталого розвитку національної економіки»**, поданого на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю **051 Економіка**, використані в діяльності установи.

У діяльності Асоціації "Українське ґрунтове партнерство" використано науково-методичні положення, висновки та аналітичні підходи, обґрунтовані в дисертації Котенка Михайла Григоровича на тему «Стратегування сталого розвитку національної економіки», зокрема в частині оцінювання екологічних і ресурсних обмежень сталого розвитку, формування системи індикаторів сталості, а також обґрунтування підходів до стратегування сталого використання земельних і ґрунтових ресурсів у контексті досягнення Цілей сталого розвитку.

Зазначені результати використано в науково-методичній та інформаційно-аналітичній діяльності установи, зокрема під час підготовки матеріалів з питань сталого управління ґрунтовими ресурсами, охорони родючості земель, врахування екологічних пріоритетів у стратегічному плануванні та посилення аналітичного забезпечення рішень у сфері сталого використання земельних ресурсів.

Використання результатів дисертаційного дослідження сприяло поглибленню методичного та аналітичного обґрунтування підходів до сталого управління земельними і ґрунтовими ресурсами, а також інтеграції екологічних та ресурсних чинників у стратегічне бачення сталого розвитку.

Довідку видапо для подання за місцем вимоги.

Генеральний директор

Асоціація "Українське ґрунтове партнерство"

Бондаренко Л.О.

11 червня 2026 р.

